HIERONYMI

CARDANI,

Mediolanensis

PROXENETA:

seu

De Prudentia ciuili

LIBER;

Recens in lucem protractus: vel è tenebris erutus.

* * *

GENEVÆ,

Apud Paulum Marceau.

M. DC. XXX.

Illustrißimo Domino,

D. CAROLO FAYO,

BARONI D'ESPESSES,

CHRISTIANISSIMI
Regis in sanctiore consistorio
Consiliario,

Nec-non

EIVSDEM IN FOEDE-
ratâ Belgicâ Legato.

VERE *dixit, quicunque is demum fuit, qui virtutem premi quidem posse, opprimi non posse, pronunciauit. Hoc enim vt in multis aliis quotidie experimur, sic etiam*

nuperrime in HIERONYMI CARDANI *opere quodam verißimum esse deprehendimus. Quum enim summus ille vir, vltimis vitæ suæ temporibus pulcherrimum tractatum conscripsisset, quem* PROXENETAM *Græcanico vocabulo nuncupat; tam infelicis tamen sortis ille liber fuit, vt multis annis post eius mortem ignoratus, & pæne à blattis tineisque corrosus, ac tantum non puluere obrutus, imo sepultus iacuerit. Nos itaque, quum vnicũ eius voluminis exemplar (satis negligenter tamẽ descriptum) nescio quo fato nacti essemus, lucem tam pulcro fœtui, iam*

iam anhelanti, & animam propemodum agenti, inuidere noluimus: sed auxiliarem manum ei quanta potuimus cura porrigentes, ita ipsum in lucem protraximus, vt reliquis eiusdem autoris operibus accęseri iure merito possit. Liber enim hic talis est, vt cuiuscunque generis hominibus vtilißimum, medicis necessarium (præsertim Italis: patriæ enim suæ moribus potißimum accomodare sese voluit) reliquis haudquaquam iniucundum, nullis sane pœnitendum, quam malis, futurum, pro exploratißimo habeamus. Institutũ enim autoris fuisse videtur hoc tractatu medicos, at-

que adeo omnes viros literatos, armis necessariis instruere, quibus plebis superbæ barbaræque callidis astibus resistere, sed nobiliori arte, poßint; ne capi aut deri derise ab ijs præcipue hominibus patiantur, qui viros Musis deditos ceu Pædagogos insectantur; eosque odioso ac triuiali vocabulo Pedantes appellant: quum ipsi, nõ literis solum, sed omni virtuti inimicißimi mortales, non bardos se tãtum, sed dum Pædagogi aut Pedantes audire nolunt. Quadrupedantes (vt eos non illepide nominari à quodam nuper intelleximus) dicendos se esse declarent. Huiuscemodi igitur mon-

stra

stra suæ sapientiæ, veris virtutis contemtrici, tamquam malo suo fuco, aut potius fatuo ingenio relinquens; viros doctos cautiores reddere conatus fuit PARARIO *hoc suo, seu* PROXENETA *Cardanus noster: cui alium titulum* DE PRVDENTIA CIVILI *adiunximus, (qua voce passim in hoc opere vtitur:) qui titulus quam prope ad institutũ autoris accedat, ex contextu satis liquet; tum præsertim ex eo quod Titum Pomponium Atticum quasi exemplar Prudẽtiæ ciuilis laudet.* DE CALLIDITATE *vero, aut* ASTVTIA, *vel* VERSVTIA, *vel* ARS

FALLENDI, CAVENDIQVE, & DE SOLERTIA, vel DE CONVERSATIONE CIVILI, vel ARS BENE ET CIVILITER VIVENDI, tituli sunt, qui aut non placuerunt, aut in mentem ipsi non venerunt: & DE SAPIENTIA, liber eiusdem autoris plane ab hoc diuersus est; quod ij quorũ manibus hodie teritur ille tractatus, facile deprehendent: OFFICIORVM autem nomen quadrare ei neutiquã posse, pluribus locis ipse Cardanus ostendit. Porro elaboratissimum hoc & absolutissimum opus, quod vt vltima sua senectute, ita & matu-

maturißimo iudicio elimatum nobis dedit, nulli alij dedicare, quam Tuæ Excellentiæ, vtpote subactißimi iudicij, voluimus. Quod si Tu, non aliter à nobis in lucem protractum, quam à Ioue Bacchum è matris vtero exscissum fabulantur poetæ, beneuolentiæ tuæ femore, aut feruore (vt ita loquamur) fouere pergas, vegetum & robustum, imo æternũ, fore confidimus. Eiuscemodi enim volumen hoc esse comperietur penitius rimanti, & identidem diligenter attenteque relegenti, vt in singulis periodis sententiæ, imo oraculi instar quippiam se oblaturum sit. Præterquã enim quod

medicis, ac literatis viris præcipue destinatum sit, prodesse tamē eo cuiuscunque generis hominibus voluisse se autor passim pronunciat: &, quod plus est, (quum eadem sit ratio patrisfamilias in domo, & Regis in ciuitate,) viri Politici, magistratus, ac Reipublicæ summi moderatores, imo & Principes, quam plurima in eo reperturi sunt, quæ ipsis ac patriæ suæ prodesse queant. Hoc ipsum enim quantumuis interdum præ modestia dissimulet autor, ex contextu & serie operis totius, ac præsertim Peroratione, colligi facile potest. Quocirca librum hunc nullibi tutius commodiusque,

quam

quam apud T. E. eique similes deponere nos posse videntes, nostrum Reipublicæ commodandæ studium, talibus non ingratum aut inutile futurum speramus. Vale ipsis Kalendis Septembr. CIↃ IↃ CXXVII.

T. E. addictissimi

BONAVENTVRA
&
ABRAHAMVS ELZEVIRII.

Typographus

LECTORI BENEVOLO S. P. D.

HIERONYMI CARDANI posthumum hûc fœtum (prelo enim commissum vnquam antehac fuisse, non intellexi) è manuscripto exemplari transcriptum, diutius premere noluimus Sed in transcribendo, quantumuis id volumen non inelegantibus characteribus exaratum videretur, tot tamen illud compendiosis notis, quas Abbreuiaturas vocant (quarum se inimicissimum fuisse, Cardanus hoc libro plus quam semel declarat; fœdatum, nec non tot vitiis ab amanuensis negligentia pronatis scatere deprehendimus, vt plus quam mille locis diuinandum nobis fuerit,

fuerit, antequam verum sensum repe-
rire potuerimus. Quum enim mani-
festo appareat, opus hoc DE PRV-
DENTIA CIVILI, seu PROXE-
NETÆ, à Cardano iam sene dicta-
tum fuisse (scripsisse autem cum hæc
propria manu vix credibile est;) hoc
exemplar ab imperitissimo scriba ex-
ceptum, & plerunq; non intellectum
fuisse, luce meridiana clarius est. Ita-
que necessarium fuit, vbi res liquida
erat, pro corrupta voce meliorē sub-
stituere; interdum verbum vnum aut
alterum, his notis [ ] inclusum textui
inserere; vt partim amanuensis impe-
ritiæ aut vecordiæ obuiam iremus,
partim breuiloquentiæ autoris lucem
aliquam daremus. Nam (vt verum fa-
teamur,) quamuis exscriptor voces
plurimas omiserit aut breues, aut non
recte intellectas; tamen, quum de-
crepita ætate hoc opus ab autore cō-
ceptum ac dictatum fuerit, hiulcam
sæpe, scabram, ac nimis Laconicam,
imo diuulsam orationem esse, neces-
sarium fuit: cuius dulcedo non suc-

culentarum vuarum, sed passarum potius, saporem, acrimoniæ cuidam permistum refert. Oracula enim quum sint pleræque huius operis sententiæ, non tam connexionem Grammaticam affectauit autor; quam vt aculeos quosdam menti nostræ infixos relinqueret, satagere voluit. Huic tamen rei occurrimus, insertis interdum aliquot, vt diximus, vocibus: quas tamen omittere possunt legentes; conarique (si Sphyngem habeant, aut acumen illud, quod nobis defuit) meliori, & magis apposita voce substituta, sensum commodiorem, si possint, reddere. Oedopi enim acutam promtitudinem sæpe desiderauimus: & interdum, sed rarissime, quum sensum vix vllum eruere possemus, [&c.] addidimus. Tot tamen ac tantæ salebræ deterrere te, Beneuole Lector, à lectione huius libri nequaquam debent. Vere enim de eo, quod de Heracliti operibus dicebat Aristoteles, pronunciare pos-

sumus:

ſumus: Bona eſſe quæ intelleximus; ſperare etiam talia eſſe, quæ non intelleximus. De inſtituto operis in præcedenti Epiſtola ſatis diximus: & ipſe autor paſſim declarat libri huius propoſitum eſſe, omnibus prodeſſe; etſi nec omnibus communis eſſe debeat. Nam, vt idem nos bene monet, quibuſdam pro ſica, alijs pro veneno eſſet. Verum (addit) bonis bona ſunt omnia, quum animus æquus eſt. Eique tam diligenter intendendum eſſe dicit, ſtudio & opere, quanta cum induſtria conſcriptus eſt. Adhæc, vt alibi inquit, ſimulatio ferme caput huius inſtituti eſt: hominemque inſtituere propoſitum eſt, prorſus commodis ſui viuentem; qui dolum dolo, technam technæ (ne quid grauius addam) opponere poſſit. Breuiter, Propoſitum huius libri eſt, hominem, quantum fieri poteſt, ab exterioribus damnis reſtituere, aut immunem reddere. Plura non addo. Sin autem nec hæc ſufficiant, ſe-

quentem Capitum tabulam, ab autore ipso Operi præfixam lege. Vale itaque, beneuole Lector, & thesaurum hunc, diu occultatum, sordere iterum, aut puluere tegi, obliuionisque tenebris inuolui, ne patiaris.

TABV-

TABVLA,
SERIEM SECTIONVM ET CAPITVM HVIVS libri proponens.

VNIVERSALIS INSTITVTIO.

QVIBVS NON OPVS SIT hoc libro.

PRÆCEPTA COMmunia.

SINGVLORVM TRACTAtio generalis.

GENERALES MODI SPEciliter declarati.

SPE-

TABVLA

SPECIALIS AGENDORVM exercitatio.

DE DVBIIS.

DE HIS QVÆ SVNT SVPRA institutum.

EPIGRAMMA
DE
HIERONYMO CARDANO.

Spiritus hunc proprius versat, præcordia raris
Dotibus extollit, sidera clara mouet.
Nescio quid dicam, mirabor: nil latet istum;
Quam legisse putes scribere plura solet.

HIERO-

HIERONYMI

CARDANI,

MEDIOLANENSIS

MEDICI,

ΠΡΟΞΕΝΗΤΗ'Σ,

SEV

DE PRVDENTIA CIVILI

LIBER.

CAPVT I.

Causa scribendi hoc opus, & nominis; tum generalia præcepta.

QVVM homo animal sit naturâ gregarium, (appellamus id in illo ciuile) non solum aliorum obsequio potẽtiam suam auget, verum opus habet. Solus enim vel ab ipso ortu (vt Aristoteles inquit) alieno auxilio indiget, quia sibi non sufficit. Cum alia animalia gregaria societate iuuentur, atque gaudeant; ipse homo

ægrè solus, etiam viribus & ætate florens, vitam ducit; vt societate opus habeat. Cum ergo solus, propemodum nullus sit, tantum valet & potest, quantum aliorum auxilio fretus atque munitus est. Ea autem potestas multis modis paratur: hereditario iure, lege, vi quadam, coniuratione, societate, consanguineis, amicis, sociis, opibus, atque potentia, opinione hominum vulgari vel probitatis vel sapientiæ vel religionis, tum clientibus, & patrocinio, multisque aliis causis, quas enumerare longum esset. Atque in his plurimum posse dicimus, eos qui plurimos habent fautores, atque potentes; & qui diligunt eum valdè: ipse verò sapiens, ac prudens, & vtique efficax, nec adeo vehemens hostis. Persæpe enim, cum omnia alia adsint, hostis potens cuncta euertit. Porro omnia hæc aut nobis adsunt, aut comparantur. Et quibus adsunt, indigent solùm vt vti eis norint; aliis necesse est, vt parent, & vt vti didicerint. Duplex labor. Ea igitur actione & parantur & exercentur. Cum vero corporis perfectio forma sit, formæ autem operatio; harum duarum partium vis tota in operatione, atque ea erga homines, consistet. Oportet ergo diuidere totam hanc rationem; in ea quæ supponuntur, vt sunt regnum, potentia, consanguinei, sonticus morbus; & quæ parantur, vt amici, opes, authoritas: quæ etsi habeantur persæpe, plurimum tamen sunt in arbitrio casus, & omnium horum vsura. Iam

vero

vero,vt omnia facilius intelligantur, finem ipſum proponere oportet. Hic finis eſt bene beateque viuere. Quod ſi illum adipiſci ſine opibus,amicis,potentia atque huiuſmodi liceret, vtique non ſolum melius eſſet, quam cum his,ſed prope diuinum. namque hoc ipſo cæleſtes præferuntur longe nobis, quod nullis indigeant ad bene beatéque viuendum. At conditio noſtra etſi huiuſmodi ſit,vt in adipiſcendo hæc, & in eorum vſu,multa incommoda patiatur; multo tamen minus malum eſt, finem cum his conſequi, quam ſine illo, inertem & ſordidam vitam ducere. At Philoſophi, maxime Stoici,conati ſunt quod Diis conueniebat, hominibus tribuere. Qua in parte dum admirabiles videri ſe putant;& falſi,quod ipſi alio more viuant, quam doceant; & inanes, quod facta verbis non reſpondeant; & impij,quod ea quæ Deorum ſunt, mortalibus adſcribant, deprehenduntur. Propoſitum igitur eſt, bene beateque viuere ſecundum conditionem & actionem, vt his quæ habemus, recte vtamur; & eorum quæ non habemus, & tamen haberi poſſunt, partem illam,ſi ea opus eſſe duxerimus, adipiſcamur. Iam ergo finis vnus eſt, genere, ſpecie; at valde differens:quippe regis,pauperis,iuuenis,valde ſenis,ſani & morboſi. Multa vero circa hæc contingunt dubia:veluti primum, an præſtet parare, aut non parare? ſecundum, an neceſſaria ſit affectuum imminutio, poſtquam felicitas, etiam iuxta Epicu-

rum, est reposita in indolẽtia. Hanc ergo libenter in indolẽtia non solum præsentium reposuerim, sed etiã præteritorũ, & futurorũ. Vt feliciter viuere, sit, nullis indigere, nec memoria præteritorũ torqueri, & secure viuere. An ergo valde vtilis sit quædã durities animi, aduersus calamitates? Videtur autem necessariũ id omnibus miseris, vt postquã nõ possint quod velint, velint quod possint. Tertium, an oblæsis, veluti senibus, felicitas cõtingere possit? Quartũ vero erit circa rerũ diuisionẽ: Quintum circa ordinem. Est & vnũ Caput valde necessarium in hac tractatione, scire quid sit omittendum aut cognoscendũ. Multitudo enim cõfusionem parit; paucitas impedit, ne omnia apprehẽdamus. Porro de huiusmodi partib. scilicet de animo cõfirmãdo, de parandis opibus, de miserorũ conditione, alibi tractatũ est: vt abunde sit, ACTIONES HOMINVM hic docuisse, VT AD CIVILEM PERTINENT CONVERSATIONEM: scilicet vt potentiam, gloriam, laudem, amicos, securitatemque comparemus; & vt fruamur his, quæ nobis fortuna dederit. Cæterùm vt in his quæ diximus, recte versemur, adhibenda est ratio ex parte conditionis nostræ, & illorum cum quibus negotium est; tum temporis, loci, quantitatis, modi, & reliquorum omnium, quorum mensura est decor & honestum. Etenim meta necessariorum est, ad vitam honeste ducendam. Hæc autem omnia constituta sunt in solidis bonis; sapientia, incolumitate,

lumitate, filiis, ætate, opibus, honoribus, amicis, potentia, securitate, vt contra, inania, importuna vltio, alea, scorta, luxus, & talia; quæ numerum certum non habent, quum bona sint definita. Est autem exuberans felicitas, quum quis abunde bonis fruitur; & imperfecta, quum quantum satis est; & pro conditione, velut senis, cæci, serui, procul à patria, inter barbaros degentis. Harum omnium vna ratio est. Duarum reliquarum (sunt enim omnes quinque) altera sub eisdem regulis propemodum continetur, sed absurda & detestabilis est; velut aleatorum, lenonum, parasitorum; detestabilior, sicariorum: altera etiam ab his præceptis est aliena, qualis Philosophorum. Rursus quum vsus ipse omniũ in duobus cõsistat, scilicet; sciẽtia & executione; SCIENTIA omnis ad duo capita reducitur: EST, NON EST. Vnde diuinare in singulis non arduũ esset, nisi obstaret multitudo quæsitorũ ad finem necessariorũ. Velut, an obsidẽda vrbs? Primum, an suscipiendæ inimicitiæ? &, si suscipiẽdæ, an simul bellum gerẽdum? & si bellum gerendum, an per incursiones, an toto cum exercitu? &, si toto cum exercitu, an expectandus hostis, an regionem ingredi melius sit? atq; mille huiusmodi. Peccatur ergo, vel quia non omnia assumimus ad diuisionẽ, vel non colligimus omnia post diuisionem, aut in deliberando in aliquo erramus: & maxime circa tempus, locum, modum, atque mensuram. Contra ille optimè egerit, qui rem ad

pauca redegerit, simulq; cuncta collegerit, & circa singula rectè deliberauerit. At verò alterum caput est EXECVTIO: quæ iuxta conditionem eorum cum quibus agendum est, variatur. Principum nempe, nobilium, sacerdotum, populi, senū, iuuenum, legum, consuetudinum, & (quod maximum est) inimicorum, & eorum qui non persuadentur, aut opinione, aut feritate, aut odio; vt nescias vnde rationem inuenire debeas, aut inchoare sermonem. Omnino vero absurdum fuerit, credere artem esse conseruandæ sanitatis, & depellendi morbi, & nauigandi, (quæ certum non habent exitum, & quasi sunt in Fortunæ arbitrio, aut Naturæ;) & vbi consilio res agitur, faciendæ vestis ad amussim corpori conuenientis; nōn esse vero artem bene viuendi & ciuiliter, cum ipsa ciuitas tota ratione atque consilio gubernetur; Eam itaque rationem & artem quum alterius auxilio melius exercere & adiuuare liceat; eumque qui id possit προξενητὴν appellare soleant, merito huic libro nomen PROXENETÆ imposuimus. Nam etsi huiusmodi hominem variis nominibus vocari in vsu sit, vt in via itineris ducem, vbi nihil agat, sed solum doceat; consultorem in magnis rebus; qui sine pretio nos iuuat, amicum; in turpibus causis, lenonem; Proxenetam tamen dicimus, quod eum, qui id propriè agit, & pluribus in causis hoc officio fungitur, sic vocemus. Quantum vero prosit hoc studium, ex eo conÿcere licet, quod in

omnibus

omnibus negotiis pari viri fortuna conditioneque, alij feliciſſimi & glorioſi euadūt; alij obſcuriſſimi, ſordidi atque infeliciſſimi. Conſtat igitur, in horum cogitationibus atque vi agendi repoſitam fuiſſe vtramque ſortem, & bonam & malam, (ſeu vtrumque ſtatum, altum & imum) aliorum, & mediocrem. Plurimum tamen poteſt in huiuſmodi, natura, etiamſi ad artem comparetur. Sed velut in Muſica & Medicina plus poteſt abſoluta ars cum mediocri naturâ; quàm excellens natura cum mediocri arte. Eſt enim natura potentiæ ſimilis, ars vero actui. Quapropter quantauis breuitas, ſtudio & promtitudine adiuta, propter occaſiones, vtilior eſt ad actiones abſoluta tractatione. Quam tamen vt legas, & in ea exercearis, laudo. Porro, vt dixi, principium tractationis atque cognitionis eſt ordo. Ordo autem ex ſeparatione oritur. Separatio igitur principium eſt operationis, cognitionis atque ſcientiæ morum vniuſcuiuſque. Qui quærit confuſionem, omnino malus eſt, aut ſtultus. Qui quærit diſtinctionem, veritatis amator eſt. Non eſt autem prorſus probitatis ſignum, veritatis amor; (nam & latrones cupiunt ſcire, an capti pecunias habeant) ſed ſimplicior veritatis amor. Recte inuexit Anaxagoras (neſcio an ad hunc finem) mentem illam quæ perpetuo ſegregat ac ſeparat. Hoc ipſo probos ab improbis dignoſcere licet. Peruerſe occiditur, quiſquis multis de cauſis nō vna occiditur. Sed multæ cauſæ

animum malum ostendere possunt: factum non debet ita distorqueri. Propterea sapiens hoc ipso signo peruersitatem hominum deprehendet: item in disputationibus & in libris, confusio argumentum semper est improbitatis, maxime vbi de vtili tractatur; aut imperitiæ, vbi indifferens est argumentum. Porro confusionis multi sunt modi: permutatio, obscuritas, insinuatio, exclamatio, iracundia, simulatio, prætextus Reipublicæ periculi: non conuenientium, non verorum commemoratio, loquacitas: impedire respondentem, deterrere defensores, aduersus religionem inanis suspicio: plurimorum testium vel improborum vel non ad rem facientium exhibitio, instantiæ iudicij: sed nihil manifestius, quam cum ex pluribus calumniis diuersorum generum conantur vnum efficere crimen exitiale. Confusio denique ad quinque capita redigitur, tractationem aut verba maiora re ipsa; defensionis perturbationem, qualiscunque sit; corrupta testimonia, & simulationem suspiriis, gemitu, lugubri amictu, occlamationibus. Memineris quoque conditionis nostræ, quæ vndique angustis conclusa est spatiis. Si felicitatem requiris, cohæret miseriæ; si spatia vitæ, mors, non solum senecta, infantiæ iungitur; si statum, humilior es & infirmior cæteris animalibus, imo plantis. Propterea velis quæ possis; & moderare cupiditatem, & aduersa fer. Nullus mortalium senectutem sine magnis incommodis tulit.

Valeat

Valeat Cato Senior:nonne & is filium amisit iuuenem, vt infantem superstitem solum reliquerit? Ita esse, non esse, velle, nolle, inuicem iunguntur. Quid assequi posse speras, aut qua ratione, quum nescis quid tractes? Etsi nil aliud esset incommodi, exiguo bono quam magna mala permutas, imo accersis! Singula ætas tot experimenta adfert, vt non opus sit exemplo. Vt ergo non confundaris, etiam absque dolo confusio irrepit, ignorantia, celeritate, negotiorum multitudine: vbi ordo non nisi industria habetur. Omnia itaque non solum apud ministros, sed etiam apud te ipsum ad consuetudinem sunt redigenda; velut vestes, claues, supellex, certis semper locis collocandæ. Negotia horis (hoc vulgatum est) imo statis diebus perpetuo exequenda: Si quid omittatur ex consuetudine, literis mandandum, ne vel obliuiscaris, vel impeditum detineas animum: quem perpetuo purum, ad maiora & non expectata, maxime ob sycophantas, habere oportet: Scire etiam quid maxime deuitare oporteat: eiusmodi est mors, non solum præsens, sed quæcunque vitam breuiorem efficiunt. Quid enim interest seu vitam præscindas cum parum iam superest, seu multo ante: nisi quod in hoc latet te iactura; quæ quanto magis ignota est, eo grauius & inconsideratius peccare soles. Atque hoc in iuuene: in sene autem descendentium vita & salus potior est vtcunque; quo magis posteritati consulere

possis. Proxima huic iactura temporis est: quandoquidem id solum viuimus, quo operamur: Nam perpetuo dormienti quid interest seu post diem, seu post mille annos pereas? Tertio loco habenda est libertas, cum vita & virtus in opere ipso constet. Duorum vero quæ sequuntur, incolumitatis scilicet atque virtutis, non vna est certa ratio: sed illud præponendum, quod, si pereat, longius affert detrimentum: velut Virtuti surditatem, claudicationem, imperitiam magis fugiendam dico. Post sunt opes & gloria; de quibus suo loco dicendum erit. est enim longa dissertatio. Vltimo loco sunt amici criticis viris etiam propriæ saluti præpositi. Sed nos trita sequimur, non imaginata solum. Conandum est autem, vt non solum, quemadmodum diximus, omnia ad duo cogitatione deducas; sed vt ita expedias, vt ad contrariorum seu oppositorum necessitatem perducas, & verbo noueris explicare. Solet enim breuitas sermonis multa commoda afferre; & maxime quum negocium est cum prudentibus aut peritis negocij vel vsu. nam ad seruos, & ancillas, & stupidos, forsan concisa breuitas inutilis erit: ad eos autem qui intelligere possunt, multis sensibus, paucis verbis coactis, maiore impetu animum percellit, lucem affert, nec obliuione prima euanescere patitur, & fastidium non parit, autoritatemque dicentis dum auget, auget & in audiente voluntatem gratificandi. vnde in Laconibus tantum in ho-

nore

nore habita. Quantum vero poſſit hæc vna ars, apparet vel in pila luſoria, quæ leuiter icta non offendit; eadem à viro robuſtiſſimo impulſa nocet non parum; multum abeſt tamen à mortis periculo: eadem impulſu bellici tormenti tranſuerberat hominem totum, vt ilico intereat. Ergo ſi homo eandem vim habeat, cur non idem faciat? Non ergo in rebus ipſis defectus aut vis, ſed in agentibus. Anima ergo quum immortalis ac infinita ſit, & mens; neque in ipſa, neque in rebus, ſed in ſcientia atque vſu defectus erit, vt non ſolum ad incredibilia, ſed ad omnia etiam inſperata peruenire poſſit. Gnauiter ergo amplecti conuenit hæc præcepta, atque exequi non dubia ſpe aut mente. Namque res hominum, & actiones, & vitæ, metam habent; vt perſæpe quæ omnino aſſequi non confidis, facile obtineas. Signum autem malæ negociationis eſt, vt inquit Ariſtoteles, quod falſa bona in temporis proceſſu in vera vertuntur mala. Ideo etiam fictas voluptates refugere oportet, & veris inſiſtere. Neque enim illæ beatum faciunt, nec ſimul cum his eſſe poſſunt: Vt alea, meretrices, ocium, ſocietas adoleſcentium & nepotum, crapula, poëſis vulgata, aſſiduum muſicæ ſtudium, pernoctationes, piſcatio, & venatio, ſpatiari, imitari mimos, ludis & ſpectaculis adeſſe, Chymiæ operam dare, adfabulari, cum ſuis vitam velle ducere. Maximum enim axioma ſtatuere oportet; Improbum, ſtultum eſſe, vnde id, Sa-

pientem, bonum esse. Nam seu iudex furetur, rapiat, cruciet, congreget multa; seu imperitus in arte, in vsu sit, celebretur, tu autem penitus contemnaris, manet propositum. Feliciter ei cedant omnia. Primum est periculum legum, inde conscientia sceleris, & metus ab his quæ feruntur post mortem: Procliuis lapsus, vt necessario impingas, velut impunita sit improbitas, dilapsis opibus seu vitiis propriis, seu aliena vi, fraude, aut casu, vt nihil tibi supersit præter infamiam, consceleratum pectus, vel infortuniũ, vt partis postmodum vti non possis. Nil horum. Sed sit. Quid si filius non adsit? parasti inimicis. Et si aliquando desinat stirps, inanis opera omnis fuerit tibi; non nisi peccata relinquuntur. Supersit, vt sit æterna, & opibus abundans; nihil plus tibi, vel illis, quam insidiæ. Quæris vxorem castam? plus habet custodiæ opulentus, quam pauper. Sed vide quid ex aduerso? adulteros potentiores & cautiores custodum perfidia; vt in eis malum sit: Lasciuia maior in opulenta femina; maiorque peccandi securitas; Occasio ex te maior, meretrix, cinædus; vt nulla magis ex re irritetur mulier. An non hæc quinque possunt plus vno? Delicatius viuitur: nihil est quod melius obsonet fame. Sed scis vbi error latet? Quod arbitraris, eos qui boni dicuntur, esse sapientes; vel stultos esse malos. Id quum arbitraris, certe magna omniũ confusio oritur. Vt vero intelligas quantum ameris à tuis, vel his qui possunt; hi amant, qui-

qui tibi etiam metuunt; oderunt, qui metuenda fingunt non credere, vel non credunt; hoc minus est: vel etiam rident, quod natura medium est. Illius præterea memineris Cæsarei.

Nam si violandum est ius, Imperij gratia
Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

Quod si nec hoc verum est, aut iustum, aut honestum, vel etiam vtile; quanto minus in friuolis rebus, in quibus non repositum est quod optimum est; vtilitatis vero & securitatis maxima pars deest, nec ab vllo defendi, nedum probari vel excusari potest? In vniuersum, quum sint tria genera actionum: vtile, honestum, quod circa sapientiam, virtutem cultumque Dei versatur; & iucundum, quod circa voluptates; nec potis sit mortalium quisquam omnia assequi, præcipue senex, & qui domum non bene constitutam ex suis habeat, quum primum ad vitam sit necessarium, secundum, gloriosum, & finis ipsius hominis, sine quo nec hominem esset præstet: oportet, qui volet beate viuere, id est, sine molestia, voluptatem sponte abdicare, & eam in præcedentium possessione constituere.

CAPVT II.

Ordo libri, & de Ordine multa.

ORDINE autem exquisitissimo vti, etiam in singulis, haud arduum est: at

in pluribus ordinibus, quique etiam se complicent, non facile. Exquisitissimus ordo est, qui ad vnum omnia deducit: & in quo nec repetere, nec omittere quicquam cogimur. Vnde illa consequuntur quæ optimo ordini sunt propria: summa breuitas, claritas, vt memoria facillime omnia contineri possint, & vt quęsita se statim offerant, Quod vero difficillimum esse in hoc videtur, (vt dixi) est complexio generum inuicem: velut Aulicus ad principem & æmulos refertur: & rursus æmulorum insectatio apud Principem & Populum: Porro quum in ordinibus à prioribus semper incipere conueniat: priora autem alia natura, vt Substantia Accidentibus; alia ordine, vt causæ effectibus, & simplicia compositis; & cognitione: Ea autem duplex; sensus, quæ ad tradēdam doctrinam opportuna non est; & mentis, in qua generalissima præcedere necesse est: tum quia simplicia, (hæc autem compositis ordine priora;) tum quia idem sæpius repetemus: velut si dicamus, Quid est Homo; &, Quid est Equus? dicimus in vtroque, Quod est Animal: at si Animal in Hominem & Equum diuiserimus, non ita. In simplicibus quoque & causis; quamquam in naturalibus non eadem priora sunt; in his autem non mutatur ratio, vt tam à causis & simplicibus, quam generalissimis sit inchoandum. Ergo à substantijs primum, inde generalissimis ac simplicibus inchoandum erit. Quæcunque autem in pauciora deducuntur, generaliora

manent;

manent: vt Animal in perfectum & imperfectum; quod in bipes, quadrupes, apes, & multipes. Iuxta hoc ergo primum dicemus de his quæ in se & extra comparantur: Deinde diuidemus ea quæ extra se comparantur, in actiones, verba, gestus & res: Tertio res ipsas in domus, apparatum, substantiam, amicos, inimicos, dominos, & consuetudinem. Vt vero habeamus, finis duplex: possidendi, & vtendi tantum. Hæc autem vel ex nobis, vel alterius ope atque consilio. Cæterum quum duo sint habendi modi, emtio & transmutatio, de transmutatione hic proprie agendum est. Hæc autem triplex: rei, verborum, & actionis, tum quæ ex his componuntur. Rei in actionem; vt qui aduocatum cōducit: Verborum cum rebus; vt qui puellam abducit à matre pollicitationibus. Præparamur autem ad huiusmodi transmutationes cognitione rei, & morum, & potentiæ illius cum quo agimus, & occasióne, & prouidentia, & simulatione, dissimulationeque. Executionis autem pars vna est generalis, ipsum scilicet exequi: species autem, persuasio, dolus, & vis: causæ vero duæ fortuitæ quasi, scilicet natura ac tempus. Sunt enim hi modi habendi, sed non in nobis.

In tractando autem viam ab Hippocrate traditam, quam obiter in libris De dentibus seruauimus, imitabimur. Constituto enim vno tamquam exemplo tam in omnibus quam in specie, absolutissimam illius faciemus tractationem, reliquosque ad eam nor-

mam reducemus. Et quum de illius æmulis loquamur apud Principem, eadem de æmulis apud Populum, tum etiam de existimatione apud vtrumque: & quæ de æmulis, eadem de his qui frigide nos iuuant, addita [dicenda]& intelligenda erunt: in quibusdam euidentioribus discriminibus plura dicturi. Erit autem, vt reor, medici exemplum satis accommodatum: quod ars ipsa inter operarios sit nobilissima; artifex vero inter plebeiorum humilitatem, & patritiorum spiritus quasi medius: disciplina, maxima solertia indiget: medicus cum pluribus versatur, verba rebus commutare solitus. Vtriusque Fortunæ casus,& doli parem difficultatem faciunt, & mihi belle ex æquo nota, opera atque operarius. Iuxta hæc igitur septem seruabimus ordines: quorum primus erit institutionis totius operis, in octo partes principales diuisi, ad Aristotelis imitationem: quod pulcre Theodorus Gaza in sua Grammatica expressit. Dicemusque in eo ordine primum de necessitate, vtilitateque ac ordine huius libri; tum his, quibus non conuenit huiusmodi lectio:& quæ præter hæc plurimum possunt, velut Fortunas & quæ ad intelligentiam præmittere oportet. In secunda autem de his, quibus parum vtilis est lectio huius libri. In tertia vero de generalibus præceptis seruandis, vt qui ex hoc opere fructum habere velint, præponant. In quarta de singulorum tractatione generali. In quinta de vniuersalium tractatione.

tione. In sexta de singulorum speciali consideratione, atque executione: estque pars ob id merito longissima. In septima de dubiis. In octaua de his quæ sunt supra institutum. Hicque ordo primus libri totius.

Quod ad tractationem autem ipsam attinet, secundus ordo est ipsorum ordinum, vt priores sequentibus anteponantur. Tertius, vt generaliora specialibus; donec ad vltima peruenerim. Quartus, vt quæ dicenda sunt de singulis, dicantur. Quintus, vt & in his quæ de singulis dicuntur, ratio ordinis eiusdem habeatur. Sextus, vt omnia hæc & quod ad speciem attinet, & quoad ea quæ de illis dicuntur, ad illud exemplum referantur, & limitatione & conditionibus adiectis, in quibus differunt. Septimus ordo est, vt quartum & septimum ordinem eximamus, quoniam in species non deducuntur. Sed de quarto sufficit scire, quod alia quæruntur possidendi causa, alia vsus solum. De septimo, quod etiam diximus, transmutationes esse de tribus, re, verbis, & actionibus: & quod aliæ sunt simplices, aliæ compositæ. Rursus in hoc eodem ordine est, quod generalia primorum trium ordinum duplicem habent tractationem; & propriam, vt diducuntur in sua membra, describunturque in suis locis; & generalem, vt in quacunque alia tractatione subintelligi solent. Est tertia pars etiam huius ordinis, quod quæ solum habent vsum, suam habent tractationem, vbi de executione agitur; aliorum vsus

cum ipsa re paranda explicatur. Quo etiam fit, vt membra hæc diuersimode deducantur in Capita, non solum ob magnitudinem ipsorum, sed capitum quę sub his continentur, multitudinem. ex quo orta est compositio Tabulæ, vt tractationem ordinatam facilius construeremus; & in illa, tamquam in speculo, reluceret tota Operis series; &, si quid opus esset inuenire, facilius quærenti occurreret. Tanta fuit diligentioris ordinis necessitas in hoc opere, quoniam natura ipsa nullus erat ordo, à quo solent iuuari qui de Naturalibus aut Mathematicis scribunt. Quamobrem & hic omnibus generaliter vtilis erit. Sed præter ordinem quędam adiicere, & ante necessarium fuit: quamquam & in primo ordine ex his septem, de horum vno dixerimus: scilicet non vtilem esse hunc librum omnibus; & quinam sint illi. hoc enim extra ordinem est. Deinde quod quędam videantur sub multis ordinibus etiam reposita: vt domus apparatus, sub tertio, & quarto, & sexto ordine; ita & amici & substantia: quod & verum est. Attamen, vt dixi, huiusmodi sub tertio ordine collocabuntur, quod res illa quæratur, non vsus tantum. Et vt domus apparatus, hereditate nobis relictus, triplicem habet vsum; & vt eo alia paremus, ad tertiumque ordinem pertinet; & vt paretur, si non habeatur, sicque ad sextum; & vt in ordinē redigatur, & vt fruamur: quoniam hæc omnia disiungi non poterant, & vsus cum re coniungebatur, necessarium

farium esse censui, vt ea pars ibi tractaretur, vbi primum de illius necessitate agendum esset. Simili ratione etiam, parare domum, & ad tertium, & ad sextum, & septimum & nonum ordinem referri poterant. Sed nos, vt diximus, quæcunque pro medijs essent necessaria, ad tertium retulimus ordinem; quæ vero nobiliora, ad sextum & octauum: Vsum autem & executionem (quod ea esset pars nobilissima) ad vltimum; ne in vnum plura, quam par esset, congeremus. Iam vero in re adeo difficili, exemplo vtamur. Calumnia & casus & ab inimicis & æmulis spargitur, & apud Principem, aut Populum, vel Socios: quæritur merito ob id, ad quem referri debeat? Ad rem causamve, aut apud quem? Videntur res pauciora habere capita, & facilius distingui, velut Calumnia ab inimicis, æmulis; casus ad Principem, Populum, Socios: At inimicorum tractatio plura habet capita, quam res atque hominum ordines. E diuerso, accidentia substantijs distinguuntur; non substantiæ accidentibus. Calorem diuidimus, igne, sole, motu: quoniam quod diuiditur, rectius diuiditur accidens per substantiam; & quod vnius est rationis, per causas suas. Hoc est, quod difficultatem facit. Melius igitur est, vt, quod proprium est tamquam diuidentes, ad quod maioris est energiæ transferamus. Ita singulis tractatio sua reddetur, & tractationes æquabuntur. Nam vbi plura erunt capita, ibi erit breuior tractatio; velut de Calumnia gene-

raliter suo loco agemus: post vero de Calumnia ab inimicis, vbi de Inimicis tractabitur; id tantum superaddentes quod ad Inimicos attinet: demum vbi de Principibus agitur, & de Calumnia apud illos & ab Inimicis conflata specialiter agetur. Recurrere in huiusmodi semper ad generales rerum tractationes conuenit; vt in illis ad speciales similes.

CAPVT III.

Opus hoc propter quos factum.

EGo fallendi artem, & non sancte viam obtinendi, non ea ratione defendam, quod Rhetores eam doceant; quamquam & perniciosiorem, vt quæ iniuste sæpe agere doceat: verum cum Aristotele dicam potius:
Αἰσχρὸν σιωπᾶν, Ξενοκράτην δ' ἐᾶν λέγειν.
(*Turpe est facere, Xenocratem autem sinere loqui.*)
Quanto turpius, indoctam plebem improbam, sapientibus ac bonis illudere? Equidem fallere bonos haud decet, recordantibus nobis, quam odiosa sit etiam sine metu scelerum memoria; & quam breuis vita nostra, & hæc elementaris regio, Cæli comparatione, parua: cuius quod incolunt homines nullam habet prorsus quantitatem, sed instar superficiei est; cuius etiam priuatæ conditionis est, qui partem notatu dignam possidet; sed vel tantillum. Casus quoque mortalium, & instabilem Fortunam, & factorum obliuionē, animaduertere decet; vt quam-

quamminimi momẽti sint hæc omnia nostra; quæ tamen, quæ circa nos sunt velut spectatores (beatam ipsi agentes vitam) videant; vt & pudere & vereri malefacta debeamus. Verùm, quia multi improbi sunt, & licet ἀλωπεκίζειν πρὸς ἑτέραν ἀλώπεκα, [*vulpinari cum alia vulpe*] vt apud Virgilium:

Olli; sensit enim simulata mente locutam;
Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat?

Non expectandum est, vt fallaris, aut lædaris; sed huiusmodi viros præuenire oportet; quos fallere non tam vtile est, quam est gloriosum: at si eodum expectes, vt par solum pari referas, sæpius succumbas.

CAPVT IV.

Dubitationes quædam: & an Diuinatio vtilis?

MERITO igitur dubitatum est, an liceat male agere? Consulto nequaquam. Sed tamen natura male agimus: inquit enim Dauid: *Quia iustus nemo in conspectu tuo esse potest; si à nobis exiges rationem actionum nostrarum.* Adeo prona est mortalium natura ad malum, oppugnantibus nos sensibus, tum mundi illecebris, necessitatibus, incommodis, atque occasionibus. Vitanda præsertim odiosa Deo ἀχαριστία (*ingratitudo,*) sæuitia in innoxios ac miseros, rapinaque in pauperes, impietas, & ambitio nimia. Quod si in alijs errare oporteat, erremus minus quam possumus. Ad

Deum legesque attendere debemus, & minimo periculo nostro rem peragere; atque ita ne frustremur; vt sit etiam in malo quædam recti species; & in vitio, virtutis imago. Similiter & à vi potius, quam dolo, abstinendum; veluti à dolo potius, quam persuasione. Est enim persuasio, dolus amicus. Vis enim eripit ab inuito; sed iniuriam addit. Dolus difficilius euitatur, sed vltioni locum relinquit. Et generaliter, quum ad eosdem referuntur, vis deterior est dolo. Dolus tamen erga amicos, vis in inimicos deterior habetur. Numquid autem veniat dolus quandoque excusandus, quum in vtilitatem vtriusque cedit, aut vnius voluptatem, alterius vtilitatem, velut in comœdijs, dubitatione dignum est. Et certe si finis bonus est, ne periculum sit, vt parentes ob dolorem prius periclitentur, seu quod stupidiores ingenij, seu quod multos habeant filios, aut quia intelligant esse in maleficio beneficij partem, vel quod iam mortui sint, excusari potest & dolus & vis. Quocirca etiam aliqui tentarunt iniuriam pecunia in huiusmodi sarcire. Verum satisfacere quouis modo omnino melius est, quam non satisfacere: nec damnatur quod bonum est, modo coniunctum non sit cum confidentia prioris sceleris, aut futuri. Persuasio etiam quum violenta fuerit, dolum apertum sapit; & tamen admittitur. Verum si non meliore ille conditione vsus erat, dolus non dici potest. Eme quanti poteris: vendere cuique licet minore pretio

quam

quam iusto. Multum refert cum quo liciteris. Fraus enim in imperitos, miseros, simplices, viduas, pueros, rusticos, numquam admittenda: sed nec cum filijs familias, & qui corio suo erroris pœnas dominis luere coguntur, neque vltra dimidium iusti precij: nam infra & in cæteris. Quamquam persuasio doli pars sit, permiserunt leges, ne tot contractus irriti fierent; leuius malum ferendo, non probando. Quę vero sit ratio bene agendi in flagitio? vt mitius, honestius, occultius admittatur, quam fieri potest: in ipso reluceant virtutis partes magnæ; & virtutibus admistum sit, vt oliua sali. Rarius committatur: nec loquaris de illo. damnare enim stulti; gloriari pene impij, sane insolétis. Ornetur liberalitate, magnifico apparatu, disciplinarũ liberaliũ exercitatione, prudẽtia, fortitudine, exemploq; virtutis, gloriæ imagine, pietate, gratia: medicos egregios imitatus, qui multa præclara pharmaca, paucis miscentes venenis, generosam efficiunt antidotum, velut Theriacam: & qui aromatibus ac melle condiunt Aranciorum cortices, diu maceratos & coctos. Verum hæc tota ratio tribus absoluitur: vt adipiscaris, secure, atque gloriose. Quanto igitur magis legibus talia sunt obnoxia, eo occultius tractanda, ac rarius; quo turpiora, gratiosius; quo difficiliora, diligentius. Constat igitur, & male agendi quandam esse rectam rationem, quemadmodum dictum est. Dubitari etiam solet an præter hanc, ad prouidentiam, &

rectam agibilium rationem, sit aliud solertiæ genus; velut ex Astrologia, omnibus aut sortibus sumptum? Equidem diuina ego prætulerim semper; hoc enim demonstratum: deinde quod nostra sapientia & tenuis admodum sit; & ex illa pendeat; nec finis ipse humanæ negotiationis certus sit, sed, iuxta Satyricum,

Euertere domos totas, optantibus ipsis,
Dij superi.

Scio quod optem, non quid vtile mihi sit: &, si etiam vtile esset, nescio an consequi possim. Eadem ratione somniorum monita nostræ huic solertiæ, quum contigerint, præferenda duco, quod ijs nonnullis maxima contigere. Cęsar orbem occupauit: Galenus clarissimus medicorum factus est: Nos immortalitatem ex scriptis consecuti. Quæ humana prouidentia maiora sunt. Dicam autem quid mihi contigerit nuper; vt intelligas quam minimis Deus seruet aut perdat quem velit: (omnia enim sic se habere existimandum est; licet Deus non det, nisi ad exemplum, quibus vult vt hæc intelligant.) Exciderat tertio ante die quam ex Mediolano discedere Bononiam versus decreuissem, altera cuspis seu clauus ligulæ laneæ thoracis: ea tamen, quod anterior esset, vsus sum, licet incommode, per totam eam ac sequentem diem: tertia, quum discedendum esset, quasi fatigatus hoc tædio, socordiam meam reprehendens, & quod ligulas seruarem in arca, ex earum genere, quas Bononiam deferri

ferri putarem;quasi auaritia tam exiguæ rei motus, ad arcam accedo; quæ non facilè aperiebatur: eaque aperta, statim occurrunt septem libri Commentariorum in Hippocratis Aphorismos;duodecim Contradicentium medicorum; sex Theonosti: & in vniuersum præclara tota illa mentis supellex, propter quam Bononiam ire decreueram. Et si omisissem tunc, quum nulla relinquerentur Papiam vsque memoriæ semina; nec post recuperandi,nisi ferme toto emenso itinere,facultas;palam est,perditum iri. Videtur ergo in his, quorum est aliqua certa diuinandi ratio,(etsi non plane diuina existimetur,)modo miraculi speciem prębeat,non ex artis imbecillitare error proficisci,sed potius ob imperitiam nostram. Quandoquidem quum actio ipsa, velut in sementibus, sole,& terræ auxilio, ac cultu ipso prodeat, obseruationem[putarim]nec impedire cursum rei, nec esse eiusdem rei: nec sine illa persæpe absolui posse quod quærimus; seu naturalis sit, seu ex medioximis auxiliantibus proficiscatur. At fidere sortibus & vanis coniecturis,leuibusque ominibus,tam stultum esse reor, quam iuuari ab huiusmodi (scio enim qui Virgilianis sortibus assidue addicti,ad summos euecti sunt honores)eorum esse, qui quasi ludentem Fortunam in gremio habent.Atque de diuinis sortibus alibi dictum est: de Somnijs etiam integro vno volumine: quid vero mihi euenerit ex obseruatione euidentis miraculi, in Parali-

pomenis, (lib.7.) Laudo etiam, vt diuinam supplicationem efficacem ac perbreuem, ad numerum compositam, quæ te dirigat, feras. Nam vel fide continentiam & animi lucem augebit.

Capvt V.

Fortunam in humanis rebus plurimum posse.

VNvm hoc sat est, Fortunam plurimum posse, seu aliquid diuinius. Sed poterat forsan hoc totum prætermitti: Verum veritati dum studemus, & illud commodi accedit, vt integre rem assequamur. Constat enim, etsi gnauiter rem geramus, nulla industria effici posse, vt feliciter res cedant: imo vt existimationem retineamus. Sed sufficit tunc exitium fugere, ac vitare extremas calamitates: in quas exarmati virtute, impelluntur; fortes & prudentes tandem peruincunt (etsi ægre) & elabuntur: soli beati, euadunt: qui cum Fortunæ beneficio, & fauentis Genij successu, virtute atque industria exornant quicquid quasi rude Dij obtulerint, aut fabricauerint. Equidem quum in Fortuna maior sit vis, non tamen adeo perstat in suis blandimentis; neque potest quæ præstiterit exornare. Illud verò cauendum in aduersa Fortuna: *Tu ne cede malis: sed contra audentior ito.* Ne rem perperam interpreteris: nam bifariam peccari solet: vel in virtutis certamine; vt in bello, aut scientia,

aut

aut integritate cedendo: aut in ciuilibus contentionibus, vel contra Principum odia certando. Sed imitare optimos naucleros, qui in magnis procellis, anchoras mittunt; aut etiam contra quam ferebantur, ferri se patiuntur, temporique cedunt. Illud aduertendum, quod quasi diuinitus accidit animis torpor quidam, ac quasi desperatio omnium, exitio proxima, vel signo, vel causæ: Et si non occurras, certe si occurras etiam, magno periculo. Est autem cacodæmonis quasi indicium, vrgentis, quum ante calamitatem alacer est homo, & quasi incautum opprimere volentis, post calamitatem deficiente animo, ne se recolligat. Quandoque tamen, (quum his omnibus præfinitum tempus est,) vnicum præsidium est in Deo confidere, & virtute pugnare, nec se deserere; non solum ob spem, quod finem habitura sint hæc mala; sed quod nemo nolentem infelicem facere potest; nec quisquam felicem. Ideo vtraque animi dispositio, velut & fortunæ, debet esse suspecta.

CAPVT VI.

Hominis natura, ac mores: & de caussis nostrarum ciuilium calamitatum.

COGNOSCERE autem antea oportet humanæ naturæ conditionem: atque præcipue. Sufficit autem Dei Prouidentia atque benignitas, vt intelligamus, vel

singulis hominibus, vel vniuersis vtilius nihil esse. Nam secus, numquam potui intelligere, cur melius fuerit nobis nasci, quum cæteris animalibus hominum genus graue sit, & sibi ipsi maiorum calamitatum etiam caussa. Sed non est hic locus: ea potius considerãda, quæ ad institutionem nostram pertinent: quale id primum, quod cuiuscunque hominis corpus, quantumcumque formosum sit, & per ætatem vel sexum commendatum, totum odiosum est. Sub cute enim fœdum & inuisum: & quilibet sarcinam magnam stercoris atque vermium secum defert. Vt siquis recte consideret, ne mulierem quidem vllam corpori suo propinquam habere sustineat, nedum vt amare possit. Quum vero ad animos respicimus, cogita tanto magis paruum esse vnumquemque, quanto magis sapit; vt bonum sperare non possis, nisi qui vitio naturæ, vel ætatis, aut sexus, aut alia quauis causa stupidior sit. Quum vero dicunt, hos homines illis esse meliores, ne credideris. Ex æquo enim omnes sunt pessimi: verum alij alio modo. Etenim differunt homines inter se, præcipue ætate, atque id maximum discrimen est; inde educatione; post gentium natura; demum familiis, ac sexu. Vitia vero maxima sunt, sæuitia, auaritia, atque ambitio. Atque in his erga alienos, pares ferme sunt: nisi quod qui culti magis sunt, nec nomen Barbarorum habent, hæc omnia modestius agunt, blandioribusque verbis vtuntur; mi-

noribusque causis ab incepto desistunt; non quia meliores sunt, sed quoniam magis timent, & arctioribus legibus continentur, & verecundiæ capaciores sunt. In suos autem discrimen non leue est: nec id negauerim: quandoquidem Afri, fratres & filios vendant; Anthropophagi vero & comedant. Ergo beneficium ac fides, quæ duo sunt bona in humano genere, his fundamentis innituntur, amori, gloriæ, cupiditati, vtilitati, simplicitati, metui, & sapientiæ. Amori quidem, vt in cognatis, & his cum quibus voluptatem Veneris, aut conuiuiorum, aut aleæ, vel venationis capimus. Gloriæ vero cupiditate, Reges boni videntur: atque eo magis, quod illa minima eis videntur, quæ nobis magna apparent. Simplicitate, pueri, mulieres, vulgique maior pars. Metu vero fidem seruamus potentioribus, vel ob leges. Vtilitati quæ fides est inter mercatores? Nisi enim hoc vinculum custodiretur communi quodam consensu, omnium res periret. Demiror autem, quod, quum amicitia tam vtile esset bonum mortalibus, & multo melius, quam mercatorum consuetudo, & res nullius sumptus, tam pauci tamen eam excoluerint: vt à Menedemi & Asclepiadis ætate, tot iam seculis interceptis, innumerarumque gentiũ multitudine, nullum exemplum inueniatur integræ amicitiæ. Sed nec illud Menedemi & Asclepiadis, suspicione assidui stupri caruit: quod si adfuit, nolim eiusmodi amicitia gaudere. Nam quæ de

quibusdam refert Valerius Maximus Romanis amicis, non tam amicitiæ, quam cuiusdam iracundiæ exempla docet, quum alter alteri, vnico illo actu superesse nollet: quod etiam mulieribus multis commune est. At verò aliud est, cum alio perpetuo multis annis sine querela viuere; sic, vt quod vnus velit nolitve, alter item velit nolitque; perpetuaque fides vigeat inter illos. Multi enim ex his, qui eo impetu morti se dederunt, querelas, morositatem, fastidiaque lõgæ conuersationis ferre nequirent. At forsan dices, Nonne frater, aut filius, amici officio fungitur; atque id frequens est? Fateor: atque id aliquid est, si cui beate contigerit. Sed nec tantam autoritatem habet, nec adeo solida est amicitia; vt quæ ex dissimilibus firmiter non coaluerit. Sed si alter in alterius morte mori velit, desperatione æternitatis, aut impotentia amoris accidit. At tantum abest, vt hæc impatientia amicitiæ indicium sit; vt qui impatienter amant, amici esse non possint. Forsan amicitiæ exemplo propiores fuere Diocletianus & Maximianus: de quibus, quum Principes fuerint, non habeo quod dicam. Vnum mihi videtur, vix fieri posse, vt amicitia sit inter alios, quam inter sapientes, quos Philosophos dicimus. Hi enim, cognita mortalium rerum vtilitate, tum vero omnium instabilitate, ac breuitate æui; intelligentésque quam Deo proprium sit, bene agere, omniumque diuinorum in vnum consen-

ſum; facile amicitiã integre colere poſſunt. At ſunt qui Cratem ac Polemonem Athenienſes, velut par alterum, ſubiungere audeant. Et hæc de generali hominum ſtatu. Specialiter autem homo, qui Ciuilibus negotiis operam dare vult, conſideret humanæ vitæ breuitatem, inſtabilitatem hominum: Quantaque interponat Fortuna inter initia atque fines negociorum: Quemque *ſui boni* cauſa facere: Non omnium mentes adeo eſſe perſpicaces, vt quæ tu vides, videant; contra, plures videre, quæ tu non videas: Illorum conſilia, & eorum quibus credunt: Perturbationes quoque, & impetus, & quæ placent mane tibi, non placitura forſan veſperi, aut minus: Quodque, *dum* viuere cupis vel melius, vel glorioſius, ipſum iam quod viuis, amittas: Inſidiis plena, quæ offeruntur, bona; quæ quæruntur, impedimentis, difficultatibus, & laboribus: Similitudinem vitæ carere iucunditate: noua eſſe incerta, & periculoſa: Magna difficulter haberi; parua non ſatisfacere: Vtrum mala ſint diſceſſura, incertum nobis eſſe, donec opprimant nos: Sine malorum experientia, nihil eſſe dulce homini: Gloriam tempus eripere; ſeruos nos reddere; abiectum viuere, & in contemtu, nec tutum, nec ſuaue: Hominum blanditias eſſe ſuſpectas: Iram timoris plenam: Ab incognitis nihil eſſe commodi: Amicitias potentiorum graues eſſe, pauperum damnoſas: Fidem cuiuſque fragilem, aut

ſuſpectam: quam ſi tu ſerues, in periculo verſeris, ne decipiaris; ſi frangas, infamiæ & legibus obnoxius es; ſi teſtes requiras, ne iraſcantur, periculum ſubis: Denique, quod maximum eſt, plures eſſe, quorum votum ac voluptas non alia ſint, quam etiam precario lædendi & maleſaciendi; in quos incidere, maximum certe eſt infortunium: Vt tandem intelligas, nihil haberi poſſe, niſi mera vi. Eſt enim vis, quum dolo, aut potentia, aut ſpe illi propoſita, aut nimio affectu, aut nimia eius verecundia, aliquid extorques. Omnia tamquam in tabula depicta, quouis momento præſentia habere te oportet, ſi velis huius libri fructum vberem capere. Exiſtimo autem hoc factum, vt eſſet vita beata, ſolius ſapientiæ præmium; & vt ſic ad cultum ſapientiæ homines incitarētur: ex quo ad Dei cognitionem & venerationem peruenirent: vt tota perfectió humana tādem in vnum & idem redigeretur. Cauſa autem cur homines adeo blandiri ſint aſſueti, non eſt quod ſic prudentes decipere poſſe ſperent; (nota enim eſt techna:) ſed quoniam adoleſcētes, pueri, mulieres non principales, homines rudes, vt ruſtici, atque operarij, & qui natura ſimpliciores ſunt, tum qui beneficiis eos affecerint, hoc dolo decipiuntur: inde ex conſuetudine etiam viros prudentes aggrediuntur; quos tibi & ſuſpectos ob id, & inimicos faciunt. Haud enim obſcurum eſt, huiuſmodi peſſimum genus hominum eſſe,
quod

quod miseros quoque affligit; ibi suam exercens nequitiam, vbi misericordia & benignitate opus esset. Quapropter & in hoc postmodum falluntur, quum eisdem blanditiis vtuntur erga prudentes; vnde non aliud quam odium promerentur. Difficile autem est, mutare pro occasione mores. Mercatores autem, & opifices, præcipuè qui ad diuitias & existimationem cursu quodam continuò blandientis Fortunæ peruenerunt, tum etiam plerique nobiles, tempori seruiunt. Quocirca & hanc esse viam ad ea perueniendi, existimandum est. Et huiusmodi homines omnes absque affectu erga te vllo esse credas; Itaque & tu erga illos talis eris. Quos tamen si læseris, quam grauiter iniuriam exceperint, intelliges: sunt enim inexorabiles, nisi commodi proprij causa: atqui secus violenti sunt. Ex his pauci ad felicem statum perueniunt. Sunt autem omnes ad opprimendum alios, quam ad euehendũ (vt rectè inquit Dion) parationes: nisi quam mutuam sibi præstent operam. Nam secus, ira, odio, æmulatione ad perdendum mouentur: qui affectus magis vrgent, quàm amicitia, qua solemus promouere. Sed & facilius est euertere, quam euehere: eoque potius inclinamur. Ducimur & ad hoc consuetudine; & quod nobis atque aliis omnibus ferme prosumus, quũ quempiã euertimus; aut ne euehatur, obstamus. Quod nisi obstaret infamia, & metus eadem patiendi, vix cuiquã pateret via ad honores:

ob id etiam occultè in his aduersari consueuerunt: neque periclitantibus iam; cui bono enim? Ob hæc etiam, iuxta perturbationes plus vel minus controuersantur: Nobiles de honoribus, ob ambitionem & iram; pauperes ob rem: sunt enim magis auari; leues, perfidi, latrones, & milites sæui: Libido omnibus communis est. Verum potentiores, qui de Deo bene senserint, longe meliores sunt plebeiis, ob naturæ substantiam. Sed tamen plerique, maxime qui administrationibus præsunt, mentem opinantur esse superstructionem principijs atque animæ per ea intelligenti; vt, quæ sequuntur, quasi in alimentum transeant: Et vt homo per calorem concoquit, ita animo per insita principia vnum fit cum ipsis intellectis; quæ (vt dixi) nutrimentum fiunt animæ substantiæ: adeo parum differunt ab anima humana, quæ tenuissima est. Generaliter autem ciuiles homines metam iusti & honesti, leges statuunt: vt quicquid per eam licet, honestum esse contendant, etiamsi sit horribile, & infandum: Velut filium coram parente vtroque innocente, sed iudicio damnatum, occidere: Seruum crudeliter mori finere: Permittere iniuriam inferri ei, quem occulte oderis: atque huiusmodi. Sed & circa leges peccant: dum quæ secrete peragunt contra illos (quia probari nequeunt) testibus secundum leges peracta volunt. Vt illud, secundum leges fieri, interpretentur, quod iudicio legum damnari non potest; non quod contra le-

gem non

gem non fit. Ita executionem legis pro lege ducunt. Contra, aliquid melius aliqui peragunt, vt honoris causam tueantur: hique præstantiores habentur: & rursus qui ex fide cum suis factiosis agunt; quamquam id etiam latronibus commune sit. Hæc sunt illa duo, in quibus supra legem homines habentur meliores: illud vnum, quod frequentius euenit vtroque horum, & in quo magis peccant, quam ex alijs duobus laudem mereantur; in quo sunt deteriores. Atque hęc communis opinio est eorum qui boni habentur: & nunc apud omnes gentes, & olim, vsque à tempore Socratis (qui eius autor fuit) in hanc diem propagata. Cogita modo, quales sint & esse debeant hi, quos malos solemus appellare! Vnde ad hæc intentus, & oculos semper habens, cum hominibus versaberis, negociaque exercebis. Causę autem omnium malorum nostrorum, atque difficultatum, sunt tres præcipue: sinistra opinio de animæ immortalitate: leges prauæ, atque consuetudines: & præsentium securitas; tamquam neque mors, neque aliud quicquam malum futurum sit. Vnde homines pro præsentibus commodis ita pugnant, ac si perpetuo victuri essent: Ob idque bonis & egregijs viris & moderatis facessunt negotium, summis viribus decertantes. Qui si cogitarent quam prope sit mors, plurimi (si non omnes) mitius agerent: cæteris vero commodior conditio viuẽdi relinqueretur. Et leges quidem emendare liceret: Obliuio autem conditio-

nis nostræ, cum affectu vehementi præsentium, non nisi aurea ætate cessare aut desinere potest: Expectatio quoque eorum quæ post mortem consequuntur, solum ab his intelligitur, quibus Deus id apertum esse vult: qui optimi vel eo indicio censeri possunt. Maximum autem, & quod cunctis bonis opponitur (dico pietati, religioni, iustitiæ, amicitiæ, decori, studijs, sapientum præceptis, virtutique omni, atque humanitati, & propter quod tot præcepta huius libri frustra conscripta videntur, licet falso) est hemistichion illud Satyrici:

Quid enim saluis infamia nummis?

Ob id, quum aliquando periclitemur in eligendo, spectare oportet præcipue generis nobilitatem, ordinem & actiones illius: quæ si non conueniant, melius est tuto agere, quam verecunde.

CAPVT VII.

Qui finem quærunt quem habere non possunt.

VERVM nec præsentis libri instituta omnibus vtilia erunt: oportet enim ob difficultatem iudicio præditos esse: alijs non. Nam his qui adeo stupidi sunt, vt quærant quod prorsus illis denegatum est, quid conferent? & quamuis excusent se quæsisse negociationem, non rem, excitationis solum causa, nil dicis. Neque enim quæsisti quod habere non posses, sed quod facile. Huiusmodi

odi conuenit, quum per se negociatio ipsa
icunda est, aut gloriosa, vel vtilis; qualis est
tigantium; & Romæ olim qui accusabant
defendebant: aut si per illam ad maiora
romoueris. Hæc omnia certe licent: modo
negotiatione ipsa non turpe sit excidisse.
ed tunc non quæsisti quod habere non pos-
s, vt dixi; sed quod facile adeptus es.

CAPVT VIII.

Qui finem quærunt, quem habere nolunt.

Ed neque his qui frui nolent, nescio qua
ratione ducti, quærunt: credo hoc argu-
iento decepti, quoniam eo quod obtinent
uituri sint, si non habeant quod velint.
os sic refelles: Si enim obtinueris, habes
uod habere nolis: tum maxime, quum quod
btinere vis, cum eo quod iam habes, esse
on potest; vt si profitearis Papiæ, & Bono-
iam eas: Si non obtinueris, victum te cre-
ent homines; nec non voluisse, quod tam
perte sequi visus es. Equidem hoc malum
onsilium est; in quorum altero turpitudo,
n altero miseria est. Solum his licet, quibus
ec magnum est dedecus vinci, et si gloriosa
es sit; nec magna calamitas, vbi obtinueris:
ed rerum euentum Fortunæ libenter per-
nittunt, quoniam incerti sint præsentis sta-
us, tum vero futurorum commodorum: aut
i hæc agendo ab incommodis præsentibus
ion paucis se liberent: tum etiam, quum di-

uersa ratione (atque hæc præcipua causa) alijs atque alijs consulitur: velut si in patria manendo, tranquillitati & studijs vacas; extra patriam migrando, opibus, honoribus, & filijs; tum vero & quædam commoda expectas; quæ quanta sint, nisi expertus, scire posse non speras: præcipue autem, quum ad priorem conditionem tuto reuerti licet: demum, si in ipsa mutatione sit iucunditas.

CAPVT IX.

Qui rem noxiam, aut omnino turpem, quærunt.

SIMILITER si noxiam rem, & turpem, & cum periculo quæras, velut alienam vxorem. Victoria enim hęc atque industria nulli vsui esse dici potest. Quinimo si iam processisti, iam magna es in spe, abrumpe quæ egeris: Melius est partem periclitari, quam totum. Infausta est illa sapientia, quæ te ad exitium ducit. Quomodo vtilia tibi dicere potes esse præcepta, per quæ periclitaris? Imaginare mala, quę sequantur, non vt nunc, quum optas, sed quum potitus fueris, ac inutili voto satiatus; & iam execraberis, quod nunc adeo probas. Tales sunt vxores inconsulto ductæ; atque omnes prouinciæ negotiaque supra vires nostras susceptæ; & quanto diuturniores. In quo genere etiam sunt amores immodici rerum vetitarum, inconstantium, vilium, turpium; damnosi, atque labore pleni, iacturaque. Noli cogitare, quan-

quantum ames, ſed quantum ameris. Vbi tua te deſeruerint; irrideberis, odiumque declarabunt. Ob id meliore es in conditione quod malum tuum non intelligis. Quod etſi amaueris, vide quid ames. Sarcina ſtercoris eſt puella formoſa, puerque: abducito cuticulam, plane ſepulchrum eſt, & fœdius etiam olet, & horribilius eſt. Cogita quot fœdis viris ac ſordidis ſe ſubmiſerit; quæ & qualia paſſa ſit, oſculando, & illuuiem corruptam recipiendo. Si te ſolum amat, quod vix fieri poteſt; ſi pręcipue tę, quod raro euenit. Sit puer; ſi caſtus, non plus alijs omnibus pateris, ſi non poſſideas: ſi proſtitutus, quis ſanę mentis ad hoc facinus impelli poterit; quantum vis ille ſit Muſicus, iucundus, ſcitulus; At quot millia hominum non potiuntur! nemone beatus ob hoc non eſt? Quam breuis, quam caduca, quam fragilis conditio eius formæ, atque gratiæ! quæ tamen tota fucata eſt, & inconſtanti ingenio, ob ætatem, ſita. Tu illum amas perdite: at ille quiduis aliud potius cogitat. Vnde & apud Virgilium:

Te Coridon, ô Alexi?

Dixerat enim ante de ſtudijs puerilibus, venatione, capreolis, auibus, quibus denique omnes cupiditates explentur. In vniuerſum plus quam oportuit, dictum eſt, ſi mens melam aliquam recipere poteſt. Nam manifeſtum eſt, breui omnes tales euadere, vt, quod agere cupis, ſi quis agere te cogat, pro ſupplicio ſit. Tum vero vtilis hic liber erit,

quum non exitiale malum est in vitio, vel clauus clauum pellit,&c. vt, deserere [amicum]est perniciosissimum. At si res odiosa, non mala; amplecti occasionem decet, non quærere: vt si latroni cor viuenti (prætoris iussu) eximatur, rogabimus ante, vt eo exempto significet, an cognoscat: nam si rite operatio ea perficiatur, aliquamdiu superuiuet, etiam vocis compos: similiter an capite præciso aliquid videat [vel sentiat.] Hæc enim Indorum sunt contemplationes admirandæ: in quibus occasione vtemur, ad definiendum quæstionem, de membrorum principatu, & animi immortalitate: non tamen curabimus odiosum factum. Et in vniuersum terminus rei, tum modus, est honestum & tutum. Quidam enim adeo desipiunt, vt sapientes seipsos existiment, quod (pietate & pudore posthabito) fallant suos, & benemerentes, aut etiam interposita fide: adeo vt, tamquam de pulchro facto, etiam glorientur: quos aspernari decet. nam si sic; finis nullus huic disciplinæ impositus esset, sed eo ventum foret, vt quisque hoc sapientior haberetur, quo deterior & impudentior. At humana res non his constat; sed vt probari posset, & vtilis esse: vtilis aut honesta esse non potest, quum limites conuersationis excesserit.

CAPVT

CAPVT. X.

Qui aliena à professione quærunt.

QVIBVSCVNQVE etiam aliena à professione sua quęrentibus, quum ea nobilis fuerit, non est vsui hic liber: quippe qui & gloriam artis euertant, & tempus (rerum omnium pretiosissimum) suffurentur, & minus fiant ad artis opera diligentes.

CAPVT XI.

Qui ea quærunt quæ retinere non possunt.

QVI vero ea quærunt, quæ retinere non possunt, his non iuuantur præceptis. Stultum enim est tot præceptis quærere, vt & in quærendo perdas operam, tempus, pecunias; & postquam fueris adeptus, cogaris relinquere; tum maxime, quod id raro accidit, vt sine dolore, iactura, dedecoreque finiri possit. At quam multi in huiusmodi decipiuntur! quoniam paucissimi recte (quod sapiens ille præcipiebat) finem negotiorum inspiciebant. Quædam enim sunt in mortalibus, quæ facilius comparantur, quam retineantur: ea sunt, quæ natura nobilia sunt, & cum pluribus coniuncta, vt amicitia, tum Principum maxime; & consuetudo cum exteris. At contra, quædam, etsi difficulter parentur, semper nostra sunt: e quibus primum est Virtus ipsa, deinde Opes. Vnde sapien-

tes his maxime duobus incubuere. Quædam varie se habent; vt filij.

CAPVT XII.

De ineptis hominibus, & actionibus.

INEPTI impatientes, inefficaces, pertinaces. Impatientes fiunt, vel quia calidi nimis natura sunt, vel quia ferre moram nequeunt, aut quoniam iudicio carent. Inepta actio est, non posse carere his quæ nescis. Aspice quid detrimenti afferat, non canere, quum inepte id agas; si omnino abstineas, quam liber sis? non poscis risus, contemptus, odium, tædium aliorum, iacturam pecuniæ. Inefficaces, minus periculosi. Infeliciores, tum deteriores sunt, qui verbosi sunt. Similiter ex impatientibus pertinacium mala conditio, qui nolunt doceri: & quum vita humana tota plena sit diuerticulis, & obliquis callibus, dum in eodem proposito perseuerantes progrediuntur, necesse est vt impingant & collidantur. Nam de stultis quid est, vt dicam, quod inepti sint; quandoquidem nulli rei apti sint? In vniuersum, præceptis his non iuuantur vel generi inepti, stupidi, stulti, segnes, rudes rerum, & inexperti; vel vitijs immodicis laborantes, aleatores, scortatores, auari, tardi, gulones, ebrij, persuasibiles, pueriles: vel etiam laudabilibus nimis incumbentes; vt studiosi, iusti, fideles, misericordes, honesti, pij, contemplantes.

tes. Velut ergo, quamuis deprehendissem subtili via domesticum furem, dum per amorem & misericordiam differo missionem, ducentos coronatos ille clauibus adulterinis eisdem mihi sustulit, & aufugit. Sic impediuntur nimis timidi: Et iracundis etiam in irritum res cedit: Loquacibus occasio subtrahitur. Vt præstent impigri & experti, sine tot præceptis, & etiam secus, multis vitijs laborantes, si solertes sint.

CAPVT XIII.

Necessarium esse, vt sciamus finem, quem volumus.

MANIFESTVM igitur, quod ei qui optime viuere velit, & minore cum incommodo, primum scire sit necessarium quid velit: atque id tam generaliter in toto cursu vitæ, quam specialiter pro singulis occasionibus. Et, si id promptum esset deliberare, plurimum prodesset. Attamen, ex his quæ dicta sunt de multiplici fine malo, & ex coniectura eorum quæ sequuntur, tum longo vsu atque experientia, (vnde sapientes solent existimari senes, etiam in ceterorum animalium generibus) persæpe collimamus.

CAPVT XIV.

De duplici fine in hac vita.

HACTENVS de his quæ in nobis, dictum sit: quæ quamquam etiam exterius diffundantur; ea tamen non nisi generaliter attigimus. Alia est comitas, aliique mores; quos habere decet vnumquemque, alij quibus vti oportet. Sed quorsum? nisi hunc ipsum [finem,] quod est in humanis atque extra nos summum bonum, cognouerimus. Nempe finem duplicem in nobis cōstituere oportet: alterum (de quo in Theonosto,) qui est secundum virtutem; quique vere optimus est, & totus in potestate nostra: eo magis recordantibus nobis (quod & in Paralipomenis, lib. 6. sect. 2. dictum,) vitæ nostræ cursum feruenti in lebete aquæ assimilari: quæ quantumuis intumescat, vbi magis processerit, semper minor fit, & siccatur. Quamobrem optima vita esset, sibi ipsi viuere, consciētiæ, virtuti, ac sapientiæ, beate ac feliciter. Atque id est ad summum sapientiæ ac bonitatis peruenire, vt Genios imitemur, nullis indigendo; & quibus delectamur, abūdare. Vulgari autem ratione magis dictum sit: Finis noster quadruplex est: Dei cultus; prolis procreatio, (aut fraternæ educatio;) atque inuenire aliquid, quod mandatum literis humano genere vtile sit: vltimum est, aliquem alumnum relinquere, qui excellētis alicuius peritiæ sit. Qui nihil horum

horum fecerit, siquidem virtute caruerit, tamquam cespes dici natus est: sin autem insigni virtute præditus, sicut flos; qui mane oritur, vesperi euanescit. Porro cultor Dei eximius, vt suæ pietatis exempla relinquat, necesse est. Illud sane grauissimum in hac vita est, vt vel perturbationibus animi torquearis à te ipso; vel si careas eis, ab aliis: nam quietos, inquieti maxime aggrediũtur.

CAPVT XV.

De summo bono in ciuili vita.

ALTERVM est multitudini iucundius, ciuili vita viuere, & beatum esse: cuius (vt dixi) finis est multitudo potentium amicorum, & cum illis arcta coniunctio. Quod &, si ad hæc accedat veneratio quædam in illum, & vt arbitrentur sine eo non bene esse posse, tunc ad fastigium felicitatis & fastus humani is homo peruenit. Magna vero pars huius in sanguinis cognatione, & maxime in affinitatibus, reposita est. Est enim regnum humanum hoc animalium dominatione pulchrius, diuino simile quodamtenus, verum longe vilius & infirmius. At optimum bonum in regno, regnare. Regnare igitur apud homines summum etiam bonum erit. At regnare hoc ipsum, est omnibus aliis posse imperare, atque ab illis coli: id fieri non potest, nisi cum illis vinculo quodam coniuncti simus, nosque reue-

reantur. Vt vero hoc fiat, necesse est vt vel vnius causa vel plurium id agant. Metu quidem vnius tot contineri non possunt, tum maxime quod sui sunt reges gentibus; nec nos reges instituimus; non enim illi hoc libro indigent: plurimæque Ciuitates sine regibus sunt. nec si omnes quorumdam metu id agant, poterunt & illi vnius metu agere. Reliquum est igitur, vt summum bonum constet in amicitia (vt diximus) multorum, atque potentiorum, arctaque, & cum veneratione coniuncta. Huiusmodi enim regnum in amicitia, & metu, ac honoris exhibitione constabit. Quocirca necesse est, vt, vbi non vnus est rex, ibi plurimos esse reges; imo (vt ingenue fateamur) tyrannos. Quanto quisque ergo ab hoc summo bono humano remotior est, eo infelicior atque abiectior, & contemtior. Quicunque vero sine his, atque excellēti virtute, tum sumtu vllo, hoc bonum adepti sunt; hos admirari decet, tamquam homines, qui hac in parte multum profecerunt. Videntur ergo ad hanc felicitatis viam quatuor modi procedendi esse: opes, virtus digna, sanguinis coniunctiones, & ipsa ars; quæ omnibus præstat; quum reliqua, huius præsidio destituta, iaceant. At vero non in hoc summum in humanis bonū, sed ad illud (vt dixi) via. hoc enim ipso etiam in inuitos potētia comparatur; & opes, atque earum vsus, & quęcunque in arbitrio hominum relicta sunt. Studere igitur huic oportet. Verum de opibus,

virtute, ſanguinis coniunctione, quoniam non leue negotium eſt, parare, & parta habere oportet, atque de ea virtute, qua hominum animi conciliantur, multiplex & longa erit diſputatio; quoniam, quum nullo auxilio indigeat, ad hanc pertinet tractationem; reliquum eſt, vt de arte diſſeramus. Præſunt homines hominibus hereditatio iure, vt Principes, legibus tam diuinis quam humanis; religione, vi, ſeu bellica arte; & neceſſitate, vt medici. Quum igitur regnum in noſtra poteſtate non ſit; imperium medici non ſit in integros viros, ſed languentes ſolum: in vna è tribus præſtare oportet; militari, religione, vel iuris prudentia. Sed militaris ſola, reges è priuatis facit. Videntur autem plures ſatis commode (vt ſæpius apud Afros) bellicam artem religioni coniunxiſſe. Nam bellica ars ſola actu imperium tenet: quare ſine illa nemo dominari poteſt. At iuris prudentia non commouet populos, neque reditus ſubminiſtrat, neque ea parte, quæ cõmunis eſt illi cum religione, autoritate par ei eſt, ſed longe inferior: quare neceſſario Fortuna in horum duorum coniunctione repoſita eſt: cuius facti infinita ſunt exempla, etiam apud noſtros. Porro quidam vtuntur, quidam abutuntur, ſeditione introducta: quorum omnium finis plerumque malus eſt, ſeu Deo inuiſa origine, ſeu cauſis ad hoc non obſcuris. At militaris fortitudo vt mundior eſt, & præclarior, ita etiam honeſtiores plerumque exitus habet,

& finem ſtabiliorem; maxime ſi à tyrannica ſæuitia non fœdetur. Noſtra tamen tempeſtate, propter tormenta, & machinas igneas, quanto plus in Fortuna, tanto minus in virtute repoſitum eſt. Tametſi autem hæc ſit ſumma felicitatis humanæ, memineris tamen ſine prima nihil eſſe: ea enim etſi non perfecta ſit; ſine illa tamen nec perfecta, nec eſſe omnino poteſt. In vniuerſum porro, ſummum bonum in hac vita ex tribus præcipuis originem ducit; inuentis nouis, ſecretis, atque cautionum præceptis. Noua enim inuenta, contemplationis fructus ſunt præcipue; ſecreta, operantium; cautiones, agentium. Vniuerſa autem vita hominum in hæc tria diſtribuitur, vt plerique omnibus, ſed diuerſo tempore, participent. Quumque in nobis omnia ex animo in corpus & fortunam proficiſcantur, manifeſtum eſt quod ex his perfecta felicitas nobis aduenit. Aut igitur nullum in humanis bonum, (quod multi exiſtimant, ob tantas turbationes, vitæ breuitatem, inanitatem ipſorum bonorum, ac inconſtantiam, vt ſecuritas omnis explodatur) aut ab his tribus pendet. Et quamquam in pleriſque alijs aliud ſit hoc eſſe ab hoc eſſe, ab his tamen eſt felicitas, atque in his felicitatis eſt perfectio. Eſt vero & aliud potentiæ ciuilis genus quaſi nothum, quod nullis pene innititur bonis, ſed conuiuijs, alea, blanditijs, pompis, denique omni luxuria atque libidine refertum eſt; [ideoque indignum] bono viro; atque etiam periculoſum, & ſollicitu-

citudine ac anxietate plenum. Fundamentum habere solet à magistratu; namq; cum eo facilius est potentiam comparare: sed & sine illo visi sunt aliqui obtinuisse rempublicam. Constat maxime tribus præceptis: annonæ abundantia,& ludis,propter plebē; luxu & alea, ob potentiores, sed iuuenes; calliditate,consilioque,tum audacia,ob eos qui rempublicam administrant. Adeo vero hoc serpit malum, vt in quibusdam Italiæ ciuitatibus etiam per adulteria vxorū, coniugum(præsertim seniorum)vota adipiscātur: quum potius in contrarium res cedere deberet;& sola suspicio iniuriæ irritarę animos illorum.Id accidit;quod lasciuæ vxores magis demulcēt virorum animos; vt in nullius magis sint, quam adulteri potestate. Propterea amicitiā mulierum obtinere, est in plerisque ciuitatibus, dimidium earum possidere. Dicemus autem plura de huiusmodi præceptis suo loco.[sectione 47.]

CAPVT XVI.

Animum esse virtute instruendum.

ANIMVM igitur primum instruemus virtute summa, & ex virtutibus quammaxime necessariis:patientia,consilio,quod est prudentia patiens,& efficacia. Nulli infeliciores sunt in humanis, impatientibus, quod passim,velut indumentis sentes, quæ animum vellicent,sese offerant: quæ si per-

ſequi ſtudeas, non aliter quam laquei ſturnos, ad exitium te perducant: multi, alioqui inclyti, dum nimis ſtudioſi ſunt horum, perdidere ſeipſos. Ob id tam laudata moderatio: quæ patientiæ ſpecies eſt, à iudicio profecta. Aliqui tamẽ (eodum corrupti ſunt hominum mores) etiam impatientes, fortunati ſunt, quod plus præſidij in efficacia & ſolertia, quam iacturæ in impatientia eſſet. Videtur enim naturâ quoquomodo efficacia patientiæ eſſe cõtraria. Tales, dum iuuenes ſunt, ſuperatis periculis, felices ſunt; in ſenectute, quum vitium maneat, lãgueſcat virtus, non ita. At ſi ſolertia aberrauerit, in grandes decidunt calamitates. Verum nec hi omnino patientia caruere: ſed quod vni plus concedunt domino, ab aliorũ conuerſatione eripiunt. Tyrannicos habent plerumque ſpiritus huiuſmodi viri: nã quod carius vendiderunt, ab aliis precario exigũt. Quamobrem fugere illorum conuerſationem maxime oportet. Humanitas quoque & ciuilitas neceſſaria ſunt valde: altera, vt conditionis noſtræ meminerimus, reliqua, vt pro dignitate viuamus. Virtutes [hæ] ſunt, quamuis animum indignum illorum intelligas: nam boni per ſe [&c. virtutis] cauſa exercentur. Neceſſe etiam eſt, fortem eſſe: nam timidus multis occaſionibus (nullo ſuo commodo) priuatur: Tum vero etiam audaciam in his quę digna ſunt, præferre decet: Si quid occurrat, prudenter obuiam ito: Si obſiſterę non potes, nihil

[mali]

[mali]cogitato: his duobus fretus; quod optimum est cuique quod Dei voluntate euenit; (omnia autem sic eueniunt;) & quod breui etiam omnia in idem redeunt. In reliquis, si licet, virtute viuendum est, velut liberaliter, magnificè; sin minus, ostẽtare; quod si nec hoc, saltem cauere, ne laborare deprehẽdaris in his vitiis, quæ conuersationem grauem efficiunt. Non parum etiam facit ad mores non solum ratio ipsa, & consuetudo, ac sodales, sed etiam libri quos legeris. quid enim familiarius, qui diu noctuque tecum sint? Ob id impia quæq; ablegabis, etiam fabulosa, vt Apollonij vitam; & improba, vt Machiauelli meditationes; & insulsa queque, velut pleraque scripta nunc Italica lingua. Omnes enim ineptias suas in publicum magno malo produnt; eo sibi sapientiores se existimantes, quo sunt imperitiores.

CAPVT XVII.

De Temporis compendio.

QVVM verò omnium actionum vita causa sit; vita autem tempore constet: maximum ad præclara negotia peragenda adiumentum, tempus est. Iuuat igitur temporis habere rationem: quæ constat vitæ longitudine; & vt quod superest, vtilibus tantum præclarisque negociis, aut necessariis impendatur. Porro de vitæ longitudine

ſuis locis actum eſt; munuſque præterea Dei videtur. At tempus colligere, magis noſtrum eſt: non tamen ita, vt prorſus noſtrum dici poſſit. nam eſſe neque id, neque aliud quicquam vel cuiquam alij poteſt. Colligitur ergo tempus triplici ratione (atque in hoc demiror Senecam, quum pulcre de hoc argumento luculenterque ſcripſerit, in tanta copia ieiunum fuiſſe:) vt primum nihil temporis à ſtudiis vel cogitatione vacuum tranſigatur: ſecundum, vt quicquid per alios fieri poſſit quauis pecunia, etiam id facias: tertium, vt in ſingulis induſtria, inuētiſque, tum auxiliis, quod facere inſtituiſti, id poſſis quam celerrime abſoluere. Ergo & edendo, & aluum exonerando, & antequam dormias, & quum expergiſceris, & dum lauaris, dum fricaris, dum ſpaciaris, dum iocaris, dum alea ludis, meditare aliquid generoſum, aut legēdo, ſi potes, aut audiendo anagnoſtam: qui mos fuit antiquis, & nunc Phratrij obſeruāt in menſa: aut ſi decor aut commodum non ferat, cogitatione ſolum id ages. Relinquitur vnicus locus dubitationi, quum iter agitur, aut per ciuitatem itur: Idque tantum temporis liberum operi, ob periculum, relinquere vellem; aliud nullum. Si conſilium petat nobilis, mendicus, aut ab vtili amico tranſmiſſus, da: In reliquis exige hiſtoriam ſcriptam, aut lotium: Si cauſatur, aut producit, amanda. Si iam habet in hiſtoria, ſe prodet: in lotio, ad breue tempus conſule; nam ſtatim detegetur. Vnicum eſt, ob-

est, obseruare affectum. Et scias quod, vt temporis compendium, plurimum facit ad res præstantes, & virtutem assequendam: ita ad reliqua, velut opes, ornamenta domus, filios etiam, & amicos, iactura (vt ita dicam) illius est necessaria. Vt qui voluerit sequi Senecæ præcepta, (quæ ille tradidit vere, sed non ipse seruauit) necesse sit aut carere multis commodis; aut illa habere, sed imperfecta, manca & incompta. Ob hoc ministri, qui ob voluptates, & vt desidiæ tempus habeant, præpropere mandata peragunt: prorsus sunt inutiles. Male enim cuncta absoluunt; & compendium temporis in eis nihilominus perit.

CAPVT XVIII.

Locum tutum ad habitandum, eligendum esse.

ANIMO instructo, elige habitationem, vbi tutus sis à vitæ periculo: nam vbi timueris, etiamsi timor ille sit inanis; necesse est tamen ob id plures perire bonas occasiones; totamque vitæ rationem confundi, & cum dedecore viuere, aut saltem sine debitis honoribus. Quum vero quinq; sint maximè homini expetenda; maximumque horum, quamquam non magnum, (quid enim hominis magnum?) procreatio filiorum, & vt illis insit amor generandæ sobolis: nam ex his duobus (si succedat) & Regna & Imperia necessario in stirpem suam concedent: quod & Moses vidit, & natura ipsa

docet: Vnde libera vt sit procreandæ soboli via, oportet, quodque ad dulcissimam vitam pertinet, si temperate agatur, Christum vero intus gerere; quod & melius longe est, quam extra, vt nostris temporibus, quum summe miseri sumus. Tertium, vt opes parentur. Quartum, vt vitæ ac robori consulatur. Extremum, vt bene instituantur: quod quale sit infra docebimus. Hominibus autem singulis non eadem; sed diuersa homini erudito, aut in arte præstanti, aut qui in vitæ discrimine non leui versetur, tutior est locus, vbi Princeps, & magnus, habitat, præsertim sapiens & bonus: nam tales ibi plures esse necesse est: post sub paucorum potentia, aut prope Principem: inde Republica multorum, aut misto genere. Magni Principes fauent quibuscunque prę-stantissimis. norunt enim, ab his solis bona sperari posse, & gloriam: neque etiam ibi adeo valent consuetudines prauæ; cum quibus viuere, qui recte sentit, non potest; nec eas euertere: Nam vnum vincere etiam potentiorem, artificij est; consuetudinem euertere velle, est populum vincere; præsertim si aduena sis: periculosum autem, si senex. Impotens enim, etsi voto potiatur, fructu frui nequit. Consuetudines autem quæ à Principibus ortum non ducunt; omnes malæ sunt; quoniam ab imperitis & improbis nascuntur: qui simplicibus dolis & assidua opera imponentes: omnes vel vi in suam trahunt sententiam: quos plebeij admiran-

tes,

tes,ob opes & existimationem imitantur;& in Republica (ob factiones) habent defensores; sed apud principes veritatis conscios plectuntur.

CAPVT XIX.

Ferenda esse multa in hac vita.

ILLVD etiam tibi proponas, vbicunque, & quomodocunque vixeris, ferenda esse multa in mortalium genere. Propterea multi in graues incidunt errores; dum insolita sibi pati videntur. Etenim homines, dum infanda se pati putant, quandoque ex leuibus incommodis in periculosas calamitates se ipsos protrudunt. Vt summum certe bonum sit in sapientia; non solum quod per illam quæ ad felicitatem conueniunt, parentur, & lenimenta dolorum offerantur; sed multo magis, quod per eam intelligamus, & esse ita, & necesse esse vt statuamus finem nostrum in his quæ sunt extra Fortunæ arbitrium: quod etsi noluerimus facere, cogimur, ob breuissimum tempus, in quo res mortalium singulas consistere cernimus: adeo vt ferme omnia sint momentanea. Optimum autem est, non solum ex aduersis, sed & ex erratis fructum colligere: atque eum triplicem maxime: Vt ex malo bonum elicias, quemadmodum in libris huic argumento dicatis docui: Vt in posterum constanter abstineas; edoctus, ipsa non so-

lum ab eo genere erroris aut occasionis, sed etiam cuiuscunque similis [orta esse:] Vt noxæ, quam passus es, ita occurras, vt eam multiplici numero sarcias. Veluti si hospitem importune susceperis, per quem & res perierit, & non bene dormieris; non sufficiat rem reparasse, & somnum, sed duplum corũ quæ amisisti; reliqueris inutilibus non solum tunc speciatim contemptis, sed in posterum generaliter. Qui sic studuerit, magna ex parte ab aduersis alleuabitur. Quæ sarciri non possunt, nec etiam in posterum vitari, æquo animo ferenda sunt, vt dixi.

CAPVT XX.

Actionum & Verborum diuisio.

CONSIDERA postmodum, quod quum actionum nostrarum quædam sint honestæ, aliæ turpes; turpium vero aliæ aduersus leges, quædam neglectæ; quæ aduersus leges, aliæ pœna graui mulctantur, aliæ leui, aliæ nulla: liber hic non de his est quæ graui pœna à legibus puniuntur, sed aliis omnibus. Quocirca etiã nec omnibus communis esse debet: quibusdam enim pro fica, aliis pro veneno esset: verum bonis bona sunt omnia, quum animus æquus est. Eique tam diligenter intendendum est studio & opere, quanta cum industria conscriptus est. Actionum quoque atque verborum aliæ bonæ, aliæ malæ: & vtræque ad rem spectant,

ſtant, aut ad honorem, aut ad gratiam, vel ad fidem. Vnaquæque rurſus trium vltimarum eſt vel temere vel compoſito: nam quæ ad rem pertinet, etiam diuiditur: & in ea ſpectare oportet non ſolum animum, ſed & magnitudinem. Non autem ad iniuriam extenditur, quum proprij cenſus cauſa fiat; non ad iniuriam aut cõtemptum: niſi velut in vaſtatione. Aliorum peſſima eſt, quæ cum mala fide eſt, & conſulto; at poſt illam, quæ cum contemptu: & deterior, quæ in exemplum tranſire poteſt. Eadem diſtinctio in verbis adhibenda eſt. Eſt & alia diuiſio horum: de qua poſterius dicemus. [12. Axiom.]

CAPVT XXI.

De Virtutibus extra nos.

VIRTVTES autem in nobis omnes ſunt: operationes non ita. Sed alię quidem quaſi extra feruntur. Atque earum aliæ ſunt prorſus in nobis; velut patientia in aduerſis; ex qua nullus alius, præter te, iuuantur, niſi exemplo; item fortitudo, pietas erga Deum. Quædam prorſus erga alios: liberalitas præcipue, & iuſtitia, & miſericordia: Et liberalitas in amicos; miſericordia in pauperes; iuſtitia in omnes; gratia in benefactores. Quædam ex æquo nobis proſunt & aliis, vt tranquillitas. Sed aliquæ tamen quũ extra ferantur, nobis proſunt præ-

cipue;veluti prudentia,solertia,& artiũ peritia;quæ ad voluptatem sunt,vt sculptura, & pictura, & musica: ad alios enim referuntur ; vtiles tamen sunt nobis , non aliis. Et quãquam virtutes omnes vtiliores sint possessoribus, quam aliis ; (est enim virtus,quæ habentem perficit , & opus bonum reddit) nihilominus non nunc de ea vtilitate nobis sermo est,quæ nobis ipsis intus cõuenit; sed quę etiamsi nostra tota esset,ad alios tamen refertur. Veluti tranquillitatis quum sint duę partes:vna quidem extra nos:quę vtilis quum sit his qui cum nobis versantur,at eo ipso etiam nobis amicos conciliat benefaciendo: altera est in bonis , qua quieti viuimus:non ab hoc tamen his digna est cõsideratione; verum quatenus cæteris sumus admirationi: Vt ex hoc non exiguum fructum capiamus & existimatione,& lucro,atq; potentia. Hanc tamẽ quum vocamus virtutem extra nos,quę in nobis sit;[hoc facimus]ad alterius partis differentiam; tum & aliarum virtutum, quæ & fine & consequentibus ad ipsum exterius diffunduntur.

CAPVT XXII.

De Solertia.

VIRTVTVM igitur, quæ extra nos sunt, ornamentum maximum est.Summopere vero ob id in illis exercere se oportet. Inter quas est prudentiæ genus illud , virtuti perquam

perquam simile, atque huic negotio accommodatum, (ob importunam actionum nostrarum celeritatem; in qua nec agendi tempus suppetit necessarium;) quod Solertiam vocamus. Nec tota sub prudentia continetur, quum etiam ad malum finem tendat: & est extemporaneum consilium recte agendi. Et quamquam etiam solertia longa meditatione quandoque opus habeat, ob rei difficultatem; promptus tamen semper est solers. Quot periere, quamuis prudentes, quod solertes non essent! alij, ob occasionem quæ auxilium inuenire non sinebat: alij, quod minus essent exercitati: alij, quod quæ agere oporteret, minus essent honesta. Atque his tribus à prudenti solers differt. Differt & solers ab eodem, quod tutiorem viam elegit; ille honestiorem: & quod solers quædam habet circa modos; prudens autem finem solum, & quæ sunt ad finem, spectat, non vltra rimatur. Salutij Princeps secretum quoddam propalauerat Præfecto, & familiari suo, dum simul adessent: Audiuit paullo post recitatum id esse in mensa à Mediolanensium Regulo. Questus est cum familiari illo (quod Præfectus extra omnem suspicionem esset) detectum esse arcanum suum: rogabatque eum, quisnam prodidisset? quasi illum malæ fidei insimularet; quandoquidem constaret, nullum esse reliquum, in quem conferri culpa posset. Cui familiaris, Tu ipse, inquit. Obstupuit Princeps: rogauitque, Quomodo? tum ille, Tu ipse,

non alius, hoc propalauit. nam si non dixisses, nemo sciret. Ita se liberauit à suspicione: nec Præfectum vel tacite insimulauit, sed Dominum potius stultitiæ. Neque enim obscurum erat, perinde fuisse, ac si dixisset: Vt nobis perperam aperuisti hoc; ita & alijs. Nos quum illos, qui sint nesciamus, & roges; te ipsum prodimus, quem solum agnoscimus autorem. Ergo prudentia in hoc non satisfecisset. Si enim hoc solum dixisset, Nescio; ad tormenta adactus esset; si criminis Præfectum insimulasset, nec innocentiæ suæ fidem fecisset, & exitium sibi ab illo comparasset. Quemdam de inimico meo maledicentem, tacere iussi; admonens, Collegium medicorum abblandiri ei, & Senatum fauere. Ita nec visus sum nugis his operam dare; & vnum dedecoris, alterum etiam grauius insimulaui. Duæ autem sunt virtutes præcipuæ homini ad felicitatem; prudentia apud potentes in pretio: & fortitudo, apud plebem & imperitos; est enim potentibus metui, & apud sapientes eo minus admirationi, quod proxima sit stultitiæ. Porro solertia quum ad malum vertitur, versutum hominem reddit. Vnde Polybius de Agathocle: Neque aulica industria, nec versutia singulari. Quamuis non admittant hoc verbum vt latinum. Deinde ex versutis, quum ad extremum deuenerint, vafri appellantur.

CAPVT

CAPVT XXIII.

De moribus.

PORRO quum alia de rebus ipsis scribantur; atque in his diffuse & clare scribere iucundum sit; alia de cogitationibus ipsis, cuiusmodi quæ de moribus, & ex his quæ sciuntur, quasi superflua videantur, [iisque] qui nesciunt, onerosa: ob id ordinate breuiterque scribere oportet; &, vt vsui tantarum rerum breuis oratio satisfaciat, etiam præcise. Videntur autẽ mores, animæ virtutum, ac vitiorum imagines. Sed exterius feruntur aliter, quam intra sint: & quędam tam virtuti proxima, vt inter virtutes adnumerentur: velut comitas & existimatio. Plurimum autem interest in his, qualis natura sit, ceu in lignis statuarum: venosa enim difficile celari possunt. Vsus tamen cuncta domat. Quapropter qui mediocres natura sunt, nec nimis concitati, aut remissi, hi ad morum institutionem apti sunt. At si qui nimium in alterutro peccent, difficillime superantur: & quamuis bene instituantur, multos tamen admittunt errores. Decet igitur primum animum instruere, velut equum freno, vt quaquauersum pro opportunitate facile circumagatur. Præferat pietatem, & veritatis studium. nam & cultus ipse nos Deo gratos reddit, & hominibus venerabiles. iam vero plurimum absunt à legum metu, & criminum suspicione. ob idque, etiamsi peccent,

raro deprehenduntur. Quibusdam etiam suæ sortis oblitis, ad fallendum via, &c. Nam vt pietas optima est; & illius simulatio his qui non tam sunt quam se putant sapientes, ad homines fallendos ansa grauis; ita inhumanum, & prorsus infelix, contemptus Dei. At veritatis cultus facit, vt melius mentiri scias, & mentienti magis credatur: velut è diuerso mendaci veritas fidem non habet. Etenim nemo tam belle & apposite mentiri sciet, quam qui mendacium veritati assimulare nouerit. Vnde illud in Attici vita: *Mendacium neque dicebat, neque pati poterat.* Magis etiam circa gestus peccatur; quia homo facilius in eis labitur, & facilius deprehenditur, vt qui visui sint expositi. Quamobrem diligenter cauendum; ne incompti sint, aut præter regionis consuetudinem: aut enim rudem nimis, aut durum, aut stultum te existimabunt. Itaque ab omni extremo remoti vt sint, facias oportet. Cum regibus etiam ab intimis eos condisces. Præter reliqua, nec multum distorquere corpus oportet, nec inclinare, nec mimorum more celeriter mouere, aut traducere, aut fœdam in speciem conformare. At caput nudare, modice flectere, decens est; & significationem &c. habet, &. in potentiorum regum aulis familiare. Reliqua quoque à venustate non absint, motusque continui, & tardi, vt etiamsi à consuetudine alieni sint, laudem tamen mercantur. Sermones quoque non præcipites [sint, sed] accommodati loco & tempore; vt in

quibus

quibus potius aliquid desideres, quam sit quod abundet. Difficile est scribere semper quod satis est, tum maxime in huiusmodi argumento. Alij enim culpant ordinem, alij rem, alij modum, alij elocutionem, alij iudicium, quidam intempestiuam festinationem. Hic vero nemo non conqueritur: vel quoniam superflua non indigentibus, vel his qui indigent, & sapiunt, numquam satis. Subtilis admodum est hæc ratio: nec quisquam tantum illi credat inesse subtilitatis: imo etiam structuram exigit absolutissimam, difficillimamque: quoniam de his est, quæ non sunt. Media autem est ratio historiarum, atque huiusmodi quæ non sunt, fuerunt tamen. Has delectat legere, prout de rebus magicis aut artificiosis fuere: minus tamen ab hominibus requiruntur: minusque delectant, quam, quæ de his quæ sunt, scilicet artibus, tractant. Ob hoc (quod ad subiectam attinet materiam) tractatio de moribus humilis est atque despecta; quod ad finem, non ita. Videndum est igitur, vt mores sint graues, suaues, benigni, æquales, compti, iucundi, mansueti. Tantum enim possunt, vt illud iam in prouerbium cesserit; *Sui cuique mores fortunam fingunt*: quod in Attico apparuit. Ad benignitatem in vniuersum declinare oportet: improbitas enim, non, quod multi putant, ob bonum est habentium, sed ob aliorum supplicium. *Dij enim* (vt Hippocrates inquit) *maxime humanum genus odere*, &c. Verum quum nil tam salutare ho-

mini sit, quam recta animi institutio, & patientia quædam, & virtutis ac veritatis, & pietatis syncerus quidam amor, quibus Deo & vitis &c. [aut viris sanctis] conciliamur; quieti mente viuimus, aduersa æquo animo toleramus, non commouemur inepte neque intempestiue, neque supra modum: multaque ridemus, quæ secus acerbe essemus vendicaturi: famam nobis bonam comparamus, & ad agenda liberi atque muniti accedimus; quum etiam multos ex hoc nobis amicos paremus; & multi sint, qui nobis fidem tribuant, & sponte se subijciant; tam lenibus etiam verbis ac moribus demulceantur; tractarique se permittant. Id maxime consequemur lectione eorum librorum in quibus talia exempla continentur; velut præcipue in literis sacerdotum B. Pauli ex India transmissis. nos magis mouent, quod nostri temporis sint: & ex antiquis Martyrum vitæ, & patientia: & Patrum in Eremo conuersatio.

CAPVT XXIV.

De Comitate.

EORVM autem quæ extra sunt, optimum est comitatem in omnibus (existimatione illæsa) præferre. Est autem comitas, mansuetudo quædam compta, atque iucunda, exhibita iuxta rationem personarum, loci, temporis, legum, consuetudinis, atque cæterorum necessariorum, ad quæ respicere oportet.

portet. Tantum vero poteſt vna ipſa comitas, vt ea ſola (modo in alijs non pecces) plures amicos tibi ſis comparaturus; quam ſi, ea ipſa carens (etiamſi non delinquas circa illam) optimis alioquin moribus ſis inſtitutus. At bonos amicos non ita parauerit. ſed opinione, quod potens ſis, & officioſus, His ego tribus, (modo vitio careas) conſtat tota hæc ratio humani faſtigij adipiſcendi. ſed illa extra propoſitum, nunc de comitate tantum agentibus. Conſtat igitur comitas in agendo, negando, excipiendo. Infimum ergo leuiter ſalutabis; nobilibus præſentibus: nil tamen vetat, ne eum ſeductum, comiter excipias: alium monebis, vt tum diſcedat; ſi quid habet negotij, redeat; conſtituens diem horamque. Præter omnia caue, ne poſtquam expectauerit, excuſes: eſt enim maleuolentis animi. Quoſdam recipies, ſub conditione, ſi breue ſit negotium; aliter, vt redeant, horam non conſtitues: plus enim iuſto tribues ei, quam cæteris; niſi ſit amicus, aut illi debeas. Similiter & in petitionibus aut da, aut difficultatem oſtende ſtatim: nam negare promte, niſi amicis aut prudentibus non debes: animum enim tuum malum eſſe putabunt, qui tam promte negaueris. Sed & quod das libenter, non tamen ſtatim dabis: minuit enim rei hoc exiſtimationem: Et quod negas, ita negabis, vt inuitum te id agere credat. Conſtat præterea comitas vultu, verbis, geſtu, conuiuio domeſtico, exiguis donis; non ſolum ſi des, ſed, ſi reci-

pias; denique salutatione illius, atque suorum. Æquales, velut digniores, excipies: honore illos afficiens. Est & Principibus comitas; quæ in quadam iucunditate, & officiorum promtitudine consistit: & si te minime indignabundum deprehenderit.

CAPVT XXV.

De existimatione retinenda.

PORRO existimationem retinebis, si tuæ conditionis in conuersatione memineris; & seueritatis, in comitate; & in grauitate, facilitatis. Vnde illud de Attico, qui ea ætate fuit exemplar ciuilis prudentiæ: *Vt difficile esset intellectu, vtrum eum amici magis vererentur, an amarent.* Fac etiam, vt postquam per comitatem cogeris plus alijs tribuere, quam debeatur, tum in consuetudine, tum in affabilitate & honoribus; vt homines intelligant, magnam tibi cum illo intercedere amicitiam: nam hoc & illi fauet, & iucundum erit, & lenitatem tuam excusat. Cæterum non nisi tamen cum æqualibus aut potentioribus versaberis: aut, si non potes te explicare, è tuis quempiam illi adiunge. Tum vero equis, famulis, vestibus, ornatu cuiusuis generis, moderatione, grauitate talem te exhibe, vt plus ab his, si tales essent apud alios, quales apud te sunt, distare videantur, quam vere distent: vt dici rursus de te queat, quod ille de Attico suo: *Hic sic se gerebat, vt communis*

insi-

infimis, par Principibus videretur. Atque inter reliqua actionum rationem habebis, vt sint generosæ, & à conditione tua non alienæ: nam quum omnia ad ornatum faciant existimationis illius, tamen nobilitas & magnitudo tota ex operatione pendet. Dictum enim Philosophi est, quod operatio est causa cognitionis formæ. Ad existimationem autem pertinet non parum, ne dicas aut scribas quod optime exercere non noueris, velut in musica & arte militari. Vnde etiam illud scite ab Hannibale dictum celebratur aduersus Philosophum de bello agendo disserentem. Similiter vt ne (quod multi faciunt, existimantes, fidei, autoritatis atque amoris opinionem augere) proponas lucra, aut honores incertos. Delusus enim plus vanitatis in te, quam si successerit, gratiæ, consequeris. Tametsi enim amoris tui erga illum magnitudinem testari videaris, plus tamen consequeris grauitatis opinione, etsi mediocriter amari se putet, quam si eximie, cum leuitatis aut fuci, quorum alterum in te esse necesse est, existimatione. Nec solum autoritatem, sed & cauti atque periti opinionem retinere decet: vt dissimulare tantum conueniat cum his, quorum fidei summam rerum committere oportebat, vt minore iactura maximum periculum redimas; vel si in minimis occulte facias experimentum de his quos amouere licet. In cæteris, etiam principalibus, non solum priuatis, retinere existimationem, non modo expedit,

ſed etiam exemplo Scipionis & Sertorij, augere. Quoniam decipi, vel contemni, damna affert, quæ corrigi non poſſunt: quæ etſi vlciſcaris, non tamen adeo deterret vltionis exemplum, quantum audaciæ præbet aliorum temeritas: neque eorum damna iacturam tuam reſarcire poſſunt. Itaque vt incauti eſt, non diſſimulare prudentiam; ita in his quæ ſummam quandam referunt calliditatem, & in quibus à communi conſuetudine deuiandum eſt, qualiſcunque exceſſus ad vitium pertinet, noxiuſque eſt.

CAPVT XXVI.

Quæ vitanda.

PORRO nihil tam huic cauſæ neceſſarium eſt, quam vt nulla in re delinquas. Primùm igitur, vbi principatum quaſi adeptus fueris aliqua in re, eam non in dubium renouabis, ſed in alieno negotio contendes: velut ſi profeſſor ſis, & medicus, omnes autem in profitendo tibi ceſſerint, certabis in medendo. Nam quicquid in contentionem proponitur, non niſi incrementum rebus tuis afferre poteſt. Caue tamen, ne tam diſpari conditione pugnes, vt ſtulti opinionem ſubeas. Vt enim prudentis opinioni omnia peruia ſunt; ita ſtultis omnia excidunt: nec quicquam eſt tam firmum in humanis, quod à ſtultitiæ opinione ſit tutum. Quamobrem etiam & illi maximi errant, qui excellentem aliquem

aliquem virum in communibus causis oppugnant; quum id per quod excellunt, intactum relinquant: neque enim vnquam plus excellere quacunque in re aliquem posse puta, quam quum mediocriter excellueris, & te illi non contuleris. Omnis enim comparatio discrimen minuit inter eos, quorum vel vnus mediocriter excellit, vel alter iam opinionem clarissimi viri in alia parte eiusdem artis adeptus est. Atque hic primus error. Secundus est illorum qui libros intempestiuius edunt. ipsi enim te exarmant, & ansam maledicendi æmulis prębent. Sed etsi retineas, maiora æstimabuntur. Quodcunque enim incompertum est, maius semper fingitur; quoniam in infinitum tendit animus, & voluntas, & spes etiam: At vires humanæ paululum progrediuntur. Vt tamen non solum intelligere, sed & sperare hominibus liceat, aliquid edendum est, quod absolutissimum sit vndequaque; dico argumento, multitudine sententiarum, grauitate, acumine, ordine, breuitate sermonis; denique non solum elegantia, sed & splendore. Verum his omnibus nihil habes, si iudicium desideretur. De tertio errore, qui fit circa epistolas nuncupatorias, dicemus suo loco[101.] Nunc autem intentum prosequamur. Quartus error in omnium ordine, est circa laudationem præsentium: nam multa subis pericula: alij enim adulatorem; alij se irrideri, aut eos qui audiunt ita credere, existimabunt: &, si mali sint, malum est

malos laudare: Deterior est malo, qui malum laudat; quod malus solus peccat, & perturbationis causa; laudator autem, nulla perturbatione, in exemplum omnium. Inde si peccet quis à te laudatus, non potes amplius, citra vanitatis suspicionem, illum accusare: & ille licentior erga te, securitate fretus, euadit; tu inimicum pro Mecenate comparas. Societatem quoque infamium deuitare oportet; tum ingratorum, leuium, atque petacium. Vbi Fortuna te euexerit, magis cauendum est, quam antea: nam si concideris, ægrius releuaberis. Propterea quum offertur quid, quod suspectum habes, antequam refutes id, considera an toto genere melius carere sit? forsan enim minima pars totum trahet: vt mihi contigit, quum curam Episcopi Bononiensis reieci. Affectus præterea nimios, maxime turpium aut leuium rerum, inconsulta verba atque actiones, nescio quid magis damnem, aut in quo maius crediderim esse periculum aut dedecus. Ne cuiusquam vitij, quod consuetudini noceat velut auaritiæ, inuidiæ, perfidiæ, maledicentiæ, stultitiæ suspicionem subeas. Vultum habeas in omnem fortunæ euentum ita compositum, ne affectus animi prodat. Semper illud in mente versato, Cui bono? A dicterijs abstineto: quæ plurimum obesse solent, iuuare parum possunt. Quædam tamen grauitatis & salis plena, sunt quasi necessaria: quorum vno tamquam familiari vti potes, exemplo veterum, eoque perbreui,

nec nisi

nec nisi ad calumniam refellendam. Quare de hoc, loco suo dicetur. Quum res perfecta est, melius est silere. Quid enim prodesse possunt conatus? Imitare bonos medicos; qui lethalibus morbis manum non admouent; satis intelligentes, eos citius morituros; eamque tractationem dedecori futuram autori. Caue etiam ne dum nimium times, inimico aperias nocendi modum; aut in quo maxime vel animos illi addas. Destinato igitur primum in singulis, an quod quæris, è re tua sit? inde, an consequi possis? post, an retinere? demum quomodo consequi & retinere possis; ac qualiter vti debeas? Summa autem omnium ad adipiscendum est, vt placeat, etiamsi per fascinationem liceret. In hoc summum præsidium, ac firmum. Quum vero actionum aliæ sensim fiant, vt artium lucra? aliæ per præparationem, ac potentiam; vt qui magistratum quærunt; quique arcana scrutantur; qui literis operam dant, qui sacerdotium Principis gratia aucupantur; Atque in eadem actione diuersitas hæc: vt qui præmium accipiunt ab omnibus, & qui non accipiunt, sed expectant, maius, minus: & qui nec illud accipiunt, sed amicitia eorum ad magna negotia vtuntur: Quidam non patiuntur moram, natura vel consuetudine, vt artifices sedentarij. Neque pigebit quemquam tam multiplicis studij in huiusmodi negotiatione, quum meminerit structuræ admirabilis corporum nostrorum; quam

Deus ob multiplices vſus nobis tribuit. Itaque non minus de ſalute noſtra debemus eſſe ſolliciti, tanto exemplo. Præterea cauendum eſt (in quo omnes errant) vt quum omnia minima fiat ab initio, ne perturbatione aliqua maiora fiant. Quinimo melius eſt aliquando cedere, aut diſſimulare, aut diluere. Itaque hoc ſolo præcepto maxima pars infortuniorum & contentionum exitialium dirimitur: vt contemtu omnia &c. repleta ſint litibus, inimicitijs, ac inde calamitatibus varijs. Pro menſura autem ſtatuendum, tam actionum quam ſermonis, illud in quo maxime falluntur adoleſcentes & ſtulti; riſus ſcilicet aſtantium. Nam hi, quo magis ſe placere putant, &c. pergunt; non animaduertentes, non bene canendo, aut pulſando aut pugnando, aut tacendo, aut recte differendo excitari riſum; ſed male, aut importune, aut non pro dignitate. Quod ſi æmuli ſint, aut inimici; etiam parum profeceris, quamuis rideant non cauſa tua. Solum id cogimur, quum interrumpentes munus publicum, nituntur riſu nos à cœpto deterrere, tamquam fatuos. Id ergo etiam plane argumentum eſt, riſum eſſe contemnentium, non laudantium, aut probantium. Conueniet mulieribus, quas amamus. ſtulta enim res ad ſtulte agendum oportuna eſt. Ob id cum ſcortis maxime huiuſmodi conueniunt: cum vllis aliis nequaquam; niſi ſit narratio hiſtoriæ; in qua prælucet in narrante ſapientia, in argumento inſana hominum facta. Generaliter

liter autem in omnibus; qui studet vtilitati, caueat diligenter, ne quicquam non vtile dicat, aut faciat. Nam & quæ nunc vtilia non sunt, aliquando prodesse poterunt. Maximum autem malorum est, ea agere non cautissime, quibus detectis fias inuisus omnibus, & inutilis; adeo vt viuere pigeat. Talia sunt scelera metum significantia, vt, venenum propinare. Melius est ergo, omnino absistere.

CAPVT XXVII.

Mala occultanda.

VERVM vt ad singula deueniam, quæ cauere oportet; illud primum est, ne mala tua detegas. Vtpote vitia animi (quis adeo stultus?) aduersus leges, existimationem: [anne] vt te refugiant homines? Corporis? cui bono? Maius enim malum est in cõtemptu, quam spes in misericordia. Semper mala animum addunt inimicis, & æmulis. At ostentare vitia, etiam flagitiosis odiosum est. Amant plerique flagitiorum præmia; flagitia damnant: Præcipue quod huiusmodi exemplo offenditur respublica; vt videaris eam contemnere, aut tibi similem esse putare. Et qui publicè peccat, bis peccare videtur, & iudicio potius, quam natura: vt etiam bifariam minus venia dignus habeatur. Quinimo ostentare bonas actiones, non laudare, bonum est, & ad publicum pertinet exemplum; iuxta illud; *Et facite vt*

opera vestra luceant coram hominibus. Conuenit etiam dissimulare dolores in casibus aduersis, & vultum præferre lætum atque serenum: magisque etiam iudices hoc flectit ad misericordiam; & amicos ad ferendum auxilium hortatur; quam si demissum & flentem videant. Plus enim potest recordatio dignitatis, & virtutis opinio, ad misericordiam, quam calamitatis magnitudo. Tu interim existimationi consulis: &, si in extremis non sis, abiecisse spem non putabunt. Certum est gloriam lucri facere; secus abjicere spe exigua & inani. Mala solum ea detegenda sunt alteri, si occurrat, quum in pristinum statum restitui possis; tunc amici metu magis quàm voluntate auxilium ferunt: tum his qui sint coniunctissimi, quum iuuare possunt. Plerumque iudices pro coniunctissimis repræsentatione doloris ad misericordiam flexisse iuuit; & pro temetipso: vt re potius ac habitu calamitatem tuam, quam voce vlla testeris. Quamobrem Græci (quorũ in his summum studium fuit) squalidi, prolixa barba, depexis capillis, obsoleta veste, lugubres & taciti stabant. Horum quidam flentes, quidam siccis oculis. hoc virile; illud potius muliebre. Sed & in his multum refert, apud quos homines sis. & vbi mala occultare licet, faciendum est: exigua enim merces detegenti proposita; plurima pericula atq; damna. Quod si omnino detegi præstet, commodius per alios est id agere. Vbi vero publica est calamitas,

mitas,& nemini ignota, ſtultum eſt conarī eam tegere: nam maiorem illam eſſe etiam, quam ſit, exiſtimabunt. Multo ſtultius eſt, illam narrare: nam ſcientibus quorſum? vt de ea glorieris? ignorantibus ſi dixeris, nil tam certum eſſe ſcias cuiquam de tuis rebus, quam quod tu dixeris. At ſi cogaris, excuſationis cauſa, ſemper melius eſt proferre ſpeciem, quam rem; & genus, quam ſpeciem. Velut ſi herniosſus ſis, dicas, impedimentum pati in ambulando: vel etiam, ſi dicas, male valere, longe melius; &, ſi potes, parum adde. Sed neque bona oſtentare decet: (eſt enim inuidiam ſibi fruſtra comparare, dum oſtendis magis antecellere te velle videri, quam antecellere:) verum conſuetis inniti ac mediocribus tutis potius, quam ſpecioſis.

CAPVT XXVIII.

Mala verbis mollienda.

QVOD ſi de malis loqui aut ſcribere cogeris, ita ſententiæ ac verba mollienda ſunt, vt nec autori dedecori, nec ei qui intelligit, malo ſint exemplo, imo recte viuere volenti locus quo proficiat relinquatur. Res eſt parua: ſed quam præſtare magnum ſit. Ita enim rem è re exoriri; ſententiam ſententiæ inſeri oportet, vt nouum recipiat ſenſum; miteſcatque, velut in olere tranſplantato, acerbitas facti aut dicti; & ex

posteriore oratione ratio prioris habeatur; ex priore vero lumen sententiæ posterioris. Quæcunque etiam vitiosa sunt, breuiter pertrãsibis;ac sic,vt in eis quippiã desiderari videatur. Quum maiori cõsulere cogeris, vt patri,patruo,matri,fratri maiori, (nã amicis non nisi rogatus)consilium ab eo pete;vt ea vicissitudine existimet se potius præbere consilium,quam accipere. Dubias res exaggera;claras illi diiudicandas relinque.

CAPVT XXIX.

Sermonem breuem esse debere.

QVVM vero propositum actionis huius sit,hominum mouere affectus;vt,quæ in eorum sunt potestate,obtineas;atque idcirco omnia humana in hoc præcepto contineri videntur (namque & Musici modi,& preces, & oratorum fulmina, & affectus id ostendunt;)maximam in hac parte diligentiam adhibere conuenit. Principale autem præceptum esse debet,breuitas. Plurima enim loquendo subis pericula: negotiosum impedis;cogitantem obturbas; aliqua cõtra causam tuam, contra teipsum facile excident:importunus videberis, nonnullis grauis,quod quę nouerunt,docere velle videaris; superfluus,leuis,anxius: verbo deficiente (vt solet casu) sinistre sententiam interpretabuntur; tum maxime,si ignari sint facti: inimici quoque deprehendent causæ

tuæ

tuæ debilitatem; aut præsidia, quibus te tueris. Ob id breuitas in cunctis præstantior est, & quod vltima primis magis cohærent. Vnde etiam orta ratio carminum, quorum [versus] qui perfecti sunt, longissimi sunt hexametri. Nam, vt Demetrius Phaleræus docet, partium (quas κῶλα Græci nuncupant) non maior debet esse longitudo. Periodus autem, quum minimum, duo; tum, quum maximum, quatuor continere partes debet. Igitur quatuor hexametris concludi plena sententia ad summum debet: aliter vltima primis aut non cohærebunt, aut ægre. Quapropter idem etiam in oratione soluta obseruari conuenit. Quocirca, quum tria sint genera hominũ: æqualium, ac quibus imperamus, & superiorũ; tum vero caussarum totidem, Demonstratiuum, Deliberatiuum, & Iudiciale; breuitas ferme in omnibus præstat, præterquam in demonstratiuo apud populum; [de qua re latius cap. 54. de Persuasione, agetur.] Non iurabis; multo minus Diuos execraberis: Non testium nomina, nisi rogatus, adducas: Non argumentaberis; in quo tam multi peccant: Non narrabis quæ tibi acciderunt. Quanto minus arcana tua deteges? nisi coactus: Nam etsi non effutiant, domini tamen tui efficiuntur: & qui amicus est, potest fieri inimicus; & domesticus è domo exire: Tempus omnia mutat. Caueas etiam, ne vitia naturæ, aut casus, aut fortunæ mala imprudens commemores. Vt apud Philippum, si

quis Cyclopis aut oculi mentionem fecisset, irascebatur, quod [altero] oculo careret, quamuis pugnando sagitta ictus illum amiserit: Et apud Hermiam, quod esset Eunuchus, si quis gladij aut excisionis meminisset. Quum vero quispiam te verborum multitudine prouocat, vanus est, aut deceptor. Si quis conditionem tibi offerat, quantumuis præclara videatur, diem ad respondendum interpone; illudque tecum dicito: Hic forsan multis iam antea annis, certe diebus, præmeditatus venit ad me: ego insanus extemporanee illi respondebo? Et quãto magis instat & vrget, tu eo lentius procede: doli enim suspicionem auget. Nam si bono animo offert, & è re tua putat esse quod proponit, libenter moram hanc patietur: si decipere vult, habes cauendi ansam. Multi huiusmodi importunis flagitationibus prehensi fidem fregerunt; alij ad rixas deuenere; alij obruti, deceptoribus succubuere: quidam grauioribus damnis atque incommodis affecti, vix tandem seruati sunt ex iactura: qua? verbi tandem temerè prolati: cui bono? & vbi merces tantæ iacturæ? periculi, laborum, atq; curarum? Ob id, quum tales homines nece digni sint, nec lex illis pœnam vllam proposuerit; reliquum est, vt ne alloquaris, neque admittas vllo modo venientes, nec cum tuis patiaris versari. Nihil enim damnosius, aut periculosius iis, qui sine spe vlla commodi, tanta detrimenta afferant. Tabulas quoque longas,

gas, quin etiam historias, narrare cuiquam caueas. Anuum enim mos est hic, aut nauigantium. Nec quicquam denique dicas, quod vel interpellent, vel non libenter audiant: nec narres quid somnolentis: Sed fac vt rogent, vrgeant, auideque quæ dicis hauriant. Propterea nec nisi amicis & postulantibus narrabis quicquam. Sed quum tua negligi animaduertis, quid aliud iam superest, quam vt etiam te? Ergo vel erras, vel odio illis es, vel contemptui. Quodcunque horum sit, cur præstat cum illis esse? Discedas ergo statim. neque enim tua res agitur. Propterea, ne malè hoc tibi cedat, si non vt dicas, sed vt tentes, huiusmodi sermones adoriaris. Stultum est etiam, attente audire nugas æmulorum, quæ sapienti fastidio sint. Noli irasci: noli nimium impatienter audire. Figuratè præterea in multis communibus sermonibus loqui necesse est: quod velut pictura quædam sic exprimuntur, melius quam vllo verborum quamuis latissimo ambitu: nam figuratio oratione quauis propior est mentis imagini: quod si in malam partem accipiãtur, non adeo subiacent reprehensioni, nec tam constanter possunt conuinci. Propterea & figuratè, & mutilatis, & inuolutis sermonibus, vti oportet. Cum quibusdam tamen omnia clarè expedire conuenit: Amicis, primum illis qui nihil sibi putant propriũ: quales fuere Pomponio Attico Q. Gellius Canius, & Ciceroni Atticus, & Menedemus cum Asclepiade.

Et coram iudice, vbi causam tuam defendis; tum maxime quum pro amico [loqueris.] Cum domesticis præterea, vbi quid mandas, melius fuerit, decem verba perperam adiecisse, quam vnum necessarium prætermisisse. Cum his etiam qui discessuri sunt, (& vbi epistolas mittere non tam tutum est,) vberiori oratione vteris. Semper autem vbi quempiam de negotio instruis (modo fidus sit) abundanti sermone vteris. Sunt etiam communes sermones, de quibus suo loco dicetur: Sicut & de verbis quæ habentur cum potentibus viris, qui tua scire desiderant, & amici sunt: Et quum ad fallendum composita sunt, coram æmulis, exploratoribus, & inimicis, qui se amicorum loco haberi putant. In cæteris memineris linguam te vnam habere, atque illam reconditam; duas vero aures, atque patulas. Obscænis autem nullus est locus; nisi forsan cum scortis, & nemine pręsente. Cauendum est præterea, ne tantum diligentiæ in minimis ponas, vt magnorum & generalium præceptorum obliuiscaris, aut negotiorum: quod ferme necessarium est accidere his, qui non recta ratione huiusmodi leuitatem affectant, imo persæpe nugaces efficiuntur. Namque & in conuiuiis, quum vino incaluerint, aut colloquiis aliorum irritati, aut quia petant, interrogent, casu vel dolose, aut quoniam talis natura sis: velut scriptoribus, professoribus, concionatoribus, atque his, qui multum de se pollicentur;

primum

primum quidem huiusmodi viris eas occasiones effugere præstat, congressum scilicet potentium, inimicorum, æmulorum, incognitorum, maledicorum, irrisorum, insidiarum suspicionem, conuiuia, & commercia cum balatronibus. Deinde si incidas in huiusmodi linguam, vbi loqui ceperis, absoluto primo colo, linguam inter dentes comprime: digitosque sub pallio contorque, sic vt doleant; vt impetum illum dicendi, ac feruorem comprimas; nec in sermone incalescas, aut verbum imprudenter tibi excidat, aut nostri (quod sæpe contingit) fiamus immemores. Sed & nihil de tuis rebus dicas; nec te laudes: verum ad communes sermones (de quibus suo loco dicemus) te conuertes. Vna denique est ratio, nihil incipere, sed ad interrogata respondere. In propositis (si libet) perstare, atque continuare licet; tum vero quam breuiter & grauiter: vt memineris non tui, sed personarum, ad quas sermo dirigitur. Propterea, si ex arte nō sunt, planis sermonibus, vulgatis etiam [vtere;] si non omnino veris, tamen verisimilibus; à contentionibus ac profitendo, &c. abstinens. Pulcherrimum enim est, scire modū imponere sermoni, ac illius impetum sistere, velut & currentis equi: nec secus, eligere de quibus dicas, & taceas: demum quæ dicas, aut non dicas. Hæc assequeris, si tui memineris, non obliuiscaris: quod affine est ei præcepto, Nosce teipsum. Multi enim (maxime in conuiuiis) grauissime periclitati

sunt his rationibus,vt à Parisatide,&c. Nec quotidie desunt damnatorum exempla.

Epistolarum autem ratio, etsi non multum, ab hac diuersa tamen est. Quod enim scribitur ad absentes (vnde prouocatio non est,saltem præsens)tanto limitatius est: nec periculum adeo est, ne inconsulte verbum excidat, sed & pluribus indiget vt intelligatur,& longius esse debet. Qua ratione quæ scribuntur vt supersint, absolutissima esse debent, & manifestissima, quum restitutioni locus nullus relinquatur. Ac etiam tanto diligentius limari debent,quanto defensioni locus [minor, aut] nullus patet; & quanto diffusius scripta. At rursum epistola sermone breuior esse debet; quod, si aberres, excusationem non habeas, & quod errata facilius deprehendantur; tum vero, quod occasio non desit industriæ, vt plura per pauca significentur: nec est qui te prouocet in illa,vt in sermone. Quare præparcum esse decet apud eos qui amici non sunt; longiorem, quam in Sermone, ad domesticos, familiares, & amicos. Sed de his suo loco. [101.]

In turpibus præterea causis silentio maxime opus esset. Vix fieri potest vt aliquem commemorando non offendas: tum vero in cõtrouersiis amicorum communium. Quod si omnino cogeris aliquid dicere, imitare pictores: pulchra & iucunda explicant latè in pictura; turpia & abominanda inuoluunt. In rebus odiosis quanto plus, tanto

dexte-

dexterius inuolue, quę tacere nō potes. Abstine à iudicio. Porro damna verborum non meditatorum præcipua sunt, secreta pandere, viam inimicis nocendi aperire, amicis obesse, & odium sine vtilitate quærere.

CAPVT XXX.

De Iuramento.

NON exiguam partem vitæ nostræ obtinet iuramentum. Est autem duplex: ad [se, & alios. Ad] alios, quum grauis res agitur. Per hoc conspirationes, & coniurationes, & pleraque iniqua & æqua confirmari solent. Propterea videre oportet & in qua causa sit, & quod fuerit consilium tuum. Sępe enim fallendi ratione fit: quod in alijs eo magis considerare debes: præcipue autem, an honestum, an tutum quod agis. Multis solemnibus celebrari solet: in templo, coram Sacramento: sed quod fit epoto vicissim sanguine, quod & Catilina fecit, incorruptum mansit. Quod vero ad se est, in causa fit minus honesta, sed necessaria. Sic milites Romani sacramento obligabantur, quum militiæ actiones omnes contra honestum niterentur: occidere homines, diripere vrbes, incendere villas. Sic Salomonem legimus iurasse, quod occisurus esset Adoniam fratrem suum natu maiorem, sine vlla causa, quum etiam Arcam Domini retulisset, omnibusque communis pa-

rentis laboribus & periculis interfuisset; iuramento obligatus, vt quasi sibi liceret, effecit. Ita ergo pro vtilibus aduersus honesta admittitur; non tamen pro turpibus. ideo Salomon non excusatur. Iurabimus ergo, non daturum mutuo, non officium præstiturum ante numeratam pecuniam, non crediturum cuiquam; non beneficium collaturum ei cui nihil debeas prius. Atque hæc tecum solus, ad roborandum animum. Vbi oportuerit, hoc ei expones; ne priuatum officium neganti irascatur. Non tamen publice hoc iactabis, ne inhumanitatis primum te arguant; deinde ne impotentem te, nec tui dominum esse, existiment; præterea leuem, qui de eo quod contra bonos mores est, & damnosum, te iactes; demum quod par pari sis accepturus.

CAPVT XXXI.

Silentij laus.

SED quum hæc omnia multiplicibus sint turbata volucris, plerunque silentium non solum sufficit, sed etiam præstantius est: præcipue in re controuersa, vel vbi timemus ne talis fiat, aut quispiam aliquid petat. Tum vero non solum res & verba celare oportet, sed etiam animum. Vbi enim te habere dixeris, si roget vt des; aut scire fatearis, vt detegas, requirat, magnam molestiam afferet. Primum infinita est ratio argumentorum:

torum:& impudentiæ non deest audacia. Si dicas, Sine hoc viuere non possum; dicit, Maiora dabo. Si respondeas, Non pecuniam, sed rem quæro; obiicit, Et tu sine ea viuere potes vel tantillum: non vis amico nobili, egenti, tam cupide flagitanti, rogantique morem gerere? mutuo da, statim recepturus. Minus turpe est huiusmodi viris, aliena, & sine ratione, postulare; quam honesto viro videatur negare quæ non sine dedecore possunt concedi; vbi dederis, nulla compensatio, longe minus restitutio. Itaque hoc solum silentium, infinitum pelagus disputationum (in quo semper aliquid importuno relinquitur, quod æqui speciem præ se ferat) ita exhaurit, vt nec vestigium vllum supersit, cui vncum possit annectere, vt te perturbet. Similiter si cum aliquo, de quo male suspiceris, negotium sit, ne (quod multi faciunt) dixeris, Hoc ago, quamquam male alij de te dicant. Si enim innocentem credis, quid stultius, aut acerbius dici potest? quum ille se sentiat falso [incusari,] & frustra suam lædi coram existimationem, ab eo quem sperabat acrem defensorem habere. tepida enim amici negatio, criminis quasi confessio est. At si nocentem ipsum credis, palam ad flagitium admittendum hortaris, quum retines sciens flagitiosum. Neque enim turpe aut magnum id existimare videris, cuius, quum tam facile possis, nolis vitare suspicionem. Quanto ergo satius, silentio prætermittere, quod vitare

non decreuisti? vt melius etiam fuerit, dixisse, Hoc fidei tuæ committo; quam semper erga me integram sum expertus. Quod si ei te committere nolis, cui bono, quæso, ingrato facto addere verborum iniuriam; vt pernegasse non sufficiat? In quo genere improbitatis etiam illud est, quum beneficij tui causa aliquid à te petitur, non solum negare, sed etiam addere contumeliam. Velut in his, qui ob turpis amoris suspicionem, vel eo prætextu, criminantur qui ipsis bonas conditiones offerunt. Huic autem proximum est, causam silentio præterire, si rem non potes: nec vnquam digniorem in medium attuleris, quam sit id quod petitur: hoc enim multi faciunt, nimia cupiditate concitati, exemplo, vt dicunt, Esau. Fatigat enim id amicum; & te iudicio carere, & probatione victum, ostendit. In vniuersum, scire tacere, vt philosophus ille regi innuit, non minus est, quam scire loqui. Illud tecum sæpius reuolue: Si quæ sciunt, dixero, frustra loquar: si quæ nesciunt, facta mea detegam. Quum vero quod latet, vt infinitum existimetur, causas prætermittere melius est; nisi habeas efficacem, quam huic obiicere potes. Sunt præterea alia, & maiora, vel si cum sapientiore viro sermo sit, non minora, aut plurima, quæ nunc omitto. Sed & id obseruare decet, ne exemplo minorum citharistarum, quæ discunt, tu quæ non bene noris proferas; verum ea tantum, in quibus iam diu exercitatus: sed nec illa tota; vt aliquid, quod desiderent,

ſiderent, relinquas. In vniuerſum illius memineris, ſolum ſilentium integra omnia tibi relinquere. Quamobrem qui accuratius ſciſcitantur, aut deliberationem, aut voluntatem tuam, aut iudicium de aliqua re, præſertim ad eos non pertinente, pro peſſimis hoſtibus habendi ſunt: eo enim minus relinquunt tibi tuarum rerum arbitrium, quo plura intellexerint. Neque enim ſolius pecuniæ aut opum furtum eſt; nec minus euertitur, nec ſerius homo inopia rerum & ſubſtantiæ, quam conſilij. Peiora etiam ſunt hæc in potentioribus, vel quum negotium eſt cum illis. Quod ſi præter id importunius petant, iam res ad euerſionem tuam pertinet, niſi interrogatio facti ſit. Sua enim quiſque ſcire cupit, & iuuat. Quum ergo impudentius aut tua facta quærunt, aut iudicium, vel etiam de alienis, modo quicquam tuum ſit, diſſoluto ſermone; abi, ſi licet; ſi non, dicas, non cogitaſſe de hoc; atque occaſionem deuita. Sed neque vitio magno caret interrogatio exquiſita & accurata de tuis rebus, vel de pretio rei tuæ quum nullum pretium illa dignum obtulerit.

CAPVT XXXII.

Lentum in deliberando eſſe oportere.

IN rebus autem peragendis lentus ſis in deliberãdo; promptus in eo, quod deliberaueris, exequẽdo. Pondus ſingulorum æſti-

mes:quid quæras?quomodo?quanti quæsisse constet,si non obtinueris?vbi obtinueris, quale tibi emolumentum? qualia damna, aut pericula?Prompte dicitur[quis]exequi [id,]quod prius in portum reducitur,quam ab æmulis aut inimicis sciri possit. Nil celeriter confectum dici potest,quod qui impedire cupiebant, ante resciuerunt, quam factum sit.Neque vero malum est in negotijs, singula quæque vesperi in tabellam ex ordine digessisse, quæ sequenti die facere oporteat. In dubijs autem rebus callida negotiatione,& sermone ancipiti,vtendum est. Descendamus in victorum amicitiam, non ruamus. Si Cicero cogitasset, posse mutari fortunam, non tantum famæ Philippicis illis sibi comparasset; sed neque exitium domui suæ vniuersæ. Adde,quanto periculo te illis adiicis, quali infamia hos deseris. Quamobrem vtrique vt faueas priuatis officijs, si potentes sint,consulo. Inclina ad causam necessariam & honestam, potius quam superiorem. Sed,si liberum est,in omnibus eam adhibe moderationem, ne victoriæ primas partes tibi ascribas, nec acriter animos incendisse videaris, & ante victoriam vt vinci posse credideris. Quæ noctu deliberasti, ne exequare; maiora enim videntur, velut somnia:sed quæ interdiu,post etiam placent. Tutissima autem,quæ & pacato animo probantur. Specialiter autem in vnoquoque negotio cogitabis finem,consequentia,difficultates. Oportet autem sem-

per

per tria præ oculis habere: Quam recte? cui bono? Quid dicent homines? Inde reuolue negotium totum, sæpius cogitans, Si successerit? Si non? Quid absoluto? Quid interim? Offensionẽ perpetuo animis inhærere; gratiam breui euanescere: tempus, rem, qualitatem, ætatem hominum, fortunam tuam, æmulos, filios. Orbis enim [id est, qui improles sunt, aut celibes] multis causis omnia tutiora.

CAPVT XXXIII.

Hominum mores scire conuenit.

VT vero quantum & quomodo expediat, scire possis; hominum mores eius loci noscere oportet: vt generaliter antea docuimus. Homerum igitur imitabimur: qui quum magnam orbis partem lustrasset, nec solum mores, sed instituta, leges, consuetudines, viuendique ritum cognouisset, tum naturam, robur, & quid possent, ex omnibus vnum quippiam, quod etiam omnibus conueniret, conflauit; velut medici Theriacen solent, quæ omnibus morbis est accommodata. Sic Deus mixtis elementa singula imposuit, vt singulorum etiam vires referrent, atque in omnibus aliquamdiu viuere possent. nam homines in aquis, & extra aquas viuunt; nec protinus, vt ignis, extinguuntur. Simili ratione quæ singulis in regionibus proueniant, quæque aliunde, & vnde, ve-

hantur, quanti, quomodo, quo anni tempore. Sed & naturam rerum. veluti Bononiæ vuæ seruantur ad æquinoctium vsque vernale, & vltra; non ita Mediolani. Artificiorum vtilitatem. Quid expediat, perfectum, vt domum, emisse; an desolatum, & rude, velut agrum, vt apud Xenophontem. Quędam plurimum mutantur, vt pueri, equi, chelys noua, & quædam in melius. Vt vero singulorum mores dignoscas, tum ex vestitu & gestu, sub quo etiam gressus comprehenditur; sed maxime ex sermone. Ob hoc solertes viri sæpius mutant sermonem. Ignauissimi sunt, qui de epulis libenter serunt colloquium: post, qui de venereis, de ornatu, & de rixis: auari de lucro; improbi de insidijs: probi de honore: dissimulatores de Diuis: at optimi, qui de virtute. Similiter & temporis & regionis & consuetudinis & Principum naturam noscere oportet: Tyranni ferro, Respublicæ, & qui arma tractare non solent, iudicijs [vtuntur:] quidam Principes veneno; alij prorsus, licet mali, venenum oderunt; vt Henricus Anglorum Rex; Paulus Quartus Pontifex, Pius Quartus, & Quintus, à vi abstinuerunt: Quartus oderat iudicia iniusta; Quintus etiam grauiter vlciscitur. Sub hoc tamen magis audent, ob morbum.

CAPVT

CAPVT XXXIV.

Potentium de rebus opinionem, scitu esse necessariam.

ET quæ qui possunt, de rebus statuant, dico Principes, Satrapæ, Magistratus, optimates, militum duces, sapientes, [inquire.] in horum enim manibus pleraque sunt. Neque enim existimabis (quod iure existimandum esset) credere, magnum esse aliquid iniustitiam, legum contemtum, hominis necem. Sed huiusmodi vtinam apud eos aliquanto essent maiora muscarum interitu! timent tamen tum famam, exemplum, atque odium propinquorum. Famam quidem, ne dum emanat in populos, audaciam seditiosis præbeat. Exemplum quoque dum verentur, cauent ne (etiamsi possint) inimicos veneno occidant. Sciunt enim, sic à pluribus timendum esse, quam qui timeant. Verum tu tecum dices, Decipiuntur; ne illorum errore captus pericliteris. Itaque & religione & legibus abutuntur; nec solum culpa sua, sed importunorum aulicorum: quibus obsequi, perniciosissimum; non obsequi, periculosissimum est. Explorato etiam, qui vere sit tyrannus: raro enim eius est tyrannis, qui prodit cum insignibus; sed [talis est] tyranni simia. Atque idem in oligarchia: non enim pauci illi omnes regunt, sed ex his paucissimi, duo aut tres, ad summum quatuor: quibus nihil pensi est, nisi vt potentiam retineant: cæterum lucrum, & odia,

ac simultates pro Dijs colunt: vt optimi sint, qui amoribus ac familiaritatibus seducuntur. Hos igitur scire oportet; & qui cum illis plurimum possunt. Aliter bifariam aberrabis; & plures esse credendo, quam sint; (vt roges etiam quorum causa pereas, ob illorum intestinas simultates;) & quod credas illos legibus viuere, & honestatis curam habere. At postquam cuique Deus est sua dira cupido; qui nos nihil esse putant, cupidinem & vitia, quibus capti sunt, scire oportet. hoc autem tam facile, quantumuis diligentius tegant, vt explicare superfluum sit.

CAPVT XXXV.

Cognoscere quæ in vrbe aguntur.

IN tua prætèrea vrbe quicquid est, quicquid agitur, diciturve in digitis habeto. Dico familias, homines, coniunctiones, prædia, domos, mores, actiones, vitam, rem, studia eorum omnium qui in aliquo numero sint. Et ad hoc paratos habeas atque conductos clientes, qui nil aliud ferme curent: nam lucrum superabit expensas. Potuit hoc Cicero, distentus tot curis orandi, Reipub. tractandæ, studiorum Philosophiæ, scribendi; quique tot aliorum etiam curam ageret: Tu vero, ab omnibus his ferme liber, hoc excusabis? præsertim quum præsidia parata habueris. Hæc autem maxime in commodis atque potentia, tum societate, sunt reposita.

ſita. At potentia amicis & re; commoda vero domo bene conſtituta conſtant.

CAPVT XXXVI.

De præparatione. Vbi de modis parandi opes.

EST primum etiam quippiam quod habere oportet, ſemetipſum ſcilicet. De animo quidem ſatis diximus: ſed non ſufficit, niſi etiam corpus firmum pro ætate habuerimus. Et vbi defecerit [corpus,] ſeu per ætatem, ſeu aliter, alium ipſum nos habere oportet, velut filium, fratrem, amicum, familiarem: quod ſi habere non poſſimus, res noſtræ perpetuo fluctuabunt, tametſi diligens fueris. Habere autem, non ſolum prouidentiæ eſt, ſed etiam fortunæ: & maxime qui noſtra curare velit vt ſua met: inde qui ſciat, inde quod maximum eſt in hoc propoſito præſtet [& perſtet.] Beneficium naturale hoc filiorum eſt, vbi non degenerauerint. Ergo & animus natura fortis neceſſarius eſt: aliter nec opes, nec conſilia, nec occaſiones vſui erunt. At hunc fingere prudentia poteſt, atque ſupplere; præterquam vbi mors inſtat. At corporis incommoda non tam pronum eſt ſarcire, tum opum vel amicorum defectum. Vt tamen bene valeas, abſtinentia, ſomno, & exercitatione, poſtque medicorum conſilio obtinebis. Exigenda eſt merces ante, præterquam à generoſiſſimis. Præterita enim langueſcunt; præſentia diffluunt

nimis celeriter; futurorum expectatio longa, anxia, fallax. Amici & familiares, clientesque fidi, tantumdem valent (imo plus sæpe) quam tu ipse. Præterea id maxime obserua, vt quæ ad finem adipiscendum non solum, sed retinendum, sunt necessaria, tempestiue præoccupes: nam neglecta huiusmodi cogimur maximis difficultatibus recuperare; atque tum præsertim, quum æmulus insidiosus aduersatur. Velut si medicinam profitearis, vt discipulos circumducere possis ad curandum: hoc autem exposcitur, vt in medendo existimationem retineas. Sed & hic cauendum, ne erres: vt si pecunias multas postules, ne tempus pereat, & paucos habeas infirmos. Itaque vt omnia prius parata habeas, architectos imitatus, temetipsum scilicet exornatum moribus, & qui vti possis robore; deinde [caue] nequid obsit: (multa enim ob ritus impedimento sunt:) ne quis tibi fastidium, damnum, aut periculum afferat, subtrahere te oportet, non [autem quemquam] contemnere. Et ne tu quicquam delinquas: hæc enim superius sunt declarata. Demum nequa occasio in collocandis tum officijs tum beneficijs pereat. Secus si agas, temporis facies iacturam, & non adeo bene rem absolues; imo quandoque absoluere non poteris. Licet tamen præoccupare, ac inchoare, in temporis angustia, quum securus fueris de necessarijs. Ergo quum in amicorum potentia, & multitudine, principalia præsidia sint constituta, vt

superius

superius docuimus; ita agendum est in collocandis officijs ac beneficijs, nequid pereat. Quoniam his captantur homines; si ea inaniter effuderis, nò habebis quod exhibeas, vbi oportet. Itaque vel vtilis vel honesti gratia, aut vtriusque, impendere oportet. Vtriusque, si [impendas] in eos à quibus iam beneficium habueris: vtilis, in filios, aut eos quos educationis filiorum plurimum profuturos existimabis, & in eos qui iuuare te possint, ac velint; deinceps vbi gloriosum est: Honesti autem, in eos qui tuis lætantur donis; quive pauperes, aut probi, aut coniuncti.

Præterea non vltimo loco sunt opes: quoniam in locis qui procul à regibus sunt, & à Satrapis reguntur, & nunc & semper omnia potuerunt. quapropter primum comparandæ. Ideoque parcum decet esse; nec considerare quantum lucreris, sed quantum superlucreris. Modi tamen breui parādarum opum sunt hi: Principum amicitia, maxime Sacerdotum; & qualiumcumque etiam pingue sacerdotium possidentium, quum liberalitate tua permutari possunt: Velut & viduarum diuitum matrimonia: Et orborum opulentorum consuetudo intima: quamquam cautos difficile sit capere; simplices, ne præuertantur maiore metu, spe, autoritate, sollicitatione, periculum est: Industria noua; quæ multiplex esse potest. Artis notę, sed lucrosæ, nouus etiam cultus vtilis, aut speciosus. Alluuionum intelligentia: nam lucrum in emtione & acquisitione. Altior enim

[vbi] ripa alueus est, humiliorem inundat: terræ durities, & vndæ impetus, &c. Fluminis, vbi sæpe sinuatur, &c. recta ex recto ad rectum: Occurritur aggeribus & alnis. Compertum est pluribus sæculis irritum esse impetum aquarū in radicibus rupum. Alueus ergo quum natura in medio esse debeat, aut exiliet tractu temporis, vt humiliorem locum occupet, aut altiorem subruet: at hoc facilius est, quam vt ascendat. Elatior est in ripa aluei; quia ob id in aduersum incubuit, ob altitudinem, & soli duritiem. Explorabis ergo perpendiculo, in quam partē pendeat aqua. nam sępe quod relinquit, inundari videtur: sed si humilius est, nō reliquit. [Alius modus est] & executio creditorū, quæ loco mercedis sunt militię, à fisco, & regibus; maxime in fine bellorum. Diximus autē de hoc distinctè in libris De vtilitate capienda ex aduersis: (vide & infrà; Sectione 103.)

In singulorum autem executione maximum compendium habetur, in tota ratione gerendorū singula describere per ordinem; iuberéq; vt tui idem mandatū custodiant. Nam non solum quicquam obliuione non excidet; sed singula facilius & opportunius efficere licebit; ac nullo pæne cū labore, atque melius. Qui verò non parent, è genere malo sunt: proximiq; malis sunt. Mali enim sunt & improbi, qui quod malū est, præponunt bono, scientes esse malū, quoniā malo adeo delectantur. Sicut boni sunt, qui præceptum hoc præcipuū & alia obseruantes,

[nihil-

[nihilominus] tamen delinquunt. Sed optimi sunt, qui non aberrant.

CAPVT XXXVII.

De Familia.

QVOD verò difficillimum est, est domus institutio: adeo vt vix cuiquam succedere possit. Sæuiant procellæ inimicorum, æmulorum persecutiones, inopia, iudicia iniqua, tum reliqua omnia; non tantum tamen incommodi afferent, quantum domus male instituta. Etenim assiduum est hoc malum, & maximum; in quo de vita, honore & fortunis periclitatur: nec est in nobis, vt facile mederi possimus, velut in animi morbis; vel intermittant, aut partem quandam bonorum nostrorum in discrimen vocent, sed omnia: adeo, vt nisi vxor adsit, aut filius natu grandior, aut frater, aut soror, vix te queas explicare. Sed neque filij aut fratres sufficiunt, quoniam non semper domi manent. Oportet autem eos qui domum bene institutam habere volunt, assiduum habere custodem. Sed & in hoc periclitamur. Nam vxor & soror, & filia, si iuuenes sint, in amatores facile incurrunt. deinde famulorum vsus cum mulieribus suspectus est: iuuenes enim appetunt; à senibus appetuntur. At verò sine his [degere,] ferme impossibile est. Domus enim ex rebus ac famulis, cum necessariis, constituta est. Necessariorum si

quisquam peruersus sit, prorsus fieri non potest, vt bene res constituatur. Eadem autem est ratio patris familias in domo, & regis in ciuitate. Porro, quod maximum est in hoc negotio, est bonos habere domesticos, & frugi. Senes putridi, imbelles; & si quid habeant vitij, corrigi nequeunt: si boni sunt, detinentur ab iisdem apud quos consenuerunt; si mali, aut inutiles, cui vsui esse possunt? Pueri rursus imbelles, & imperiti, lusibusque dediti: Adolescentes importuni, procaces, petulantes, libidini deditis: qui cum se ipsos regere non possint, quomodo te, remque tuam, mulieres, & pueros gubernabunt? Viri eadem patiuntur quæ senes: & licet imbelles non sint, in mulierum tamen causa senibus sunt deteriores. Mutatio præterea omnis mala est: & tamen quicquid diu feres, in maius vitium transibit. Hæc tamen minora sunt mala, quam [si seruis v-taris: nam] seuitus inhumana est, & nihilo commodior aut securior. Vides enim in Comœdiis quàm turpiter serui os oblinunt senibus dominis. Ergo prima ratio est, vt optimos [domesticos] eligas: deinde vt diligenter instituas: demum vt singulis incommodis, quæ ab illis proficiscuntur, occurrere discas. Quod si occasio vel mors domini, aut discessus, aut exilium, aliquem commodum [famulum] ferat, pro bona fortuna habendum est. Eligendi ergo sunt parentibus probis, &, si adulti sint, etiam vita sapientes, solertes, ab omni infamia alieni, summa fide,
& v

& vt te ament, venerentur & colant. Sic enim duplici munimine tutus eris. Ab huiusmodi etiam viris quæritur testimonium: & qui tibi insidiantur, ab eisdem initium sumunt. & merito; quum nulla sit via ad perdendos homines hac ipsa paratior. Plures enim aduersus inimicorum impetum, & potentiorum vim, magistratuumque licentiam satis muniti, ab huiusmodi machinis obruti sunt. Eligere autem præstat eos qui diu cum domino eodem, gnaro, prudente, moroso, præsertimque sene manserint: & inter illos, qui forma sint præstanti. Nam qui paruo sunt capite, improbi plerunque sunt, aut stulti, aut grauioribus vitiis impliciti. Strabi etiam valde mali sunt, & gibbi hi quoque fædi: & claudi, inepti. Præterea caueto, vt sint incolumes, & in victu modesti, ac temperati. Considerare etiam oportet principaliter illorum mores: an lusores sint, fures, ebrij, inertes, vehemẽter ægri, aut imbecilles, & [tales] qui cum domino contendunt, & qui de malefactis gloriantur. In vniuersum bonos famulos à malis sic distingues. Fac vt aliquis domesticorũ aliquod eius male factũ obseruet, clanculumque deferat ad te. Tu vero vocabis illum; & reprehendes, iuxta facti magnitudinem. Si fatetur, & inde minatur ei qui illum accusauit, prauus est: eum amanda, quantumcunque virtute præditus sit: est enim furiosus; & domesticos omnes corrumpet. Quod si quærit delatorem, aut consulit vt taceant

nec domino releuanda quæ fiunt, docet, ne quissimus est. Si vero fatetur, & excusat factum, nec aliud quęrit, optimus est. Sed si negat, & quærit quis dixerit, pessimus est hic sed timidus: emitte statim. Si vero negat, nec vltra quærit, malus est, & timidus: retineri potest. Raro enim bonum inuenies. Quod ad fidem attinet, multi Germanis vtuntur familiaribus: apud hos enim adhuc manet integra fides. Præstat & neminem absque certa fideiussione in domum admittere, nec quicquam tantum committere vt furtum furto defendere possit. Est indicium sane magnum cogitantis furtum, si cophinum non afferat in domum: sed deterius, si apud vicinum, & maxime pauperem, eum habeat. Porro electio œconomorum, puerorum esse non debet: quoniam œconomi, pręter fidem, oportet etiam vt sint sapientes, & solertes, optimisque moribus, tum graues, vt qui autoritate sua aberrantes coërcere possint. at pueri omnibus his carent. Similiter & adolescentes rei [domesticæ] præficere haud tutum est, non solum ob paruam rerum experientiam, & quod domestici dedignentur minori parere; sed quod immensis ferantur affectibus. Si tamen ob fidem, coniunctionem, prudentiam, virtutem, quodq; lætus sit, ac comis, aut inopiam hominum cogaris, multiplicem subibis curam atque laborem, vt instruas illum, vt sit obsequens, & vt errata corrigas, vt contineas. Præterea (quod in

vsu est

fu eſt apud mercatores & Principes) plures præficere rationibus opportunum: neque enim fallere poſſunt, quum ordinate diſponuntur, niſi concordes omnes ſint. At in hoc vel domini ſupina ignauia abuuntur, aut magno periculo ſe exponunt, quum ad diſcordiam peruenerint. Alter enim alterum accuſat. Quocirca tutiſſimum eſt, plures præficere rationibus, alios qui recipiant, alios qui dent, qui aſſiſtant, qui in libros referant, qui computent, qui exemplar tranſcribant. Verum in Principibus, ob ſtipendiorum magnitudinem, & ſocordiam illorum, impenſa ſuperat lucrum. Itaque in paruis negotijs forſan! præſtiterit, non facere. Semper vero tenuem mercedem his conſtituere præſtat; ex aduentitijs autem partem, in qua omnes ſuſtentent. Præterea ſi quis tres alere non poſſit œconomos, duos aut vnum alat. Pauperibus vxor eſt pro œconomo: periculoſum eſt tamen, quia caſtigare haud commodum. Quod ſi nec huiuſmodi adſint, pueri ſunt tutiores: verum illos arcere duris clauibus oportet, atque grauibus arcis: & vt neſciant vbi cariora ſint recondita. Semper etiam decet tabulam habere, in qua negotia peragenda deſcribat, quæ emiſti, quæ mutuo dediſti, quæ facturus es, quæ cogitaſti, quæ peregiſti, aut puer pro te. Et ſcias quod puerorum ſeruitus eſt melior, quoniam facilius minis & verberibus continebit eos nummatus, & inimicorum occul-

nec domino releuanda quæ fiunt, docet, nequissimus est. Si vero fatetur, & excusat factum, nec aliud quærit, optimus est. Sed si negat, & quærit quis dixerit, pessimus est hic, sed timidus: emitte statim. Si vero negat, nec vltra quærit, malus est, & timidus: retineri potest. Raro enim bonum inuenies. Quod ad fidem attinet, multi Germanis vtuntur familiaribus: apud hos enim adhuc manet integra fides. Præstat & neminem absque certa fideiussione in domum admittere, nec quicquam tantum committere vt furtum furto defendere possit. Est indicium sane magnum cogitantis furtum, si cophinum non afferat in domum: sed deterius, si apud vicinum, & maxime pauperem, eum habeat. Porro electio œconomorum, puerorum esse non debet: quoniam œconomi, præter fidem, oportet etiam vt sint sapientes, & solertes, optimisque moribus, tum graues, vt qui autoritate sua aberrantes coërcere possint. at pueri omnibus his carent. Similiter & adolescentes rei [domesticæ] præficere haud tutum est, non solum ob paruam rerum experientiam, & quod domestici dedignentur minori parere; sed quod immensis ferantur affectibus. Si tamen ob fidem, coniunctionem, prudentiam, virtutem, quodq; lætus sit, ac comis, aut inopiam hominum cogaris, multiplicem subibis curam atque laborem, vt instruas illum, vt sit obsequens, & vt errata corrigas, vt contineas. Præterea (quod in

vsu est

ſu eſt apud mercatores & Principes) plu-
:s præficere rationibus opportunum: ne-
ue enim fallere poſſunt, quum ordinate
iſponuntur, niſi concordes omnes ſint.
ıt in hoc vel domini ſupina ignauia abu-
untur, aut magno periculo ſe exponunt,
uum ad diſcordiam peruenerint. Alter e-
im alterum accuſat. Quocirca tutiſſimum
ſt, plures præficere rationibus, alios qui re-
ipiant, alios qui dent, qui aſſiſtant, qui in
bros referant, qui computent, qui exem-
lar tranſcribant. Verum in Principibus, ob
ipendiorum magnitudinem, & ſocordiam
lorum, impenſa ſuperat lucrum. Ita-
ue in paruis negotijs forſan! præſtiterit,
on facere. Semper vero tenuem merce-
em his conſtituere præſtat; ex aduentitijs
utem partem, in qua omnes ſuſtentent.
ræterea ſi quis tres alere non poſſit œco-
omos, duos aut vnum alat. Pauperibus
xor eſt pro œconomo: periculoſum eſt
ımen, quia caſtigare haud commodum.
)uod ſi nec huiuſmodi adſint, pueri ſunt
ıtiores: verum illos arcere duris clauibus o-
ortet, atque grauibus arcis: & vt neſciant
ɔi cariora ſint recondita. Semper etiam
ecet tabulam habere, in qua negotia pera-
nda deſcribat, quæ emiſti, quæ mutuo
ediſti, quæ facturus es, quæ cogitaſti,
ıæ peregiſti, aut puer pro te. Et ſcias
ıod puerorum ſeruitus eſt melior, quo-
am facilius minis & verberibus conti-
bit eos nummatus, & inimicorum occul-

torum suspicione: & sunt magis assidui, & maxime in assistendo, & scribendo. Vnde olim Romani tales eligebant, & hos anagnostas, & seruos ob hoc pueros, tametsi viri essent, solebāt antiqui appellare. Sunt etiam tutiores habentibus vxores, aut concubinas: & minus timendum est ab illis de furto. Contra vero ad graues labores, & ad tutelam corporis, & ad manifesta [pericula,]tum vero ad negotia domestica inutiles: contemnunturque non solum ipsi; sed domini. At ab improbis hoc studiose fit, quoniam præclusam viam furtis vident. Senes meliores sunt in omnibus ob id, nisi ad arcendam vim. Adolescentes, nisi optimi sint, peiores omnibus, & periculosiores. Quum famulum in domum recipere vis, fac vt aliquis tuorum, vel œconomus, te laudet, tamquam probum, & qui quod pollicetur absque dilatione persoluat: sed subiiciat, vitam exigere admodum parcam, vt vix viuere possint. Si frugi est, respondebit statim, aut non curare; aut, Si viuunt alij, & ego viuam: si lurco simplex sit, venire recusabit; si improbus, cogitabit; inde recipiet conditionem. At tu, si sapis, interposito scrupo, illum ne admittas. Dolum enim meditatur aduersum continentiam tuam; ex quo domum vniuersam subuertet: deterior priore; quod ille solum incontinens sit, hic autem etiam improbus. Filios communi vtilitate quum à patribus recipis, id præcipuum est, vt patres idem, quod tu, suspi-

tu, suspiciant, atque despiciant. In vniuersum memineris illud: famulos omnes esse ignauos, & nequam. Neque enim ob aliud seruiunt: nam boni à dominis retinentur; mali nulli vsui sunt. Est etiam persæpe vtilissimum in suis ac iuuenibus exemplum imitari Augusti in Cinnam; & patris ignoti in filium, semel ignoscēdo omnia errata: (sed semel duntaxat:) nam si pro insidiatoribus acerbissimis, in posterum vsi sunt fidis ac commodis amicis. (De qua re Seneca de Clementia libro primo; & Valerius Maximus libro quinto.)

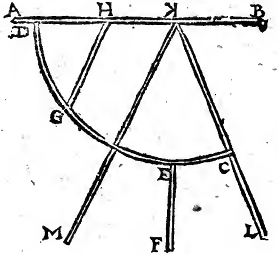
Porro de vxore ducenda, quod, vt dixi, totius domus fundamentum est, imo etiam, quod maius est, naturæ & ingenij filiorum, (dici enim solet. Quales vis filios, talem ducito vxorem,) tum vero educationis eorum, in opere De vtilitate capienda ex aduersis diximus: nunc totum negotium sub vno verbo, seu [versu] comprehendere licet:

Vxor sana detur, prudens, fæcunda, pudica,
Forma non cupida.

Seruum improbum ex ignis tentatione dignosces: ineptus in accendendo, stupidus, tardus, lentus, & ignauus in negotijs. Si defert ignem post, [non autem ante se,] nulli operi aptus est. Si dominis absentibus, aut non iubentibus, neque tum neque alias multa ligna imponit, ipsum statim abdica: deterior enim ebrioso est.

Vt suspectos furti deprehendas, alio translatis carioribus, aut recōditis in supposititi

tabula aut crypta, vel ἰδίᾳ, oblitus quasi clauium, aut quæ, vt dicam, retinentur, aut nodo imposito seræ, aut cera consimili tabulæ coniuncta operculo arca, (sed in his duobus contingit falli casu) vel quod, vt primum, (sed illud tritius) optimum est, vt aperta claudi nequeat. Id ea ratione constat; vt sit *a b* seræ culmen, *c d* repagulum conclusum, & annulo intrusum. Ducatur vi clauis *e f* versus dextram, premente *g h*, vt fiat *k l*: non poterit claudi, obstante *g h*. Trahatur ergo infra per *m k*: vel intus prematur (sed hoc difficilius:) inde circumducatur per eadem.

Aliud: Foramina parua facies in operculo, & arcæ limbo, & lino vincies. quum enim aperitur, franguntur. In vno fallax forsan esse potest: in pluribus non potest. Infinita est seges

est seges horum: sed hæc sufficiunt. In omnibus auxilium:in omnibus difficultas. Velut duarum clauium prima facilis, sed occulta omnino: secunda durior, in qua nonnumquam auxiliatorem quærere oportet. Hic modus sane tutissimus. Sed confunduntur persæpe duæ claues. Denique tutissima fere omnia; modo magis rem ames, quàm domesticos.

Vbi furtum in notis personis deprehenderis, statim mitte ad vrbis portas binos ac bonos: qui interrogent an exierint eiusmodi ætatis, sexus, vultus, staturæ, vestium omnium. Alios mitte ad cauponas & obsonatores, interrogatum si equos his locarint. Hi poterunt redire, monitis hospitibus, si superueniant. A portis vnus redibit, alter obseruabit. Si exisse deprehendantur, equitatum cum literis Principis, pecunia data, pollicitis maioribus mittito, & è tuis vnum qui etiam singulos in itinere viatores consulat, tum cauponas, & diuerticula. Nam lente progredientes, & prope celeri gradu, assequetis:si multum absint, & celeri gradu fugiant, lente. Sufficit enim,vt sub vna aurora locum ingrediantur,non vna ex porta, sed ex singulis;aliquot relictis ad portas custodibus. Et si alienæ ditionis sint, primum à magistratu obtinebis satellites, cum præcepto. Quæ autem de terrestri itinere dixi, eadem in portu & flumine. hæcque via certior est, & multo plures deprehenduntur; adeo vt fere omnes. Si vero adhuc in vrbe

sint, prope portas custodes adhibebit præfectus satellitum, multis promissis, & etiam pecunia deposita oneratus. (vide 106.) Exploratores, etiam illi mittent ad obsonatores & ad caupones, & ad meretrices. Corrumpes etiam aliquem illis familiarem, qui in casses (prodens amicitiæ specie) eos deducat. Ita omnino in manibus habebis; licet non mediocri sumtu. Quapropter rem expendere oportet. Nam dupliciter circa hoc peccari solet: aliis ob segnitiam & auaritiam nihil agentibus, quod in non magnis damnis melius est: aliis multa in incertum profundentibus.

CAPVT XXXIII.

Res domestica: & eius conseruatio.

Res domestica autem diuiditur in ornamenta, famulos, & necessarios. Ornamenta: triclinia, lecti, mensæ, equi, omniaque vtensilia, munda, recteque disposita; tum etiam honesta, ne aut propriam auaritiam, & vecordiam, aut tuorum segnitiem ostendant. Vnde Cornelius Nepos de Attici cultu domus: Elegans, non magnificus; splendidus, non sumptuosus. Porro Galenus duplicem vestium & reliquorum (libro de dign. cur animi mor. cap. 9.) numerum censet: nam simplex non satisfacit, ob casus qui eueniunt: tum quia fœdari & atteri necesse est. Omnis enim vita in mutatione posita est: plura custodia

ſtodia egent, & aliorum vſui ſunt [deſtinata;] quum mutuum dare neceſſe ſit. Verum quum domus res omnis trifariam diſtinguatur; alia enim abſumitur in dies, alia atteritur, alia manet: his quæ manent, cuſtodia ſolum debetur: his quæ atteruntur; cuſtodia & conſeruatio: his quæ abſumuntur, triplici opus eſt diligentia, atque in ſingulis maiore cuſtodia, conſeruatione, diſtributione: atque id magis in his, quæ maiorem afferunt voluptatem. Velut vino, & lignis, & pani, caſeo, ac reliquis modus ſolet adhiberi: vt famulis panis & vini vnciæ quinque pro ientaculo aut pro ante cena exhibeantur; pueris panis duntaxat, & his qui liberaliter educantur. Cæterum duas habere oportet cellas vinarias, ſuis clauibus concluſas: alteram vini meraci potentis; alteram loræ, aut vappæ. Hauriatur cirneis paruis, ſi inſolientores ſint famuli atque ancillæ: aliter res peribit; &, quod deterius eſt, multa admittent errata; quod vero peſſimum eſt, etiam dominum contemnent, tamquam negligentem, rudem, & ſtolidum. Vt vero ſeruentur, aut emantur, ſuis temporibus, duplici œconomo indigent, ſi res familiaris magna ſit; & tertio, qui diſtribuat. Res infinita eſt, & ſingula referre velim. Ad eos autem qui mutuo petunt, potentiam pro actu obiicies: vt in cadis vinarijs, quia impeditos dicere non potes (multa enim ex hoc ſequuntur incommoda) dices expectare nouos. Singulas etiam res numero & ordine

descriptas partiri in familiares oportet: velut carpentum, cum his omnibus quæ ad ipsum pertinent, aurigæ: cætera omnia sub clauibus ordine suo, & geminatis, obsignata habere conuenit: vt etiam si quoquomodo primas fallant claues, extra spem sint habendi. Hæc duriora videntur præcipiendo: nam vsu facillima euadunt. In vilioribus, & vtensilibus, interulis, mappis, linteis lecti, quæ improbi dum lauant, commutant, (estque hoc malũ pæne immedicabile) nullũ inueni præstantius auxiliũ, quam acu pingere prægrande signum, & dimensa quantitate, velut

vt ob difficultatem non audeant [delere;] duobus autem paruis, ac quasi neglectis, deprehendantur: quæ dico adesse oportere, ne alterum casu pereat: graue est enim hominem furti falso insimulari. Memineris præterea in igne tractando vt summam omnes adhibeant custodiam, & semper ante deferatur, & vt hostis atrocissimus tractetur. Quippe nulla res, vbi non opus est, celerius augetur, & in immensum: vbi illius opera vti necessarium est, frequentius extinguitur. In cæteris autem, à vino atque lignis, omnia sub clauibus, & quanto paucioribus ac firmioribus (quæ eximi nequeant, si quis vel paululum aberret, nisi certa, & occulta ratione) concludantur. Sicut ex *A* cubiculum *B* aperiatur, ex *B C* penu: *D* solum intus. Claues quæ bis aut ter circumuerti possunt, produnt dolos.

In do-

A	B	C	D

In domesticis quoque rebus habendis seruandus est modus: scilicet ne Lucullum velimus imitari, qui quinque millia vestium mutuo dedit Pompeio roganti. Sufficiant pro æstate duæ vestes; totidem in hieme; totidem pro mediis temporibus: Eademque ratio seruetur in caligis & thoracibus, & capitis integumentis; præterquam in lineis, quæ debent esse multo plures. Nam plures his vestes, exeduntur à tineis, & à puluere; furto obnoxiæ sunt; à plicis finduntur; perit sumptus: pauciores non sufficiunt. Hancque puto fuisse sententiam Galeni. Ne fideiubeto pro aliquo. Gemmæ emendo & vendendo plurimum decedunt è pretio; præter quatuor: margaritas, smaragdos, adamantes, & carbunculos. Causa horum est, quoniam nulla istarum ad magnitudinem conspicuam crescit: quumque pulcræ sint, ob id necessario pretiosæ. ea de causa, quum exiguæ sint, facile à mulieribus gestari possunt in digitis, tum etiam à Principibus, quamobrem, quum vsus frequens sit, venales redduntur; & quum venales sint, pretium retinent. Erano puta, & sapphirus, & chrysolithus, & eiusmodi, quamquam raro pulcræ sint, quia tamen in magnitudinem conspicuam excrescunt, paruæ non possunt esse pretiosæ, magnę cōmodè gestari nequeunt, maximè in digitis: ob id venales non sunt;

& quum venales non sint, pretium retinere nequeunt. Quamobrem caro emuntur, vili venduntur. Sapphirus tamen, & balasius, quoniam non adeo excrescunt, pro monilibus in vsu sunt: ideo pretiosæ; sed tamen plus medietate decedunt è summa: quum reliquæ quatuor paulo plus auro amittant, scilicet quinta parte. Verumtamen omnium minime iacturam fert margarita & carbunculus: margarita quidem, quoniam plures in vsu sunt simul in collaribus pro mulieribus; & ornando capite, & vestibus; tum vero singulis in monilibus & inauribus vtuntur, & in vestibus reges; & aulici, reges imitantes: carbunculus ob pulchritudinem & duritiem: quum smaragdo durities desit; adamanti pulcritudo, si ad carbunculum comparetur. Adamas etiam sæpe ad magnitudinem nucis excrescit. Carbunculus verus, quod sciam, numquam visus est, quamquam de Gadis, &c. [Indis,] multa fabulentur, ob id pretium manet carbunculo & margaritæ pæne immotum; proxime smaragdo, & adamanti. Fragilium autem vasorum & statuarum vsum Principibus relinquamus.

De reliquorum autẽ omnium conseruatione non ita agendum est, quasi rem rusticam tractemus; sed vt per capita & methodo non vulgari eam ostendamus ita breuiter, nihil possit dici absolutius. Res ergo quæ seruantur, sunt sex generum: Cibi, potus, vestes, ornamenta, plantæ & animalia. Quæ cor-

Quæ corrumpuntur, sunt tria elementa, & qualitates (calidum & humidum præcipue;frigidum etiam immodicum:quoniam gelu omnia corrumpit, & his omnibus quæ non sua natura corrumpuntur, noxium est; oleo maxime, & aceto, & melli: hæc enim calido gaudent, quia putrescere non possunt:) & vasa, & motus: atque talia. Sed animalia generantur partim à qualitatibus, velut calido & humido. Commune omnibus est munditiies à puluere, ab illuuie,à sordibus, & ab vdo. Vnde iam excluduntur per hæc puluis & aqua. Animalia igitur, præter munditiem summam (quam dixi omnibus quæ conseruari postulant, esse communem)gaudent cibo, potuque bono,& moderato,aëre libero,sole,& exercitatione. Frigus moderatum etiam confert:velut & siccitas. Dixi, calidum paucis, humidum nullis conuenire. Propterea & testudines & paguri & limaces, & ranæ fictilibus & farina impinguari solent, & cancri & ranæ puris aquis; cibo autem eodem. Equi tamen,& boues calido præsepi gaudent:quoniam quod exerceri debet multum, aut impinguari, calido loco indiget, non frigido. At plantę à frigido immodico arceri debent; aliæ condi; aliæ paleæ, & fœno, manipulis alligatis,ab imo autem stercore circumdari. Omnium [plantarum] ferme vita constat aqua & fimo; nocte tamen rore; die, sole; omni tempore aura gaudent: sed fimus vnicuique proprius. Munditiesin illis est,

resecare quod putret, verno tempore, quum germinare volunt. Ob id loca aprica, & ad meridiem ac orientem posita amant; vtque imbre foueantur. naturale enim est earum alimentum: quo etiam pisces gaudent, & homines etiam: quum nullus salubrior sit potus. Ornamenta vero, vt picturæ, maxime à sole atque vdo læduntur. Gaudent libero aëre: sed velantur, ob puluerem, quo nihil est nocentius; vt etiam tapetis, ac vestibus: vnde excuti [debet puluis] virgis tenuibus à vestibus ac pellibus: [quæ] inde condi arcis conclusis debent, cum absinthio siccato in furno; sed in arcula posito, aut pyxide; nam in puluerem si transeat, & ipse autor est corrumpendi illas: loco autem frigidissimo siccissimoque, vt tutæ sint omnino ab iniuria teredinum, quæ maxima est. At picturæ si illitæ sint atramento, tenui atque optimo, ab omni iniuria aëris tutæ sunt, sed etiam pulueris, modo cura adhibeatur. hodie id vdi genus vernicem appellant. Sed ciborum potuumque multiplex corruptionis autor motus (omitto nunc communia, vdum, & puluerem, & solem, &, si fructus sint, contactum, quia humido alieno corrumpuntur, torpore exeduntur, consortio incalescunt:) reliquorum vas & aër causa putredinis est. Ob id vas quidem corrumpit quæ continentur; illa vero ab aëre corrupta, vicissim vas corrumpunt: alia autem aërem vitiant; & aër etiam vas corrumpit. Aër igitur ex toto arce-

to arcetur, aut immobilis redditur, aut per flatus erigitur. Exemplum capiam ab immutato. Bononiæ quum aër deterior sit, quam in pluribus alijs vrbibus, seruant tamen vuas quasi violenta diligentia siccas, & sanas; & nondum perfecte maturas appendunt filo in cubiculo frigido siccoque, huic operi dedicato, vndique concluso, vt ne rimula fatiscat. Eam singulis quatuor diebus cum candela accensa inuisunt; singulaque grana explorant; & quæ minimum marcoris contraxerint (alia non tangentes) forficula leniter præcidunt. seruant illam immaculatam & optimam; ferme ad æstatem vsq;, frequens est, magna cum admiratione omnium aduenarum. Aliud: In Vmbria proximisque regionibus condunt triticum in cameris sub terra, loco siccissimo, obstruentes ita, vt ne nouus aër penetrare possit. Vincitur ille à vapore tritici: vnde etiam tum eo imbutus, tum propria immobilitate corruptus, enecat homines, si eis apertis statim ingrediantur. Ob id illi, apertis [cameris] tribus aut quatuor diebus sinunt perflari locum, donec lumen inductum non extinguatur. At sub terra etiam vinum & aqua optime seruatur, licet humido loco: quoniam ipsa humescere nequeunt, & ob id nec corrumpi; sed solum à calore vel minimo; à frigore autem, vt dixi, non nisi maximo. Dolia itaque seruantur bifariam: vel purgata ab omni sorditie, & siccata, & conclusa superius; aperto autem ostio, vt omnino, tam-

quam noua, nihil pati possint, neque ab humore, quum munda sint; neque ab aëre, quum liber sit: ostium enim quam maxime patet. Alia via tutior est, ne quid residui, & melior, quum non siccentur vasa, quum odorem corrupti ligni ob id induant. Sed optimum (aërem) conseruant ex optimo vino intus seruato, aut aceto, concluso vase & immoto: à quo enim corrumperetur? nam aër inficitur à vino; vinum natura incorruptum seruat aërem; & vas seruatur ab vtroque; & rursus vinum à vase & aëre, tum etiam aër ab ipso vase. At motus, quum non est continuus, corrumpit vinum, quia aërem nouum inducit, qui ipsum debilitat. Ob id nec vinum transmutare conuenit, nisi quum ex musto transit in vinum defecandi illud causa. Aliter aut plena vasa esse oportet, & immota, & conclusa; aut paucum & exiguum, atque conclusum & immotum; aut quotidie hauriendum. Acetum autem, vt dixi, seruat etiam magis vasa; sed sapore suo & odore illa imbuit. Aqua autem in cisterna seruatur, & in vase aquæ fluuiorum pleræque, & pluuia. Sed cocta tutius seruatur, & melior est: vt contra, gelu semel concreta, in posterum, nisi & ipsa coquatur, mala est. Horreis vero valde altis, & ad septentrionem expositis, aut ad aquilonem, qui medius est inter orientem & septentrionem, seruantur segetes & legumina, & fructus. Carnes autem salitæ humidiore loco potius, quam tam excelso, contineri debent;

bent: quia cum sale humidi multum ha-
nt, quo suaues sunt: id si siccetur, vel ca-
m contrahunt, vel insuaues (sublata parte
ngui) euadunt. Debent enim eatenus sic-
ri carnes, vt aqueum totum humidum,
quicquid ex sanguine superest, & in-
cta pars omnis absumatur: aliter aut
rmes gignit, aut rancida euadit; totum
tem id quod pingue & concoctum est, &
tegrum atque incolume, seruetur. Sed vt
horreum redeam, non ad boream spectet,
iamuis frigidus sit; is enim ventus orienta-
or est, quam decet: multo minus ad alias
eli regiones, aut ventos, nisi quæ inter
ptentrionem & aquilonem positæ sunt.
rietes amurca mixta luto illinendi sunt,
oliuæ aut oleastri sarmentis vstis: nam cur-
ilibnes hæc prohibent: neque si infestent
umentum, mouere [illud] debemus: nam
amoto intra palmum subsistunt, ait Colu-
ella. Creditum est, sulphur, & origanum
conyzon omnibus his fœdis animalculis
iimica esse. Poma omnia palea substra-
i seruantur. Dico quæ mala vocantur, &
otonea, pyra, sorba, mespila, tricocca: sed Pu-
ica peculiarem quandam diligentiam,
on solum quia facilius corrumpantur, sed
b nobilitatem, exposcunt. Itaque in fru-
iento sepeliri solent; seu quod illo omnis
iiuria aeris arceatur; seu quod sic melius
efrigerentur; aut quoniam frumentum,
ttracto humore ad se, illa siccet. Fructus
assi, vt vuæ passæ, Creticæ, Illyricæ, & quæ

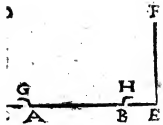
sine acinis, tum ficus compressæ & astrictæ, loco frigido mediocriter humido in vasis vix senescant.

Ex principalibus autem præceptis etiam Aristotelis est, vt vbi fidi ministri sunt, & prudentes, distributioque recta, vt quæcunque seruari possunt, annuatim & tempore quæque suo coemantur: at vero vbi aliquid illorum desit, nimis malum est, minutim omnia emere. Vt emere discas, quod alias dixi, pro norma tibi propone illos qui magno incommodo id tamen bene agunt. Velut Iudæos, qui inuisi omnibus, & à magistratuum tutela alieni, coguntur emere vinum, frumentum, ligna; quum nil permittatur habere ex redditibus. Pecunias exiges solus extra domum, ne tui rescicant: quia minutim colligendo soli domestici possunt noscere opes tuas, & ab his etiã in alios fama vulgatur. At si magna sit summa pecuniarum, melius est vt secrete ad te in domum deferantur, & in cubiculo recipias: nec cõdas antequam discesserint: sed eis abeuntibus, finge aliquem ad alium quempiam mittere, cui pecuniam numeres: post statim condas; atque hoc maxime, si inquilinus sis, aut sine secura familia. Fœnum & paleas ac talia constringe valde, vt sint tuta ab ignibus.

In curatione etiam sumptuum quotidianorum oportet præficere aliquem, qui mensæ reliquijs colligendis intentus sit: quod etiam in vsu est apud Principũ œconomos: sed (ad

ed (ad sordidi domini infamiam euitan-
lam) ita, vt fures solum & helluones, ac e-
ıersores mensæ deprehendas. Quod si quis
ꞁam curam refutet, non frugi familiarem es-
e scito. Summa præterea diligentia adhi-
ɔenda est in seruādis clauibus, & scripturis.
Claues & plures sint, & conformes vsu: at
ꞁuæ non nobis sæpius sunt necessariæ, vel
tiam sub quibus pretiosiora continentur,
ub aliis [clauibus] debent seruari. In scri-
ɔtis omnia seruanda, etiam inutilia; modo
ɔericulo careant: vnde bifariam peccatur:
olum ex inutilibus, epistolæ incognitorum
irorum, quæ nihil continent, etiamsi pe-
ant impudenter, vsui esse possunt. Ad vi-
andam autem confusionem, quatuor arcis
ɔpus est, præsentium, præteritorum, saluta-
ionum, & inutilium.

Tutela in cognitione, vt dixi, aut difficul-
ate. Hęc in ignorantia, ordine, duritie, tem-
ore. Est quod ambo amplectatur, ante-
uam detegatur. nam tempus omnia reue-
ıt: & circa aliam arcam negocieris: quæ
ıagnis laboribus vbi patuerit, rursum clau-
di non possit. quod hac ratione constat.

Tabula *a b* habet inserta ferrea additamenta *g* & *h*, præter capita *a b* adhiscētia & mucronata; vt cō-pressa ab vno latere [*c d*] altero [*e f*] ob
ıruitatem prodeant.

Hæc remitti ob ferrum, quod magis extenditur, nequeunt. Aperta igitur relicta, prodit furem. Tempus vero longius, periculum affert, ne deprehendatur: ordinis necessitas errorem affert: durities, moram & timorem. Sine fine nemo opus aggredi audet.

Pro emtione prædiorum statue maximum pretium, &, iuxta illud, vigesima in redditibus. Velut Bononiæ supposito pretio domus communi aureorum cccc, pretium maximum libræ cc in singulas tornaduras, &c. tor. LXXX, pretium XVI: detraho MDC pro domo, relinquitur XIIII CCCC. Si ergo desit cannabs, &c. detrahe tertiam; relinquitur IX DC vites cum arboribus, pro tertia, cuius vites duas portiones habent, arbores vnam; si desint, vt in incursionibus, detrahe dimidium; si non fert, totum, vt relinquantur VII CC aut IIII DCCC. Hoc debetur tritico, & satis: cuius sexta pars debetur mori arboribus: qui si desint, erit pretium IIIM. librarum. Eadem ratione considerabis partes, vt in tritico sexcuplum, quincuplum erit pro lucro, quãtum accrescat aut minuat, &c. Et ita de arboribus atque vitibus. Vix enim fieri potest, vt omnino nudum sit. Iuxta proportionem igitur vnũquodque computa; inde adde domus pretium, & totum diuide per LXXX. Redditus autem ex vigesima ad vigesimam quintam retrahere oportet, ob grandinem, pruinas, fures, bella, pestem, impensas, casus, attritus. Pactionum

autem

autem modi exemplo declarantur. Quidam vendit prædium æstimationis aureorum MDC, pro MMM: & vt persuaderet, conducit per nouem annos piecio CLXXX: numerat emtor MCC: residui soluit vigesimam in singulos annos XC: qui detracti à CLXXX, relinquuntur XC: quos numerare tenetur emtori: sed ille computat in debito MDCCC residui: Quæritur quanti plus vendiderit. In his omnibus, quæ inter duos tractantur, duo obseruabis: primum, quod lucrum vnius, est alterius iacturæ semper æquale: secundum, quod debemus ad vnum reducere, quod manet. Vt hic, si venditor prædium retinuisset nouem annis, haberet MDC, & pro redditibus DLXXVI, & pro anatocismis vigesimæ reddituum CXIII ferme: qui collecti, sunt aurei MMCCXC. Facta permutatione, in fine primi anni emptor debebit aureos MDCCX: secundi MDCXV: tertij MDXVI: quarti MCCCCXII: quinti MCCCIII: sexti MCLXXXVIII: septimi MLXVIII: octaui DCCCCXLI. Relinquentur ergo persoluendi in fine noni [anni] aurei DCCCVIII. Recepit ab initio MCC anatocismi vigesimę DXL: & horum rursus CVIII. Collige omnes, habebit venditor MMDCLVI: habuisset autem tantum MMCCXC. habet igitur CCCLXVI plus. sed quia hoc in nouem annis, in quibus ex replicatis anatocismis C, fiunt CLIIII: dices igitur: Si CLIIII redeunt ad C aureos; ad quantum redibunt CCCLXVI? & habebis CCV, cum tertia. Et

tanti est iactura emtoris; & tanti plus venditor distraxit. Et est mirabile, quod MCCCC aurei, quibus ab initio pluris venditum est prædium, redierint (ob discrimen centesimæ in singulos annos, quæ est XXX aurei, & in nouem annis CCLXX) ad CCV cum tertia: & colligentur aurei MCXCIIII cum besse.

In emendo etiam res magni momenti, oportet alios submittere: præcipue si locus absit procul: & scire prius differentias materiæ, compositionis, locorum vnde adueniũt, formam, magnitudinem: omniaque non solum diligenter scribere, sed in chirographis pactionum addere; ne vel decipiaris, vel litem ex re tua facere cogaris: ideoque (vt alias dixi) temporis iacturam pati necesse est ei, qui talia curat.

CAPVT XXXIX.

Oeconomica distributio, & præcepta.

VT vero retineas pueros vel adolescentes, hos tibi commodos efficere oportet. Id est, vt vel ad sapientiam inflammentur (quod optimum est,) aut ad musicam; aut coniuncti causa aut ludi, aut venationis, aut pecuniæ, aut puellæ; talibus enim dominaris: Viros [detinebis] stipendiis. Omnes spes alit. Pueros (nam viri non nisi petita venia, reliquique, discedere solent) quoniam præter verbera, vel si grauius vexentur, aut seducti (vt etiam mulieres) aufugiunt,

nt, continebis, discessum præuidendo. nt enim antea cogitabundi; & sua con- nt; & verba aliqua cum magis familiari- s effutire consueuerunt. Vbi de hoc su- caris, interpone proxenetam ex his qui- s magis fidit, (nam fugam nunquam vti- n esse duxeris) qui odisse te simulando, n hortetur ad fugam, ac se comitem ad- . Deprehensum clamosa pœna, sed non ui, castiga. Aut enim in posterum non cedet, aut citra infamiam tuam. Sed si iam antea petit, missionem facito. Si re- ere cupis, dilationem iniunge, atque in- im per proxenetam quæres, quæ causa il- n à prima opinione abduxit. Eam muta, vestibus, [aiiisque] voluptatibus promis- placatum retine. Si nulla re placatur, in- nstantia animi in causa est; quam verbe- us cohibebis. Quibusdam enim illorum, ebrum repletur humore; nec aliud no- nt, nisi dominos & suos benefactores o- se. At si conscius sit turpis rei tuæ; vt si te lenoniam exercuerit; non parum est, per ignauiam, leui facto tuo, tuam lædat istimationem: præsertim si iam pollicitus , apud te se mãsurũ; si multa accepit, nec iuria illũ affecisti. Ergo hũc minis grauis- nis, sine vllo blandiméto, coërce: statuens i præfinitũ, sed non longũ, tempus disce- ndi. Sunt artes quibusdã: alij simulant i- r. Sed insaniæ est argumétum, leuem rem ignis detrimentis mutare velle, aut corri- re. Iucundi pueris sunt collusores, & qui

gulæ eorum inseruiunt, & qui blandiuntur; quique cum illis multos miscent sermones. Scorta vt instituas, non laborabo. ad quid enim, asinum eligere pro cursore? Malorum sunt morum: cur ergo præficere rebus debes? aut quicquam illis fidere? tum maxime, quod (si errent) tuto castigare non possis? Famulorum vafrum nuper fallendi inuentum est, edaces se fingunt, & bibaces: panes duos petunt pro ientaculo, & vini mediam mesuram, vtpote libram; carnes vel caseum, tantundem pro ante-cena; pro prandio autem & cena, quinque aut sex panes; vini binas mensuras; carnem & caseum affatim: inde duos post dies, aut tres, non solum non deuorant, sed parce edunt; vt quicquid superest, vendant, aut ad meretrices, vel suos, transferant. Nec tantum furantur eo dolo; sed putant id se iure facere posse, quod concessis vtantur; & si neges daturum ea, auaritiæ infamiam per compita & fora tibi inurunt, tamquam nolis alere famulos. qui etsi quod porrigitur, absumerent, non essent ferendi; quanto minus tam dolosum hominum genus, vt diripiat? Secunda ergo cena appones speculatores, tamquam aliud agentes. quos si helluones deprehenderint, vel si omnino petant, amanda: nam præter id, quod helluant, iners est hoc hominum genus; vel fures sunt. Finge venisse quem expectabas; inuitum emittere; ob id non statim. Vel simplicius, vbi contenti non sunt recta institutione, amanda pauculos post

;,ne præsentiscant. Est autem recta insti-
io tricliniorum seruilium diurna, libræ
: panis, vappæ quatuor: pro obsonio
idrantes XVII.
n institutione autem omnium, tum ve-
præcipue puerorum, insistere oportet,
d cura domesticorum eadem pæne sit
ium curæ: has enim scopis mundare, de-
gere, siccare perpetuo decet: domesticos
cere, monere, instruere, castigare. Maxi-
vero puerorum institutio necessaria est,
d magis ea indigeant, & melius insti-
itur; eosque formare licet minore cum
cultate: tum maxime etiam ob id, quod
ri sunt vt vascula inania; quæ nisi bo-
succis impleantur, hauriunt prauos.
t etiam in omnibus (præterquam gra-
is) ministeriis, viris meliores; quia ma-
issidui, promti, diligentes, obedien-
mundi, minoris sumtus; & verberari
unt. Diximus autem de hoc alibi: (in
ortatoria ad bonas artes.) Igitur labori-
sensim, & ad patientiam statim, ac con-
ntiam, sunt assuefaciendi pueri. Mise-
s sis, ac mitis, mansuetusque in omnes,
præcipuè in illos; hilaris; blandus quo-
in verbis. Præterea summum errorem
ducas, velle plures duobus, tum pueris,
adolescentibus in domo habere, abs-
œconomo prudenti, & fido atque acri
; quoniam petulantes euadunt; &, si
erberaueris, odio te habebunt. quare,
œconomo castigentur; illum, vt mi-

nistrum; te, vt qui non verberaueris, non odio habebunt; vtrumque autem timebunt. Oportet enim hæc munia, vbi eis opus sit, diuidere: quemadmodum & natura & ars facere solet: vt sit quod, & quo agat. Ergo quum plures fuerint, sine pœna contineri nequeunt, quod singuli aliorum vitia contrahant; vt non solum intractabiles fiant, sed confusio suboriatur. Oportet ergo huiusmodi hominem adesse, & plurimos etiam alios viros. Imperfectum enim à perfecto superari oportet, & vt illi subiiciatur. Si enim perfectum non dominetur, actio non fit, vt etiam in naturalibus.

Domesticorum reliquorum ratio, cura, institutio, obseruatio, fit pro vniuscuiusque generaliter natura. Sunt plura eorum genera: maiores, æquales, minores; coniuncti, œconomi, & humiles familiares. Maiores dico, parentes, patruos, fratresque natu maiores, aut dignitate, aut qui vsui præstantiori sunt, vel ob lucrum, vel ob diligentiam, aut laborem. Æquales sunt; fratres & sorores, patruelesque, & huiusmodi; vt etiam collactanei: velut & senes, qui nobis vtiles fuerunt, vt nutrices, quamquam conditione humiliores, pro maioribus colendi sunt. Laudatur præclarum Attici factum: qui tanta fuit morum suauitate atque prudentia; vt quum matrem nonagenariam, cum qua ipse sexaginta septem annis vixerat, extulisset; neque cum illa, neque cum sorore (quæ Attico æqualis ferme ætate e-

rat)

ʼmquam in gratiam redierit. Id quibuſ-
incredibile, aliis arduum nimis videbi-
ſed bene rem conſiderantibus, neutri
e cenſent. Nam officia illorum, ac bene-
(quæ tibi in tenera ætate tua tribue-
:)recordans, animumque erga te bene-
ım; eorum breuem vitam, quæ eis ſu-
:ſt; mortalium inſtabilem & mollem
cturam, emolumentum iracundiæ atque
dij: (quod nullum eſt prorſus;) miſera-
s illorum potius ſtatim; erratique li-
ter veniam dabis; & eorum iracundiæ
ens, vt cum tuis in pace degas, omnia
le feres. In cæteris autem ita age, vt v-
quiſque familiarium omnibus aliis a-
l te præferri ſe putet. Id conſequeris, ſi
ulis ſeorſum miniſteria diſtinguas; ſe-
umque aliquod communicaueris: vt-
e, Quæ præferenda ſint, de pecunia, vxo-
udicitia, & inimicis. Pueros autem ſi o-
ino mens ſit, optime inſtitutos habere,
rmos, ac virtute præditos; oportet illos
ero & ſæuo magiſtro tradere inſtruen-
: qui verberibus, fame, laboribus, conti-
ıtia ſumma, aſperiſque imperiis illos in-
at extra domum tuam. Impenſa non le-
: ſed nil melius eſt in hoc negotio. ſic e-
ı optimos & firmos habebis. Nec ſumtus
ibit: nam paucioribus ales, & viliori in-
s: & tamen, ob nitorem, ornati videbun-

Rogare oportet maiores, parentes, do-
ıos: æquales perſuadere: & minores, qui
ı mali ſunt, ſed errore ducti, aut pertur-

batione peccant: at minores non æquales, qui improbitate peccant, si persuadere coneris, peiores efficies; & vilipendent te. Ob id nil melius dilemmate: Si vis vt vir viuere, vt cum viro tecum agam: vel (si puer) vt homo, vt cũ homine agam: Si vt bestia, vt cum bestia. At dices, Periclitabuntur. Sed hic etiam periclitabũtur, & te contemnent. Magna securitas ad prohibendum omnia mala domesticorum est, vt dum sunt in domo, nõ possint claudere ostia. Ideo habeant solum seras, quæ exterius claudantur. Et hic est vsus Cardinalium, & plurium cauponum: sed hi quandoque vertunt rem in perniciem hospitum; atque etiam auxilium hoc est durius, propter noctem, & morbum, qui superuenire posset.

Maximum autem in institutione præceptum, sed quod vix exequi possis in aliis quam pueris, ad cohibendam eorum insolentiam, moresque malos & effrenes retundendos, est continentia in victu maxima; præcipue vini, & eduliorum pinguium, & fructuum. Quod facile est videre in nobiliũ pueris, adeo bene institutis, ob solam victus parcitatem: neque enim ob verbera se continent. Potus enim & cibi copia, præter id quod illos incontinentes & cupiditatibus indulgentes facit, efficit, vt fiant velut equi, qui arrepto freno, quum adolescunt, rapiũt sessorem. Vnde euenit vt tales in iuuenta, quum primum metu soluti sunt, & florere deberent, rapti immodicis desideriis, exi-
tium

m sibi parent. Neque enim vnquam iunem continentem in victu, perire, nisi ũ quopiam,vidi. Quinimo tales, si ab iio in cæteris bene instituti sint, ad lonm senectutem cum gloria peruenire soit. Maximam ergo curam in hoc adhibere nuenit: vt, si dicto non sint audientes, amquam etiam alioqui magna virtute editi sint, non concipias de illis spem.
Porro vt flagitia, & maxime furta, explo-;(vide & supra cap. 37.) primum tentabis amento terribili exhibito, vt intra annũ i peierauerit, pereat. Tum super pectus no posito, dum statim alleuas, cordis palationem cognosces in conscio. Ergo si oponas pœnitentiæ diei spatium, facile t, vt clam ob metum reponant. Alias in lis De sapientia modum prodidi, quo auces semetipsos detegunt. Sed nulla tutior t, quam dissimulata re, paulo post omnia asi aceruatim in cubiculo colloces; sic vt nultuarie posita videantur, tum etiam, asi oblitus, marsupium (curiosius tamen onditum, occultatumque) relinques. Iñ singulos, diuersis ex causis, atque vnum st alium sic mittes in cubiculum, vt semr explores, an qui iuit sustulerit aliquid, t loco mouerit. Plurimum tamen negosis (vt mihi) semper profuere claues ad anda detrimenta magna; tum maxime orum generum: hæ scilicet quæ eximi neeunt & mutari, &c. de quibus supra dixiis. Quum vero frustra quærimus furem,

tantis agendum est tamque grauibus animaduersionibus, vt fures pœniteat facti; nec eo incitentur, sed pœna potius deterreantur. Quum domestici laternam heri sustulissent, peierassentque magno periculo; omnes qui in suspicionem cadere potuerunt, stipendio, vestitu, verberibusque sic multaui, vt receperim; detecto etiam furti autore. In dolis autem (vt alias dixi) repetita distributione aut narratione deteguntur. Quum verò furtum vile est, nec detegitur, dissimulare oportet. nam & facilius dissimulando inuenies autorem; & detegendo audaciam aliis adderes ad furãdum, etiamsi fures natura non sint. Secus, si detexeris, tam acriter instandum, vt dixi, vt potius acerbitate metus & pœnæ deterreantur, quàm quod lateat, incitetur. Propterea quod optimum est in huiusmodi casibus, sed incomparabilis industriæ, est vt quæras, & experiaris, & non detegas. Indicium autem conscientiæ est hæsitantia in repentina interrogatione. Vt vero illos explores, (maxime pueros, mulieres, adolescentes,) fortè mitte suo tẽpore, ne huius [furti] causa factum videatur: vt incidant tristia læta. Nam contumaces & duros videbis irridentes, melancholicos irasci, timere, gaudere tamquam de re præsente; prudentes, tacere; simplices multa interrogare; voluptatibus deditos, parum curare; fures & dolosos, suspensos paulisper se continere, inde ridere. Aliter hoc experimentum facere nec ad-

ittere non decet: nam improbi fiunt au-
.ciores, aut cautiores; timidi ferme fiunt
sani, ob metus inanes, & nimias spes. Pe-
nias ne tracta occupatus, neque quum
mpus vrget ad aliud negotium: sed exime
odem sub numero, vt deprehendes fur-
.m. Variando enim bifariam contingit de-
pi; & vt credas frustra te deceptum: & vt
ecipiaris, nec deprehendas. Sed si vicinus
r sit, & domesticos tuos sollicitet, mala
ierx est. Corrumpet enim perpetuo dome-
icos tuos. Neque enim quispiam sponte à
agitio lucroso discedit. Ob id iure agere
xpedit; aut tuos domesticos cum illius do-
iesticis, & cum ipsis, committere: adeo vt
mper odiis execrabilibus disiuncti sint. Si
auperes ad tuos veniunt non certa necessi-
tate, furtum, & domesticos tuos fures esse,
eclarant. Nam quum vel precario, vel dan-
i, vel accipiendi causa necessario veniant;
auperes autem nec precario, nec dandi
ausa veniant; reliquum est, vt accipiendi.
quibus autem sine consensu tuo acceptu-
i, (oportet enim esse qui dent) eos neces-
arium est fures esse: maxime tum opus est
iligentia, quum lex est, & domesticus fur,
uius fidei credita res est, (stulta sane & stul-
ior ratio, &c.) capitali pœnæ obnoxius nō
it. Indignantes ob iram tuam, maxime pa-
abis simulata amissione rei, tamquam furto
ubrepta, inde inuenta; & multa circa hoc
oquere: nam gaudent simul exemptam su-
picionem, & merito quasi irato, veniam vl-

tro dant. Memineris autem, quum solus es, seu nummatus sis, seu alienigenarum familiam habens, semper vna claue aperta, alias concludere; imitatus carceris custodes. Ita etiam solus thesauros tuos tractabis, & occulte, nedum nemine præsente: Vt bonum sit habere geminata ostia, ne exaudiri strepitus [nummorum &c.] possit. Nec confidas, quod pauca habeas. Nam multi existimabunt multa esse: & quibusdam pauca satis esse videntur. Vnde plures videas spoliari mulierculas, & pæne mendicos iacere iugulatos in via, quam diuites.

Vt vero incommodos domesticos corrigas, aut ableges, huiusmodi ratione vteris: Primum, cauendo ne quemquam alas inutilem: Dico contumaces, infidos, inertes, nugaces, seditiosos, stultos, vel qui te oderint, aut bonis tuis inuideant. Statim, quandocunque talem esse deprehenderis, sumta occasione, per œconomum, paucis donatum amanda: nisi grauiter deliquerit. Tunc enim acerbe per illum increpitum, minis etiam additis, protrudes è domo. Secus, plenum spe dimitte. Maxime iuuat, si pro mulione cocum; pro cubiculario musicum quærere te fingas: nam non frugi homines nihil moratus, è domo ablegabis, antequam te grauius offendant; & consuetudine absentiam molestiorem ducas: aut intima cognoscant: ob quæ, qui solertes sunt, improbitatem diutius tegunt. Quod si quis talium, studio suo, aut ignorantia tua [socordiave,

cordiave,]arcanorum tuorum factus sit particeps;)etenim

Scire volunt secreta domus, atque inde timeri:) tunc illum extra regionem, aut saltem extra vrbem ablegabis amicè quantum potes, & monitum vt sileat. Neque laudabis eum plurimum, ne testimonio tuo facias vt quis de te merito queratur: nec maledices prorsus; ne pœnam reddat talionis, & vberem. Quod si nulla læsus iniuria, arcana tua non desinat effutire, per potentem virum illum quibus potes modis exagita; tum magis, si in vrbe sit, contumeliis, minis, iniuriis, litibus fictis, insidiis, ac terroribus, inimicos illi conciliabis, vt sui tantum meminerit. Quod si nec sic quieuerit, sumito personas, quæ illum aliam in regionem, numerata pecunia, & maiori spe euehant. Et, si nec id efficere queas, submitte exploratores, qui odorentur cuias sit, quibus parentibus ortus; quæ in vita egerit, quæ illi acciderint, quibus sit notatus suspicionibus. Vix enim fieri potest, vt in tam improbo viro multa non occurrant, per quæ illum possis euertere. Nam quæres etiam qui fuerint illi inimici, aut æmuli; quæ conditio: crimina quoque, etiam coniunctorum, aut maiorum. Vix quisquam in tanta segete immunis esse potest: quãto minus improbus, & in quo suspiciones etiam leues pro criminibus habentur? Quibus paratis, molibus omnibus eum aggredere; vt exemplo sit aliis, perfidiam erga te nulli

vtilem aut tutam esse posse. Ita illius contumaciam & improbitatem, eo etiam euerso, comprimes & franges. At si pueri sint qui peccent, animoque malo, grauiter & raro; inertes, sæpe & acriter verberandi. Non castigare illos, est sibi dominos comparare; sæpe grauiterque, crudelis est viri, & improbi. Viros stultum est contumelijs, stultissimum verberibus afficere. seruos esse oporteret. ergo admone: si non parent, vt dixi, amanda. Quæ ratio in mulieribus etiam seruanda est. Oportet autem iniustitiæ quandam speciem præferre; vt in magnis nonnumquam conniueas, & exigua castiges; maxime in pueris, mulieribus, & veteribus domesticis. Nam si magna delicta solum punias, magnam mediocrium & paruorum segetem congregabunt: si solum parua, res iniusta, & mali exempli; & si magna & parua, crudelis videberis. Ne quid ergo securum habeant, magna pleraque castigare oportet, exigua nonnulla. Ita quum parua plurima sint, magna valde pauca; si in magnis aliquibus conniueas, magis parua quam magna punire videberis: atque ob id iniustum te existimabunt. Similiter & in Principatu. Sed animum & causam in vtrisque spectare oportet.

Consilia famulorum & ancillarum ne recipito, nec quod commemorant facito. Fies enim illis subditus, & non exiguo te expones periculo, ne sic te decipiant. Iube tamen vt de singulis te admoneant: vt non

tum, sed

tum, ſed pro occaſione conſulas rebus tuis. Omnes autem, quum plures fuerint, ſub œconomo in operibus retine. Deſides non labora vt emẽdes. Hoc enim ſolum vitium inuictum eſt, & cum quauis ętate creſcit; quod in defectu & priuatione conſiſtat. Quod maximum eſt ſimilibus, eſt vt dicas: Ego vnum tantum famulum alere poſſum; ſic duobus opus eſſet. Si minus ſit obſequens, poſtquam ſemel monueris, etiam id adiicere potes: Videris mihi cauſam diſcedendi quærere. Acerbitate verborum ne vtaris, niſi quum peccauerint: tunc enim viros vultu minabundo terrere; pueros placide flagris cedere; duriores fame, laboribus, vinculis, frigore (ſed abſque periculo) domare oportet. In recipiendis autem nouis [famulis,] cauendum eſt maxime his qui optimos domeſticos habent. Trifariam enim periculum incurritur: ne vitijs ſuis & exemplo illos corrumpant; & ne dum æquare aut ſuperare eos gratia conantur, (tum ob naturalem inſtinctum, tum ob improbitatem,) ſumma ope nitantur, vt quos virtute propria præcedere deſperant, eos iam deteriores factos ſuperent; aut ne eos calumnijs detrudant, vel te perſuaſo, vel illis iniuria irritatis. Atque hoc periculum longe minus eſt, quum tui non optimi fuerint.

In caſtigandis autem adoleſcentium erroribus non ad parentes aut fratres confugiendum: autoritatem enim [tuam] minuis, & odioſum te ipſis reddis, quod in his qui ſi-

mul viuere debent, valde absurdum est, maxime ob insidias. Ergo quasi ira victo excandescere licet coram domesticis. Breuis autem sit oratio, quæ plus contineat minarum, aut autoritatem retineat. Seorsum autem monere oportet, non quod errauerit, sed quid agendum; ratione non addita, ne vilescat imperium: illum vero factis castigare; minuendo libertatem, inhibendo etiam quæ iucunda sunt; vultum tristem præferendo. Licet & paucis admonere de fine: velut, An eligat seruum esse an imperare? inopem, an diuitem? contemptum, an honoratum? atque hanc esse viam: Patri hæc aut coniunctis significaturum; dimissurumque, &c. atque id si præstet. Tum vero vt vitia prorsus è domo elimines, exemplum regis Iehu imitare (2. Regum:) qui quum vellet idololatriam ex Iudæorum gente penitus extirpare, quę sępius extincta repullulauerat, finxit se idolorum cultui addictum. tum emersere qui latebant. quos vt cognouit, extinxit; liberauitque populum. Aliud: Quum ad laborem aut periculum hortamur, strenui est, & sapientis, etiam ducis, vel patrisfamilias, inchoare rem. Vt qui primam sportam in effodiendo Isthmo detulit. Qui vero non sponte sequuntur, eos vt omnino inutiles vlcisci oportet. Magnum enim hoc est incitamentum. Ita & in domo præstantiores habeat, qui eius domi initijs præsint. Quum vero dimiserit aliquem œconomus, curet vt cuncta prius referat; nec numeret mercedis resi-

dis residuum, nisi ipso momento quo discessurus est; vt tutus sis, ne aliquid subducat. Nec spem rursus recipiendi exime prorsus.

Pueros ne magna conditione accipias. vbi enim creuerint, maiora cogitabunt; negotiumq; aperte vel occulte tibi facessent, & suam conditionem virili maiorem (quum inutilis sit) mirabuntur; acsi quis turdum emeret mille coronatis, seu dolum suspicentur, omnia audebunt, iniuriisque ac dolis te petent: vt, etiamsi dissimulent, cogaris eorum arbitrio viuere. Non ergo vltra victum dabis multo plus aureo in singulos menses: nec deerunt commoda sic: & [manebis] absque suspicione atque iactura. Licet & addere pollicitis: & erunt illis gratiora, & minoris sumtus.

Vt vero suspectum explores, præter alia, magnetem ceruicali suppone: iuuat autem, si viderit ducentem remum quo velis: id si per alium nouerit, auferet. Neque enim verisimile est, tantum posse vt efficiat imagines [magnes;] & si viderit, vt loquatur: & si etiam narraret, vt &c. ea quæ quæris.

Memento, quum plura supra docuerim (cap. 37 & 38) ad tutelam nil melius esse, quam cognitionem. Ideo & primo modo & tertio vteris: sed ita, vt extra domum, quicquid perire nolis, traducas. Cognitum omnino eiice: nam etsi tutissime cuncta clauseris, septem semper supersunt: vis, & securis, venenum, diurna furta, stupra,

corruptio familiæ, accusatio in in iudicio, quum nullum innocentiæ præmium propositum sit. Non inutilis tamen est tutela etiam sola his qui multas opes habent, velut trapezitis: & ob proprios malos; quos non tam facile eiicere licet; vxorem præcipue; inde parentem, filium etiam, fratrem, coniunctum quoque, & cum quo diu conuixeris: deinde etiam generaliter propter omnes; donec in coniecturam vnius è septem modis reliquis perueneris.

CAPVT XL.

Societas & conuersatio: & de officio, & pietate.

POST hæc de societate, tamquam omnia complectente, dicamus. Verum neque quomodo paretur, aut seruetur, aut ea vtamur, locus est dicendi, sed vbi de amicis sermonem habebimus: hic autem solum quales [socios] eligere oporteat, docebimus. Oportet ergo similes eligere, quantum fieri potest: non solum quod, vt dici solet, dissimilium non diuturna societas: vel quod vel illos, vel te ipsum aberrare in iudicio, si dissimiles sitis, necessarium sit: Sed hoc semper fieri non potest. Nam senex si senibus tantum vtatur, quantum consilio pollebit, tantum opere & actionibus, & in aggrediendo deficiet. Verum in huiusmodi casibus, per media iungere debemus dissita valde. Equidem si senex opulentus & eruditus, iuuenibus stoli-

bus stolidis ac pauperibus vtatur; si clientibus, irridebitur ab illis; si familiaribus, in perpetua erit molestia. Neque enim parebunt illi; atque multis etiam afficient incommodis. Porro in similitudine primas partes ætas sibi vindicat: post mores: inde studia: demum opes. Senes bene pueris ob id sociantur: imbelles enim propter ætatem vtrique: sed ambo contemnentur. Meliores sunt, minus senes; vbi autoritate domini ab alijs venerentur. Vt vero dissimilium, periculosa est & grauis societas; tum maxime, si repentina sit, nec bene cognita. Diuitum enim & adolescentum & insolentium (quos nec metus nec pudor aliquis coërcet) molestissima & intoleranda. Cæteris autem sæpe explorator pro socio colitur: quod quam malum sit, præsertim afflictis, vel laborantibus inimicitia, vel ijs qui extra patriam sunt, non est vt dicam: ad perniciem enim res tendit. Porro vt cum socijs gratiam ineamus, non solum beneficij collatio, sed etiam acceptio confert. Natura enim comparatum est, vt quemadmodum & exigimus compensationem, & cui debemus, plura debere volumus, ita etiam, à quo deberi volumus, etiam plura deberi cupiamus: sic tamen, vt beneficium sit spontaneum, non coactum; nec iniuria, nec ingrato animo sociatum. Tunc enim molestum est, si quicquam patieris. Cæterum quomodo id fiat, quidve in his agendum, suo loco, vbi de amicis agetur, tractabimus. Quum vero in

longa conuersatione sæpius occurrant viri incogniti, coram quibus quicquam serij sermonis serere stultum fuerit; rogare qui sint, non tam inurbanum, quam videatur intempestiuum. Si vero ille te agnoscat, sciatque tibi esse ignotum, ferat tamen cum hoc serios sermones, malus est irrisor. Sed caue ne credas illum perperam scire, se tibi ignotum. In vniuersum id ages, si interpeller, vt te subducas, testatus statim rediturum: atque tum per vnum è tuis curabis, vt scias quis sit. Malum enim non solum est, sed etiam turpe existimatur, apud hos qui omnibus notos esse se putant, atque [tales] creduntur, te solum eos non noscere: aut enim ambitionem maximam, aut stuporem quemdam, aut summam negligentiam ostendit: quorum primum, vt odiosum te reddit, & (nisi aliqua in parte excellas) etiam stultitiæ opinionem affert; ita reliqua contemtum, & vt eiusmodi hominem te existiment, qui nulli vsui aut negotio idoneus sis. In socijs autem parandis, eos quærere non oportet: sed ex his quos Fortuna offert, assidua conuersatione probatos eligere. Maxima vero difficultas est cum impudentibus, qui petaces sint: nam reliquos aperte ablegabis: hi enim, & dum petunt damnosi, & seu cum illis verseris, seu fugias, ex æquo periculosi. Quapropter omnino illorum conuersationem vitare statim oportet. Quod si se insinuent, tu apud amicum lateas aliquamdiu. Maxima autem vis est in his: de

qua re

qua re pluribus in locis sermonem habebimus. Nunc adiecisse sufficiat, cauendum esse, ne potentibus associeris, cum quibus olim simultas intercesserit: Nec stultis; aut admodum auaris: hi semper damnosi, aut iracundi: (cum his enim periculosissimum est versari :) vel dolosis, ac simulatoribus : inutiles enim semper sunt: Neque cum his, quorum mores aut opiniones è regione [cum tuis] pugnant : Neque cum illis, qui quod præcipuum est in te, spernunt. omnino enim ibi nihil vtilitatis aut gloriæ, aut denique boni sperare potes. Quod si præter id, de te maledicant, deteriores longe sunt inimicis; nam eis magis creditur. Cum inimicis, pace reconciliata, omnia in integrum restituuntur : at famam malam de te vulgatam, nec biennio toto redimes. Hoc etiam vile; illud generosum est, exercere inimicitias. Maiora autem hæc mala sunt, quo illi fuerint potentiores. Si vero stultorum aut simplicium patrocinium à potentibus tibi iniungatur, quos tu quum etiam iuueris & laudaueris, damnum tamen sint allaturi; quamuis multis modis occurri huic incommodo soleat; nil tamen melius existimo excusatione Erasmi mercatoris solertis atque felicis viri. Is enim rogantibus respondere solet, se non esse idoneum : & si centies ille repetat; aut per alia verba hortetur, aut causam quærat, non alio vtitur responso, sed in eodem perstat. Præcipua vero quæ in socijs quæruntur, sunt probitas, pruden-

tia, excellentia alicuius artis,& efficacia. Omnis societas est velut corpus, quod per se graue est. Propterea vt duo ex his adsint, conuenit. Eruditi literarum raro adeo mali sunt, aut imperiti, aut graues. Itaque si duo ex horum contrarijs adsint, præcipue literarum imperitia, & improbitas, aut vita scelesta, omnino eos deuitare oportet.

Sunt etiam quidam homines quasi ominosi, qui arroganter, ob illorum mansuetudinem, in amicitiam & negotia potentium se insinuarunt. Idem si tecum facere tentent,& cedas; quid turpius aut periculosius, quam improborum, nec amicorum, nec sociorum arbitrio viuere? Si reiicis, cum communi amico,& forsan valde vtili, te committunt. Itaque in his perpeti necesse est quædam;& verba pro verbis dare. Est autem infelicitas.

Porro sunt præter hæc duo genera societatum: tutelare,& onerosum. Primum quidem facit ad humiliores, ne à potentioribus opprimantur: vtile sane inquilinis,& tenuioris fortunæ viris. Est autem triplex: ab arte; vt fabrorum, aurificum, tonsorum, mercatorum: populare, vt Romæ tribus: & cultus honesti gratia, quas vocant Scholas; aliæ quidem Academicorum, aliæ religiosæ; in quibus etiam cura pauperum habetur. Vitia sunt in his, & abusus, vt in cæteris bonis:& Academicorum &c. pernicies bonarum litterarum; quoniam imperitis abundant, & qui à Principibus aut Senatu spernerentur,

nerentur, nomen sibi vendicantes, dum falsam doctrinam spargunt, inficiuntque rempublicam hæresibus, & malis consuetudinibus replent; & contemtum bonarum artium & eruditorum pariunt. Et est adulationibus res plena. Atque nunc tota Italia referta est huiusmodi lue. Quæ vero specie religionis coit, sed mentitur eam, dolus armat; alijs tempus adimit. Onerosam [autem societatem] quandoque recusare non licet: [hanc igitur] alacriter amplectaris. Minus periculi affert amplecti, & deserere paulatim; quam recusare.

In societate quoque cum amicitia, quam stabilem esse cupis, non id age quod pleriq; faciunt, vt in Chimæricis fundamentum iacias: sed velut boni chirurgi, & architecti: hi quidem ad solidam terram perueniunt; illi ad carnem viuam; antequam faciant superstructionem. Ita postquam aliquem [honestis officijs &] lenocinijs [non] fucatis inuitaueris, & continueris, vbi vtilem tibi fore existimaueris, ac ad amicitiam aptum, vtpote prudentem virum, detege illi causam, spem, modum, finem, labores tuos, ac mores: vt si conuenire possis, ansam non relinquas discedendi: si non, recedas quanto citius: sed adeo parce, ne si delusum se existimet, tuis te verbis possit conficere.

Præterea turbam omnem vitare decet omnes quouis modo imbecilles, (præcipue conclusam loco arcto,) & eos qui grauibus laborant inimicitijs, & eos qui inuidia, &

eos qui præsidium secum validum non habent; & togatos omnes, nisi ordine in pompa cum sui similibus procedant:[Vitanda item eis sunt loca,]vbi ludi fiunt cum armis, aut ignes iaciuntur; vel si seditione laborent ciues.

Quæ vero ad officia spectant, à Cicerone & Seneca abunde tractata sunt: vt repetere concise, quæ sufficienter tractata sunt ab alijs, stultum sit. Solum ea repetam quæ ad Christianum pertinent: hæc enim sola vera philosophia est, religio nostra. Cuius (tum propter seipsam, tum propter futuri seculi expectationem, quod quidem infinitum quum sit, hoc autem momentaneum) insani prorsus esset, non habere diligentissimam obseruationem. Differt autem hoc ipso solo à communi officio boni viri, quod vbi prodesse possimus, auxilium neque negare, neque dissimulare, nec etiam vltro non offerre non licet; etiamsi sit vir pessimus, ingratus, & inimicus. Ad hoc ipsum rediguntur omnes difficultates, quæ propriæ sunt sanctitati. Nec rationi naturali hac in parte est acquiescendum: sed opus est vt sequamur autoritatem sacræ paginæ. Excipere igitur primum oportet alienam iacturam: vt non simus in hoc nimium misericordes. Benefacere enim iniuste vni, vt malefaciamus iniuste alteri; nil aliud est, quam facta compensatione bis iniuste facere. Sed & vt non sis [iniquus] iudex: nam scriptum est, Diligite iustitiam. Tertium est, vt oderis improbita-

probitatem, & impietatem; non inimicum. Quartum est, vt [si] liceat discedere ab impio: non ei malefeceris, nisi vt te serues. Exempla habemus in Psalmis plura de hoc. Quintum, vt tamdiu sinamus illorum corpora periclitari, vt numquam animæ obliviscamur, vt docet Paulus ad 1. Corinth. cap. 5. Sextum, vt sciamus fidem exigi ad Deum: &, vt confidamus illum gratia diuina posse præstare; vt in Euangelio Marci, cap. 6. Sic Sancti illi non omnes sanabant qui offerebantur (fuisset enim infinitum,) sed in quibus fides & merita constabant. His ipsis si ergo quempiam amicum (gratia exempli) possis sanare, aut monere, aut iuuare, non sine periculo tuo, vt ille te non detegat, & res communicetur cum successu, quę tibi nota soli emolumento erat; si non succedat, vt irridearis; & quum alij eo singulari abutantur, si ipse plenam in te fidem non habet, non teneris. Fides enim si exigebatur in Sanctis, quamuis opus naturale sit, aut ciuile, non te magis potest prægrauare, quam Sanctos, quum solum ex pietate & religione tenearis; licet sine fide possit operari. Si autem plenę de te confidit, teneris: sed tamen quum perfectam possit erga te obseruare fidem, nullum subis periculum: nam secretum non promulgabit aut deteget.

In sociorum conuersatione quędam sunt, quæ solum ad te pertinent; in quibus sufficit vt recte te geras & modeste: alia sunt communia cum alijs; in quibus necesse

est præter id vt alijs molestiam non parias. Exemplum habes eius qui cithara pulsat solus, & qui cum alijs canit; quique solus edit coram alijs, & qui cum alijs sedet in conuiuio. Porro quod maximum est in officio, est vt scias cui reddere debeas; & cui tenearis, etsi non possis, reddere. Tria autem sunt, quæ te obligant: Voluntas, labores, aut incommoda, vel impensa, etiamsi non sponte id susceperit; & bona fortuna, quæ ex actione illius subsecuta sit. Secus, si velis videri obligatus, adulatoris est, aut stulti, aut plane deceptoris. Itaque gratiam præter hęc agere non licet, ne irridere videaris. Licet tamen secus officium prętare, non tamquam persoluas acceptum, sed quia probus ille sit, aut dignus cui impertiaris. Vbi dubites an reddas, melius est reddere immerito, quam non reddere merito. In verbo, contrario modo.

Deuitare in vniuersum oportet duo genera hominum: qui celeriter loquuntur, ne quicquam eorum fidei committas: quum enim sic loquuntur, cogitare diu quod volunt, nequeunt: quare vt consilio careant, necesse est. Ergo à bestijs parum differunt; & quanto illas cognitione superant, tanto sunt ob humana vitia nequiores: dico auaritiam, iram, luxuriam, crudelitatem: inconstantia vero pares. Valde etiam magnos [euita;] ne in illos beneficia conferas: sunt enim natura ingrati. Atque huius rei experimentum magis cognitum, quam ratio euidens. Et

scias,

ſcias, quod omnis loquax eſt deceptor, ſi ex ſententia loquitur; aut ſtultus ſi incautè profert. Et iſta ſunt ſigna certiſſima; quæ diuiſione demonſtrari poſſunt.

CAPVT XLI.

Amici.

IN amicorum autem conuerſatione primum caueas; ne dum laudare illos cupis, quicquam, quod in malam partem trahi poſſit, dicas. Velut quidam, quum laudare amicum vellet, dixit: Magnifaciatis hunc, nam etſi eum ſui contemnant, vir tamen egregius eſt. Nam primam partem teſtatam habuit, quod ab amici ore proficiſceretur; ſecundam quomodo probabit? Multum intereſt, vtrum dicas, Hic facere nouit, etſi non tam bene dicere: &, ſi dicas, Bene dicere nouit, & melius etiam facere. hoc ad laudem faciet: illo inimicum efficies. Quod ſi magnanimus ſit, tum (vt in aliis omnibus) plurimum iuuat beneficia commemorare accepta, offenſarum non meminiſſe. Vt vero illorum animos ſeu aliorum explores, epiſtola hiſtoriam geſtorum tuorum explicabis; vnde tibi commodum magnum, aut incommodum euenerit: ex reſponſo autem deprehendes qualis ſit. Coram multa pericula incurris. Quare & in epiſtola, in qua librum dedices illi, & in alia omni publica, ne nimis, vel ne ieiunè, vel non opor-

tunè, vel ea in re, in qua nollet, laudes, aut irrideri, aut vituperari, aut turpe laudari à te putet. Laudare præterea vt vituperaturum, aliquanto mollius esse constat, quam Biantis illud, *Ama tamquam osurus.* Caue etiam, ne omnino te ostentes, seu verbis, seu diligentiæ specie, in amicis adiuuādis. nam, vt plus niteris, forsan minus præstabis. Et, si non successerit res, palam hoc adulatorem aut impotentem te declarabit. Horum altero contemneris, altero eris odiosus. Quod si obtinuerit, videberis aliis (quibus ille se debere etiam plurimum putat) beneficij meritum & amici gratiā erga illos eripere velle. At Cicero, inquis, ita faciebat: vt in epistola ad Lentulum. Multum possunt vitia temporum & ciuitatum: & tum ille omnia posse eloquentia videbatur. Ideo licet his, qui causæ domini sunt: Imo curare debet, vt ille intelligat, hoc fecisse. Magis enim delinqueret, si id non ageret, quam qui quum non possit, nimiam tamen preferre vult diligentiam. Si coram aut publicè laudes, mementò illius Poetæ:

Tydide, neque me valde laudes, neque vituperes.

& Ciceronis:

Nolo esse laudator, ne videar adulator.

& Euripidis in Hippolyto:

Hoc est quod mortalium bene ciuitates conditas
Et domus perdit, nimis elaboratæ orationes.
Neque enim auribus iucunda conuenit dicere:
Sed ex quo aliquis gloriosus fit.

Hoc vltimum est illud quod nos iuuat, & illum.

illum. Abest enim ab adulationis suspicione, quum tamen valde placeat. Velut in epistola Archimedis, & Apollonij Pergæi.

De qualitate considerandum est: & præcipue quinam sint apti maxime ad amicitiam. Memoratur seruus ille Antij Rectionis, dignior vt ipse nominaretur, non dominus: quum ab illo vinculis constrictus, & stigmatibus in fronte notatus [fuisset, tamen] dominum proscriptum, quem perdere lucrum erat, magno suo periculo seruauit. Quod & in mulieribus visum est: Velut in Antonia; quæ tam diu luctum retinuit. Multa apud Tacitum [eiuscemodi] adducuntur exempla. Deinde quomodo tam arctam [amicitiam] conflare possis; inter Epicurum & Metrodorum. Et natura quidem eligendi sunt constantes, & melancholici, & qui non facile ab affectibus distrahantur. Hos videbis à pueris vno aut duobus sociis contentos: atque cum eis assidue conuersari. Arte quærimus officiosos, patientes; & iam amoris igniculos erga nos ostendunt, similes moribus, beneuolos, misericordes. Plerumque autem molliores animos amor occupare solet, vt in mulieribus, & adolescentibus, & lenibus moribus. Plurimum etiam potest assidua consuetudo, & longitudo temporis, vt experientia docet. Auari vero neminem amãt: cum his tamen quandoque firmam licet contrahere societatem, vtilitatis causa. quanto vero minus auari sunt, eo magis cum eis amicitiam contrahe-

re aliquam licet. Auaro amico nil inutilius semper: sæpe etiam damnosus est [talis amicus.] ideo omnino fuge.

CAPVT XLII.

Occasio.

PRÆTEREA occasionem in omnibus actionibus ac sermone obseruare decet. Nihil enim in humanis maius est, seu propere agendum sit, vbi celeritate opus est; seu differendum, vbi cunctatio est necessaria. Et plerunque in actionibus maius est periculum in mora; in verbis autem, si intempestiuè. Quum enim anticipaueris, aut obliuiscuntur, aut vim amittunt verba & preces: quod si repetas, gratiam haud habēt, & iam auxilia aduersum illa compararunt. Quin, quod maximum est, non percellunt animum; in quo spes est omnis seu acroamatis seu fabulæ, seu exempli aut orationis vehementioris, vel artificiosæ. Sed iam ad singulorum generalium præceptorum tractationem deueniamus.

CAPVT XLIII.

Quomodo animi & corporis firmitas seruetur.

ET primum doceamus quonam pacto valetudo firma seruari possit tam animi quam corporis. Videntur tria necessaria nobis:

nobis: Vita, vſus,& vt non impediantur excrementa. Vſus vitæ eſt maxime in externis ſenſibus atque internis. Ob hæc igitur tria cuſtodire oportet: oculos, aures,cerebrum. Impedimenta excretionis maxime circa veſicam fiunt,propter vrinas. Vnde lapis,ſcabies & ſimilia, per quæ flagrat mictus, aut impeditur,aut ſupprimitur, quod eſt mors. Vitæ inſtrumenta tria rurſus. Dentes, ventriculus, iecur. Omnia igitur ſeptem. Seruantur quinque rationibus: Somno prolixo, in ſtrato non calido, ſed velut è ſerico, vel fronde: Euacuatione excrementorum: Exercitatione tum generali, tum vnicuique horum membrorum propria: Victu:& Aëre. Aër ſi prauus ſit, cubiculum ac triclinium emendantur igne, & his quæ odorem reddunt maximum & iucundum, inter quæ Belzoi, ſeu dulcis aſſa, & ſtyrax, & quid aliud [tale.] Huiuſmodi ergo in pluribus vaſis apertis cubiculo incluſo habere oportet. Etenim & hoc accedit ex philoſophiæ naturalis ſciencia, vt intelligamus, quum odor & per vapores & ſpeciem multiplicetur, & contenta in aëre, & ſubſtantiam emendari. Sed & flantibus validis & frigidis ventis aperire ſæpe, imo etiam ſingulo die, ſemel ſaltem, cubiculi feneſtras: & exercere ſe in libero aëre. Demonſtratum enim eſt in libro De venenis, aërem etiam peſtilentem (modo non flet ventus) in dimidio horæ, vel hora, aut duabus nullam impreſſionem facere eius qualitatis qua in-

scitur: adeo exigua est, & insensilis. Victus verò parcus, simplex; è rebus bonis, bene mandendo, & si duri sint cibi, diu coctis: (multum enim refert diuturna coctio, si cibus sit durus, aut malus, aut homo debilis, aut vorax:) & ab exercitatione: Et exercitatio purgatis iam excrementis; itaque vt vndique sentiat se vacuum, & cibi appetentem. Deprehensum est autem subtilissima ratione, & experimentis certis, inediam exactam, esse verum aurum potabile, quo vita omnino sana, vsque ad centesimum fermè annum, deducitur. Vt apparet in Aloysio Cornario: qui nonagesimum octauum agit annum, integra sanitate; & aliis. His verò qui eam normam obseruare non possunt, expedit, vt quam pauco vino vtantur, ac leni; aqua autem plurima, si bona sit. nam aqua vtilissima capiti est: iecori quoque & ventriculo melior, quàm vinum; & mentem seruat. Vtatur vua passa, amygdalis; & (si fert) auellanis: si senex, pistatiis, oui vitello, ruta, petroselino, absinthio, pane optimo, paucis carnibus assatis; non caseo, nec elixis, nec farina. Vtatur melle, & saccharo. Cibus sit simplex; pisces squamosi, leues, assati; modicus.

De insidiis vero inimicorum suo loco dicetur. Tertium genus periculi est à propriis. Propterea præterquam filio, & fratri hæredi, non cohabitabis. Mulierem autem hæredem habere, longe periculosius. Multi enim talibus occasionibus inhiant. A casibus vt

tutus

tutus sis, optimum elige locum in his quæ consueta sunt: vt in via, sub fornice; in carpento, angulum extremum; vt etiam excussus, decidere non possis. Huiusmodi haud leuia sunt.

CAPVT XLIV.

Quot modis homines in officio contineantur: & de beneficijs collocandis. Veneratio quid?

SVBIT post hæc cura continendi homines in officio: quæ maxima (vt dixi) esse debet; vt etiam illorum voluntatem augeas. Præstant homines officia: Vi, aut Metu. sed de vi hic loqui propositum non est: Metu in pueris solum vtimur: quamquam & in his amorem miscere, peropportunum dixerim. Sponte autem tribus modis: vt omnes sint quinque: Natura, consuetudine, misericordia; spe etiam: Est autem spes voluntatis inconstantis stimulus. Quique spe seruiunt, varie officium præstare solent. Medio modo, qui ratione, aut memoria beneficij, aut verecundia, aut precibus mouentur. Preces enim nonnumquam fatigare [solent] homines: præsertim eos qui non tam norunt negare, quam non præstare. Et cōposito [modo;] qui optimus est, Venerationque vocatur. Constat enim [Veneratio] amore, timore, pudore. Hunc filij parentibus; & regibus bonis subditi; tum vero Deo ac Sacerdotibus præstare solent. Con-

tinere autem singulos oportet, augendo in illis affectus causam: vtpote beneficijs, pro opportunitate, & frequenter, sed leuibus; maxime humiles personas. Tribus igitur modis extra ordinem, totidem ordinarijs, duobus violentis.

Circa beneficia ergo collocanda, tum etiam officia, copiose Seneca libris septem, Cicero tribus scripsere. Sed nobis duo hæc præcepta sufficiant: Eum qui multum potest, in multos conferre debere; qui minus, multos in spe retinere; & imprudentes maxime; nam qui in stultos, conuenit ei illud:

Quid facis Oenone? quid mandas femina arenæ?

Verum quidam impudentes petunt: à quibus, & ob impotentiam, & ob improbitatem, non est quod speres quicquam; &, si denegaueris, tamquam debeas, maledicendo obsunt. Genus hominum quod in lingua quæstum posuit; voluntque timeri. Si fallas, eum infestum habes: ideo infelicis hominis est, occurrere huiusmodi. Quos deuitabis, si artem arte deludas; & non attingas, vel si commode vti didiceris, aut perterrefeceris. Et tum magnum malum est; quum sit instrumentum quo præclari viri euertuntur, & asilus delphinorum. Sed si possis efficere, vt pœna vnius alios deterreat, optimum est.

Specialiter autem, quum maximum sit in humana vita, bene collocasse beneficia, ideo ingratos cauere oportet, ne in illos conferantur. Quo modo autem eos cauere licebit, si non eos cognouerimus? Sunt

ergo

ergo ingrati quidam ob ambitionem; præcipue reges; vt Artaxerxes in Metrodorum, Alexander in Clytum: parui sensus, vt dictum est, velut pueri, mulieres rustici: inuidi, in eos quibus inuident: auari, vbi de pecunia agitur: perfidi, inconstantes, & consuetudine vitiati; denique duri, qui beneficia non sentiunt.

CAPVT XLV.

Scientia animi.

HVIVS rei duo sunt capita: dignoscendi amicum, inimicum, adulatoremque animum, sermonem habentis tecum. Amicorum igitur propria nota est, formido. Vnde illud:

Res est solliciti plena timoris, amor.

Ideo periculi tui opinionem iniicies: videbis quam alacer veniat in auxilium. Vel, si rem tenere se dicat, alienatus animo est: aut enim non vult intelligere, aut tibi fidem non habet: Aut si non credere se simulat; vel si cogitabundus manet, nullo effectu deinceps succedente: Et quum verbis eorum quippiam subest, quo nec firma, nec sincera pollicitatio reddatur: At si rem conatur, quæ adhuc in spe est, reuellere ex animo: Vel si non curat quid actum sit, diligentius intelligere. Et hæc quidem alienati animi, aut non alienati, indicia sunt. Sed quantum alienatus sit, aut amet, ex commotione

illius obseruabis; præcipue in periculo. Nam commiserationem in amico quis ignorat esse iucundissimam? Magna res est, ac pene diuina, animum hominis internoscere: sed & vtilissima, & ad quam omnibus alijs plures sint machinæ. Casum miserabilem defleas apud illum: si amat; (idque non composita quasi intentione facias;) fieri non potest vt vultus [eius] non mutetur. Verba sine animi molestia mutari possunt; vultus non potest. Si pecuniæ inopiam ostendas; qui amat, vltro pollicetur; aut habere alium pro te, dicit: si odit, oculos intendit: si amicum simulauit, anticipat, vt non credas illi adesse quo indiges; modo casum aduersum, modo graues impensas, aut redditus imminutos, refert. Omnia enim eo tendunt ab inimico, vt magis ornatum se velit, quam tibi prodesse. Quam mollis erit, & callidus, qui & fallat in calamitatum tuarum relatione, vt non gestu, vultu, actione, si non verbis, se prodat? In discessu, quum graue malum tuum est, læta frons, etiamsi spem magnam iniiciat, non boni animi indicium est. Verus enim amicus non solum in calamitate tua, sed in periculo tuo lætam frontem retinere non potest. Cæterum qui mente firma præditi sunt, amare possunt, & ridere; quum id persæpe agant, etiam in proprijs malis: Sed nunc sermo de sapientibus est. In omnibus denique prudentia opus est: adeo vt aliquibus, velut iracundis, aut nimium cupidis, persæpe nesciuisse

præsti-

præstitisset. præsertim quum ambitiosus amicus, aut frigidus, panem (vt Seneca inquit) lapideum, id est, beneficium quasi inuitus,& sero tibi præstat. Statuendũ est ergò quod proponas vtilitatem, & tunc nescire præstat; aut honorem,& tunc scire. Si in electione suffragiorum certus numerus sit necessarius,abesse idem est,quod suffragium in contrarium ponere: secus, si sententijs pugnatur: nam absumus aliquando,ne metu potentioris aduersari cogamur : vt Cicero quum abesset à Senatu, ne ob Cæsaris potentiam Pompeianis & optimatum, tum Reip. causæ nocere cogeretur. At, vt dixi, quum vocis solum ac suffragijs res decernuntur, summum malorum est in eo,quod causam euertit.Duobus autem gradibus inferius est,non adire,quam suffragium aduersum ponere.primum, quod non probet causam erroris: secundum, quod exemplo alios non mouet: quod etsi dum non venit, vt fidem amico contra te faciat, eiusdem factionis socios cogat pro te suffragium mittere in vrnam, amici officio fungitur. Quod autem multum facit ad animum dignoscendum non amici, est: vt si proponas quæ esse non possunt: exagitant enim huiusmodi illum tum admiratione, tum contemtu: adeo vt laxatis quasi claustris animi, diffluant secreta. Velut si quis dicat cuipiam,cui mortuus sit frater,optimum habens sacerdotium: Volo tibi tuum suscitare fratrem, atque illi reddere sacerdotium;

improuiso adortu, cogitansque, quæ verba facile dicturus est: Etiamsi resurgeret, sacerdotium non recuperaremus. Ex quo mens illius erga fratrem, & mores. Rursus, & illud maxime pro familiaribus, historiam consimilem de alio narra, differasque finem, & exitum. Si intentus est, aut iudicem se facere vult, crimini obnoxius est: si non curat, sed abit, aut sermonem abrumpit, nequaquam. Nuper auriga, quem in domum receperam, studiose audiebat me narrantem furtum ancillæ, & quod capta esset: iudicium etiam de illa, tamquam suspecta, quam iam ream esse constabat, ferens; vt non possem ambigere, quin fur esset. Hactenus de maioribus rebus, & manifestioribus: nunc de minoribus, & magis obscuris (neque enim semper de vita, de fortunis vniuersis, aut de existimatione agitur) dicendum est. Velut de quotidianis negotijs; tum maxime quum cupias ante periculum hominem experiri. Tum ergo rem auge, & lucem: ita enim exposita melius videtur. Quid est, augere lucem? id est, vt commoueas illius animum spe multa, aut iucunditate. Quid est rem augere? vt tuum casum augeas: ab omnibus derelictum [te] ostendas. In exigua re occupatum conuenias: videbis quanti te faciat. Illum ad sermonem longum prouoca: fieri non potest, quin labatur. Denique si nihil potes hoc modo habere, per amicum tibi, illi insidiatorem habebis; aut in pocula. Quodsi non ex illo; ex filijs, fratribus, parentibus, vxore, a-

micis,

micis, intimis, seruis, concubinis. Iratum obserua, & adi: optimum commentum est. Alij maius etiam habent: ad iram consulto prouocant: sed hoc in magnis viris periculosum est, in necessarijs inutile. Ergo diligentissime ac minutatim omnia tecum conferes; verba, gestus, vultum, actiones: inuenies, si odit, si insidiatur, si contemnit, si fastidit, si grauis sis ei, si suspectum habeat, aut contra, si amat, si magni facit, si gratus es illi; si cupit tibi benefacere. Et paulatim denique ad vnguem expendendo singula minutatim, animum illius, quasi tu intus in illo esses, introspicies. Non tam difficilis res est, animi secreta scrutari, quum versari cum homine potueris: sed aditum, & (vt ita dicam) ostium inuenire, difficile est. Magis autem cum epistolis animum illius intelliges, quam [coram] verbis, quoniam illæ manent, hæc difluunt. Adeo vero res est illa certa, vt quanto magis occultare se nitatur, eo magis eum agnoscas. Vides quod [nil] difficilius sit notis illis falsis & subdititijs: & tamen aliqui homines inueniuntur, qui eas facillime & ad vnguem dignoscant ac legant. Ergo vt hac in re locupletibus exemplis vtar, vides quid scribat Cicero ad Atticum (Epistolarum lib. 12.) *Hic autem se etiam tribuere multum mihi putat, quod scripserit, optimum consulem. Quis enim ieiunius dixit inimicus? Ad cætera vero tibi quemadmodum rescripsit? Tantum rogat de S. C. vt corrigas. Hoc quidem fecisset etiam Ramio, si admonitus esset.* En vides, quod, qui

oderunt, ieiune non plene, sed aut vitiose, aut dubie, aut admisto aliquo quod laudem eleuet, vt vbi excitare possit inuidiam, aut importune, aut in re quæ beato fini aduersetur, laudent te. Vnum præterea habes exemplum ibi: *Rescripsi patrono illi nihil opus esse; quoniam Cæsaris, propinqui eius, omnis potestas esset, viri optimi, & hominis liberalissimi: me tamen ei fauturum.* Habes insuper duas epistolas perpulchras Antonij ad Ciceronem, & Ciceronis ad Antonium, plenas verbis humanioribus [in 14 libro.] Sed in priore verba illa odij animaduerte: *Quam ob causam vereor ne absentia mea leuior sit apud te.* Et rursus: *Quod si duriorem te eius miseræ & afflictæ fortunæ præbes, non contendam ego aduersus te: quamquam videor tueri debere commentarium Cæsaris.* Hæc ad minas; priora ad diffidentiam: vt superbiam in humanis, odium in blandis verbis subesse intelligeres. Quæ vero in fine, onerosa sunt hæc: *Nihil enim non tua causa feci.* In responsione non minus liuoris latet; ab initio ipso quasi exprobret Antonio malum animum, qui conspectum eius subterfugerit: vt in hoc laboret, declarando Antonium sibi esse inimicum: ex quo lege Naturæ intelligitur, etiam se Antonio vicissim. Deinde in causa odiosa laus propria expressa his verbis: *Tum do etiam humanitati & naturæ meæ.* Et illud: *Interpellantibus enim his inimicitijs, animus tuus mihi magis patuit, quam domus.* Aliquando abstrusum expiscamur sensum. Habes & alteram Antonij, adhuc integris

integris rebus,alteram Cæsaris [lib. 10.] In quibus mirum in modum licet se exercere, affectus dignoscendo. Ambitiosior Antonij; sed cum timore in primis verbis, parum tamen amicum se illi declarantis, quoniam sensus habet militares: Cæsar non nisi famam veretur: parum curat illius alioquin discessum. Alia ibi est Cœlij: is significat se amicum. Ita quum tres prope se consequantur, (vna solum Ciceronis ad Atticum interposita,) prima declarat hostilem animum; secunda neque amicum, neque inimicum, sed suam solum existimationem tuentem; tertia amicissimum. Ita post habes vnam Ciceronis ad Dolabellam, [lib. 14.] in qua summam Ciceronis ambitionem, & animum non syncerum, sed tempori opportunitatique rerum inseruientem, non satis ad propositum, nec prudenti consilio: Aliam Hirtij, parum Bruti & Cassij rebus fauentem, timoremque callide ostentantis [lib. 15.] Vt vero exemplum habeas summæ beneuolentiæ, tum efficacis epistolę pro alio scriptæ, eam lege, quæ ad Plancum à Cicerone pro Attico scripta est. Quædam etiam animum circa cautionem [fluctuantem & incertum] declarant: velut illa Ciceronis: *Longumque illud tempus quum non ero, magis me mouet, quam hoc exiguum: quod mihi tamen nimium longum videtur.* Id est, magis moueor quod post mortem illius gloriæ satisfacere non potero, quam hoc dum viuo, quod mihi adeo acerbum est, vt mea causa nullum

esse vellem. Ita viuere vellem, ac nollem: propter illam, vellem; propter me, ob dolorem, nollem. Sed quia magis amo illam, quam me, mallem viuere in perpetuo dolore, quo mortem optarem, quam non esse. Estque rarum id exemplum, & accurate scriptum. Aliud in epistola familiari prima, in initio; sed rhetoricum est: *Vitam mihi acerbam esse putem.* Est enim dicendi modus, non intentionis animi expressio: Sed illud: *Magno animi dolore discrucior.* Itaque ad personas & mores hæc referenda sunt. Multa in hoc exempla notissimorum virorum, & quorum successus non ignoraueris, legere oportet: vt non solum scientiam rei habeas, sed eam teneas intelligentiam subtilem, quam alij ex vsu longo & experientia didicerunt. In negotiationibus autem ipsis, pessimum signum est, tergiuersatio, aut procrastinatio: & quum quis quod negare non potest, promittit, sed non definit tempus, aut longum omnino postulat; aut (si instes) breue, sed ludificat te. Neque pessimum est signum alieni animi, quod solum pessimum est, sed quum minus præstare non potest in eo statu causæ; modo non propria illius pecunia agamus: (nam tunc ad impotentiam referri potest:) at demum quum quod præstare debet ex officio, non alacriter exhibet, hinc colligere potes in alijs quid de suo auxilij sit adiecturus. Sunt autem similes adulator, & fictus amicus: quamquam adulator species sit ficti amici; fictum tamen di-

men dicimus amicum, qui non blanditur; nec nisi ad occasionem se ostentat: cuius duo sunt genera: inimicus sub amici specie; & qui solum amicus non est. Adulatorium quoque est, etiam in pueris, offerre quæ non petas; non præstare quæ velis. Fallacis enim animi indicia sunt. Ita præstare parua & manifesta, & quum reddere possis; non præstare magna, neque quæ nescias, neque quæ recipere non speret Adulator quoque vino, ira, tempore, alacritate, necessitate incumbente internoscitur.

Affectus quoque animi repentinos, qui maxime ad te pertinent, [obseruabis:] scilicet iræ, vt caueas; timoris, vt secure aggrediaris, & firmiter insistas; doloris, pœnitentiam significantis; & lætitiæ. Ita dignosces amicum non alio magis quam oculi iucundo aspectu, vt quum pueruli poma intuentur; & simplicitate sermonis. Vt contra, oculus tristis, vel toruum intuens, facies rubra, inæqualis in respondendo mora, sermo concitatus, aut nimis continuus, aut abruptus, aut vehemens, aut breuissimus, aut qui minas redoleat, aut ironiam, iræ sunt signa. Doloris ac pœnitentiæ, mutatio coloris faciei, suspirium; vox non libere erumpens, sed quasi ex suffocato pectore: & si quid antea proposueris, nescit continuare sermonem. Quandoque vox ac sermo intercipitur: quod etiam magis in timore accidit, & trepidat, & genua [tremunt,] vt cor quod salit, & temporum venæ, & facies mutatur.

Inuidiæ & occulti odij, quum in calamitatibus oculo ridenti est, & gloriabundus se ostentat; quum non licet, simulat dolorem. Adulatoris, si euentus ille delectet, gratulatur mirum in modum: persæpe etiam gloriatur; narrat quæ acta sunt, & reminiscitur, etiam si scias. Plurimum autem confert ad animi perturbationes dignoscendas, respicere oculos, faciem, gestus; mores; ac sermones commutare: nam vix constat, & in molestijs non quiescit, citoque discedit: & si in primo congressu torue aut hilare aspicieris.

Pro intelligendis autem his quę scire necesse putas, nec ille dicturus est, vel quia non tam amicus est, vel quia non tanti te facit, aut quoniã periculosum sit referre, vel quia personam publicam gerit, aut durus est natura: interroga de modo, si scire vis, an sit; aut de causa: si modum, tamquam illud iam abunde tibi notum sit. Velut si dicas: Siculorum accusatio hæc an noua est, an illa prior qua premitur? vix tam cautus esse potest, vt non erumpat, Hæc eadem; aut, Alia. Quod si non accusatus sit Verres, dicet, Non audiui quod Verrem Siculi accusauerint. Tum maxime, si occupatum negotijs aggressus fueris; nec ab initio id proponas; sed continuo (quippe meditato) sermone, in illum incautum deduxeris.

In eruenda autem veritate ab illis quos in potestate habes, cogantur ob incertam interrogationem omnia flagitia quæ perpetrarint,

trarint, detegere. Quodsi primum in iam notum crimen inciderit, paululum insistes, tamquam aliud quærens: Si negando perstet, vexare illum desines. Sed vbi quæ scis, tegere conatur, alia fatetur, iam cognoscis dolosam esse confessionem. Ideo etsi post duo aut tria crimina fateatur quod noris, in perquirendo, tamquam alia quædam scias, & quæras, diu perseuerare vrgendo potes. Itaque optimum est omnia detegere, nisi quod capitale est: nam nihil potest esse deterius, quam ea confiteri, per quæ [ipsum] perdas.

In captiuis qui non confitentur, suppone tortorem, qui eum (tamquam liberatum) conuiuio excipiat: Dicat, vbi bene compotauerit, à complice, qui in suspicionem venit, accepisse pecunias (numerumque verisimilem addat) vt mitius ageret. Egisse equidem; multaque (quæ iudices de more minantur, nec faciunt tamen) prætermisisse commemoret: coactum tamen etiam fecisse plus quam vellet. Inde dicat ab amico præceptum aliquid extra caussam; caussæ tamen adhærens, vt obseruaret. Vtpote ne proderet eum à quo accepit, vel qui simul aderat: &c. Opus est autem in hoc iudicio præstanti, acerrimoque ingenio. Quo si vsus fueris aduersus alios, quam insidiatores vitæ tuæ tuorumve, impius sis, pœnasque des.

Tertium vero ab ira & vino violentum indicem, scortum esse scito. Memineris per Fuluiam pretio corruptam, Ciceronem

Catilinam oppressisse.

Sunt autem ingenia quædam adeo instabilia, & inconstantia, qualia, &c. amicorum, vt longo tempore vix dignoscantur. Accidit enim eis, quod rebus quæ velociter mouentur, vt non nisi longo tempore dignosci possint; nec id satis certo, nisi proposito præmio in ea causa, quæ tibi cordi esse videatur: inde absque illo si roges, videbis ad amussim, quanti te faciant.

CAPVT XLVI.

Homines singuli quibus capi soleant.

OPORTET autem singulorum hominum, & iuxta sexum, ætates, regiones, leges, & propria studia, naturam considerare. Feminæ capiuntur blanditijs, lusibus, amari cupiunt; & spatiari volupe eis est: grauia, seria, literas odio habent. Pueris eisdem ferme gaudent: sed sunt magis cupidi aleæ, gemmæ &c. ludorũ, atque pecuniarum: Senes diuitiarum [amatores sunt,] honorum, nugarum secreta noscendi: Iuuenes gloriæ, actionum. Hæc ætas, & Adolescentium, maxime ad amores prona est. Potentes [delectantur] laudibus, delitijs, pecunia, vltione: Diuites & nobiles, gloria, & opibus. Pauperes & ignobiles, quæstum tamquam Deum colunt. Milites rapinis, vt Mercatores lucro, gaudent: atque votum vtrisque vnum, male agendi; hi dolum versando, il-

do, illi vim & insolentiam; quod est improborum munus; vt proborum, iustitiam tueri. Durissimi, nautæ & caupones, quoniam eorum arbitrio viuitur; ipsi vero humilis sortis. Caue tamen, ne ob consuetudinem talium omnes eisdem moribus præditos necessario esse, existimes.

CAPVT XLVII.

Homines singuli quo modo ad amicitiam alliciantur.

ITAQVE singulos sic ad amicitiam allicies, si sua vt tibi cordi esse existiment, efficere possis; tum etiam quæ sint illis, sic cures, quasi tu te in ipsos transformes: hoc est vincire, non allicere. Sic adolescens senem deliniet, si illi lucrum, somnum, quietemque procuret: Senex adolescentem deuinciet, si quod profundat, largiatur: amoribus ipsius faueat; ne voluptatibus eius repugnet: quin potius incontinentiam defendat. Diues pauperi aliquid semper donet, & lucri occasionem præbeat: Pauper diuiti, vt quæ cupit, commode explere possit, & quam celerrime. Nec generaliter tantum, sed vnicuique etiam iuxta votum [adiumento esse debes:] Auaro, guloso, libidinoso, doloso, studioso, gloriæ cupido, venatori, ganeoni, aleatori. Multa quoque in huiusmodi dissimulare necesse est. Coniunctionem, quam separare nolis, quorsum debilitare, aut vellicare, ne dum sauciare?

Quædam vero per singula [considerabis,] iuxta naturam vitiorum. Vnde naturas etiam secundum munia distinguere oportet. Velut pædagogi auarissimi sunt, ambitiosi, imperiosi; stulti denique & improbi non ita. Vitijs vero occurritur bifariam; vel explendo, velut auaros pollicitationibus implere; & studiosos se sui lucri ostendere: alijs contraria vitijs ratione[obuiabis;] vt ambitiosis summa humanitate[vel humilitate.] Stultos fallere necesse est: sic implebis, & cedes.

CAPVT XLVIII.

Tentandi homines ante necessitatem.

PORRO vt scias quantum profeceris, nec improuisus opprimaris, singulorum animos tentabis, antequam opera illorum tibi necessaria sit. Nam si non præstant leuiora, dum liber es, aut ægre, aut cunctanter, aut non acriter, etiam melius est illos mutare, si potes; aut, si non licet, ita agas vti opera illorum quam minime sit necessaria. Versa vice improbi tentant in paruis, quam æquo animo feras iniuriam, aut damnum, aut dedecus. Quapropter vbi hoc animaduerteris, præter improbitatem, calliditatem, atque timidum animum adesse intelliges.

CAPVT

CAPVT XLIX.

Quæ in eo quod quæritur sint consideranda.

QVÆ vero in eo quod quæritur consideranda, sunt hæc: quale, quantum, quanti, quando, cuius sit ætatis? si ex eis sit quæ veterascunt, vt domus, moletrina, vasa, instrumenta, iumenta? quot illius species, aut principales partes? qua ratione; an habeas rem, an solum vsum? & quomodo paretur? Quod si rem omnino maiorem, quam pro meritis aut amicitia patere &c. velis, Scottos (vt dici solet) imitare: qui [primo,] vt liceat in vestibulo deponere hastam, rogant: inde eo deueniunt, vt dominum domus, quam totam occuparunt, depellant: Ita primum quæ negare non possunt, obtinebis: inde adeo sensim singula inuades, vt commissura [& artificium] deprehendi non possit. Qui modus & in ineundis amicitijs, & in obtinendo autoritatem, locumque in collegijs non legitimum, cæterisque arduis rebus, & vtilis est, & necessarius. Manifestum est autem, quod summa patientia opus est in huiusmodi, non solum in expectatione temporis opportuna & diuturna, sed etiam in iurgijs & maledictis ferendis; tum industria, summo studio, humanitate, sollicitudine; iudicio denique; & (si necesse etiam fuerit) liberalitate.

Minima quoque negligere decet: tum quia homo non sufficit tot rebus; tum quia

humilitatem animi declarant: hoc autem plurimum obest existimationi: Tum etiam quod plurimos offendere cogitur, & plebeios, quibus parua pro magnis sunt: Demum quoniam grauis dominus esse videatur. Oportet tamen interdum minima obseruare, vel ob indicium, vt in furto; vel ob initium, vt in dissidio; vel ob exemplum, vt in contemptu.

Plurimum autem confert in bene consulendo dilemma repetitum: Velut, quispiam graui iniuria me affecit: Vocor à Principe, ob eum aut alium; quum Princeps permiserit affici iniuria: Hic, inquam, expetendum &c. ibo: & sanabitur, morieturve: & similiter, si non ibo. Duo optima, duo pessima: optimum, & non pessimum: & non optimum, & pessimum: & neque optimum neque pessimum: maxime dubium. Inde quid ad animum seu tutius seu honestius, quid melius, comparata ætate, personæ, tempori. Vnde innumerabiles considerationes oriuntur.

CAPVT L.

Cum quo negotium sit aduertendum.

SCIRE etiam expedit specialiter, cum quo negotium sit; perito, an imperito; potenti, aut misero; auaro, vel magnifico (hunc enim vtilem habebis amicum, & grauem inimicum: contra autem auarum, etiãsi plurimum

plurimum possit:) efficaci, vel segni; sagaci, aut stupido; leui, an graui; iracundo, vel mitis tardo, aut celeri. Et si certandum sit, & par sis, eadem ratione certa; si impar, alia; præcipue contraria. Propera cum tardo, celerem remorare. Quidam prorsus mali, cum quibus nulla ratione tractare potes: sed deuita. si non licet, quantum potes repugna. interim tempus forsan spem aliquam ostendet. Aliqui prorsus boni; vt Atticus: vnde Ciceroni nihil obfuit: imo neque errata, quæ multa erga illum & grauia fuere. De cæteris, qui maxima pars sunt hominum, caue illos qui contemnunt & qui te iure contemnere possunt, vel potentes nimis, feroces, miseros, coniunctos, & qui procul absunt; & ne tu causam præbeas, qua te contemnant, vel nimia patientia; vel rursum recipiendo quem emiseris, vel socordia tua, vel ignorantia, vel timiditate; vel si pignus dederis, velut infantulum filium nutriendum. Nam huiusmodi viris nihil ex tuis fortunis committes, vt nec genero, maxime viuente filia.

CAPVT LI.

Metiendas esse proprias vires ante omne negotium, & quomodo.

SED neque solum in singulis actionibus, verum in vniuerso viuendi cursu, vires suas expendere oportet: animi nempe, corporis opum, amicorum, conditionis, & vitæ.

Multi ea inchoant,quorum finem exspectare non possunt. Senes aggrediuntur mutationem vitæ: Cato Græcas literas:alius vxorem ducit. Sed forsan hoc vt inutile,ciui,altius rem expendenti, necessarium & vtrumque &c. sit. Illud Poetæ laudauerim.

Vitæ summa breuis spem nos vetat inchoare longam.

Animi vires expende;quantum ingenio,memoria, vsu valeas; quantum exercitatione. Quam ridiculi sunt, qui senes se aulicæ vitæ applicant: hoc laboriosum, & incommodum: turpius quidam honores quærunt in ea ætate,in qua quiescere deberent.Corporis quoque robur,sanitatem ac opes,amicos, vt dixi, & quem gradum teneas, considera. Vulgare est hoc in pugna obseruare,vt etiam litibus, ac disputatione: sed in alijs hoc idem non faciunt vitæ humanæ actionibus;quum tamen tota vita humana, pugna vna sit, nihil potes habere, quod ab alio vel non eripias, vel ab alterius spe ac voluntate.Et non solent nisi bona,quæ dixi,considerare:mala in nullo numero ponunt;quum tamen pluribus inimicitiæ, æmulatio, morbi, casusque fortuiti obfuerint. Nec solum vt obtineas, considerandum est; sed vt retineas; deinde vt retentum tibi vtile sit, nec maiora impediat bona. Ego quoties fugi aulam, honores, potentiam, diuitias, vt studijs vacarem!Pingue sacerdotium alius adipiscitur lætus, quum non animaduertat in hoc ipso se,cum tota stirpe, periclitari. Atque

que hæc generaliter. Specialiter autem spe-ctare vires proprias ex similibus casibus o-portet; bona bonis conferendo; velut ætatem, robur, amicos, peritiam rerum, opes, personam: & mala malis aduersariorum, illorumque potentiam, morbosam vitam, casus, æmulationem: indeque successum expendere, & quanto superaueris interuallo: inde caussam causæ conferre; iustam iniustæ, aut iniustam iustæ. Victum denique etiam in priori [si te videant, hoc] plurimum addit animorum aduersarijs: vicisse nihil iuuat (si non noceat:) nam æmulos auget, & industriam illorum, ac conatus, qui tecum pugnant. In vna militari disciplina, victoria prior, viam aperit ad posteriorem; in cæteris non ita. Sed quod ad casus attinet, à fine considerandum est. Quidam enim adeo sunt felices, vt quum iaceant, sors tamen illos adiuuet: quidam quum se in apice rerum esse existimant, ac prope victoriam, tum maxime insperato vincuntur: veluti accidit Comiti Pithiano, Venetorum Duci, aduersus Prosperum Columnam; & olim Carthaginensibus à Gelone; Atheniensibus à Syracusijs. Principaliter autem in reliquis desiderantur fides, potentia, efficacia, & peritia; in te ipso efficacia, & potentia; in ministris peritia, efficacia, & fides; in amicis omnia. Est etiam virium æstimandarum pars, non quod plerisque cognitum est, ad adipiscendum & obtinendum, sed etiam gaudendum; [nempe,] vt diu, quiete,

& cum voluptate vti queas.

CAPVT LII.

De Simulatione.

DOLI autem præcipua pars, & qua maxime proficimus, ac delectamur, est simulatio. Sed hic est error, quod non cum simulantibus simulatione vtimur, sed cum innoxijs, [&] cum his qui nobis ob simplicitatem fidunt. At præceptum erat Poetæ:

Qui simulat verbis, nec corde est fidus amicus;
Tu quoque fac simile: sic ars deluditur arte.

Duplex est: in factis, & in verbis, Quæ in factis est, quum amare quæ odimus, sperare quæ timemus, velle quæ nolumus, aut contrario modo fingimus. In verbis, quum scire quæ nescimus, aut nescire quæ scimus, fingimus. Necessaria est valde simulatio; præcipue cum potentioribus: ideo in aula maxime in vsu est; atque cum Satrapis & Principibus. Quum vero sit hæc ferme caput huius instituti (est enim id in hominum tractatione proprium, & præcipuum: nam vis est belluarum, sapientia vero Deorum) diligentius de illa agere decreui. Est autem rursum duplex: alia quidem mendacio admista, turpis & infamis, nec digna viro omnino, pedum viro bono: alia sine mendacio. Differt autem à mendacio: quod simulatio gestu & actionibus, & verbis quæ perfectam scientiam non continent, absoluitur: mendacium solis

ſolis verbis,& plane ſententiam falſam continentibus conſtat. Hominum peruerſa natura cenſet, ſimulatione cum omnibus,præterquam amicis,vti licere;mendacio autem cum his,qui nos iniuſte læſerunt. At improbi etiam quomodouis cum inimicis vti mendacio licere putant: nam cum amicis dolo vti,non niſi improbiſſimi viri eſt. Nos autem ſimulatione cum his qui iniuſte nos læſerunt [vti] permittimus libenter;mendacio cum nullis,etiamſi perfidi ſint. Quinimo illud dubitatione dignum eſt, an ei qui alieno arbitrio viuit, liceat mendacio,mandante domino,etiam iuſta in cauſa,vti?Multa ſane permittuntur, quæ non ſolum laude digna non ſunt, ſed neque licent: cuiuſmodi eſt hoc. Conſiderandum eſt igitur cum quibus ſimulatione vti liceat,& in quibus rebus, & quomodo id obtineamus? Quamobrem vt perſuadeas, id à perſona & re ipſa & verbis tuis,& aliorum factis,& eius [perſonæ]moribus ſumendum eſt. A perſona quidem, vt verax habearis, grauis atque prudens; tum vero vt è re tua non eſſe putet, perſuaſum eſſe. Velut ſi amicus illi ſis; non amicus inimicis eius: nec res eiuſmodi illius commodo cedat. At contra, ſi mendax habearis, id dici poterit, tuum eſſe lucrum, vt nec veritas tibi credatur. Quodſi in actione res ſit conſtituta, præclare credent, ob prudentiam tuam, te poſſe id agere; ob fidem, velle; ob grauitatem,vtrumque. A re autem quæ tibi conueniat:vt ſi pauper ven-

dere velit; diues emere; splendidus domum ædificare; pius parcere; atque huiusmodi. A verbis autem tuis: nihil æque &c. infinitius hoc negotio, aut profundius: vt hoc solum mihi dignum videatur quod luculento exemplo explicandum sit. Ergo & ab alijs vt adiuueris, curandum est vt tu modeste cuncta agas: nam persæpe exiguus error, aut iactantia, aut impetus, aut properatio, aut aliquid huiusmodi totam detegit fabulam, & longam constructionem; ac industriosam euertit inuentionem. Ergo simulatio maxime ad hominis mores dirigenda est, & à tuis domesticis, intimis atque amicis adiuuanda. Qua in causa id dubium emergit, quod si te illis deteges, fieri non potest vt negotium perficiatur. nam illi vel affectu nimio, vel leuitate, vel alia occasione, verbis aut gestu rem significabunt: Sin autem celabis eos, forsan tibi irascentur. Hæc est maxima in huiusmodi rebus difficultas. Quamobrem cauendum est, si fieri potest, vt alijs in simulatione non indigeas: quod si indigueris, tum solum gestu & actionibus significabis rem; à verbis omnibus temperabis. Quodsi omnino etiam verbis indiges, fidis tantùm rem committes: cæteri autem non detegi sibi patientur, si amici sunt; aut si non patiuntur, eos relinques, qui nec silentium tuum æquo animo ferunt; nec quę arcana sibi committantur, retinere possunt. Initium huius negotij ex hoc sumes, vt credāt te nescire, quę scias; & scire quæ nescias.

Sic

Sic in ijs quæ scis aut cupis, vultum, vocem, gestus, affectusque miscebis, vt in contrarium omnia accipiantur. Quum enim quæ nescire videris, scire te intellexerint; quæ scire videris (quum veracem te existiment) cur non vis vt scire te arbitrentur? Verum aliud est, scire videri; aliud id aperte fateri; aut, quod maius est, testari: hoc enim à mendacij labe non abest. Significanda præterea per amicum, aut fictum amicum, his qui tibi insidiantur, aliter quam se habeant capita rerum. Sed ficto amico rem peruerse declarabis: amicum monebis; & vt occultare sic simulet, vt insidiator deprehendat. Quamobrem in magnis periculosisque rebus simulatione tantum vteris; tum quia indigna sit ingenuo viro, tum quia, si ea vtaris in minimis, exiguam afferet vtilitatem: occasioni necessariæ aditum plerunque præcludet. Propterea etiam numquam quæ scis, nescire: quæ nescis, scire, aperte fateberis, ne fucus prodatur. Quod si anxiæ quærant, aut iuramenta exigant, ambiguis responsis illos eludes: quum & illi parum sint amici, & tibi nequaquam opus sit hoc præsidio. Raro tamen contigit, vt iuramentum exigant de ea re, quam nondum quis clara voce effatus sit. Dices forsan, Magna arte opus est in huiusmodi. At paruane res fuerit, tam paucis seruasse vitam, existimationem, potentiorum familiaritatem, amicitiam, atque amicos persæpe ipsos, probitatis famam, securitatem, totam deni-

que humanitatem, dispendio & crimine nullo. Est etiam simulationis genus non contemnendum, offerre quæ scis non recepturum: & persuadere, sed modeste: ne aut recipere cogas: vel cur offeras, intelligat. Est simulatio acris, fingere te amicum inimico amici tui: adhortari contra illum, & adiuuare eum, tum repente deserere, tamquam victum, metuentem: dehortarique, vt turpia, detestanda, periculosaque aggressum. Similiter, ex opposito, duo hæc magna sunt, quum patientissimus videaris, vindicare, ad existimationem: & nihil agere, quum mineris, ad contemptum, vt incautos opprimas: ex nullo etiam duos efficies amicos, velut criminum iudices: vnius fingendo amicitiam, æmulatione alterius, comparabis: ex qua rursus prioris veram adipisceris. Et, vt rem totam prodam, & quod in vsu est, omnia tacite agere, aut sermone sicco vti, ad negotia vtile est: tertioque generi simulationis, imo vulgatissimo, asscribi potest.

CAPVT LIII.

De Dissimulatione.

DISSIMVLATIO autem cuius autor egregius fuit Socrates, à simulatione maxime differt, quod in his consistat quæ sunt, & nihil agat: simulatio in his quæ non sunt, & agat: ideo mendacio propior, illa venustior

nustior: quamquam idem finis, scilicet fallere; vsusque propemodum idem scilicet cum domesticis insidiatoribus, & Principibus. Verum cum Principibus simulatio longe periculosior: hanc enim, tamquam caput malorum, & doli, sibi tantum licere volunt. Dissimulamus præcipue quæ scimus: quæ vero pateris maligne facta, vel per ignorantiam, quasi nescias, aut in fortunam tuam aduersam referes: nil acre salsumve, sed nec iocosum, admisceas: sed sit quodcumque dixeris, graue, modestum purumque. quod magis vsu ipso disces, quam oratione doceri possit. Est dissimulationis genus, quod ab aliquo acceperis, tamquam autoris oblitus sis, eidem enarrare, ac coarguere: quum vero dissimulas ex eo acceptum, hoc ipsum doces, & te per calumniam accusatum, eumque frustra persuasum. Iniuriam quoque, quam vlcisci speras, dissimulare melius est; etsi parua sit; alios non alias non licet. Est etiam dissimulationis genus, quod iam facturus sis, alia causa roganti amico polliceri: ac rursus significare, te rogatum, vt vtriusque gratiam ineas. Est & occultatio, species dissimulationis, imo quasi finis ipsius. Atque ea duplex: alia communis; quæ fit tacendo, silendo, quietem habendo prorsus: alia, qua vtuntur, qui quiescere & tacere nequeunt, vt Bellotus Florentinus, egoque: quæ alia agendo dicendoque fit. Illa facilior, & decora magis; sed si quis subodoretur, facile detegitur: hæc tutior, sed turbulenta. Est etiam

dissimulationis species in epistolis non contemnenda: qua ego aliquando vsus sum, quum rei propriæ consilium petitur, quæ indignior videtur illi, tamquam de alio interrogante respondere: nam præter reliqua, hoc ipso honeste admones amicum, quod consilium id tibi non è dignitate sua videtur.

CAPVT LIV.

De Persuasione, vbi Dilemmata.

PERSVASIO vero tertium est fallendi genus aliud, ad principale: de quo tot libri editi sunt. Propterea & Aristotelis, & Ciceronis, tum Quintiliani, ac aliorum præcepta condiscere opportunum duco: neque enim ea ars hoc libello claudi postulat. Solum, quæ ad capita prima pertinent, referam. Constat persuasio persona, & rationibus. Amicus, prudens, probus, potensque, magis quam humilis fortunæ vir, [ad hanc rem requiritur.] Rationes autem, ab honesto, iucundo, vtili, necessario & facili. Necessitas omnes mouet; sed & vtilitas; attamen præcipue pauperes, & viles, auarosque: Iucundum etiam omnes; & præcipue incontinentes, mulieres, pueros, adolescentes: Honestum bonos, & reipublicæ amatores: Facilitas pariter omnes; præcipue tamen timidos & inertes. Persuasio recta, & ad sapientes & fortes viros directa, dato con-

to consulendi tempore, efficacior redditur: nam quia honesta habetur, doli suspicionem explodit. At quum opprimere hominem cupis, aut etiam, si is timidus sit; repente aggredi, atque continuo vrgere oportet. Vt ergo probitatis speciem induas, & sermonibus & factis quasi clanculum pium te ostendes. Nec mala est via, cuius finis est optimus. Secus, memento te non hominem fallere, sed quasi Deum, conari. At amici [persuadentur] blandiendo, salutando, offerendo, iuuando, laudando. Manifestum est etiam, quod & personam cui quid persuadere vis inspicere oportet. Senes [mouentur argumentis sumtis] à facilitate, securitate, atque vtilitate, magis quam ab honesto, glorioso, & iucundo. Deficit enim in his sensus voluptatis: nec tam sequuntur iucunda, quam incommoda fugiant; nec tam diligunt honesta, quam tuta. Adducere in persuadendo exempla, non parum prodest; maxime apud imperitos, & timidos. Nec copia sententiarum desit. Multi enim ad validas rationes immoti, à parum firmis persuadentur. Non etiam rationes adduces, quæ supra ingenij vires sint, illius cui persuadere conaris. Dissuasio enim est quodcunque odiosum est, aut non integre percipitur, quoniam metuunt decipi, & suspicaces redduntur. Nec maiora in medium adducas, vt minora obtineas; præsertim apud prudentes; (de his non solum agitur:) reliqua pro ratione eis sunt accommodan-

da. Nam de singulis dicere, metamque dicendorum pro personarum & casuum varietate præfinire, quum infinitum sit opus, stultum est. Anxiam enim curam ostendunt: vt minus persuadeamus, & nos iudicio carere [appareat:] quod contemptos efficit. Docuimus enim antea, maxime nos fidere prudentibus: atque ab eisdem facile ac vehementer persuaderi, quibus confidimus. Summum est, vnumquemque his aggredi artibus, quibus ille alios: velut humiliter dissimulatorem, aut, si ad contrarios modos te vertas, extrema amplectitor, vt callidum detineas, flectas violentum. ita opprimes eum qui te fallit; vt intelligat, alijs moribus opus illi esse ad amicitiam retinendam. Exemplorum autem tum ratio, tum ex recitatio, adiuuanda [ope] præclarissimorum in arte virorum: Ciceronis, cuius orationes facundæ, eloquentes, suaues, plenæque sunt: tum Demosthenis, quæ neruosæ magis, & spicula acrius infigunt. Inter quas præstantissima est, quæ inscribitur in Mediam: in qua illud admirabile maxime, ac supra mortale ingenium, quod quæcunque ad illius defensionem facerent, in eum vt aduersa contorquet: & crimen ex eo auget, & seuerius puniri debere ostendit.

Probationis autem modi legitimi quatuor: à iusto, seu æquo: à seueritate, scilicet à legibus: in quibus & includitur iuramentum iudicum: cui opponitur misericordia: & ab honesto. Illegitimi, quibus praui vtuntur

tuntur oratores; boni non niſi ad confirmationem; ſex: vtile, tutum, facile; ab effectu, & quum ſuademus inuido, inimico, irato, & ab exemplo, & à fabula. Atque hæc in omni genere cauſarum, demonſtratiuo, deliberatiuo, & iudiciali etiam priuatim.

Per ſpecies autem ita ſe habet: Reges & potentes breui oratione, & quæ ſenſus habeat validos, perſuadebis. Omnes enim hi ſapientes ſunt, ob magnarum rerum aſſiduum vſum. Repetitionem in his maxime fugere decet. Præcipue iuuat, vt intelligant, ſed vt non dicas, gratum hoc fore atque vtile his quos amant. Verum caue ne oſcitanter rem pertractes: plus enim oberit verbum inconſulte prolatum, quam decem iuuent opportune dicta. Memineris ſemper illius dicti: Quæ pro te ſunt, teſte indigent; quæ aduerſus te, iam probata ſunt. Ob id laudo illud quod non illepide fertur dictum ab eo qui à Principe &c. ientaculum quærebat, vno verbo ἀκρατισμόν. Apud iudices etiam hoc diligentius obſeruandum; quoniam huic negotio magis intenti ſunt. Quod etſi obtineant aliqui, hac ratione id contingit, obtundendo ſcilicet iudicum aures. Accidit enim, velut in Medicina, vt quos dolores recta ratione curare neſciunt ignari medici, ſtupore inuecto mitigent: Ita victi nonnumquam importunitate, aut miſericordia flexi iudices, aliqua leuia indulgent. Quod etiam plerunque illis exitio cedit. Nam in grauibus & ſerijs ac magnis, dum huiuſ-

modi absono persuadendi generi confidunt, magnam iacturam & hi subeunt: præsertim vero quum iudices tibi fuerint subinfensi, & acuti ac suspicaces: leues enim rationes, ac dubias, aduersum te torquere solent. Ex his etiam qui sunt rapaces, rationes & eloquentiam odere; quod vel à flagitio eos impediant; vel quod precario extorqueant, quod vendere destinauerant. Porro affectus in ciuilibus causis remittere oportet; rationes & facundiam exacuere: At vbi de pœna agitur, affectus & gestus apud multitudinem semper plurimum; apud iudices etiam (præsertim patris, filiorum, fratrum) persæpe prosunt. Discipulos autem alliciemus communibus orationibus (semper enim id præponere oportet:) tum etiam, si viderint nos in disputando acres, & promtos; in operando diligentes; atque in vtroque genere efficaces; in profitendo claros, facundos, copiosos, pressos, moderatos, ordinatos, subtiles, & grauia vtiliaque sectantes: In moribus autem modestos, sedatos, maiestatem habentes. Allicere oportet maxime nobiles, eruditos, & qui multos habent sequaces. Si imperitus te obtũdat (est enim quandoque vehementer molestum) submitte qui occupet: aut per amicum tibi, illi autem familiarem, (postquam ferre non potes, quum non semel tantum obgannierit) mone eum his ferme verbis: Nouit professor hic ingenij acumen tui, tuamque eruditionem; tibique congaudet: verum vt

à mu-

à munere cessauit, iam lassus cuperet à disputationibus aliquantisper interquiescere. re. Interim vero ne alium quemquam per aliquot dies admitte. Quum vero aliquem qui perturbatione agitur, iratum, amantem, aut alium huiusmodi, persuadendo [in sententiam tuam perducere] vis, propositi finis ne mentionem feceris. plus enim commemoratio eius quod tam anxie cupit, eum mouere poterit, quam rationes illæ, quas omnino iam perturbato animo non intelligit, in contrarium vertere poterunt. At summum studium etiam adhibere oportet, quum controuersa res est, vt fautores tuos inflammes; & quanto potentiores fuerint, vt causam iam non tuam, sed suam peragant: idque eo melius, quo periculosius: Nam id obtinebis; si ostendas, non iam te contemni, sed illorum autoritatem: quantoque id damno illis, atque dedecori: Aut, iam non te neque causam tuam illis odio esse, sed ipsos Principes. Id facile obtinebis, si causas aliorum in quibus se difficiles reddiderint, amicorum; aut faciles, inimicorum; aut alia si ratione obtinuerint, quam autoritate sua, docueris. Quo in casu non solum testimonijs, sed coniecturis, criminationibus, coloribusque abunde licebit vti. Nonnumquam fabulæ multum iuuant. Melchiori medico egregio, quum is me solitus esset vocare ad tenuis fortunæ ægros, adeo vt tæderet, nec locupletaret; dicenti; Nonne ad multos te voco ægros? respondi, Sane; sed vt

Dantes ad pisciculos: narrauique illi roganti fabulam ex secundo libro Fabularum nostrarum, (fab. 85.) Itaque in posterum vocauit me ad diuites: (profuitque ad lucrum mille Philippeorum aureorum, & plus:) qui rationibus, vt hoc ageret, antea numquam potuerat persuaderi. Illud etiam optimum est auxilium; quum non potes persuadere, esse vtile illis, vt ad religionem confugias, vbi de vita hominum agitur, vt in fabula 86. Quum vero proponere aliquem apud multitudinem inter plures vis, Moguntini Pontificis exemplum sequere. Is enim Gallorum Regem Carolum, Hispanorum (&c. vt est fab. 86.) & Germanos Principes proposuit: singulisque damnatis, debiliorem fecit accusationem Caroli: inde non tamquam vtilem, sed vt necessarium collaudauit, atque obtinuit. Nam si nec addictus nimis videberis, nec locum contradicentibus relinques. Argumentorum autem tractandorum alia humilia, alia magnifica: atque in vtroque accommodatæ debent esse sententiæ, verbaque, atque dicendi ratio, seu constructio. Sed hæc parum variat. Intentum est autem, grauiter & ornate dicere: & vtrumque eorum eo spectat, vt res vtiles persuasioni augeas; contrarias diminuas. Quocirca in demonstratiuo genere solum auctione indiges; in reliquis vtroque. Vtrumque arte fit. Sed in extenuando etiam errores adiuuant; vt inartificiosum videatur, quod exquisitissima arte inuentum

est. Di-

est. Dicemus ego primum de auctione in sententia. In hoc primum genere collocabimus etiam, præter verba, gemitus, suspiria, lacrymas, vultum, habitum, gestus, exanimari si liceát, proprie in persona deprecantis; ad vltionem autem nimis sæuum. Memento enim Ciceronis: qui ferme numquam accusauit, sæpe defendit. Quod enim odiosum est, nisi omnino in proditores, moderate eum facere, è re est. Ergo tota ratio in tria diuiditur: modum, causam, & personam. Modi duo sunt; quos accusare licet, vis, & dolus: laudare autem virtutem, prudentiam. Causa, magna, vel nulla, exiguaque. Persona, nobilis, innocens. Ad personam pertinet, vt sit è Republica, vtile, atque honestum: Die, in foro, ad vim; noctu, loco déserto, ad dolum: atque ita huiusmodi. Augemus ergo à contrario: Exiguum scelus puniuit: per hoc magnorum initia tolluntur in Republica: quid in maiore facturus esset? Victoriam paruam consequutus est à communibus; & in difficilioribus strenue pugnauit, sapienter ordinauit; & exiguum exercitum bene partitus est; hoc enim difficilius est, quam magnum. Sic ab actu ad potentiam transeundo, rem augere facile quamcunque licet: & si futura, tamquam præterita nuper, aut præsentia, narremus. Velut, Quid tum agam quum hoc acciderit, cogitate. Et si series facti narretur, Mouetur, ducitur, terribile spectaculum offertur, denique securi percutitur. Et quum

coniungimus plura sine coniunctione: Contra leges, contra Rempublicam, contra te ipsum deniq; facis. Aut: Si ex ordine, vt scripsi, monui, adij. Et quum extrema fit comparatio, vt Aristoteles pro se sene exule deprecaturus Antipatrum: Si eum, inquit, sic fugere compellas; vt nullibi consistere possit, in quo mortui illi inuidere poterunt; quum nihil plus habeant, quam quod consistere possint. Et quum id agis, quod agere te posse negas: cuius pulcherrimum habes exemplum apud Ciceronem in epistola ad Q. Valerium (lib. 13.) qua vult commendari L. Iulium, rogante P. Cuspio: mirificum sane, quod vix vlli intelligunt. id enim agit, quod agere posse se negat. Cuius verba sunt: *P. Cuspius singulari studio contendit à me, vt tibi quam diligentißime L. Iulium commendarem. Eius ego studio vix videor mihi satisfacere posse, si vtar verbis his, quibus quum diligentißime quid agimus, vti solemus. Noua quædam postulat: & putat me eius generis artificium quoddam tenere. Ei ego pollicitus sum, me ex intima nostra arte depromturum mirificum genus commendationis. Id quando assequi non possum; tu re velim efficias, vt ille genere mearum literarum incredibili quodam perfectum arbitretur. Id facies, si omne genus liberalitatis, quod & ab humanitate & potestate tua proficisci poterit, non modo re, sed etiam verbis, vultu denique expresseris: quæ quantum in prouincia valeant, vellem expertus esses.* Et si conditio addita, augeat crimen: vt, Manus continere debet iudex; quum palam sit neminem debere

bere furari. Et quum duos quasi colludentes, proditionis insimulamus: vt, Te legationem agente, tyrannus Vrbem occupauit. Et quum inducimus respondētem quæ volumus, inde confutamus. Quod si longior sit disputatio, Socraticus est fucus &c. olim magna in moderatione, &c. velut : Soc. Diuitias reliquit tibi pater, ô puer? P. Sane. Soc. Sapientiam non reliquit ? P. Non. Soc. Quinam diuitiarum vsus erit? Ita facile obtinebimus quamcumque causam, eo respondente, quæ volumus. Tum vero quum in vnam partem criminis incumbimus, in eaque expugnanda commoramur. Quo stratagemate inuictos antea Lacedæmonios vicit Epaminondas in Leuctris. Toto enim robore exercitus in cornu sinistro collocato, iussit eos impressionem facere ; cæteros omnes cædendo pugnare. Et si meliori comparemus; vt quicquid deest ad gloriam alterius æquandam, ei pro flagitio imputetur. Velut si Adrianum Traiano comparantes laudemus, sine benefactis; quod non iratus fuerit, non sæuierit, non rapuerit, non potitus fuerit occasione præbita. Et generaliter, periodus ἐκ τῶν κώλων, priore clarissimo, posteriore grauissimo, significātioreque, quod ex priore aperte pendeat. Verbis quoque (sed id in serijs persæpe ridiculum est.) res augemus. Præsertim monosyllabis miserentis, admirantis, vocantis, dolentis, vt apud Græcos αἶ, αἶ, materna lingua *a Dio. Sed*, aduersatiua propositio, auget:

Ipsa sed in somnis inhumati venit imago.

In eodem quoque genere apud Græcos encliticæ sunt, & grauitatem addunt, &c. Similiter per figuram: quum concionem procellam appellamus. Et quum duo vitia simul vna voce complectimur. vt quum *parricidam* vocamus, & patriæ & patris proditorem. Et vt proprietas seruetur, vt *vecordem*, qui flagitia aperte admittit: *dolosum*, qui occulte: & maius est dicere *dolose*, quam *dolosus*; vt contra *improbus* plus quam *improbe*. Et si tegere velle videaris, pudorem tuum testaris; & in illo flagitij opinionem auges. Et per hyperbolen: Exitium ille in caput adduxit; pro periculoso bello. Initium vero sumit Aristoteles à pæone primo; cuius tres breues primam longam sequuntur: Finem autem à secundo; cuius longa syllaba, tres sequitur breues. Sed Cicero narrat: *Exceptum magnis clamoribus à populo patris dictum sapiens temeritas comprobauit.* Quod si dixisset, *comprobauit filij temeritas*, decidisset, vt fit. Initia finesque dicendi & ornata & valida esse debent, & elegantia: quoniam in principio anima nuda est omni cogitatione, ac maxime attenta his quæ dicuntur: fines autem nihil habent quod eos perturbet: media tecta obliterari magna ex parte solent. Tota autem oratio debet esse vsitatis ex verbis, & maxime clara; & vt non solum cola, sed & dictiones & syllabæ subiectæ rei accommodentur. Mollem enim & dulcem efficiunt [orationem verba] quæ voca-

vocalibus constant; vt *heu*: & si *s* & *c* addantur, mollis, dulcis, suauis [erit.] Aspera *ζ* & reboans *r*: longe vero frigida *m*: vt, *magnarum laudum tuarum*. Tacendo etiam significandoque crimina augemus, quoniam minus inimici videmur. vt Plato, quum odisset Aristippum & Cleombrotum, eos dixit fuisse in Ægina, quum Socrates esset in carcere. Constabat autem, Æginam solum XXV M. P. distare ab Athenis. Adeo vero Gorgiam in Dialogo omni autoritate ac dignitate artis dicendi (in qua princeps habebatur) spoliat; vt ille quum Dialogum legisset, dixerit: Pulchre nouit Plato male dicere. Est & prosopopœia: cuius pulcherrimum exemplum apud Ciceronem in epistola ad Octauium; ibi: *Itaque siquid illæ maiorum nostrorum sepultæ reliquiæ*. Et repetitio, quasi minantis; vt: *O ciues, ciues!* Aut quum diuersis epithetis [vtimur,] absque coniunctione: vt: *Ambulat buccis inflatis, elato supercilio, toruo vultu*. Et quum nihil dicimus, volumus tamen videri dicere, obscure innuendo, insinulando, grauitatem effingendo. estque vitiosum, verum aggrauat aliquando. Illud vero ad rem pertinet, quum dicit quæ præterire simulat. vt illud: *Olynthum, & Methonem, & Apolloniam, & triginta duo oppida capta omitto*: tamquam longe maius aliquid dicturus. Sic vitijs vtimur in oratione, vt Medici venenis: aride; vt: *Phalaris Agrigentinis molestus*: frigide; vt: *Quæ curiose scripsit Aristoteles*: inuerso modo;

vt: *Quæ Plato fabulatur de Dijs.* Multa etiam fert casus. Cuidam dicenti, *Fers inertem puerum*; quasi obiiceret impudicitiam eius, respondit: *& diu patrem tuum tuli. Bonos enim semper; malos quamdiu mihi sunt vsui, retineo.* Ita depulit calumniam in illius patrem, qui sutor furax erat. Atque hæc in leuibus etiam nunc: olim omnibus in caussis plurimi æstimabantur. At in magnis ætate nostra persuadebis, corruptis pecunia iudicibus; aut si è re sua id esse ostendas, aut iure agas. Prodest & in nobilibus aliquando etiam affectus vehementia; si non omnino perditi sunt iudices. Illa vero magni facere, pædagogi, quæ supra diximus, solent; & grauibus viris stomachum mouere.

Ex his vero quæ vehementer persuadent, est commemoratio gratiæ illius apud Deum: vbi constet eum esse bonum, aut iniuste oppressum. Perfectio rursus animę ex operatione: gloria apud homines, fides in eo: & quod reponit beneficium, tamquam thesaurum magno fœnore; idq; multis explicare. Quod si & exempla maiorum illius adsint, non parum mōmenti habent.

His omnibus etiam construitur accommodata, breuis & promta ratio [ac oratio.] Velut illud: Quidam exercitus dux, quum iussisset suspendi puerum, duodecimum agentem annum, non pietatem (cuius ille expers erat,) non iniustitiam (qua fuisset irritatus potius, quam flexus) commemorauit: sed inquit: Quum omnia facias gloriæ

gloriæ causa; cur eam maculare vis turpi facto? Optimum autem dilemma est, quod ex contrarijs texitur: velut si inimicus exul, in vrbe sit; dicasque: Si te volente; quæ gloria est, me à te deceptum? Si nolente; quam turpe, te domino, vagari per vrbem exules, non solum tuto, sed cum ciuium periculo? Si nescis, cur satellites non dant pœnas? Oportet autem in huiusmodi (quod non modo ad accusandum, sed ad defensionem potissimum est) non solum se exercere, sed etiam, vbi opus est, scribere, cogitare, mutare: vt scilicet efficacissimum sit, perspicuum, & (apud Principes præcipue) quam grauissimum. Veluti si dicamus: Malus non potest esse felix. Nam aut cogitur existimare, nil ab obitu superesse, aut animam. Vtroque modo incumbere intelligit sibi perpetuum malum. Hoc est dilemma.

Partes ostendere oportet, si requirat. Sunt autem septem. Felicitas est cogitatio vera perpetui boni, cum re: Infelicitas maxima, perpetui mali sola cogitatione consistit: Si mori malum est, non esse malum: Si non est malum, numquam esse perpetuum malum. Si non cogitat vmquam, (quamuis & hoc difficillimum sit) non potest esse felix; quum felicitas consistat in cogitatione perpetui boni: Si perpetuum bonum vita ipsa definiamus, quum terminum intelligere cogatur, & cum eo malum perpetuum, est infelix: nam de pœnis perpetuis non opus est probare, quod malæ sint. Aut igitur expecta-

re certum malum, aut maius timere cogitur.

Epistolarum autem communis ratio est: vt sit efficax, seu neruosa, ordinata, pura, clara, emendata & ornata. Quinque primæ partes immutabiles sunt; nisi quod in historia necessaria prima non est. quum enim epistola sit discendi causa; (& id quod docere volumus, vel actum est, vt historia, vel narratio, vel de agendis, seu in genere demonstratiuo, seu deliberatiuo, seu iudiciali;) palam est suasoriam esse oportere; & huic conuenit esse neruosam rationibus. Ordinem assequimur rescribendo sæpius: vt etiam libros. Pura si sit, erit etiam perquam breuis. Claritas legenti lumen affert; & non fatigat illum. Oritur ex recta dispositione sensus integraque notitia illiusdem; tum congrua dispositione, absque ancipiti interpretatione, tum verbis vsitatis. Emendata vero secundum regulas Grammaticæ, & vsum illius temporis; qualiscunque lingua sit. At in ornatu, multiplex varietas: tituli, epithetorum, figurarum, troporum blandiendi, atque adulandi. In huiusmodi duos scopos constituere oportet: naturam, consuetudinemque, violentam reginam. Vnde Ciceronis tempore immodica adulatio, & blandimenta turpia: ætate nostra tituli, sine figuris aut tropis; epithetis vtimur, non blandimur: Sed naturam sequimur; dum velut pulchram mulierem membrorum proportione quærimus; exornamusque illam; non fuco tingimus; sed nitorem addimus aqua

florum

florum maluæ, ne sit ascititius ta licc placentque tropi, figuræque latentes, & quasi expolientes orationem, & ex re nati; non eminentes, aut oppositi. Quædam sunt quæ non admittit [epistola;] velut eximiam magnitudinem. excrescit enim in librum. Vnde Aristoteles: Non scribo de hoc; quia epistólæ accommodatum non est. In tropis ergo & figuris, constructionem, sententiam verborum considera; vt ne apponas, quæ non congruunt. Velut si eum qui abijt hortari velis vt redeat, dices: Me certe præstantiorem amicum (suppresso amantioris nomine) inuenire non poteris: Ego vero etsi te meliorem non queam inuenire, certe cui carior sim, vt qui me nulla, dicam, caussa deserueris? Grandia sunt, quæ paucis verbis multa & magna comprehendunt. Nam huiusmodi inuentioni veteres maxime studuerunt. Quale illud:

Iusque datum sceleri.

Sed nos, quod non continuato sermone huiusmodi tradiderint, non percipimus; imo neque animaduertimus. Quo fit, vt vix corticem autorum assequamur; quum illi maximo studio atque arte pleraque conscripserint, vt profundissime multa laterent, quæ eruere operæ pretium esset, atque admirabilem hominem efficeret. Sed & his vtendum postmodum non ita obscure, sed solum Laconica breuitate. Iuuat autem in hoc genere, & ad orationis robur, argutamque concinnitatem, reflexio à contrariis sum-

ta. In quo Valerius Maximus adeo eminet; vt nullum caput, imo ne narrationem quidem, huiusmodi sententijs acutis decorisque non eludat. Sic & Senecæ Controuersiæ ac Declamationes imitatione dignæ, quum in vita ciuili mortalium fuerit sapientissimus. Vnumquemque igitur in proprio genere actionum atque significationum eligere sciemus, ac imitari: vt is non solum oratione laudetur, sed quod etiam vitæ genere inter alios emicuerit. Ergo in huiusmodi exemplo cogita quod nec possit, nec significantius quicquam dici potuit. In scelere nefandissimo inuenta est ratio iusti iniustique: disceptationes, orationes, leges, iudicia sunt constituta, tamquam in Republica: disputatumque; in quo maius esset ius, (tamquam de dubia causa) an in scelere, an in virtute. Quot tamen in huiusmodi prætereunt cespitem, non sublato pede. Quum non solum libri sapientum, sed & epistolę, & sermones ipsi quotidiani, (modo de rebus serijs sint) scateant huiusmodi ornamentis atque speciosis notis. Porro epistola differt à sermone ipso coram, quod perfectior esse debet, quia sublatum est ius statim interrogandi: & continentior, quod in iudiciū adferri potest, nec secreto habita vmquam dici; sed quorumcumque oculis subiecta est. Vt sermone vnum possis; epistola necesse sit (si velis) omnes qui eam lecturi sunt, fallere.

In oratione autem publica, primum quidem carminum, quod ad periodorum attinet lon-

ret longitudinē, rationem imitare: quorum longissimi hexametri. Ita in partibus initia finibus nectere debes, vt auditor non fatigetur, quemadmodum inquit Demetrius Phaleræus (in principio.) Quumque tria sint hominum genera (nam & hæc præcepta communia etiam esse debent familiari sermoni:) ęquale, nobilius, & seruile; causarumque totidem, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale; breuitas in omnibus (prętterquam apud populum) præstat: nam quum ad plures dirigatur, ex pluribus breuibus composita, longa efficitur: & in commiseratione (seu deprecatio sit, seu lamentatio) quoniam frangere animos propositum est, non solum soluta oratione ac prolixa, ipsi nos languidi (vide & cap. 29.) audientium animos itidem languidos efficere, ac ipsos confringere conabimur; sed etiam gestu vultuque. Propterea nec nec breuiter quisquam, nec numeroso pede, si sapiat, mouebit iudices ad misericordiam. In cæteris, breuis periodus, (& in periodis cola,) longe plus virium habet, non solum quod (vt Phaleręus dicit) animi fortitudinem ostendat; vnde hic modus Laconibus proprius fuit; sitque robustior compressis sententijs, velut & ordinata acies, quam dissolutis, velut dispersa; sed quod etiam omnia complecti videatur, à quibus paucitate verborum non circumscribitur; tum vero prudentiam atque constantiam hominis ostendat; prætterea autoritatem, & animi concitationem. Vn-

de erga eos quibus imperamus, non alia semper vtimur, vtique debemus [quam breui oratione ?] sed cum æqualibus, quia imperiosa est, & iram præ se fert, humanitatem in verbis ac gestu annectere debemus: vt duobus sublatis vitijs, quatuor illi præcipue laudes relinquantur; constantiæ, prudentiæ, capacitatis sensuum multorum, tum roboris, ex sententiarum densitate. Sic ergo adiiciemus (vt breui vtar exemplo:) Rogo. At in deliberatiuo genere ea non indigemus, nisi quum sermo ad superiores dirigatur; vbi non solum breuitas venustatem affert, sed persæpe est necessaria. Habet & id, vt intellecta ad se trahat auditorem, tamquam inuento tuo factus sit acutior: sed & vultu & gestu, & verbis humanissimis, quibus rem significare volumus, ambo illa vitia (vt dictum est) sunt eradicanda, vt non solum roges, sed exores, atque supplices. Itaque ad infimos eo genere simplici vteris; ad æquales autem, exempta suspicione iræ atque imperij, eo verbo, Rogo, adiecto; ad Principes & magistratus ita, vt tota oratio sit lenis & quam demissa. Deprecatio igitur, quum longa esse debeat, vt animos frangat; &[vtcunque]breuis, quia ad potentiores: & constans, vt moueat: & languida, vt flectat, ardua res est: ideo nec tam breuis omnino esse debet, vt in alijs causis: & neruos habere potest in languido genere: velut & ferrum durum [aut ductile:] & fides ac boum lacertos, & coria, tametsi languida videantur, prædura

prædura habemus. Itaque & oratione pressa vtere; quale illud: *Si quid vnquam inter tot pia facta tua [recenseri possit,] viscera mea ne dispergi patiaris; vt tam fidi serui tui filium vnicum eripias patri.* Multum autem refert natura Principis, & qualis apud illum tu habearis, & quos habeas oppugnatores: Nam differt multum, an dicas, *Eripias patri filium*, in molli ingenio; an, *Patiaris eripi*, in ambitioso. Quum vero collusiones aliquando doceant à contrario, à simili; in verbis atque rebus, in luctuosis ac vehementibus eneruant orationem, & ridiculam faciunt, magis autem quæ est in verbis. In omnibus autem argumentis quum præstet (si possumus) selectos quosdam habere libellos grauium virorum, quum antiquo tempore non deessent Theophrasti atque Crantoris, tum aliorum; nostra ætate, quod sciam, præter communes, De officijs, Ciceronis; & pauculos Plutarchi (neque enim illius omnes: multo minus ex omnibus admittere licet, quorum præcepta dum sequeris, aberres grauiter:) velut, Quomodo quis sine inuidia se ipsum laudare possit. Quos tamen in breue compendium redigere queat, si vim argumenti intelligat. Exemplum huiusmodi: si apud ignotos; si modeste; si ab alio dictum contrahat; si rem non hominem, vituperet; si in Deum, si in Fortunam referat, quæ sunt virtutis; si socios participes nominet, se prætereat; si ea quæ antecedunt, inuidiaque carent, velut pro gloria

labores suos commemoret; si aliud narrare videatur, quemadmodum calamitatem, si vitia sua intermisceat, quibus virtutis fructu caruerit. Est autem peculiaris quædam inuentio omnibus huiusmodi, à fine sumpta, à diuisione: de qua in Dialectica actum est. Prȩstant tamen hoc libelli, vt exemplis discas, rem, tamquam sub manibus habeas, cum formis, figuris, vmbrisque ad amussim tractare. Verum laus propria non id præstat quod quæris, scilicet vt tibi credant; sed inuidiam, odium, infamiam, opinionem parui iudicij.

In diluendis autem his quæ obiici possunt iudicio maximo opus est. Nam obiectis respondere cogimur, commemorando testamur, magnifacimus; in mentem reuocamus, vt nō obliuiscatur, & melius dicat. Magna igitur & dubia omittemus; vicissim notis occurremus; maioribus fidem, constantibus crimen detrahendo. Si plura & magna diluere necesse sit, imitare belli peritos duces; singillatim & breuiter recita; & multis ac grauibus sententijs responde; aut si leuia, paucis; quasi per contemptum. Noli malos rhetores imitari, qui iungunt & exaggerant, quasi aliquid maius dicturi. Nam etsi habeant quod cuique obiecto respondere possint, ex tot tamen tantisque, etiamsi falsa sint, quid indelebile gignitur.

Vbi adolescentes ad virtutem sunt excitandi, (suo quidem semper beneficio, tuo nōnumquam commodo) quum diuina non credant, philosophorum rationes frigidæ sint, (vt

sint, (vt hoc ipso intelligere possint qui sapiunt; quum dubium haud sit, secundum virtutem viuere melius esse, Deos esse, ac manes & æternam illorum gloriam ac voluptatem) fallere eos & arte & verborum lenocinio licet: vt quum in vno vis argumentorum, in altero finis laus desideretur, quasi ex vtrisque conficiatur vna ratio. Quale est, apud Alexandrum (lib. 4. Quæst. 24. & 25.) si exornetur, exemplum pulchrum. Inquit enim: Felicitas hominis (in qua omnia bona continentur,) in optima illius parte, id est, rationalis animæ operatione & perfecta acquisitione reponenda est. Quod autem optime adipisci finem, optimum sit, dubium non est: Scribentis, bene scribere; canis venatici perfectio, bene venari. Sed & quod virtus in rationali anima sit, & optimum; palam est: tum quia, si aliud melius esset, non esset virtus optimum per se: & ideo, quum optimum, virtutem appellauerimus, non esset virtus, virtus; aut optimum, optimum. Et etiam, quoniam vitia infinita sunt, & ob id periculosa semper; nec consistere possunt: felicitatem autem fixam & stabilem esse oportet: neq; côueniunt hominum conuersationi nec societati vitia. Si ergo finis hominis est, viuere cum alijs, (aliter esset infelicissimus) id maxime expetendum, quo sic viuere possit. Vt si finis hominis esset domus, maxime expetenda esset ars ædificatoria. At quod virtus maxime virtute comparari possit, & hi qui eam non magni faciunt, spon-

te fatentur; quum videant labore & patientia & industria [vnumquemque] virtutem adipisci: Et ratione perspicuum; si quidem similia similibus facilius habentur, quam alijs. Quod si quis obiiciat, [virtutem] non esse quandoque expetendum, quoniam aliud non secundum virtutem melius sit, vt lucrum, medendo, quam studium: Respondemus, quod non: quoniam id quod est per se, optimum est. Sed fallit nos vsus, aut consuetudo, aut exemplum aliorum; vt in plerisque etiam alijs malis. Verum si hæc tollantur, apparebit manifestum discrimen. Quod si dicas: Quid si hoc efficiat, vt desit, aut postmodum recuperare non possis? Non erit primum virtus, deserere semet ipsum: at de secundo, plus multo facit ad vtilitatem ex hominibus capiendam, modo viuas apud homines, non asinos, (quanta sufficit ad vitam absque pœnitentia in fine traducendam) virtus, quam quod vltra acquiritur ex conuersatione, virtute omissa, quum ad finem vitæ perueneris, cuius ęstimatione omnia sunt metienda, & homo sibi felix aut infelix videri solet.

CAPVT LV.

De vi.

Vis autem odiosa per se legibus est; propterea dolo miscenda. Sed minæ locum habent virium in timidos, nec legibus adeo

bus adeo subiiciuntur. Et scias quod in iracundis semper minæ auferendæ sunt. Minarum autem loco habetur negans: veluti si dicas, Ni feceris hoc, vel hoc. sed dicas: Oportet, vt adipiscamur, id agere facile enim erit. Vis quandoque vsui est in eos qui volunt, quum in aliena fuerint potestate. Minis locus est, nemine præsente. Pueros & puellas vi abducunt multi. Sed in puellis præsens periculum: quia flagitium præsupponitur. Auferimus etiam vi, quæ nostra sunt: & sacerdotiorum possessionem occupamus, in riuis aquarum ducendis, in finibus agrorum, &c. sacerdotibus: quæ numero dierum ius acquirunt: velut domorum locationibus, quum publici ministri non sufficiunt, seu ad tuendum, seu ad protrudendum; quum ex possessione ius accrescit, aut pecunia pro defensione. Semper autem vi tueri propria, quam inuadere aliena, magis permissum est à legibus, & laudabilius. Inspicere autem oportet, an tutum sit quod quæritur; & qualem aggrediaris rem: inde disponere, instruere, exercere. Dei veneratio, & pudor, semper ante oculos proponatur. Tametsi enim impudentia & impietate homines sibi videantur esse liberiores: si tamen cogitent voluptatis præcipitem transitum, quum infamia hominem comitetur ad mortem, tum sceleris conscientia, raro ad huiusmodi flagitia patranda deueniet. Etenim postquam patrauerit, pecunia commutare non licebit

neque homo, nisi errore & animi impetu seductus peccat. At insidiæ tutiores sunt aperta vi, ac minus detestandæ: tum eo ipso, ne bellum in vrbe gerere velle videaris. Debent autem & ipsæ & vis liberalitati iungi. Etenim nihil est, quod vitiorum turpitudinem magis tegat, & à legum periculo hominem vindicet, ipsa liberalitate. Insidiæ ergo inter minas quasi & apertam vim sunt constitutæ: Sed si non procedant minæ, plurimum obsunt, quoniam inimicum monent: vt etiam vis. Propterea insidię omnium sunt tutissimæ. Minis vtuntur, qui potentia vel iure præcellunt: ne sæuire velle videantur: honestæque minæ vocantur hæ: quamquam finis iustus aut iniustus eas distinguat. aduersus tamen miseros, ni palam improbi sint, [minis] vti turpe est. Ob iustam igitur causam esse debent, & breues, & de magnis rebus: vt quum pro vita & honore certatur cum his quibus minamur. Talis est, vt honore læso stare non possit: velut qui publicis negotijs præfecti sunt. Semper autem vbi aperta vi vsus fueris, decet te in aliam conferre regionem, ne publicam autoritatem contemnere videaris. Nunquam tentabis vt non perficias: ergo neque nisi coactus, quum non securus es de fine. Vis quoque simulatione & insidiarum, improbi bonos euertunt. Etsi enim ei nihil noceamus, iniecta tamen suspicione, vitam (ob pauorem) reddimus inutilem; vt primum relinquat occasiones bene gerendarum rerum; & consternatus animo vt
nihil

nihil capiat consilij. Quare quum huiusmodi ingruerint, audendum est, magis necessitate quam spe. Satius est enim fortiter se dubiæ opponere morti, quam per segnitiem semper mori ac torqueri. Oportet autem eum qui vim conatur inferre, promptum esse vigilem, & admodum cautum: præterea considerare finem, & quæ ad illum necessaria sunt. Melius autem ad voluptatem propriam vis dirigitur, quam ad incommodum alienum: & si commodum incommodo addatur, laudabilius erit; tum quia honestius, tum quia in vtroque eminet species potentiæ.

Principaliter autem, quum quatuor sint modi in actionibus, maxime vlciscendo: velut agere, & videri; id in filiorum & fratrum iusta vindicta conuenit: vel nec agere, nec videri, quum res non magna est, & dolo caret: videri autem, & non agere, in viliores personas, quum res non contemnenda fuerit, abest tamen flagitium: agere vero, & non videri; quum res non extrema est, dolo tamen atque insidiose peracta. Semper autem, quum de honore & dignitate agitur, & contempta autoritate, tum vitę periculo, videri agere oportet; & quum res ad vulgus refertur.

CAPVT LVI.

De natura.

NATVRA commutationes parãtur: quum tu (gratia exempli) puerum quæris,

ego musicum; ego equum, tu equisonem. Nostra nobis magis etsi placeant; tædio tamen minus cara persæpe sunt. Consuetudo retinet, copia abigit: nam & generaliter libentius commutamus quæ nos satiant: Et ea sunt, quæcunque causam habent ob quam placuerunt infirmam, aut senescentem: Aut si cupiditate habendi, impensæ obliuiscimur; inde quum consideramus, illa nos grauat: Sic quum alia alijs placeant, natura rerum ipsarum, commutare facit. Atque id maxime contingit inter eos qui sunt diuersorum; velut apud Poëtam:

Agrum pro puero Calliodorus habet.

Vt igitur rem illi iucundam in potestate habeas oportet vel pluris emas, quod pecuniæ omnia potestate contineant. Sed hic modus nunc à nobis non consideratur. Naturam inquam ergo dicimus rerum & hominum, sub qua vota illorum continentur.

CAPVT LVII.

De tempore.

TEMPORE quoque constant hæ commutationes: & quæ ab initio dare petentibus nolumus, vltro rogamus vt accipiant. Nihil est quod [quis] sibi non queat de tempore polliceri. Diu si vixeris, & prudens sis, omnia habebis. Sed hoc est quod nos turbat: (vtrisque scilicet eorum quæ deside-

desiderantur occasionem persæpe præterire, etiamsi [diu] vixerimus:) interim quoque vsus perit. Tempus omnibus rebus aut gratiam addit, vt illi recipiant, quod recusabaut; aut adimit, vt dent, quod dare nolebant. Quid non promittit, imo quid non præstat tempus? Inimicum occidis; scelerate plerunque; iactura magna, maiore periculo; vt perpetuo sollicitus & anxius viuas: & si [vindictam pauculis annis (persæpe etiam mensibus) differas; ille, nullo tuo crimine, cum tota stirpe corruet. O insanā hominum mētē, quæ ea tam care emit, quæ tuto & absq; dispēdio habētur, ob modici temporis impatientiam! Sed quum, vt dixi, interim pereat vsus, & in periculo verseris, & iacturam patiaris, distinguendum est diligenter, quando locus sit expectationi, & quando non. Videtur autem semper expectandum, quum tua ætas longe in annos minus processerit: Vt contra ridiculum est, senem expectare occasionem ex aliorum morte qui longe sunt iuniores.

CAPVT LVIII.

Scientia rerum, morum ac potentiæ.

NIL autem præstantius est (præsertim in controuersis rebus) scientia ipsa rerum de quibus agitur; tum morum, ingenij, ac potentiæ eorum cum quibus pugnas. Con-

ſtat hæc pluribus modis; quum tamen præcipui quatuor ſint. Multorum primum hominum conſuetudo; nam multi multa norunt: Corruptio intimorum; quæ in vſu frequenti eſt apud Principes: atque adeo vt (ſi velint) nihil priuatorum eos lateat; imo etiam aliorum Principum pauca: Et indicium quod ab operationibus illius ſumitur. Et quamquam à paucis facile falli poſſis, decurſum tamen totum ſi obſeruaueris illius actionũm, non erit difficile, tametſi cautiſſimus ſit, illius animum, fidentiam, potentiamque deprehendere. Vltimum eſt, epiſtolarum diligens conſideratio. Secundo modo in ſpecies diuiſo, primum dabimus locum amicis his qui rem tractant, & (ſi fieri poteſt) ordinarijs: veluti his qui à ſecretis ſunt: quamquam hoc arduum ſit: non enim ignotis facile obſequentur ſine pręmio, quorſum? cum præmio, periculoſum. Ob id aduocatis vtemur: qui & ipſi ordinarij ſunt, ſed non primi: quibus etiam pecunias, ſi ita res exigat, & ipſi nobis amici [ſint,] ad corrumpendum dabimus. Quarto loco, ſi neque amici illius, neque qui à ſecretis ſunt, nec aduocati id poſſunt, per ſanguine coniunctos his, qui primum aut ſecundum locum obtinent, id tentabimus. Quintus locus eſt per potentes viros, tibi amicos. Omnia enim potentium ſunt, & arcana etiam, modo prudentes ſint. Vltimo loco ſunt amici tui ſagaces. Sed in rebus magnis, parum his confidendum. Sed &

nego-

negotium quo in ſtatu ſit, ſcire oportet, & quantum proceſſerit; quantumque qui aduerſatur, polleat conſilio, amicis, pecunia, potentia, conſanguineis, efficacia (quæ maximum eſt.) Tum vero cum peritis conſilium [nibis: de] imprudentibus, etſi alioqui fidis, ne nimium ſperes.

CAPVT LIX.

De decore.

AT vero in omnibus decoris tui memineris: victor, glorioſus; victus, ſine turpitudine cades. Nec te deiicies in aduerſis, nec efferes in ſecundis. Oppones, vt peritus gladiator, vbique cuſpidem. Senes, quorum vis effœta eſt & facile contemnuntur, prudentiæ opibus, ac ſeueritati inniti debent. Sene ſtulto & paupere nihil eſt miſerius: ſed etſi diues ſit, & ſapiens, ſed remiſſus, contemnetur ab omnibus. Præteriere antiqui mores, & conſuetudines honeſtæ. Non male igitur Aloyſius Gallorum rex, eius nominis vndecimus, quum ſenex & æger eſſet, ſeuerior adeo factus eſt, vt quaſi ſæuus appellari potuerit. Dices, Nonne me amabunt & obſeruabunt, ſi pecunias meas diligant? O ſtulte, nihil minus; ſed irridebunt. Quamobrem & eos non vitupero, qui ſenij indicia tegunt, capillorum & barbæ caniciem plumbeo pectine [tollunt,] & aqua ſeparationis, in qua argentum eſt diſſolutum.

Verum non denigrat admodum, sed rugas tollit, radix anguini cucumeris in aqua lactis dissoluta; vel si iridis succo, aut spatulæ fœtidæ, rugæ liniantur; & vlcerata cutis inde vnguento ex cerusa curetur. Rursus cerusæ præparatæ drachmæ quinque; margaritarum, vitri, crystalli, chrysocollæ, singulorum drachmam vnam: caphuræ, myrrhæ pellucidæ, sarcocollæ, singulorum drachmam mediam. confice pastillos ex læuigatis in marmoreo lapide, cum aqua rosacea: & sicca. Quum opus est, dilue cum oleo de tartaro; & illine faciem vesperi: mane laua cum fontis aqua. Facit & ad hoc ceruina medulla, asini adeps, oleum ouorum, & frumenti. Dignoscuntur etiam senes à dentibus, de quibus suo loco actum est. Sit ergo senex mundus, comtus, hilaris, blandus, grauis, seuerus in domesticis infimis castigandis: habeat autem à quo vereretur. At virilis ætas robore ac viribus, tum agilitate, constantia, atque fiducia se tuetur: nec vlla melior. Itaque senes prouidere debent, vt filios ex se habeant, aut ex fratribus, sororibusve, obsequentes, atque prudentes. His enim ætas illa secure innititur. Quodsi & his omnibus careat, deligat puerum, virtutis sapientiæque amore flagrantem: itaque illum instruat, vt (præter sanguinis coniunctionem) filio persimilis sit, & bono. Quidam pro filijs nutriunt: sed syncerius est, animi veros filios educare, quam corporis ementitos. Ne sit verbosus senex, caueat: quando

quando in nullum aliud vitium facilius ac turpius decidant ipsi [senes;] seu quum facta iuuenilis ætatis laudant, seu quum audita commemorant. Pueri autem blandi, venusti, comti, honesti, scituli, mundi, promti esse debent: verbaque illos decent magis, quam vllam aliam ætatem: pudici quoque. Etenim commoda impudicitiæ etiamsi maiora essent iactura atque infamia, adhuc longe minora redduntur, quoniam incerta sunt. Propterea, quum vitia & virtutes legibus constent, minore dedecore, maiore flagitio adacti &c. feliciores sunt. Itaque & clam admissa, nec in exemplum adeo feruntur, quod vindicare non possint. Quamobrem ita instituendi sunt, vt omnia liberalia munera norint exercere: legere, scribere, fingere, pingere, canere, pulsare, natare, equitare, & huiusmodi. Mulieres vero, castæ, pudicæ, mundæ, sollicitæ, acu (non penicillo) pingere assuetæ &c. In omni actione memento quanti res sit: ne (vt stulti faciunt) pro obolo amicum, aut existimationem, aut rem magnam perdas. Qui scis cum quo certes? eorum qui adsunt, dignitates, ac virtutes? &c. Et quum beneficium acceperis, si non [amplius,] gratiam non interuertas. Ingrati enim animi est: meminisse quod non dederit; [non] meminisse, quid dederit: tamquam qui nihil debuerat, omnia deberet. Nec etiam tam refert quid agas, quam quo modo. Honesta enim si turpiter tractentur, turpibus cedunt modeste tracta-

tis. Verba generalia affectu atque gestu efficaciora facta, magis decent, quam expressa & propria; in quibus periclitatur existimatio, si secus euenerit. Neque enim repetitio affectus, gestus, vultus contentio, ita obiici possunt, vt expressa sentẽtia: & si euenerit &c. in memoriam reuocata, maiorem habent vim; tum propter id quod mos id probat, tamquam prudentium &c. Possunt præterea ad plura alia contorqueri.

CAPVT LX.

De executione.

OMNIVM autem quæ ingeniose & solerter inuenimus, finis atque perfectio est ipsa executio: vt tanto celerius omnia peragamus, quanto cunctantius deliberauimus. Gnauiterque agendum; vt breui absoluatur. Fortiter quoque & continenter; orando, rogando, hortando, vrgendo; impellendo etiam tuos omnes auxiliatores: vt simul, exemplo eorum qui pondus aliquod aut vehunt aut attollunt, (qui se clamoribus, vt vna moueant, adhortantur) in negotium incumbant, ac (vt ita dicam) quasi ruant. Vt numquam cesses: sed imiteris ventos (qui leui flatu immensas naues assiduitate impellunt) donec aliquid firmum constitueris. Multa enim negotia pluribus constant ex actionibus: quas vt dum peragis, intermittere maximum malum est; ita indecorum, laboriosum,

riosum, & persæpe damnosum, actionem actioni ita continuare, vt te tuosque amicos fatiges. In periculis etiam grauibus sępe melius locum dare iræ furorique inimicorum, quoniam repugnando coeunt consiliis, vt hyemis tempore spiritus noster: cedendo dissoluuntur, velut flamma radijs subiecta Solis. Fratres à fratribus diffident? si vexes, statim in vnum conspirant. Ita narratur fabula de lupo & canibus inuicem pugnantibus. Optime exequi dicimur, quum promte, perfecte, polite, modico sumtu, aut labore, ac turbatione; clam denique, & quasi inexpectato. Neque enim celeriter exequi, est cito exequi; sed antequam possis impediri. Quod malum est in his qui à Principibus iuuantur, inuitis autem ministris. Nam quum impedire nequeant, durius negotium reddunt, patefactis his, qui controuersantur, consilijs tuis. Occasionem etiam [captare] quum in omnibus (vti antea diximus) vtile sit, admodum vero in exequendo præstantissimum; vt non solum in singula etiam momenta eam obserues diligentissime, sed arreptam prosequaris; ita vt nihil in ea prætermittas aut hæsites, vel cuncteris, delinquasve, donec negotium totum scilicet absoluas. Solent quæ per occasionem offeruntur, meliora esse, & perfectiora, quam quæ quis industria sibi parauit; vtpote quasi diuinitus oblata, & in finem illum ordinata. In his vero actionibus, quas semper facere licet, infectas numquam reddere, vbi par est

periculum, melius est, quam diu licet facere, non fecisse, quam fecisse: vt in dubia curatione, vbi sanguinem vsque ad quartam diem mittere licet, ad quartam vsque non misisse, quam misisse, pręstat. Exequutor, pręterita prima occasione, aut si quid noui emerserit, aut detectum sit à mandato, (si tempus habet) consulere debet principalem. Quæ præcepto prætermisso, magni errores sequuti sunt. Si tempus desit, exequi præstat, aut generaliter in indeterminatis actionibus quam lente procedere: scilicet vbi certus boni finis exitus non est propositus: & in determinatis etiam, antequam media ad obtinendum nondum collegerit, vt concursus fiat. Vbi autem ambo illa adsint, celerrime properandum.

CAPVT LXI.

Verbis pluribus quando vti liceat.

Atqve illud primum aggrediamur, de sermonis multitudine; quam necessariam quandoque esse constat: & primum inter veros amicos, quauis de caussa, seu relaxandi animi, seu voluptatis, seu facti enarrandi, seu consultationis: & inter fratres, maritum & vxorem, patrem & filium, amantesque; & quum fallere imperitos, sermonis multitudine studemus; aut vendere pro rebus verba, aut nugas pro pecunijs dare: & quũ præoccupamus sapientiores nobis, locũ dicen-

dicendi ac tempus eripientes: & quum verba precio venduntur, vt apud causidicos, & procuratores: & proxenetis nugari semper consuetum fuit: & parasiti & lenones apud comœdos vt garruli introducuntur. Nimium quoque in oratione fuisse Ciceronem constat. Et certe in quibusdam multitudo verborum vim quandam affert: præsertim si ordinata, concinna, cum affectu, & de re non magna fuerit; tum vero apud leues auditores: talis autem populi turba. Generaliter autem in partibus suis, quum opportuna est, diserte & subtiliter loqui, non est extra rationem. Maxime autem nugacis nomen verendum est, quum de communibus multa loquimur.

CAPVT LXII.

De dolo dignoscendo.

AT in agendo non decorum, sed potius vtilitatem inspicere decet (loquor autem de tractationibus.) Id fiet, si ne decipiaris, caueas. Primum igitur scire oportet, cum quo sit negotium; an animo sit doloso: dignoscitur autem ex intentione, de qua superius (cap. 45) tractatum est, & ex natura hominis, & quemadmodum erga te se habeat; demum ex proprijs signis. Ex natura quidam sunt impudentes, improbi, audaces, leues, perfidi, nugaces. Senes quoque callidissimi [sæpe sunt,] & deceptores apti; ve-

rum ad eludendum maxime accommodati. Indicio est, quod senes, quum sint effœti viribus, & ignaui, rarissime tamen, nisi vi aperta, opprimantur. Vt palam sit, etiam in humanis prudentiam, robori atque potentiæ præstare. Galli etiam & Hispani ad fallendum promptiores Germanis: sed nulla magis gens, quam Afri atque Græci. Circulatores quoque & mimi, & lenones, periuri sunt & fallaces; & pauperes diuitibus magis. Inspicere igitur oportet regionem, sexum, ætatem, educationem, mores, & (si quid ad rem facit) formam. Pueri enim, & mulieres, & rustici, simplices; mercatores & artifices mala fide sunt. Neque tamen omnes homines similiter ad singulos se habent. Gabriel Fundulus, quum esset proditionum fons, vnum tamen obseruabat atque solum Facinum Canem. Itaque ne credas omnes homines tam callidos esse: vt tu es; neque animo adeo improbo ad decipiẽdum. Quidam bona fide agunt, etiamsi à natura improbi sint, quod naturam non patiantur homini violentiam perpetuam inferre. Plures casu pleraque faciunt. Quæ autem ad decipiendum inuitant, potissime tria sunt: audacia (sub qua contemtus continetur,) spes, & necessitas. Qui enim putat etiamsi deprehendatur, inultam sibi fore fallaciam, audet omnia: & qui necessitate cogitur; & vbi spes est, occultam rem fore. Sed plus potest consuetudo omnibus: adeo vt cogites quæstuosos numquam quiescere, (ita ad decipien-

cipiendum sunt consueti;maxime mercenarij,& qui minutim vendunt,velut lanij,caupones, vestiarij,) nisi deceperint vel numero, vel quantitate, vel genere rei, vel pecuniæ computatione: Finisque recti sui, est corrasisse. Tum vero videntur [sibi] ex æquo rem peregisse. Alterum igitur est, vt tunc ex æquo rem peregisse existimes,quum irascuntur; & mœstos reliqueris: hoc enim iniustum est: putantque se deceptos,si nihil præter ius omnino corradere potuerint, nec in vllo decipere. Circa quod etiam animaduertendum diligenter, hoc illos scire,alios siquidem id scire:atque ob id etiam quantumcumque dederis, & quantumcumque in parte deceperint,querentur. At si oculos inspicias, facile deprehendes : horum enim ridentibus similes; illorum iratis,rubentes & flammei. Verba quoque cum impetu gemituque prolata. Si ergo quippiam emturus sis; dimittantque,inde reuocent,& sub eodem pretio,quod recusarunt, merces offerant; suspicandum est de dolo. Quamobrem intente inspicere oportet: iuuabitque digito clam, dum discedebas, signum impressisse. Etenim pessimus dolus est,quum,mutata re,ac simulata pœnitentia, emtorem reuocauerint.Speciatim autem signum deceptoris est,quum diuersis ambagibus te circumuenit. Ædificatores in tabella exponunt plus quam exigatur rerum, & maiore pretio: vbi deprehenderis, cur est vt in illo amplius confidas? itaque ex vngue

leonem. Stultum est, vbi semel conuiceris, in aliis existimare meliorem. Auida quoque conductio [aut condictio,] & sollicitatio negotij, doli signum est. Quinimo, si diligenter inspicias faciem, vix fieri potest, vt vel non oculum deprimat, aut conniueat, aut rideat, quamuis in suam malam rem. Adeo natura humana fallax est, vt etiam de spe concepta, lætari soleat. At in prædiis vendendis duplo locant, tutumque reddunt conductorem.

CAPVT LXIII.

Captatores quomodo eludendi.

DVM vero captare aliquem propositum est; aut ob lucrum captare oportet, aut vt obtineas quod aliter obtinere non potes. Captare enim solum vt irrideas, non tam maligni est, quam etiam stulti. Captant te præcipue, dum contrahis, & dum à contractu discedere cupis. Vt vero contrahendo fallas, non est propositum docere; sed vt eos qui fallunt deuites. Cauebis ergo mercatorum, artificum, operariorumque dolos, hac ratione. Est in rebus materia, labor, quantitas, numerus, pulchritudo, ac pretiũ. Perdiscere ergo primum omnia hæc à peritis in arte, decet: nec festinatione opus est in huiusmodi negotiis, si non errare velis. Circa materiam quidem ipsam [considera] genus, speciem, locum, tempus. Aurum enim

argento nobilius, & purum misto; & Orientales margaritæ Scoticis; & nouæ vetustis maiore in pretio sunt; & rotundæ informibus; & illustres hebetibus; & leues asperis: multaque huiusmodi similia, quæ in artificio desiderari solent, quum res ab artifice elaborata est: at hic artifex est Natura. Finge igitur, aut pulchrius, aut minore pretio potuisse ab aliis habere: ipsimet se detegent; obiicientes viliori pretio merces etiam ignobiliores, melioribus pretium maius. Ita facile cuncta deprehendes. Quod si curam hanc suscipere velis, edoctus ab illis, poteris aliunde emere elegantiores, & viliore pretio. Caue etiam ne redeundo, merces quas ostenderunt, commutent; & viliores sub eodem pretio exhibeant. Quum prope pretium accesseris, maxime si non res admodum venalis est, dices, Hoc offero: quære alium qui plus dare velit: conditio hęc non tibi deesse potest, modo non prouisum sit mihi. Hæc enim verba maximam inducunt suspicionem pœnitentiæ, & opportunioris conditionis. Cum artificibus autem conuenies de materia (cuius particulam tecum auferes,) quantitate, qualitate artificij, partibus singulis, tum numero: præstituas quoque tempus. Arrha enim accepta improbi litigare solent: eam[itaque] quam tenuiorem potes dato: si fallat, eam potius ei relinque, quam vt dolo fefellisse te gloriari [queat.] Inde post diem, aut paulo post, submitte (venale enim prostabit quod non

recepisti) qui emat: nam viliore pretio redimes, quam si quadruplum arrhæ ademisses [vel adiecisses.] Ita illũ propria techna conficies. Cum architectis autem conuenies, vt singula quæque scribas, genus, quantitatem, numerum, formam, ac reliqua, tum operas, atque impensam, inde petes, quanti? ille, vt te intrudat paullatim negotio, multo minus (vt solent omnes) proferet; tum vero illi offeres locandum opus: atque sic suo & ille dolo deprehendetur. Quod si antea plus postulet, negabis te suffecturum impensæ: quæsiturum qui minoris te facere doceat. Perfecto opere, quantum petes pecuniarum retine; donec si quid deficiat, aut male concinnatum est, aut doli subest, aut non apte fabricatum, & iuxta personam tuam, deprehenderis. Idem cum omnibus artificibus: quos vbi constiterit dolo aliquid subripuisse, ne excandueris, (plus enim oderint, & minus timebunt) sed coge vt ad quadrantem vsque restituant: quos, seu furentur, seu dolum intendant, vitare decet in posterum. Sed etsi nil tentarint, non magis illis fidem habeto; sed cum Græcis ac lupis rem esse scito; prioremque probitatis speciem, escam esse in hamo, ad securius gratiusque fallendum. Sed neque confidas his, quos beneficijs affecisti. Propterea ne beneficium alterutra electione amittas, seu eorum opera vtaris, seu non; finge summam in eis fidem: proxenetam vero submitte, qui alia via idem tentet: simulque fidem amici explo-

ci explorabis, & tutus eris à iactura. Vbi enim deceperit, dices ab altero te iam accepisse. Duo deniq; quũ sint modi negotiandi: vnus tacitè; alter vt aliud fingas: similiter quatuor emendi: vt intelligant te velle emere, & statim; isque pessimus est: secundus vt videaris, & tunc nolis, tamen non concurrent multi venditores certatim: tertius, vt videaris etiam, sed pretio valde vili oblato, omnino è spe decidant: quartus, vt aliud potius velle videaris: Horum secundus maxime est in vsu: optimus tamen est vltimus: tertius vero in his quæ vendere coguntur. Vbi artifex aut vilis persona plus petit, non sufficit iustum pretium obtulisse, sed longe minus; inde quod contempserit, obiurga. Si in numero, aut pondere, mensurave falli te existimas, honeste consueuerunt repetere numerationem aut mensuram, quasi minus dederint, aut plus acceperint, vt videant an plus dederint, minusve acceperint. Si actio cum inconstanti viro sit, tardare oportet eo vsque, vt actio cum promissione coniungatur. Optimum est in his, eos aggredi imparatos, & opus simul cum oratione coniungere. Quod si nequeas, cautionem exige, pignore accepto, aut arrha: vel partem negotij prius absolue, aut fide publica interposita, magistratusve autoritate, aut iuramento, vel testibus: vbi mutauerit, minus agendum est. Neque vero minus gloriosum est, se tueri à dolo, aut vtile; quam dolo fallere. Primum quidem, quod maiore

damno & dolore afficiatur deceptus; quam voluptate atque vtilitate deceptor. Captando etiam multis modis peccatur: fide euersa, quod non licet euidenter, quod non decet: in leuibus, animi potius nequitiam detegis, quam fias ditior; si non assequaris, periculosum, præsertim cum potenti viro, aut vindice [vel iudice.] Obstant leges, infamia premeris, si viduam, si pupillum, miserum, amicum benemeritum euerteris: quid fœdius, aut detestabilius? impietatis, non solum flagitij, hæc plena sunt: non secus ac si contemseris sacerdotem, aut sacras virgines, aut templum spoliaueris. At in deludendo captantem, quæ dulcedo, quæ securitas? Est etiam illud consideratione dignum, neminem recte fallere scire posse, qui nesciat quomodo recte captantes vitare liceat. Vtrumque enim simul necessarium est, & captare, vt non capteris; & captantes eludere, vt captare possis. Noli igitur nimium confidere; nec rursus metuere. Cæterum, vt ad rem redeam, summamque detegam, omnis emptionis, venditionis, ac permutationis, tum solutionis, præstitæque operæ; in duobus constitutam esse noris.

Vbi litigandum esse intelligis, fac vt ex actore reus fias. Hoc multum refert. Nam impensa minuitur, minus temporis absumitur; & æquiores habebis iudices. Id ergo continget, vbi rem possederis. Itaque vbi improbitatem animaduerteris, omnia pollicearis: sed ostenta potius simplicitatem, quam vt blan-

vt blanditiis vtaris. Vtere potius blanditijs, quam pollicearis. Hoc caue quantum potes. Sed, si necesse est, verbis fallacibus, & nemine teste; aut saltem eorum altero. Vltimum est syngrapha, sed, compositis certa structura verbis, ne possis conuinci. Ita arduum non erit, vt rem mobilem, non fundum, ad te transferas.

In emendis equis, quum vitia sint occulta, sed exigua, vt pauidus, cibi parcus; sed manifesta, vt cæcitas; tumor pedum; vel occulta & magna: primis parum læderis: secundi generis vitiorum admonebit te equisso peritus: tertio subuenit lex municipalis, in qua communiter excipiuntur asthma, grauedo (quæ in equis valde lethalis est morbus,) Græci felicius σεληνιασμένους vocant, vt laborantes dolore per circuitus, seu dolorem rediuiuum νοσηματώδη. Itaque recte consultum fuerit huic rei, modo equisonis periti opera fideli vsus fueris, & restitutioni pecuniarum locus detur, vt scilicet à ciue emeris, & eo qui soluendo sit, nec sit litigiosus, aut potens, aut qui nolit legibus parere.

Est etiam aliud genus, quod excogitarunt, vi quadam decipiendi emptores. Dicunt enim, tanti emisse. Quod quum falsum esse coniectaris, dimitte illos. Si secus facere potes, non violentus dolus est. Aut enim cogeris dare quod volunt; aut debere illis pro suis nugis: quo nihil est turpius. Id autem agunt, quum sciunt neminem e-

tiam alium eius mercis venditorem: perindeque ac si dicerent, Cogeris accipere, si vis. Sed hoc turpius putant, quum fallantur: nam ea excusatio vera est: verũ autem semper honestius est mendacio. quod si repente eos destituas, compensabis dolum. In prędijs vero, vbi pluris locauerint, ante locationem fructus scire oportet; & quis is sit cum quo colludere potuerit. Vide etiam vicinos agros & dominos, atque colonos: fucus enim subolet his. Demum tentabis, an velit paulo minore pretio, perpetuo conducere: vt sit hypothecæ dominus.

Quum librum conscribere velis; timeasque ne exemplar aliud conficiant, multa in margine annotabis, aut charactere obscuro [maculabis] autographum: Scribes autem omnino aliqua non in eo contenta, sed in folijs alijs scripta ostendes, quæ interseri cupias post medium libri, aut etiam passim; testatus, oportere illum hæc apud te scribere, desperationem iniicies suffurandi. Sed si cupias exemplum libri, qui his vitijs omnino careat, transscribi sine suspicione, multa passim cerusa & tenui graphio obscurata, vt non possint legi, iubebis apud te transcribi; primum permittendo vt absens in multis, sed leuiter, aberret. Ita opera alicuius ex tuis, tamquam monitore te aut custode, rem absque periculo & suspicione absolues.

CAPVT

CAPVT LXIV.

Quando à conuentis discedendum.

QVVM vero iam captus es,& à conuentis cogeris discedere,seu captare consilium est,seu captantem eludere;ostende primum,te maxime cupere, quod ille pollicitus est:gloriare de lucro,optimave conditione:finge timorem,ne à conuentis ille discedat; etiam submisso proxeneta, qui se meliorem conditionem pro illo effecturum polliceatur: vrge, pete importune, quasi vereatis, ne à pactis discedat, vt tandem præstet: facile enim fiet,vt aliquid plus ille postulet: quod etsi non satis videbitur: præsta; ac rursus per eadem conare illi persuadere, pinguem esse tuam conditionem, atque optimam; illius tenuem atque exilem: donec illo augente postulata, liceat honeste tibi à conuentis discedere. Quodsi hæc via non procedit,submittes nouos negotiatiores, qui meliorem tibi conditionem offerant, aut quem tecum iniit contractum vituperent:donec ille tandem pœnitentia ductus, aliquid dicat,faciatve,quo pactum abrumpatur. Sed si nec in hos casus incidat, tum ad turpia descendere cogimur; ad iurgia, iræ prouocationem: donec fatigatus & tædio affectus, dissoluat pacta, etiamsi publica fide tabellionis coaluerint. Velut apud Diodorum de Dionysio maiore, tyranno: qui cùm à Reginis, ob eorum culpam,

discedere vellet, frumentum ad alendum exercitum postulauit; vt si non darent, eorum amicitiæ renunciaret; si darent, fame eos subigeret: quorum vtrumque obtinuit. Dederunt enim; inde cessarunt: sicque obsidibus remissis, vrbem eorum cepit. Ita à priuato, quod non numerata pecunia det, postulabis. Talibus vti licet aduersus inimicos, insidiatores, æmulos, quique gratuito te persequuntur; quibusque controuersari &c. aut oportere suspicaris. In omnibus autem, tam externis, quam domesticis, honeste excusatio sumitur coram eis, si ex eorum facto videaris læsus, vel in corpore, vel in re: vt si horam præstitueris, alia ille veniat, tum impeditus impingas ex celeritate, vel illi intentus, in ianuam; aut vas pulcrum, licet exigui pretij, frangas.

CAPVT LXV.

Proxenetæ.

QVÆ vero per alios agenda sunt, auxilio proxenetæ indigent. Eligatur ergo vir impiger, callidus, versutus, comis, nugax, (nam in emtionibus, venditionibus, famulis conducendis, verba loco pretij habentur) efficax in rationibus & argumentis, promtus, & occasionum maximus captator (solet enim in prouerbio Genuensibus esse, Debueras, quum calidus essem, recipere; nunc cogitaui;) exercitatus in omnibus huiusmodi

modi negotijs, quod summum est denique. Hunc ergo tibi amicum, tamquam te ipsum efficies: si fuerit ille in amicos suos gratus & fidus, & nunc non abhorreat ab amicitia tua, & qui honoris ac existimationis maiorem quam opum curam habeat, tenaxque sit amicitiæ: [& qui] non nulla in re excellat, sed in omnibus mediocris sit: nam qui plurimum excellunt, & adeo in singulis minutis attenti sunt, maximos solent admittere errores. Hunc sic ad amicitiam tuam allicies.

CAPVT LXVI.

Proxeneta quomodo in amicitiam alliciatur.

SIMVLA te oblectari omnibus, quibus ille delectatur. Curabis vt tua consuetudo ei non sit inutilis, seu lucri occasiones offerendo, seu donis sæpius exiguis (maxime eduliorum) alliciendo. Si ambitiosus est, extolle, si laude simplici contentus sit. Coram teste ne vnquam cum illo contenderis; nedum vt queraris, aut reprehendas, vel accuses: solus quum sis, licet modeste atque amanter admonere, hac forma. Emit (gratia exempli) pluris aliquid; dicas, Bonum est, ac commodum, licet aliquanto carius; aut, Melius forsan fuisset conditionem priorem recepisse; aut, Si occasio tulisset, præstabat aliquantulum expectare. Suos (vtpote filios [ipsius,] & vxorem) iuua, quum potes; &,

ſi merentur, lauda: aliter, ne eorum feceris mentionem. Eum ſæpius ad communem menſam inuita. Nihil enim hoc lenocinio ad conciliandam beneuolentiam accommodatius. In domum ne receperis. Nimis enim familiaris & aſſidua conſuetudo, odij aut contemtus ſemina parit: tum maxime propter ſuos, tuoſque: nam coniux quos diligit, vxor odit: nec tantum apud alios fidei habebit in tuis negotijs, vt qui ſeruam operam habere credant. Iuuat tamen vxorem vxori, filioſque tuos ſuis conciliaſſe, ſi probi ſint. Blandus erga illum ſis, ac comis: in eoque genere ſermonis ſæpius verſare, quo maxime illum gaudere ac delectari animaduertis: tum maxime ex obliquo, & à latere quaſi, commemora quæ ille prudenter tractarit, & vtiliter tibi. Nihil magni feceris clam quod reſciſcere poſſit, cuius illum prius non admoneas: aliter occulte prorſus id age. Si tandem ſciturum id coniecteris, nec è re tua ſit, vt ſciat, tum prius age; deinde accuſa temeritatem tuam. Equidem mala merx eſt, ſi non pati velit quicquam te ſine illo poſſe; quum & tu, præter tuam negotiationem, omnia illi libera relinquas. Quam potes cum illo familiariter verſare; atque ſic, vt nulla ex parte amicitia illi tua gemitus ſit. Secreta, quæ tuto potes, illi communica: & quantum illi gratum eſt, non tibi, vtere conſuetudine eius. Neque illum, neque ſuos vmquam contemnes, aut irridebis. Non iurabis: & ſi tibi non credat, ridere ſatis eſt.

Neque

Neque enim amicitia patitur, vt iuramento indigeas. Secreta narrantem tibi, audies; non exiges, nisi necessitas cogat. Sine illo esse nolis in rebus iucundis: deducitoque tecum ad venationem, piscationem, atque aucupium. Nil triste quod euenerit, commemora; nec si in aliquo errauerit. Ludo latrunculorum, aut fritilli, aleæve, cum illo, sed nulla pecunia (aut perquam exigua) proposita, certa. Leuis enim illa certatio amorem fouet. Quum quid recte tibi ipsius causa cesserit, fac vt omnino illius portionem habeat; ne vmquam de officio, aut lucro, quod ingratus erga eum fueris, suspicari possit. Inimicos illius fac (quam maxime id tibi tutum fuerit) vt odio te habere intelligat. In eius casibus aduersis doleas. Mutuum quum dederis, eo animo da, vt dones: sed, si maior pecunia sit, publica fide interposita, causatus mortalium casus.

CAPVT LXVII.

Proxenetæ vsus.

VT ergo Proxenetæ opera vtaris, exemplo docebo. Fac vt vicinum agrum emere in animo tibi sit. Proxeneta per alium sibi notum tentabit; an venalis sit ? &, si venalis sit, quanti alij licitauerint: quam vero pinguis sit; quanti locauerit; liber ne sit, an alicui pensione addictus: tum vero, an commutaret, si alius ager ipsi proponatur: sic vt,

quod animo est, semper sit, quod resciscat: Inde illius procuratores ac amicos promissis corrumpe; & agrimensores, si opus sit, pecunia data; & generaliter, qui vel mensura vel æstimatione fallere possunt. Solent autem in emptionibus, eius quod infra iustum pretium est, in venditionibus supra, certam portionem illis polliceri. Memineris aurei illius dicti: Auro nihil esse impervium. In huiusmodi tractationibus sæpe occasiones occurrunt, vt alios eligas proxenetas. Ex proxenetis enim amicos; ex amicis proxenetas facere oportet. Nec mireris, huiusmodi negotiationem totum requirere hominem, quum in illa existimatio, opes, salus, amici, denique tota humana felicitas consistat. Expedit autem scrinium habere cum loculis: cuiusmodi nunc magna est copia: in quo separatæ sint rationes agendorum: quas vesperi aut matutino considerare oportet; atque inita ratione negotiari. Semper autem memineris, nihil in humanis melius esse obseruatione occasionis, seu oporteat differre, seu properare. Atque illud cogita; quotquot felicitates tibi euenerunt, vel si paulo plus distulisses, quantumuis magnæ essent, in nihilum redactæ fuissent. Vixque vlla est tam constans occasio quæ [commode] per annum proferatur; paucissimæ, per menses; non multæ etiam, per dies: plures etiam sunt, quæ momento euanescunt. Quamobrem oportet hominem, qui velit bene esse fortunatus, intentum in singula momenta

momenta esse: & proxenetam similiter hæc obseruare. Sed vt celeritas est maxime necessaria; ita nec oportet tantum [illi] assuescere, vt differre non possis. Præpropera enim festinatio, multorum errorum præter id quod causa sit, etiam facit, vt qui tecum negotiantur carius vendant, tamquam cupido & moræ impatienti. Itaque modum in omnibus seruari oportet, & non [solum] medium tenere, sed potius versipellem esse.

Porro proxenetæ vsus & probatio quincuplex est; vt apud Demosthenem de falsa legatione (postquam legati & ipsi veri proxenetæ sunt, etiam si priuatorũ fuerint:) renunciatio verorum: consilium vtilium: executio mandatorum recta: temporis occasio non dilata: & innocentia à largitione.

CAPVT LXVIII.

Quomodo cum tanta improbitate hominum conuersatio stare possit.

QVVM vero mortalium genus adeo prauum sit; animisque alij viperinis, alij vulpinis, certe qui paucissimi (vt dixi) qui humanitatis aliquid retineant, sed prorsus omnes ferini sint; licet alio atque alio modo feritatem illam suam explere nitantur; & pro lucro tam anxie & crudeliter, tum pro ambitione vel odio minimo irritari soleant, quasi de vita decertent omnibus viribus, atque consilio: nisi pensi, non Deum,

non iura, non fidem, aut aliud quiduis boni habentes, sed omnia illa decora, risus, blandimenta, gestus sint, velut eorum qui feras occidere, aut boues in macellum ducere volunt, plena insidijs, & summa crudelitate: idcirco dubitare quis merito posset, quomodo societas humana, congregationesque ac commercia tamdiu manere potuerint? quæ licet inter diuersarum vrbium & regionum accolas grauis sit, & valde inhumana, ac etiam antiquo tempore deterior, imo sane durissima atque miserrima; nihilominus qualiscunque tot seculis durat: &, quod maius est, rarissime ad illud extremum improbitatis atque sæuitiæ deuenit. Videturque hoc malum simile fluctibus maris: qui vbi se attollunt, antequam ad summum deueniant, sponte concidunt: vt videatur, quemadmodum in illis, quod à natura retrahantur, contra naturam emergant, habere in se aliquid, quo subsidat & deprimatur: seu quod hominibus meta constituta sit consulto: quam quum quis excedere nititur, corruit feruor ille animi, & feritas hebetatur atque retunditur: seu quod ipsa rerum series hoc postulat; mortalis homo, imbecillis, & supra vires solum audax, legibus, religione coercitus, opum societate obtusus, labore assiduo fatigatus, inconstans, ferociam tantam retinere nequeat. Quibusdam laudis cura profuit. Aduenæ etiam ipsi habent, quod tueatur illos: conueniunt cum principibus ciuitatis, communicato lucro.

Velut

Velut hodie Iudæi. Expedit enim tales esse. Nam præstare possunt, quæ non possunt ciues; & volunt id, ad quod cogi possent: ciues autem contumaciores sunt. Plurimum etiam posse credo ad tutelam miserorum, eorum defensionem, qualiscunque sit: qui etsi non possunt ferire, multis tamen ictibus, defatigant victores, hebetant gladios; vt eos postmodum tædeat longi laboris, segnioresque ad alios aggrediendos reddantur, quamquam inermes. Vtcunque sit, experientia ipsa docet, non esse infinitam nostram hanc nequitiam; sed rerundi ętate, casibus, pugna ipsa. Quo fit, vt numquam supinos nos offerre præstet, misericordiam implorantes; sed pertinacia effugientes calamitates, & potentiorum oppressiones, nihil habere tutius, ad quod refugiamus: resistentes enim viriliter, exemplo edocti, discedere illos; & ad molles, segnes, & qui in misericordia & fide spem reponunt, opprimendos se conferre: tum ob id præcipue, quod, vt in Fabula Sibyllæ apud Meschinum, deuitent ne sub proprijs formis bufonum & viperarum videantur, & vt illæ visæ maxime indignentur. Solum contigit ad extremum improbitatis deuenisse, in populos Noui Orbis quod Reges latrocinari permiserint: illi vero vndiquaque rudes & imbelles, & exemplo suo damnati Anthropophagi: siquidem & spes pecuniæ maxima. Verum præcipuam caussam, & quæ inuicta est, consuetudinis & amoris hominum (quamquam labefactata

tot modis) esse reor, naturam communem: velut in belluis ipsis conspicere licet. Quum enim omnia beluarum ornamenta in homine sint præcipua, consentaneum etiam est, & hanc maxime necessariam & decoram, iucundamque in hominum natura eminere. Indicio cuius est coniunctio sanguinis, quæ potentissima est apud omnes gentes, etiam admodum barbaras: atque ea sola firmissima: quamquam Philosophi nescio quid de amicitia nugentur. At quum (vt dixi) tot modis debilitetur, & abrumpatur ea quæ in Principibus maxime atque alijs beneuolentia conspicua videtur; neque falsa plerunque, neque omnino beneuolentia est, quum illorum morte finem accipiant illecebræ illæ: neque vna; sed quoniam minus metuunt, & indigent, vera est. Composita autem ex natura, dignitate animi, consuetudine, iucunditate, atque honoris obseruatione, tum alijs minutis quidem causis, illis autem (vt sibi videtur) maioribus, prout ab affectibus ipsis superantur. Itaque duo sunt tantum genera integri amoris: à coniunctione sanguinis (sub quo etiam Venus continetur;) & hic corporeus est; & à nobilitate; qui animi est: totidem imperfecti; ob vtilitatem, qui tamdiu [durat quam] vtilitas ipsa; & à sapientia profectus: qui rarissimus est, vt etiam sapientes; alioquin integer.

Ergo quum ex decem humanæ congregationis causis; quæ sunt: coniunctio sanguinis,

guinis, ſimplicitas animi (quæ adhuc viget in tenera ætate,) leges, & religio, tum virtus (Philoſophis plus decantata, quam exercita,) gloriæ ſtudium, conſuetudo, voluptas, vtilitas, & conſenſus ad euertendum meliores; (ſed potentia magis territat, quam irritet; ſola virtus ſubiicitur pro ſcopo;) omnes noſtris temporibus, præter duas vltimas, perierint, reliquiaſque quaſdam legum; mirum eſt quomodo [ſocietas humana] conſiſtere poſſit. Et certe mala hæc tempora ſunt. An forſan non vbique omnia perierunt, ſed velut ex Græcis ad Romanos res transferentur? Sed etſi ex duobus vnum fiat, velut cognatione atque honore; momentaneum id eſt, & ad ſeditionem potius ſpectat. Auxilia ergo, emptio, legum dictæ reliquiæ, pugna pertinax & aſſidua, & pollicitationes magnæ, pro cuiuſque perſonæ ratione [ſolummodo ſuperſunt;] ſed (vt dixi) miſera, & ad interitum ſpectantia.

CAPVT LXIX.

De his quæ definiri non poſſunt, nec habent caput proprium.

QVONIAM vero malitia ad ſummum peruenit; ſolaque pecunia colitur, & ambitio, vel vt radix, vel vt fructus; & tamen in his ſunt gradus. Chirurgi enim non ſolum ſanant, ſi ſoluendo ſit; ſed oderunt, ſi quis illos vel vrgeat vt meminerint curationis;

post medici alij, & pharmocopolæ. hi sunt in primo genere. Post curatores, & iurisconsulti, milites, malique sacerdotes. Tertio loco sunt mercatores: Quarto artifices cuius generis. Quinto nobiles, Principes, & magistratus: hi quidem ex quinto & secundo ordine; sed Principes nobilium & militum medium obtinent; magistratus, nobilium & iurisconsultorum; nisi si quis humili loco natus sit. hi enim pessimi sunt. Oderunt autem ob hoc & patruos, & etiam parentes & fratres plurimi. Vt solus amor in prolem relictus sit. nam & nepotes ex fratribus, ob successionem multi perdiderunt: plerique inhiant. Quum vero amare quosdam sit necesse, veluti filios (neque eo dum peruenimus, ad Catilinæ exemplum;) quidam etiam nepotes, quum fuerint omnino extra filiorum spem; quidam fratres, ob commodum, quod eos curis ac laboribus leuent; sed & scorta ob voluptatem amant. Quare etiam omnino aliquos ob eandem & familiaritatem & consuetudinem; velut Agathocles adeo impius Dinocratem; & Dionysius Helorim, & Megaclem socerum; & Nero Epaphroditum, & Phaontem, & Sporum; & Caligula Germanos custodes; & Phalaris Lacritum, Critodemum, Aglaum, Cleomenidem, Polycletum medicum, Erithyiam vxorem, tum alios plures; necesse est, duobus contrarijs iuxta positis, velut amare, & odisse, aut non amare, communem quemdam terminum statuisse, eorum

qui a-

qui amantur,& qui non amantur. Quum autem hoc definire non possimus, & viuere cum aliquibus sit necessarium, imo cum pluribus versari, cum quibus nollemus, coniectari oportet ex magnitudine auaritiæ & rapacitatis, ex leuitate hominis, ex exemplis, spe premij, & oppositis causis. Atque in his consuetudinem necessitudini, & iucunditatem beneficijs præferre oportet. Oportet igitur in dubia re (quum iuxta omnia ficticia hic esse existimaueris) abdicare se, & blandis omnino verbis atque gestibus, & cum honore [hominem versutum] excipere. Ita enim decentius ages, & minus te lædet, ob pudorem; & incautum opprimes: & te pluris æstimabit, sentiés se proprijs artibus peti.

CAPVT LXX.

Historiam rerum præteritarum multum prodesse & ad ferendum, & ad deliberandum, & ad exequendum.

PROPTEREA multum refert historias legere: non solum vt prudentior fias, & velut dicebat ille,

Qui mores hominum multorum vidit, & vrbes:

sed vt cognoscendo quanta mala maneant mortales, & quam deteriora alij passi sint, alij intulerint, discas tuam sortem patientius ferre: quod non solum ad animum confert, sed ne prorumpas Ideo plurimum refert qualis sis: præsertim quod multi af-

fectus suos pro causis aut cogitatis hominum referunt. Neque placent orationes, sed Laconica imminentium expressio: neque iudicium, nisi sobrium. Verum considerare oportet gentes, conditionem, mores; an barbari sint, præcipites, & sæui. Reges parua contemnunt: Tyranni iniuriarum solum memores. Lysander perfidus, & crudelis. Sylla iracundus; & ob id ferox. Cæsar intentus in solam tyrannidem. Respublicæ iras numquam remittunt, & ad auaritiam omnia dirigunt. Nihil ergo vtilius in historia, quam vera & diligens narratio, etiam minimorum. Quod ad scriptorem attinet, velut in lectore, singulorum disquisitio est, & comparatio. Quamobrem historiam ne prætuleris longum tempus & plurima regna complectentem: nam quanto plus amplectitur, eo minus accurate scriptam esse, necesse est. Velut si quis parietem totum depingat, alius tabellam; non eandem singulis partibus, qui parietem depingit, poterit adhibere diligentiam. Ex antiquis, Catilina Sallustij omnium prestantissima; vt Trogi & Diodori nulla; media Liuij. Ex recentioribus plurimum Sabellicus delectat; sed vtilitatem in hoc negotio nullam affert; Præstantissima, & pæne sola Argentoni, vt & alias dixi. Thucydidi omnia desunt: antiqua, moribus à nostris longe aliena; Reipublicæ scripsit, & popularis fuit; demum, qui ostentationi seruiuit, non historiæ neruis. Difficillimum enim est Historiam scribere;

bere; & ob id rara. Primum, ob peritiam, & stylum, atque exercitationem: secundum, ob diligentiam & laborem in minimis persequendis: tertium, ob iudicium. Nam si parua quæque describat, ridiculum opus faciet, & legentes afficiet tædio: sin magna solum, vel etiam mediocria, tradat; optimam partem ad cultum vitæ & ad instruendum lectorem prætermittat, necesse est: ita vt legendo nihil ex eo discas. Siquidem magna omnia & mediocria ex minimis ortum habent: sed causæ illæ occultæ, proditiones, sollicitationes, colloquia secreta; corruptio ministrorum, intimorum, consiliariorum, ducum; veteres inimicitiæ, odia, æmulationes, obtrectationes, spes inanes, à quibus omnia pendent, vix sciri possunt: & qui norunt, historiæ scribendæ animum non adhibent; &, si etiam vellent tum primum patefacere hæc, non bene forsan consultum esset; multo post, pleraque in obliuionem transeunt. Propterea bene scriptæ historiæ argumentum non leue est, si minima illa solum describat, quæ ad rei essentiam pertinent; reliqua sub generali ratione. Talia sunt quæ de Vitellio ille, quod accepta clade sumtuosum conuiuium celebrarit: & de Nerone, quod quum rebellassent Galliæ, instrumenta Musicæ noui generis [tractarit:] vt in vno perditum crapula animum; in altero consilij inopiam, & desperationem intelligeres. Nam huiusmodi considerationum vna ad iudicium tractationis, al-

tera ad modum pertinet. In hac vero inopia tanta bonarum historiarum, seligemus paucas nostri temporis, de paruis regnis accurate scriptas: atque ex illis omnibus, velut bonus ille pictor ex mulieribus pluribus Venerem vnam; ita nobis ipsis exemplum traducendæ vitæ, & vitandorum periculorum, ac proditorum fabricabimus: in aliquibus audentes; sed numquam [nisi] vbi tuto agere licet; in aliquibus timidi facti. Ceterum quum duo sint genera vtilitatis historiæ, vitæ instructio, de qua dictum est, & ad perferendum aduersa æquo animo; iuuat in hoc legere historiam Io. Leonis, de Africa: Thucydidem de bello Peloponnesiaco; triumuiratum; apud Leonem, Volesi & Pisonis atrox factum; apud Senecam de Ira, tum Aristotimi Eliensium tyranni gesta; & paulo ante nos, etiam Italicas seditiones, apud Corium.

CAPVT LXXI.

Res magnæ quomodo per proxenetam tractandæ: & de nobiliore quodam alio genere.

ERGO in rebus magnis non aliam sequemur viam; [quam] scilicet vt per proxenetas qui plurimum possunt, muneribus corrumpantur; in leuioribus autem, ex mutua collusione, velut cum pharmacopolis, tonsoribus, chirurgis, obstetricibus. Hoc enim pactione & pecunia honestius esse ducunt:

cunt; nam & ad existimationem facit, & amicos comparandos. Vbi ergo magistratum, aut profitendi munus obtinere velis, diligenter considerandum, quis possit præstare. In congregationibus enim solent munera esse distributa; singulis in aliorum fraude conniuentibus. In collegijs similiter, in quibus publica res, aut pijs locis addicta tractatur, venduntur que aut locantur prædia, singulis solent addici sua: cum quibus si paciscaris, rem actam puta. Qui hoc non intelligunt, frustra quærunt talia. Quod si modo, quando titulo hastæ, & proclamante tubicine, vendi & locari solent, ad illos perueniant, carius emunt multo, non modo quam illi, sed etiam quam res ipsa valeat. Vt ergo in collusores recidat, hac arte vtuntur. His qui emere aut conducere se velle fatentur, submittunt qui varijs modis rem infament; & conditiones etiam intolerandas proponunt: aut illi, non aliis: quas etsi qui cum eo conniuet, inuitus recipiat: ipsi tamen hortantur, pollicentes (quod & præstant) conditionem dissoluturos iidem; etiam qui submittuntur, longe minore pretio facturos vt habeat promittunt, alios non plus obtulisse: interim res alteri datur. In obtinendis etiam (vt dixi) muneribus publicis, cum vno qui possit pacisca ris oportet: alios ne alloquere quidem, nisi iubente illo. Nam vbi commodum vnius agitur, quoniam singuli qui possunt (quidam enim sunt qui nihil possunt, aut omnino no-

lunt) in eadem naui sunt, omnia alia silent: dico, amicitiæ ius, preces, intercessiones, & coniunctiones necessariæ, & potentium etiam minæ. Metallo enim pecunia constat: & ob id mentes hominum pecunia lapidescunt. Hæc enim Medusa est quibusdam ex his: quod ferme totum negotium in his situm est; & ipsi constantis fidei cogimur antea numerare. Nil violentius, nil certius horum negotiatione, quum omnino rem conficere velint: nam nec retinere, irrito successu pecuniam volunt; & reddere tam pudet, quam piget: Si tamen contingat vt præstare non possint; aut reddunt, aut omnino in aliam occasionem reiiciunt compensationem. Solent sub ceruicali qui dant condere. pudet enim manibus accipere. Longe hoc tutius & honestius existimatur, quam promissis agere; quæ nec vrgent, nec secura esse putant; nec vlla via, vbi obtinueris, si non dederis, exigi possunt. Est autem hęc incognitis via paratior: quod persæpe ab amicis recipere pudeat; & sine pecunia tamen, quod illis venale est, præstare nollent. Dices forsan, Quæ pessima conditio rerum, & maxime egregiorum virtute virorum; postquam non nisi emtis honoribus licet ascendere! Sed habent tempora quæque sua peccata. Atque hæc minora sunt, quam quæ olim, quum omnia vi ac scelere agerentur: nec honoribus tantum fraudabantur, sed vita eripiebatur innocentibus, virtuteque præstantibus nunc sunt ad auaritiam versa. Sed

sa. Sed mitius est longe hoc malum; quandoquidem, vt dixi, necessarium sit, quamlibet ætatem suis vitijs laborare: maxime quod virtute præditis hæc eadem via patet, & eisdem longe facilior est. Quod si amici potentis opera vti velis, nec tamen in illius arbitrio res est, insinuatione opus est: velut si dicas: *Scio quanto studio rem tractaueris, & quod Principis causa, tum mea, id per te facturus eras, nihilo secius id efficere non debet, vt beneficij accepti obliuiscar.* Tum vero sic te geras, vt omnes actiones tuæ liberalitatem & magnificentiam redoleant. Quum Bononiam venturus essem, potentes quidam nuncium Senatus corruperunt, vt nefanda de me retulerit; vt vix, & turpi conditione, receperint. Et quum omnes actiones in me inculpatæ essent, in illo fœdæ; fortuna quoque secunda mihi, & Principum fauor, ipsi omnia aduersa; vix tamen tum æqua conditione retentus sum; nullam aliam ob caussam, nisi quod error alienus, qui ex æmulorum dolo originem traxerat, eosdem magis infensos redderet, quod mea integritate conuicti essent. Itaque tantum ille solo dolo assecutus est, quantum ego cum tot non pœnitendis dotibus, Principum fauore, & bona Fortuna. Quid futurum erat, si aliquid defuisset?

Est etiam genus intermedij nobilius in huiusmodi causis, quod nihil non posse videtur religionis fultum autoritate. Nam & blanditijs deliniunt, & rationibus suadent;

& quod maius est, deterrent; vt si non cedas, impius videaris: tibique non solum metus suppliciorum à Deo, sed à legibus Principum incutiatur. Sunt autem Cœnobitæ in hoc [genere,] mendicantes; non omnes, sed pauci quidam præcipui, & ob opinonem vulgi formidabiles, & ob legis autoritatem obseruandi, & ob iura sacra terribiles. Incredibile est, quam leui ex initio grauibus te periculis obiectum videas. Itaque his domestici ad bonam frugem; Principes ad concordiam reuocantur. (Vide in Itinerario Indiæ, Fratrum Iesu modum; & vt ipse didici ab eis. Vide & Sect. 106.)

CAPVT LXXII.

Res periculosæ quomodo tractandæ.

IN grauibus rebus & periculosis difficile est proxenetam inuenire, ac impellere: tum maxime, quod leuibus fidere haud tutum est, prudentes refugiunt. Oportet igitur eligere iratos illi [cui male vis;] & quia inuident, auaros: Nam & prudentes his causis desipiunt, & constantes euadunt leues. Quodsi solus hoc non potes, suscitata factione, opus aggredere. Verum teipsum haud detege: sed per alium id age: & sic, vt vnus vni congrediatur. Versabiturque amicus ille tuus cum potentibus palam coniunctissime: vt qui cum illo tractant, nullum maius imminere [malum] sibi intelligant, quam si per

si per eos dolus detegatur. In tentando autem id efficiat proxeneta, vt ille prior se prodat. Tum vero quasi per gradus illum sequere, arrabonem ex pollicitis arripiens: Onerabisque eum promissis, tantaque spe implebis, vt nihil ad cumulum possit accedere: quinimo, si à pollicitis deficiat, ab alio nil huiusmodi se consequi sperare queat. Res autem ipsæ per necessarios tractentur. raro enim sic deteguntur. Duo enim sunt maxima in humano genere vincula; coniunctio sanguinis, & consuetudo. Iuuant etiam affectus acres, verba generosa, causæ, honestæ obseruationes. Et vt in deterrendo prima ratio à fine ducitur; ita in exhortando [multum valent] exempla, dolor iniuriarum, & spes.

Vbi vero persona negotio idonea desit, compelleris autem improborum conspirationibus & periculi metu; aut de honore periclitaris, velut de dedenda arce: vt maius sit dedecus in autoritate; imitare piscatores, dum trudunt pisces in retia; circumscribe difficultates, vt semel detrudas in cassem. Si subterfugit, vel imperitia, vel quia te oderit, substitue personam ad quam confugiat. Si ad te redit, leuibus difficultatibus obiectis quasi inuitus eum recipe. Si recusat personam, abiicendus est: si ardenter in eam fertur, consilio probato, difficultatibus grauissimis ex persona obiectis, illum vi detrudes in vota tua. Hæc via securissima est, atque honestissima.

Capvt LXXIII.

Domesticorum sollicitatio: & cautio.

Porro domesticorum sollicitatio, maximum scelus est, & ad proditionem refertur; nec vsurpanda; nisi ad tutelam suam suorumque; & vbi grauissimum vulnus iniuriæ sine causa acceperis: neque scio an liceat. Eadem vero ratio est sollicitandi domesticos, & amicos; sed non idem modus: multiplex autem finis: venenum, vis, furtum, dolus, & secretorum cognitio. Quum omnia versaueris animo, cogita etiam illud: quod homo es, quod breuissimo tempore hic mansurus; ac simul de æterno, vbi rationem sis redditurus. Si nihil profecisti, quid superest? periculum, infamia; conscientia quoque teipsum multo effecisti deteriorem: Deum offendis Optimum Maximumque. Denique pro quo? pro felicitate? nulla in humanis est. pro iniuria? proditorem te facis, vt minorem labem eluas. Si occulte; quomodo? Si apertam vis esse vltionem; cur cogeris [aut conaris] occulte sumere? Si pro vtilitate? plurimi periclitantur: & latronis opus est, insidiari opum caussa. Si securitatis; cur vis maiori periculo te implicare? Denique quot vidisti ex hoc felices? Oderunt autores scelerum, ministros; ministri, autores. Vnus fuit hac in re singularis artifex nostra ætate, Brisacus Prorex Henrici Gallorum Regis: qui in illius odio perijt, quum

quum omnia non solum scire, quod sui muneris fuit, sed etiam feliciter administrasset. Reges tamen cauent, quasi communi quodam consensu, hoc nostro tempore, à veneficio; quoniam hoc malum commune est, & eos reddit subiectos cuicunque vilissimo caloni: tum vero quod aduersus tot præsidia niti nolunt. Ministri vero horum non solum Deo ac dæmonibus, sed etiam ipsis autoribus sceleris, & magis quam alijs inuisi sunt. Nam per Dei fauorem protrahere etiam diu vitam licet; per scelerum autores non licet. Seditionis occasiones oblatas recipiunt ipsi non quærunt: eadem causa scilicet, ne obnoxij sint pœnæ talionis. At in bello arces sollicitant, & vrbes ad seditionem: omnia præter veneficium & Principis cædem licere sibi existimantes.

Porro cura hæc multiplex est: aduersus ministros, & illorum corruptionem, & opus. Vtpote aduersus opus, ne occidant, ne venenum exhibeant, ne furentur, aut spolient; ne corrumpantur literis, colloquijs, muneribus; & si corrumpantur, vt præsentias: aduersus ministros; vt sint boni & tibi amici atque sapientes. Initia proditionum à sceleratis, vel ira, vel metu, vel inopia sunt. Canes, etsi iracundi, à proditione maxime sunt alieni, quod ira eorum breuis sit: contra pertinaces timere oportet. Proditorum tria genera sunt: subiecti, oblati, & quæsiti, seu corrupti. Subiecti multi in bello inueniuntur; præcipe apud

nos, qui mercenario milite vtimur. At apud Romanos quamquam nullius flagitij, quantumuis maximi, exemplum defuerit, neque apud Turcas vmquam inuenies, qui arcem vel vrbem alienigeno hosti prodiderit. Sed hic non est scopus, nisi intelligamus, securiores non esse inter nostros, quam inter mercenarios. Illud inquisitione dignum; & ad rem nostram necessarium, cur in bello hoc sæpius accidat, quam in priuatis domibus; quum tamen periculosius sit, id agere in bello, vbi duces vitæ & necis amplissimum ius habent; quum quantacunque suspicione homines illis occidere liceat? Hoc volui dixisse, vt intelligeres, maius esse præsidium in non habendo graues hostes, quam in potestate: Maiorque est in paucitate ministrorum securitas, quam in multitudine exploratorum. Nam nunc de suppositis proditoribus agimus, quorum copia primum minor est priuatis, quam Principibus, præmia exiliora & incertiora in illis etiam, quam in his; pauciores custodes, sed diligentiores, ac magis oculati. Dum plures sunt, singuli in alios hanc curam reiiciunt. Quod paruum est in Principe, maximum est in priuato: in quo etiam vsus (hic autem plurimum potest) deest. Itaque oportet nec Principes nec potentes viros sibi inimicos facere, nec vindices, [aut vindictæ cupidos,] aut violentos, tenacisque iræ: Cauere etiam ab iniuria, maxime graui, vt nece fratrum, aut filiorum; aut publi-

ca, vt

ta, vt ftupris vxorum, fororum, filiarum; tum vero fine caussa. In reliquis longa res, & difficilis,& non parui fumptus,tametfi ab initio fecus videatur, fupponere proditorem domefticum. Quum bonos [corrumpere] non liceat; mali eadem fpe, & fecuriore, prodere poffunt infidiatorem. Quid fi ille, vbi dixeris, recufet? an non perpetuo, donec vixeris, in illius poteftate es, vt te detegat? Quid fi recipiat, nec agat; quid egifti? fumptus, periculum, anxia cura, nullo commodo. At amicus eft. qui fcis? At beneficia in illum contuli. ob id folent maleficio remunerare. Quinetiam miramur tot fuiffe ingratos? & damnamus fruftra fæpe: multi quum beneficium conferant his de caufis; quod vbi illi refciuerint, merito ingrati funt; vt in quibus beneficium perierit & iniuriam acceperint. Propterea non tam facile facta, quorum caufas ignoras, damnabis: fed potius vitam illorum infpice. Sed erit coniunctus. tu ab illo (fi fapias) cauebis, quem tu oderis. Neque enim occlufis oculis recipere debet domefticos in domo, qui fibimet parari infidias feu facto tuo fcit, feu ob inuidiam, feu ob fpem aliquam fucceffionis. His enim tribus cauffis homines huiufmodi periculis funt obnoxij. Sed cui ille periculo fe exponit, qui hoc tentare audet! Et quum fucceffèrit, minus facile illi erit quidquam efficere, in quem oculi omnium fint intenti, & fufpiciones pro factis habentur, Deinde quid facturus eft hic tuus coniun-

post medici alij, & pharmocopolæ hi sunt in primo genere. Post curatores, & iurisconsulti, milites, malique sacerdotes. Tertio loco sunt mercatores: Quarto artifices cuius generis. Quinto nobiles, Principes, & magistratus: hi quidem ex quinto & secundo ordine; sed Principes nobilium & militum medium obtinent; magistratus, nobilium & iurisconsultorum; nisi si quis humili loco natus sit. hi enim pessimi sunt. Oderunt autem ob hoc & patruos, & etiam parentes & fratres plurimi. Vt solus amor in prolem relictus sit. nam & nepotes ex fratribus, ob successionem multi perdiderunt: pletique inhiant. Quum vero amare quosdam sit necesse, veluti filios (neque eo dum peruenimus, ad Catilinæ exemplum;) quidam etiam nepotes, quum fuerint omnino extra filiorum spem; quidam fratres, ob commodum, quod eos curis ac laboribus leuent; sed & scorta ob voluptatem amant. Quare etiam omnino aliquos ob eandem & familiaritatem & consuetudinem; velut Agathocles adeo impius Dinocratem; & Dionysius Helorim, & Megaclem socerum; & Nero Epaphroditum, & Phaontem, & Sporum; & Caligula Germanos custodes; & Phalaris Lacritum, Critodemum, Aglaum, Cleomenidem, Polycletum medicum, Erithyiam vxorem, tum alios plures; necesse est, duobus contrarijs iuxta positis, velut amare, & odisse, aut non amare, communem quemdam terminum statuisse, eorum qui a-

qui amantur,& qui non amantur. Quum autem hoc definire non possimus, & viuere cum aliquibus sit necessarium, imo cum pluribus versari, cum quibus nollemus; coniectari oportet ex magnitudine auaritiæ & rapacitatis, ex leuitate hominis, ex exemplis, spe premij, & oppositis causis. Atque in his consuetudinem necessitudini, & iucunditatem beneficijs præferre oportet. Oportet igitur in dubia re (quum iuxta omnia fictitia hic esse existimaueris) abdicare se, & blandis omnino verbis atque gestibus, & cum honore [hominem versutum] excipere. Ita enim decentius ages, & minus te lædet, ob pudorem; & incautum opprimes: & te pluris æstimabit, sentiés se proprijs artibus peti.

CAPVT LXX.

Historiam rerum præteritarum multum prodesse & ad ferendum, & ad deliberandum, & ad exequendum.

PROPTEREA multum refert historias legere: non solum vt prudentior fias, & velut dicebat ille,

Qui mores hominum multorum vidit, & vrbes:

sed vt cognoscendo quanta mala maneant mortales, & quam deteriora alij passi sint, alij intulerint, discas tuam sortem patientius ferre: quod non solum ad animum confert, sed ne prorumpas. Ideo plurimum refert qualis sis: præsertim quod multi af-

fectus suos pro causis aut cogitatis hominum referunt. Neque placent orationes, sed Laconica imminentium expressio: neque iudicium, nisi sobrium. Verum considerare oportet gentes, conditionem, mores; an barbari sint, præcipites, & sæui. Reges parua contemnunt: Tyranni iniuriarum solum memores. Lysander perfidus, & crudelis. Sylla iracundus; & ob id ferox. Cæsar intentus in solam tyrannidem. Respublicæ iras numquam remittunt, & ad auaritiam omnia dirigunt. Nihil ergo vtilius in historia, quam vera & diligens narratio, etiam minimorum. Quod ad scriptorem attinet, velut in lectore, singulorum disquisitio est, & comparatio. Quamobrem historiam ne prætuleris longum tempus & plurima regna complectentem: nam quanto plus amplectitur, eo minus accurate scriptam esse, necesse est. Velut si quis parietem totum depingat, alius tabellam; non eandem singulis partibus, qui parietem depingit, poterit adhibere diligentiam. Ex antiquis, Catilina Sallustij omnium præstantissima; vt Trogi & Diodori nulla; media Liuij. Ex recentioribus plurimum Sabellicus detecta:; sed vtilitatem in hoc negotio nullam affert; Præstantissima, & pæne sola Argentoni, vt & alias dixi. Thucydidi omnia desunt: antiqua, moribus à nostris longe aliena; Reipublicæ scripsit, & popularis fuit; demum, qui ostentationi seruiuit, non historiæ neruis. Difficillimum enim est Historiam scri-

bere;

bere; & ob id rara. Primum, ob peritiam, & stylum, atque exercitationem: secundum, ob diligentiam & laborem in minimis persequendis: tertium, ob iudicium. Nam si parua quæque describat, ridiculum opus faciet, & legentes afficiet tædio: sin magna solum, vel etiam mediocria, tradat; optimam partem ad cultum vitæ & ad instruendum lectorem prætermittat, necesse est: ita vt legendo nihil ex eo discas. Siquidem magna omnia & mediocria ex minimis ortum habent: sed causæ illæ occultæ, proditiones, sollicitationes, colloquia secreta; corruptio ministrorum, intimorum, consiliariorum, ducum; veteres inimicitiæ, odia, æmulationes, obtrectationes, spes inanes, à quibus omnia pendent, vix sciri possunt: & qui norunt, historiæ scribendæ animum non adhibent; &, si etiam vellent tum primum patefacere hæc, non bene forsan consultum esset; multo post, pleraque in obliuionem transeunt. Propterea bene scriptæ historiæ argumentum non leue est, si minima illa solum describat, quæ ad rei essentiam pertinent; reliqua sub generali ratione. Talia sunt quæ de Vitellio ille, quod accepta clade sumtuosum conuiuium celebrarit: & de Nerone, quod quum rebellassent Galliæ, instrumenta Musicæ noui generis [tractarit:] vt in vno perditum crapula animum; in altero consilij inopiam, & desperationem intelligeres. Nam huiusmodi considerationum vna ad iudicium tractationis, al-

tera ad modum pertinet. In hac vero inopia tanta bonarum historiarum, seligemus paucas nostri temporis, de paruis regnis accurate scriptas: atque ex illis omnibus, velut bonus ille pictor ex mulieribus pluribus Venerem vnam; ita nobis ipsis exemplum traducendæ vitæ, & vitandorum periculorum, ac proditorum fabricabimus: in aliquibus audentes; sed numquam [nisi] vbi tuto agere licet; in aliquibus timidi facti. Cęterum quum duo sint genera vtilitatis historiæ, vitæ instructio, de qua dictum est, & ad perferendum aduersa æquo animo; iuuat in hoc legere historiam Io. Leonis, de Africa: Thucydidem de bello Peloponnesiaco; triumuiratum; apud Leonem, Volesi & Pisonis atrox factum; apud Senecam de Ira, tum Aristotimi Eliensium tyranni gesta; & paulo ante nos, etiam Italicas seditiones, apud Corium.

CAPVT LXXI.

Res magnæ quomodo per proxenetam tractandæ: & de nobiliore quodam alio genere.

ERGO in rebus magnis non aliam sequemur viam; [quam] scilicet vt per proxenetas qui plurimum possunt, muneribus corrumpantur; in leuioribus autem, ex mutua collusione, velut cum pharmacopolis, tonsoribus, chirurgis, obstetricibus. Hoc enim pactione & pecunia honestius esse ducunt:

cunt; nam & ad existimationem facit, & amicos comparandos. Vbi ergo magistratum, aut profitendi munus obtinere velis, diligenter considerandum, quis possit præstare. In congregationibus enim solent munera esse distributa; singulis in aliorum fraude conniuentibus. In collegijs similiter, in quibus publica res, aut pijs locis addicta tractatur, venduntur que aut locantur prædia, singulis solent addici sua: cum quibus si paciscaris, rem actam puta. Qui hoc non intelligunt, frustra quærunt talia. Quod si modo, quando titulo hastæ, & proclamante tubicine, vendi & locari solent, ad illos perueniant, carius emunt multo, non modo quam illi, sed etiam quam res ipsa valeat. Vt ergo in collusores recidat, hac arte vtuntur. His qui emere aut conducere se velle fatentur, submittunt qui varijs modis rem infament; & conditiones etiam intolerandas proponunt: aut illi, non aliis: quas etsi qui cum eo conniuet, inuitus recipiat: ipsi tamen hortantur, pollicentes (quod & præstant) conditionem dissoluturos iidem; etiam qui submittuntur, longe minore pretio facturos vt habeat promittunt, alios non plus obtulisse: interim res alteri datur. In obtinendis etiam (vt dixi) muneribus publicis, cum vno qui possit paciscaris oportet: alios ne alloquere quidem, nisi iubente illo. Nam vbi commodum vnius agitur, quoniam singuli qui possunt (quidam enim sunt qui nihil possunt, aut omnino no-

sunt) in eadem naui sunt, omnia alia silent: dico, amicitiæ ius, preces, intercessiones, & coniunctiones necessariæ, & potentium etiam minæ. Metallo enim pecunia constat: & ob id mentes hominum pecunia lapidescunt. Hæc enim Medusa est quibusdam ex his: quod ferme totum negotium in his situm est; & ipsi constantis fidei cogimur antea numerare. Nil violentius, nil certius horum negotiatione, quum omnino rem conficere velint: nam nec retinere, irrito successu pecuniam volunt; & reddere tam pudet, quam piget: Si tamen contingat vt præstare non possint; aut reddunt, aut omnino in aliam occasionem reiiciunt compensationem. Solent sub ceruicali qui dant condere. pudet enim manibus accipere. Longe hoc tutius & honestius existimatur, quam promissis agere; quæ nec vrgent, nec secura esse putant; nec vlla via, vbi obtinueris, si non dederis, exigi possunt. Est autem hęc incognitis via paratior: quod persæpe ab amicis recipere pudeat; & sine pecunia tamen, quod illis venale est, præstare nollent. Dices forsan, Quæ pessima conditio rerum, & maxime egregiorum virtute virorum; postquam non nisi emtis honoribus licet ascendere! Sed habent tempora quæque sua peccata. Atque hæc minora sunt, quam quæ olim, quum omnia vi ac scelere agerentur: nec honoribus tantum fraudabantur, sed vita eripiebatur innocentibus, virtuteque præstantibus nunc sunt ad auaritiam versa. Sed

sa. Sed mitius est longe hoc malum; quandoquidem, vt dixi, necessarium sit, quamlibet ætatem suis vitijs laborare: maxime quod virtute præditis hæc eadem via patet, & eisdem longe facilior est. Quod si amici potentis opera vti velis, nec tamen in illius arbitrio res est, insinuatione opus est: velut si dicas: *Scio quanto studio rem tractaueris, & quod Principis causa, tum mea, id per te facturus eras, nihilo secius id efficere non debet, vt beneficij accepti obliuiscar.* Tum vero sic te geras, vt omnes actiones tuæ liberalitatem & magnificentiam redoleant. Quum Bononiam venturus essem, potentes quidam nuncium Senatus corruperunt, vt nefanda de me retulerit; vt vix, & turpi conditione, receperint. Et quum omnes actiones in me inculpatæ essent, in illo fœdæ; fortuna quoque secunda mihi, & Principum fauor, ipsi omnia aduersa; vix tamen tum æqua conditione retentus sum; nullam aliam ob causam, nisi quod error alienus, qui ex æmulorum dolo originem traxerat, eosdem magis infensos redderet, quod mea integritate conuicti essent. Itaque tantum ille solo dolo assecutus est, quantum ego cum tot non pœnitendis dotibus, Principum fauore, & bona Fortuna. Quid futurum erat, si aliquid defuisset?

Est etiam genus intermedij nobilius in huiusmodi causis, quod nihil non posse videtur religionis fultum autoritate. Nam & blanditijs deliniunt, & rationibus suadent;

& quod maius est, deterrent; vt si non cedas, impius videaris: tibique non solum metus suppliciorum à Deo, sed à legibus Principum incutiatur. Sunt autem Cœnobitæ in hoc [genere,] mendicantes; non omnes, sed pauci quidam præcipui, & ob opinonem vulgi formidabiles, & ob legis autoritatem obseruandi, & ob iura sacra terribiles. Incredibile est, quam leui ex initio grauibus te periculis obiectum videas. Itaque his domestici ad bonam frugem; Principes ad concordiam reuocantur. (Vide in Itinerario Indiæ, Fratrum Iesu modum; & vt ipse didici ab eis. Vide & Sect. 106.)

CAPVT LXXII.

Res periculosæ quomodo tractandæ.

IN grauibus rebus & periculosis difficile est proxenetam inuenire, ac impellere: tum maxime, quod leuibus fidere haud tutum est, prudentes refugiunt. Oportet igitur eligere iratos illi [cui male vis;] & quia inuident, auaros: Nam & prudentes his caussis desipiunt, & constantes euadunt leues. Quodsi solus hoc non potes, suscitata factione, opus aggredere. Verum teipsum haud detege: sed per alium id age: & sic, vt vnus vni congrediatur. Versabiturque amicus ille tuus cum potentibus palam coniunctissime: vt qui cum illo tractant, nullum maius imminere [malum] sibi intelligant, quam

si per

si per eos dolus detegatur. In tentando autem id efficiat proxeneta, vt ille prior se prodat. Tum vero quasi per gradus illum sequere, arrabonem ex pollicitis arripiens: Onerabisque eum promissis, tantaque spe implebis, vt nihil ad cumulum possit accedere: quinimo, si à pollicitis deficiat, ab alio nil huiusmodi se consequi sperare queat. Res autem ipsæ per necessarios tractentur. raro enim sic deteguntur. Duo enim sunt maxima in humano genere vincula; coniunctio sanguinis, & consuetudo. Iuuant etiam affectus acres, verba generosa, causæ, honestæ obseruationes: Et vt in deterrendo prima ratio à fine ducitur; ita in exhortando [multum valent] exempla, dolor iniuriarum, & spes.

Vbi vero persona negotio idonea desit, compelleris autem improborum conspirationibus & periculi metu; aut de honore periclitaris, velut de dedenda arce: vt maius sit dedecus in autoritate; imitare piscatores, dum trudunt pisces in retia; circumscribe difficultates, vt semel detrudas in cassem. Si subterfugit, vel imperitia, vel quia te oderit, substitue personam ad quam confugiat. Si ad te redit, leuibus difficultatibus obiectis quasi inuitus eum recipe. Si recusat personam, abiicendus est: si ardenter in eam fertur, consilio probato, difficultatibus grauissimis ex persona obiectis, illum vi detrudes in vota tua. Hæc via securissima est, atque honestissima.

CAPVT LXXIII.

Domesticorum sollicitatio: & cautio.

PORRO domesticorum sollicitatio, maximum scelus est, & ad proditionem refertur; nec vsurpanda; nisi ad tutelam suam suorumque; & vbi grauissimum vulnus iniuriæ sine causa acceperis: neque scio an liceat. Eadem vero ratio est sollicitandi domesticos, & amicos; sed non idem modus: multiplex autem finis: venenum, vis, furtum, dolus, & secretorum cognitio. Quum omnia versaueris animo, cogita etiam illud: quod homo es, quod breuissimo tempore hic mansurus; ac simul de æterno, vbi rationem sis redditurus. Si nihil profecisti, quid superest? periculum, infamia; conscientia quoque teipsum multo effecisti deteriorem: Deum offendis Optimum Maximumque. Denique pro quo? pro felicitate? nulla in humanis est. pro iniuria? proditorem te facis, vt minorem labem eluas. Si occulte; quomodo? Si apertam vis esse vltionem; cur cogeris [aut conaris] occulte sumere? Si pro vtilitate? plurimi periclitantur: & latronis opus est, insidiari opum caussa. Si securitatis; cur vis maiori periculo te implicare? Denique quot vidisti ex hoc felices? Oderunt autores scelerum, ministros; ministri, autores. Vnus fuit hac in re singularis artifex nostra ætate, Brisacus Prorex Henrici Gallorum Regis: qui in illius odio perijt, quum

quum omnia non solum scite, quod sui muneris fuit, sed etiam feliciter administrasset. Reges tamen cauent, quasi communi quodam consensu, hoc nostro tempore, à veneficio; quoniam hoc malum commune est, & eos reddit subiectos cuicunque vilissimo caloni: tum vero quod aduersus tot præsidia niti nolunt. Ministri vero horum non solum Deo ac dæmonibus, sed etiam ipsis autoribus sceleris, & magis quam alijs inuisi sunt. Nam per Dei fauorem protrahere etiam diu vitam licet; per scelerum autores non licet. Seditionis occasiones oblatas recipiunt ipsi non quærunt: eadem causa scilicet, ne obnoxij sint pœnæ talionis. At in bello arces sollicitant, & vrbes ad seditionem: omnia præter veneficium & Principis cædem licere sibi existimantes.

Porro cura hæc multiplex est: aduersus ministros, & illorum corruptionem, & opus. Vtpote aduersus opus, ne occidant, ne venenum exhibeant, ne furentur, aut spolient; ne corrumpantur literis, colloquijs, muneribus; & si corrumpantur, vt præsentias: aduersus ministros; vt sint boni & tibi amici atque sapientes. Initia proditionum à sceleratis, vel ira, vel metu, vel inopia sunt. Canes, etsi iracundi, à proditione maxime sunt alieni, quod ira eorum breuis sit: contra pertinaces timere oportet. Proditorum tria genera sunt: subiecti, oblati, & quæsiti, seu corrupti. Subiecti multi in bello inueniuntur; præcipe apud

ea, vt ſtupris vxorum, ſororum, filiarum; tum vero ſine cauſſa. In reliquis longa res, & difficilis,& non parui ſumptus,tametſi ab initio ſecus videatur, ſupponere proditorem domeſticum. Quum bonos [corrumpere] non liceat; mali eadem ſpe, & ſecuriore, prodere poſſunt inſidiatorem. Quid ſi ille, vbi dixeris, recuſet? an non perpetuo, donec vixeris, in illius poteſtate es, vt te detegat? Quid ſi recipiat, nec agat;quid egiſti? ſumptus, periculum, anxia cura, nullo commodo. At amicus eſt. qui ſcis? At beneficia in illum contuli. ob id ſolent maleficio remunerare. Quinetiam miramur tot, fuiſſe ingratos? & damnamus fruſtra ſæpe: multi quum beneficium conferant his de cauſis;quod vbi illi reſciuerint,merito ingrati ſunt; vt in quibus beneficium perierit & iniuriam acceperint. Propterea non tam facile facta,quorum cauſas ignoras,damnabis: ſed potius vitam illorum inſpice. Sed erit coniunctus: tu ab illo (ſi ſapias) cauebis, quem tu oderis.Neque enim occluſis oculis recipere debet domeſticos in domo,qui ſibimet parari inſidias ſeu facto tuo ſcit, ſeu ob inuidiam,ſeu ob ſpem aliquam ſucceſſionis. His enim tribus cauſſis homines huiuſmodi periculis ſunt obnoxij. Sed cui ille periculo ſe exponit, qui hoc tentare audet! Et quum ſucceſſerit, minus facile illi erit quidquam efficere, in quem oculi omnium ſint intenti, & ſuſpiciones pro factis habentur, Deinde quid facturus eſt hic tuus coniun-

ctus? an huiusmodi aliquid alias fecit? & quomodo rescιuisti? Si detexit, quo tu versaris periculo? Si non fecit, quanto te periculo exponis, dum errabit, dum titubabit! Fac vt succedat: habes qui te perpetuo emungat; quemque timeas, & cui. Hæc autem omnia in Principe cessant. Propterea à Principibus & in Principibus magis timendum: hoc quamminime & rarissime à priuatis, & etiam in priuatis. Ob id Cardinales, quorum vita multis de caussis præcipue huic periculo obnoxia est, domesticos habent domi educatos, & beneuolos, ac nobiles: à reliquis, qui noui adueniunt, cauent.

Succedit casus. Hac in causa cauere oportet, ne improbos & scelestos in domo alas, lusores, fures, adulteros, Dei contemptores, iracundos, & qui iram conceptam diu retinent. Tu vero ne quemquam contempseris: multo minus iniuria afficias, aut mineris. Sed si boni sint & frugi, leniter illos admone: sin mali suspectiue, statim amanda. Ab his qui nihil didicerunt metuendum est. nam nihil scire, maximæ ignauiæ, aut improbitatis, aut ingenij peruersi, aut stupidi indicium est. Quodcunque horum fuerit, timendum est. Nam ignaui omnes, qui mente non carent, spem in scelere reponunt: Improbis scelera etiam sine præmio grata sunt. Peruersum ingenium, seu furiosum sit, seu impatiens, seu leue seu malignum, facile ad omne flagitium impellitur: neç minus stupidum, ex ignorantia.

Peruersa.

Peruersa ingenia,& stupida,& leuia,& fallacia,solùm quod præsens est considerant,aut quæ imminent ; alia non vident, aut videre nolunt; dicentes, in arbitrio esse Dei, alij Fortunæ. Horum omnium conuersatio non solum suspecta,sed plena periculi est. Raro inuenies hominem, qui ex quauis industria laboriosa aut studio viuere solitus sit, qui ad huiusmodi facinora impelli possit. Propterea sceleratis hominibus talia contingere solent, quod horum consuetudine & familiaritate delectentur.Itaq; si hos excluseris,etiam à periculo liber eris.Pręstat autem huiusmodi homines ablegare:non solum ob hoc, sed etiam ob infamiam & exemplum cæterorum, atque societatem ; ne alij polluantur,multaque alia incommoda,quæ ad hos sequuntur. Est etiam experimento deprehensum, Musicos militibus longe ad huiusmodi patranda proniores esse. Quare qui ab his timet, eorum, & quorundam sacerdotum pauperum, consuetudinem fugiat. Qui enim iam Deum spernere didicerunt,quomodo quicquam magnum esse,poterunt existimare?Sunt etiam instituto à laboribus alieni. Hoc autem docuimus esse initium omnium malorum ; vt prodigiosa nostris temporibus acciderint. Multique ex his (vix alius vllus) ad me venerunt,rogantes enixe, vt venenum edocerem. Inter quos Mediolani vnus quotidie ferme hac causa me vexabat, nescio quas fabulas in medium adducens. Et [erat] certe adeo in

ceteris suaui ac lepida consuetudine, vt ego (qui plus angue hos homines odisse soleo) tum non ausus sim cum tanto scelere illum prorsus domo exturbare.

Sequitur tertium genus illorum qui corrumpuntur ab inimicis; quorum maior longe copia est & facilitas. Vix enim pro centum huius generis, priorum vnus inuentus est. Nam vt illa rara, quæ ad casum, & ex constituto referuntur, ita hoc frequens; quia (vt dixi) facilius; & commune est principibus atque priuatis: tum vero venenum magis timendum est, quum persona & causa vilior est; tu autem nobilior, & ab armorum vsu alienus; & vis ipsa seuerioribus legibus vindicari solet. Omnium tutissima custodia est vxorum bonarum: sed si malæ sint, ipsæ sunt ministræ sceleris. Ob id sorores & filiæ, optimæ sunt; inde materteræ, atque eiusmodi; velut fratres, filiique. Nullumque tamen maius, quam ex hoc scelere, periculum quum tam multa mors sit totius familiæ, quam etiam solius domini. Et non defuere qui prægustarent, seu muniti antea præsidio, seu securi, ob paucitatem. Quis enim deprehendat aut coarguat huiusmodi hominem tamquam facinoris autorem? Nec tamen censuerim vtendum in hoc periculo, Senecæ consilio, qui toties perijt, vir fortis, ne semel periret. Sed iuuat præmunitum esse antidotis: incertum illis esse, quod edas: mandere sensim: prægustare potum: odorari obsonia: communem habe-

re pa-

re patinam; eamque postmodum diuidere, si libet. hoc autem in carnibus ac piscibus, licet non in ferculis, apud Principes consuetum est. Verum summum auxiliũ est in electione ministrorum, & eorum diligentia. Tum vero in conuersatione cura est adhibenda. Tristes, cogitabundi, aut iusto lætiores, suspicione pleni sunt, vbi caussa non apparet: [tales] quasi deprehensos habeas, non veneficij, sed sceleris saltem. quapropter statim amanda. Fieri enim non potest, vt qui ingens scelus patrare vult, animo & vultu, & verbis integre constet. Similiter vbi iactet se discedere velle, quum caussam non habet, nihil boni cogitat. Aut enim extorquere pecunias à te vult, aut scelus meditatur. Ob id enim prædicant multo ante se abire velle, vt patrato facinore liceat sine suspicione discedere. Præterea, si retineas, inuitas ad facinus meditatum; & quod tum perficere non audet, addis caussam exequendi. Si simulat, malus est. quid à malo boni sperare potes? Nulla te teneat misericordia, vbi volentes se præcipitant. Nullus amor, quum ipsi se odio habere, sua confessione testentur. Sed & qualiscunque inconstantia proditionis mater est. Securiores sunt pueri in hoc negotio viris, sed minus ad deprehendendum alios cauti. Vnus inuentus est, qui per puerum socerum suum tollere conatus est: sed non successit. Submittere qui tentent suspectos, res vtilis; modo rite peragatur: nam insontes in querelas

erumpunt sine minis, aut aperte; qui dolum meditantur, aut silent, aut gestu ac capite minantur, aut pauca obscura & ambigua verba proferunt. Iuuat & te præsente inimicum nominari ab alio: vix enim se continebit, ne vultu aut gestu quicquam prodat conscius sceleris. Et prodest etiam sæpius secreto cum apparitoribus colloqui. Nam qui conscius est tanti criminis, vix animo & lingua constare potest: nec tamen iniuriam illi faci, aut timere ostendis, quum plures adsint; & causam ignorat, qui insons est. Sæpius accidit, vt aduenientibus lictoribus, tanquam detectus esset, in fugam solus proditor se dederit. Fac etiam vt quilibet è ministris se fide præferri putet; & vt negotio præfectus, alios obseruet: sic tamen, vt vnum tantum suspectum habere te fingas. Cum coquo queraris sæpe, cibos crudos esse, aut nimis coctos, salsos, insipidos, amaros, vt gu are cogatur, modo huic, modo illi gustandum [quid] offerens: quod facile efficis, gladio succis salubribus, sed praui saporis, imbuto. Verum nulli acquiescens, multos non semel degustare coges. Maxima vero diligentia vteris, dum ægrotas. Nam huiusmodi tempora proditores, vt opportuna præcipue obseruant. Quo etiam errore sublatus est patruus meus Paulus Cardanus Antistes, & vir eruditus. At si non venenum, sed ferrum times, aut arcis deditionem necesse est sciuisse. Igitur, præter communes custodias, illud obseruabis, vt persona

sona nulla incognita quemquam è tuis alloquatur: & si plus quam semel ad tuos veniat, etiam si puer sit, res suspicione plena est. Solent capulis ensium aut pugionum literæ condi. Dux peditum Susucchus, dum Parmam circumdedisset Cæsaris Exercitus, ipse sedens Florenzolæ, per puerum capulo pugionis insertis literis, plusquam per duos menses continuauit solicitationem proditionis cum milite in vrbe; quamquam non successerit. Verum modus quo tantam rem aggrediuntur, is est. Primum quidem obseruant ex his qui possunt, (velut à secretis; is enim optimus est; aut Præfecti, si tentare Præfectum in animo sit; aut valde familiarem vnius eorum qui alijs præsit: optimi autem ad hoc sunt lenones, & collusores) an illum iratum videant, aut pecuniæ indigum; ipsumque per eum quem submiserunt tentant verbis ambiguis, querentes, quod Præfectus vel Dominus ipse auarus sit, aut ingratus. Quod si ille prorumpat, iam inimicum laudare incipiunt; tum procedente conspiratione scribunt, aut nuncium mittunt ad hostem. Sed si proxecuta est frater aut vicarius Præfecti, aut qui à secretis illi est, rem tentare solet cum Præfecto. Si mollem inueniat, si auscultet, iam res peracta est: proponuntur causæ irarum; spes, liberalitas hostis. Atque hic vnus modus est: cui obuiam ire oportet per oculatos fidosque ministros; qui perpetuo de Domino querantur: quibus propositæ sint

liciter cessit. Regebatur titulo Reipublicæ Genua, sed vere auspicijs Cæsaris, quum Ioannes Aloysius, è Principibus Fliscis, cum Henrico rege, & Aloysio Farnesio regulo Placentiæ, paciscitur, vt Genuam occuparet. Farnesius quatuor millia peditum habebat, quos illi pollicitus est quum vrbem obtineret: Massiliæ habebat rex Gallorum classem non paruam, & ipse opem laturus. Omnes in hoc conueniebant, vt Genuam è Cæsaris manibus eriperent: cui cessura esset; & quo animo inter se fidem seruaturi, incertum est. Paulus Farnesius, Pont. Max. Aloysij Farnesij pater, triremem Flisco concesserat, tamquam Turcicas res deprædaturo. Hāc igitur dum armare se fingit, domum implet tercentis militibus, subditis suis: Inde conuocatis triginta Nobilibus, atq; in cœnaculo conclusis, literas fictas ab Aloysio Farnesio ostendit: quasi ab illo moneatur decreuisse Iannetinum Dauriam per Centurionem Lercarum eum occidere: Ea de caussa velle præuenire insidias hostis: Andreā Dauriam in extremis laborare: occiso hoste vrbem in libertatem redigere velle. Quumq; ad hęc verba illi & nouitate rei & magnitudine periculi obtorpuissent, eductum pugionem tradidit illis; rogans, vt potius eum occiderent, quam paterentur à tam indigno hoste interfici. Qui aderant, timore potius, quam spe adducti, eum sequuti sunt. Itaque in ciuitatem excurrit; Giannettinum interficit, custodumque partem: sed dum classe soluere

ſatagit, maris profundo mergitur. Illud miræ ſæuitiæ indicium fuit, quod pridie Andream Dauriam alacri vultu quum ſalutaſſet, filios Giannettini, quos occidere deſtinauerat, chare amplexus eſt. Sed audi dolum dolo relatum. Mittit Aloyſius Farneſius gratulatum ad Andream Dauriam, quod euaſerit, legatum Auguſtinum Landum, Placentinum optimatem. Andreas Dauria publice quidem eum læto vultu excipit: interim clam promiſſa eius filio filia Giannettini, cum dote ampla, paciſcitur cum eo, vt Farneſium occidat: quod & effecit. Apparet igitur, Fliſcum nulla iniuria, ſed inuidia ſolum motum, tantum patraſſe facinus. Nam quamuis ab initio iniuria magis ardeat, ſemper remitti ſolet: at inuidia contra perpetuo creſcit. Iniuria beneficijs & officijs extingui ſolet; illa tam beneficijs, quam etiam offenſis augetur. Ita vt inuidię nihil tutius ſit abſentia: præſentia enim, & laudibus ciuium, mirum in modum augetur. Iniuria pręterea metam in vlciſcendo ſibi proponit iacturam aut damnum illius; inuidia ſine miſericordia eſt. Cæterum illud mirum, quod tot Principes nullis ferme priuatis iniurijs, nec inimicitia Regum preſſi, cum tot ſtipatoribus, interfecti ſint; Andreas Dauria, Regi Gallorum antea inimiciſſimus, modo Pontificis, occiſo filio, vir decrepitæ ætatis, per vrbem cum puero ambularit, vltimaque ſenecta, atque multo poſt, in lectulo ſuo obierit. Cuius rei cauſam, quum ſæpius mecum expendiſſem, eam

ſem,eam fere credidi; quod inimici proprias vlciſcuntur iniurias,ferucnti ira; Regum miniſtri, alienas, nec irati:vnde ancipiti animo & timido opus aggrediuntur; vt niſi aperto loco, vel minus cuſtodita vrbe, vel ſub ipſo Principe, aut complice, non audeant talia. Principes etiam ipſi non adeo irritantur (ob multitudinem negotiorum)ab iniurijs; nec irritati adeo ſæuiunt, ob honorem; & quoniam verentur his vindicare modis,quibus ipſi ſunt obnoxij:verum potius ad ea recurrunt, à quibus non timent.ea ſunt falſa iudicia; quibus, etſi raro inſontes occidunt, ſontes tamen dimittendo, ſpem audaciæ faciunt: atque ſic perimunt reos,odij ignaros. Qua de cauſſa pauci Tyranni noſtra ætate occiduntur: olim plures, quod ſine iudicio interficerent ciues.Ita qui etiam noſtra ætate,ob iram, antiquorum veſtigia ſequi voluerunt, à ſubditis occiſi ſunt. Ergo eos qui manus illorum effugiunt, exilio damnant, inde proſcribunt: ita per ſicarios ex lege ſine lege damnant. Hoc autem vlciſcendi genus, quum adeo lentum eſt, paucioribus damnum affert. Quod ſi etiam pergant ſine iudicio vlciſci iniurias, carnifices hi ſunt noti, & viri temeritatis improbæ:vnde ab amicis admonentur: obſeruatur ex aula diſceſſus, apparatus,ignota cauſſa aduentus in vrbem; vt plerunque inanis conatus reddatur. Verum qui ſic ſuſpicione laborat,deuitet frequentiam immodicam hominum, loca quæcunque obſcura, conſuetudinem cu-

insuis loci, solitudinem, noctem, homines ignotos porticus, subgrundia, ollas pensiles, reditum per easdem vias, pompas, & vbi missilia iaculantur, vbi machinæ exonerantur, equis hastisque certatur. Vbi quis appropinquat, mentem adhibeto; maxime dum præterit. Plurimi præteriendo occisi sunt. Quemcumque qui te sequitur, vel etiam procul, etiam pueros, iube obseruare. Solent enim hos (vt minus suspectos) pro exploratoribus mittere, qui tua obseruent vestigia. Denique si res magna agitur, præmitte qui videant, an tutum sit iter; ac constituto signo indicent, antequam in laqueos incidas. Qui sic cauent, omnes euadunt. Neque enim quemquam oppressum vidi, nisi qui non præuiderit, aut qui contemserit seu non curarit, seu recte non curarit.

In litibus autem multo sæpius exploratores submittunt: idque minus execrabile videtur; quoniam non alienum malum, sed proprium commodum quæri videtur. Neque adeo periculosa res: imo nec prorsus legibus interdicta: & ob id multo plures exploratores inueniuntur, quam in tanto scelere. Ergo illi qui minus mali sunt, aduersario renunciant quæ aguntur: alij male consulunt: pessimi sunt, qui etiam impediunt. Hos etiam facilius est deprehendere, quam alios, quod in minore periculo minus caute agant: & tu non adeo timore præpediaris. Ceterum & ab huiusmodi insidiis cauere oportet, & longe facilius, quoniam alienos ad tutelam

telam alere non est necesse. At de ministris qui extra domum sunt, alia ratio est.

Hæc itaque sic se habent. Verum me non leuis subit admiratio, quod homo, nisi omnino ab alio proditus, in tantum scelus prorumpat, vt prorsus soluto vinculo humanæ societatis, & Dei voluntate posthabita, & naturæ neglecta lege, imo corrupta, domesticos & viscera nostra cogat nobis insidiari. Sic enim & Christus hoc genere iniuriæ pessimo ob inuidiam à suis proditus est: vt nihil nequius sit, nec constet, quis sit infelicior; an qui tam misere perit; an qui tam scelerate superest, & aura fruitur. Mihi sane, si alterum subire oporteat, præstaret sic occidi, quam occidere quemquam. In vno enim finis est saltem omnium malorum; in altero initium exilij omnis boni: nec tam graue videri potest, iniuste periisse; quam inuisum Deo, legibus, humano generi, superesse Vnde multi etiam ex his sibi manus intulerunt: certe vix vllus euadit ab exilio [aut exitio] execrabili. At in proditoribus hoc non tam damnandum est; quum in inuento suo perierint: facileque ad huiusmodi homines perdendos, alij qui se subijciant, inueniuntur. Propterea plerique horum eodem mortis genere pereunt. Quocirca nescio quam laudabile inuentum sit quarundam Italiæ ciuitatum, qui exules à domesticis per fraudem interfectos, non solum iure interfectos iudicant, sed proditoribus præmia addunt: quũ non animaduertant, tametsi pau-

ciores faciant latrones, eos tamen qui supersunt, facere deteriores; & exemplo alios ad prodendum socios, & dominos, & mensæ sacra [violanda,] incitare; vt postmodum non lege contineantur. Quinetiam, filiis eorum, ac nepotibus succedentibus, rempublicam replent scelestissimis viris. Adeo execrabili exemplo hoc agitur, vt quum Triumuirorum lege de proscriptis (qua nihil iniustius, nihil furiosius) illi tentarent potentiam factionis aduersæ minuere, multorum tamen seruos, qui dominos prodiderunt, damnauerint: hoc facto alios quod seruassent, aut seruare conati essent, laudauerint, & quosdam eorum etiam præmiis affecerint. In vniuersum igitur, vbi virtutis aut gloriæ incrementa adsunt non adulta, hic liuor non adeo infestat, curam adhibere oportet, vt inter tuos solum viuas, aut amicos & domesticos sapientes, bonos, & graues, filiosque bonorum, & bene educatos. Et genera quædam sunt hominum, ac familiæ, quæ omnino immobiles sunt, & quauis causa à proditione alienæ: ex gentibus Germani, maxime Heluetij, & ex familiis Cardani, aliæque in oppidis quæ durius educant filios suos, atque simplicius; & nobiles magis, quam viles: & ex ætatibus pueri, inde senes, post ætate constantes; minime adolescentes, & iuuenes: hi tamen etiam deteriores, & omnium pessimi: & ex sexu, feminæ longe periculosiores quum impudicæ fuerint. Nam per earum amatores, cui-

que

que ad facinora indubia patet via. Quare tales protinus ablegare oportet. Vnde si vxores sint in hoc discrimine, adeo infeliciter agitur, vt nullus euadat, nisi cui necis suæ quæsitor defuerit: contra securissime, quum casta & pudica est mulier quæuis, vt nulla sit custodia melior. Viros enim quoscunque diligentia hac in re præcellunt.

CAPVT LXXIV.

Quomodo homines ad magna pericula inducantur.

IN grauissimis autem & periculo plenis actionibus nunquam consilij tempus vilibus personis relinquere oportet. Nam primum titubant, deinde æstuant, ac sudant: demum aut se detegunt, aut ea agunt, per quæ ipsi ac complices deteguntur. Andreas Lampugnanus, quum occisurus esset Tyrannum, pridie solum detexit famulo suo, vlturum se iniuriam acceptam à primario quodam sacerdote, pollicitus par caligarum, vilitate muneris tegens magnitudinem meditati facinoris. Post, quum occisurus esset Principem, nulla ad consilium data mora, inquit: Quum eodem in periculo versemur, seu occidamus Antistitem seu Principem, tutius est Principẽ occidere. Annuit ille, & rem peregit. Laurentius Medices paulo ante dixerat, se occisurum inimicum: quum tyrannum A. Medicem esset occisu-

tus, aperuit consilium; tum additis etiam minis, si recusasset: quem palam est, si tempus habuisset, detecturum fuisse seriem cogitati facinoris. Sæpe etiam tempus profuit, & multus risus, ad periculi magnitudinem occultandam. Vbi verò sensim proposueris aliquos in huiusmodi nassam includere, minimâ periculi partem solũ illis detege, eamq; nec admodum certam, imo etiam falsam & inanem: inde illos abigas, ita vt pudore ac repulsæ dolore vltro se offerant. Rursus receptis adaugebis periculi magnitudinem, atque itidem reiicies, dolore, ira, pudore vt illos (modo dehortando, tãquam minus aptos; modo terrendo falsis & inanibus periculis) inflammes ad quoduis discrimen subeundum. Sic Leonidas Spartanorum rex, socios non dubiæ necis expectatione continuit. Hoc genus actionis præstantissimum est omnium eorum quæ in hoc libro continentur, tum exemplo, (qui enim hoc potest, alia omnia posse videtur:) tum admiratione: &, si necessitas ingruat, vtilitate: modo tam noueris te à periculo, illos ab exitio eximere, quam in facinus incautos impellere. Tuæ enim existimationis est, nec minus ad propriam pertinet vtilitatem, quam ad decorem, eos quos per imprudentiam ipsorum accendisti, tua sapientia ab impudenti etiam ruina eruere. Impelluntur facile simplices, inexperti, prodigi, aleæ & luxui dediti, feruidi ingenio, & qui vix quiescere possunt vno in situ, adolescentes maxime,

xime improbi, auari; atque ideo maxima pars hominum: modo dux peritus non desit; tum specialiter hostis tui gloriæ inuidentes, inimici æmulique. Summa autem artis in tribus constat, (maxime apud Principes) quam exacte tenent Turcæ, vti præmiis, metu, & vt non intelligant periculi magnitudinem. Metu quidem, vt maior minorem depellat, proposito pali supplicio tergiuersantibus: Præmiis præsentibus, honoribus, atque pecunia; tum exspectatione melioris vitæ post mortem: quam totam ad luxuriam instituunt, vt inter conuiuia, & puellas, puerosque ministros, & saltationes ac flumina lactis, vini, aquæque consistant, tum somnos, viridaria, libidinemque: scite quidem, postquam mentiendum est, saltem votis illorum satisfaciunt, vt nil desit. Vt autem periculi non intelligant magnitudinem, & persuasionem, dicunt, omnes vitæ suæ exitum in fronte descriptum ferre: vt nil prosit [vel intersit] seu deuites, seu fato vltro occurras: ideo deuorant opium perpetuo, vt obstupescant. nam etiamsi periculum non immineat, dimidium drachmæ quotidie ferme assumunt; quum imminet, drachmam integram. Est autem apud illos syncerum; nostrum opium vix pro triente. Hoc lætos efficit, & alacres, & nil cogitantes. Atque his præsidiis soli gentium [Turcæ] aduersus præsentem mortem ruunt, quum reliqui pugnent. Cæsar præmiis, adhortationibus, decimando, tergiuersantes,

hostium numerum & vires ante augendo, impellebat.

Res secretæ hoc modo tentantur. Per fidum nuncium transmittitur epistola absque nomine scribentis, cum frusto nummi aurei, si libet: ille dat nuncio communi, & modico precio, vt suspicionem auferat: nomen non subscribit; sed vbi rem esse veram compererit, aut conditionem receperit, ex exemplari epistolæ, vel frusto nummi aurei cognoscere poterit. Quandoque etiam datur multis inuoluta vinculis, nunciusque statim rediturum se pollicetur, sed non redit. Si igitur ille tuo beneficio euaserit, aut aliquid adeptus sit, ad occasionem symbolum paratum habes. Sin de conditione recipienda agitur, tunc tribus opus habes; vt persuadeas; vt premium accipiat; vt respondere possit. Vt ergo persuadeas, ab iniuria, à tyrannide; & contra, ab honesto, ac liberalitate, & promissis, & à facilitate, atque securitate; vt respondere possit, transmittat fidum cum symbolo ad forum. Tunc tu per nuncium cuncta declarabis: qui vbi è suis sit, iam es in tuto; si alienus, nil fidas. Partibus concordibus facile est cuncta tractare. Ne tamen sit in vtramq; partem proditor, obsides accipies sub euentu, filios, aut fratrem: si facturus est, sua nihil intererit; si grauatur, ancipiti est fide. Magnitudo tamen præmij, & dolor offensæ, & vanitas hominis quandoque sufficere possunt; aut necessitas facti cogit. Si verò prætentaturus sis Principem,

cipem, quem auaritia laborare intelligas, per intimum id ages: sed non vt illum, verum hunc ipsum. Solent hęc fieri per eos quibus tuto arcana committere possumus: neque id importune, aut palam, sed sub iustitiæ prætextu primum; inde illo quasi condolente ad pollicitationem deuenitur: tum si certus es de fide, dabis teste non teste arcanorum custode. Si dubitat expositum, dabis chirographum sub quo velit trapezita. Summa autem rei est, vt iustum sit quod petis. Nam iniustam rem pretio emere, turpe est, & duplex scelus. Plus autem est in actione, quam in præceptis.

CAPVT LXXV.

Verborum vis.

IVXTA id dubitare expedit, tum etiam, quia docuimus tam diligenter habendam esse rationem eorum quæ dicuntur; an omnia verba plurimum noceant, aut iuuent. certum enim est, plura in irritum excidere: alia tamen multum iuuant: sed plura longe sunt, quę plurimum obsunt. Scire igitur prę-stat quæ sint, & cur hæc plurimum iuuent, aut noceant, alia in irritum cadant, seu bona seu mala. Quæ igitur apud amicos, aut non inimicos, nec æmulos, nec superiores, nec ab illis suppositos ad explorandum proferuntur, pleraque (nisi omnino improba sint, aut affectus plena) in irritum excidunt. Vn-

de rursus error eorum, qui huiusmodi personis sua narrant à quibus neque auxilium neque iacturam consequi possunt. Ad inimicos & æmulos directa, tum vero ad amicos & potentes, si extra rem sint, iuuare nil possint, & plerunque in irritum & ipsa excidunt. Possunt tamen obesse apud inimicos & insidiatores; tum prodesse aliquando, si simulata amicitia contrario sub sensu proferantur. Quæ autem plurimum possunt [aut prosunt,] sunt quum ex composito res tractatur apud potentes, aut à potentibus submissos, aut apud eos cum quibus negotium peragitur; aut si cum exploratoribus sermo est, aut inimicis, tunc verba ad normam componenda, & plurimam habent efficaciam. Quæ tamen iuuare deberent, sub iniquo auditore, & quæ obesse possunt apud illum qui amicus est, effluunt sæpe inaniter. Ob id plurimis visum est, verborum obseruationem non tantam esse debere. Verum falluntur. Etenim si quis vnam tantum gemmam magni pretij, inter multas consimiles falsas obruptas cinere haberet; aut plantam aconiti in horto; cogeretur & cinerem totum cribrare, & herbas singulas horti explorare, ne vel gemma periret, vel venenum inter cibos per incuriam misceretur. Ita quamquam non semper necessaria esset hæc obseruatio; ob periculi tamen magnitudinem, ne aliquando inter tot occasiones verbum vnum excidat incompositum, quod ruinam afferat; aut omissum, quum dici oportuerit,

portuerit, perdat nos, summa diligentia opus est, ad verborum & sententiarum collocationem, tum præcipue in locis publicis. Deinde quum sermo est cum Dominis potentibus, aut magistratibus; tum quum de negotio agitur, seu ex composito, seu fortuito. Nam sæpe accidit, vt quod fortuitum videtur tibi, ab illis ex composito agatur. Oportet autem animaduertere, quod qui captant, saltem duo sunt, seu simul veniant, seu (quod artificiosum magis est) vnus post alium; aut si se in abdito collocent, aut si cum inimicis vel insidiatoribus, aut æmulis aut his qui ab illis submissi sunt, & maxime sub forma salutandi te, negotium sit. Porro in colloquijs maxime ordo facit ad mouendum, tam ad laudem, quam vituperationem. Velut si quis dicat, Amo te, quod me alas, vestias, & erudias. Meditari autem oportet hoc, à fine originem ducendo, conuersa ratione verborum. Maxime autem fidendum est huiusmodi verbis, quum beneficium quærimus, & quum res est cum magnis viris, quæ verecundiam illis mouere possunt. Eam enim solum vereri videntur. Quamobrem ad illam componenda est animi ratio; atque illi insistendum. Exemplum autem verborum compositorum ad efficaciam, quum sententia eadem fuerit, tale est; vt si cui persuadere cupias, non oppugnandum amicum tuum, dicas, Displices amicis tuis, atque illius; quasi dicas, omnibus hoc est dehortari. At quasi hortaberis, si dicas, Displices amicis

tuis, atque inimicis. Quis enim inimicis displicere non cupit? Illius tamen amici (scilicet, qui oppugnatur) inimici sunt eius, qui oppugnat.

CAPVT LXXVII.

Homines quomodo captandi, iuxta conditionem vniuscuiusque.

PRo singulorum igitur administratione, quinque hæc obseruare decet. Primum, vt propriam atque hic descriptam tractationem attingamus; inde ad generalem deueniamus, in qua præcepta continentur; post ad singulorum tractationem generalem; deinde ad similia, vt pro amicis, de socijs, pro his qui extra patriam sunt, ad exilium; demum, quod omnibus maius est (quandoquidem singula complecti infinitum fuisset) ad methodum, qua tractatio illa inuenta est, omnia redigere; & ex vnaquaque minutissima scrutari, atque inuenire. Proponamus autem quomodo quemque captare liceat. Id sumendum est à præmio ampliore, iuxta conditiones hominum, mores: sexum, atque ætates. Captantur ergo trifariam: aut quia proponimus quod præstare possumus, sed non præstamus; aut quia pollicemur, supra quam præstare possumus, aut præstamus; aut quoniam præstamus pollicita, sed illa non sunt ei quantum persuasimus vtilia. Ergo simplicibus plus pollicemur,

licemur, quam præstare possimus; credulis, quod præstare nolumus; imprudentibus, velut pueris adolescentibus, mulieribus, quod vtile eis non est. Auari simplices persæpe redduntur desiderio magnitudinis premij obcæcati. Potentes facile captantur: sed captati periculum afferunt graue. quapropter captare eos conuenit in his quæ illi non magni faciunt: aut vbi captaueris, alio eundum. Ob id ab his qui sedem firmam non habent, omnes cauent. Pauci enim quum possint euadere ne capientur, summum præsidium est in vltione: quam quomodo sumes de eo qui circumuagatur; præsertim incognitus, & mutato nomine, atque prenomine: (quod facere solent circulatores, & sycophantæ) demum vbi captatus non potest rescire, se captatum; aut quo captatus fuerit? Propterea magna industria vtuntur deceptores, vt plures id agant: quemadmodum & fures etiam; præcipue domestici. Scio vnum esse è tribus: sed quis sit è tribus, nescio. Captantur facile singuli in his, quibus delectantur: mulieres in ornamentis, senes in lucris, iuuenes in amasijs. vnde Comœdiarum origo. Ob id magnitudo lucri, præsertim ab ignoto vel aduena proposita, plena est suspicionis apud cautos. Vtuntur autem captatores multitudine verborum: non solum ob rationes quas adducunt, sed vt obtundat audientem, ne possit cogitare. Quamobrem est præcipuum signum captatoris, præter conditionem, &c. Captare so-

lent nos improbi ex improuiso adorti, tum magis quum illos tu conueneris alia causa: nam maxime, ni caueris, inconsultum adoriuntur, de tuo negotio cogitantem: in quo forsan illum sperabas meliore conditione aggredi. Ideo supremæ calliditatis indicium est, quum à proposito te diuertunt, tum quærunt quæ concedi non possunt. Vbi tu negaueris, statim subijciunt, vt saltem hoc negare nolis. Id autem est quod concupierant: Duplicisque generis esse solet: aut minus tibi graue, quam primum; aut etiam, si omnino simplicem te existimauerint, grauius etiam, solumque (quod alteri subiectum sit, & dictione illa, saltem, & fuco aliquo verborum, & importuna petitione, atq; imprudenti, tum improuisa nimis, & nullo temporis spatio ad cogitandum dato, in tanta inuersione rerum) leuius visum. Ob id exspectare solent, vt tu, tamquam imparatos, prius illos aggrediaris.

In remunerandis beneficijs aut officijs, te ipsum exhibe datorem, vbi quantum oportet dare velis. Nam si per alios dederis, iam illi excogitabunt te [non] id saltem dedisse; plus forsan etiam dedisse, retentum à ministro. Vnde cogitatione maius officium vel beneficium [concipiunt.] Vbi resciuerint non plus datum, statim minus quam conueniat datum existimabunt, atque contemnent te; aut saltem ægre ferent, satisfactum non credentes.

CAPVT

CAPVT LXXVII.

Amicorum vsus, & familiaritas.

CAVENDVM insuper est, ne nouas amicitias importune petendo, auxilia & pecunias, aut mutuum vexes. Vt enim surculi teneri, si onerentur, aut trahantur, franguntur; ita amicitiæ, necdum longa consuetudine & officijs confirmatę. Obseruandum est etiam, ne in adeundis amicis, vel alijs, intempestiue quid agas: & ne tam diu maneas apud eos, vt cogantur vale tibi dicere. Quin potius, quum vides illum aliena curantem, aut tacentem, aut oscitantem, aut cuipiam rei necessariæ incumbere volentem, antea discedendi veniam petas. Cogita id tecum: negotioso viro eripi quicquid perierit [aut perierit] temporis. Aut enim lucro aut tibi deputatum esse: quod si lucrum non adfers, importune aduenis; nisi sua causa: Nam periclitanti succurrere, pro lucro poni debet apud ciuilem virum. Si autem discessuro te, & veniam petente, nouos aggreditur sermones, intelliges quam cupiat te manere. At qui diuites sunt, hoc non cogitant; sed patientia impeditorum absque fructu abutuntur. Hos eludes, dicens, nuncium epistolam præstolari. Sed si notæ sit petulantiæ vir, per nuncium hac excusatione illum ablega, antequam ad te veniat. Potes, si libet, præfatus per internuncium temporis angustiam, & negotij necessitatem, admittere; & dum di-

mittis, tum gratias agere: nam etsi hoc inuitari videatur, fatigatus tamen intelliget, non redeundum. Amicos autem veros, & ad amicitiam veram aptos, diligenter retinere coneris. Res enim maxima est, vt dixi, in humanis vera amicitia. Cur autem tam pauci sint, quum res sit adeo vtilis, non aliunde quam ex eius compagis imperfectione accidere potest, & natura fluxa. Adeo vt summum Opificem nos potius admirari ex hoc deceat, qui ex tam sordida colluuie elegantissimum fecerit animal; quam quæ desunt & rara sunt, quærere; aut queri de his. Ciuis autem inquilino ne nimium se insinuet; quoniam suspecta est illis horum amicitia. Quod vero ad actiones attinet, illud primum perspicere debes, summum bonum esse in amicitia; quo maius in humanis non inuenere sapientes: Quodque præstantissimum in humanis operibus, est benefacere. nam hoc ipso gaudet Deus, a nemine recipiens. Quicunque enim beneficium petijt, se illi subiicit, & testatur suam humilitatem. Hoc igitur persuadebis amico maxime potenti, vt eum beneuolum habeas. Quum vero in beneuolum conferre beneficium vis, si totum tui muneris sit, nec occasio vrgeat, serius præstato (nisi rependas,) vt maius videatur, & maiorem præstitisse diligentiam; ita tamen, ne panis lapideus fiat: sin alterius, quam celerius potes, ne in periculum adducas, aut adduxisse videaris. Si cognitus, qui nihil præstet, impudenter officia

officia exigere perseueret, quem tu partim spe, partim metu gratiæ, quam promeruisse credis, amittendæ abigere dubitas, aperte commemoratis in illum officijs (modo obesse non possit: tunc enim subducere tacite se præstat) ingratitudinem illius exprobrato. Nam hoc pars est gratiæ: quam rependere tenetur. Nec dissimulabis te nescire, qua natura sit: intelligetque, te non metu, nec ignorantia præstitisse officia, sed propria liberalitate. Tum vero memineris, quibus verbis ad hoc opus sit; & quam personam referas, sacerdotis, togati, nobilis, & eius qui mansueti nomen sibi vendicat.

CAPVT LXXVIII.

De negotiatione cum amicis, magistratibus, & absolutione impetranda.

IN impetrandis autem beneficijs maximus est illorum vsus, quum res quæ quæritur, à nullo alio quæritur, & munus id exposcit in quo excellis; vt profiteri iam claro in profitendo viro: Secundo, quum etiam aduersus competitores: Tertio, quum quod quæritur, proprium non est tibi, nec in eo excellis; sed tamen præmio & honori, labor, industria, atque cura coniuncta sunt, vt in magistratibus: Vltimum est, quum est merum donum; vt in sacerdotio, & pensione, ac bonis exulum. Maximum est enim pro alio quærere: quod est, ac pro se ipso impetraret.

Nam & gratia exhauritur nihilominus; & locus non relinquitur vlteriori petitioni. Fallit, quum specie bene meriti consulitur, amicusque illos id è reipublicæ vtilitate esse docet. Est etiam hoc in Principe minus honestum, nec sine suspicione venditæ gratiæ, sed facilius. Quum vero à populo petitur, honestius, sed difficilius. Vnde conandum est, vt aliqua in re si singulari excellas, aut Principem, aut Multitudinem officio aliquo præcipuo demerearis. In precibus ad amicum pro amico, vnam sufficiet caussam amicitiæ adducere, sed omnia complectentem; velut in excusationibus vnam & euidentem; vt quum amicus ad cœnam Principalem me inuitasset, dixi; Non par esse sufficientem cum Principibus edere. Si amicus aberret, coram astantibus dissimula: si testimonium tuum poscit, ride; quasi animaduerteris illum ioco dicere: interim, si sapiat, commutabit sermonem: numquam tamen responsum dabis, sed magis ridebis.

Si autem à Senatu vel collegio aliquo quid impetrare cupias, considera an factionibus laborent; &, si duæ sint, aut plures. Si [pluribus] factionibus laborent, potentiorē ex illis vere amicum habere melius est quam septem ex dimidio; tum quod in multis, dum vnus alterius officium expectat, nullus præstat: tum quod singuli languide seruiunt, res autem efficacia indiget. Vnus autem, qui potest, dum efficaciter agit, non obsistentibus aliis, (quum factione non pertur-

perturbentur) sine impedimento obtinet. Quod si duæ sint [factiones,] Principes tibi conciliabis, certiusque negotium obtinebis, quam si sine factione essent. At si sine capite, & multifidis laborant dissidijs, melius mediocriter omnibus placere, quam admodum paucis vehementer; quod tum hostis vnus plus impediat, quam duo amici adiuuent. At si non de obtinendo magistratu, vel alia re vtili, sed liberatione ab accusatione agitur, semper melior est vnus acris defensor, quam pericliteris in duobus inimicis exitialibus. Summum ergo est auxilium, habere potentem, acrem defensorem; sed, si potes, nullum talem hostem. Quum vero res vel sic pro deplorata habetur, vtile fuerit, non solum in ciuilibus altercationibus, sed etiam in bello, aliquos habere amicos, qui hostis officio fungantur, qui ex inopinato tibi adhæreant; tumque statim decernere seu manu, seu suffragijs, detectis consiliis hostibus attonitis nouitate facti: etiam quod exemplo moueantur, & quod caussam potentem reputent: & quod tempus consilii ereptum sit. Sed de his etiam alibi diximus: (Sect. 15. & 91.) Est autem quoddam præcipuum, quum omnia ferme aduersantur, vt pugnes quasi à latere. Cuiusmodi ego in Senatu Bononiensi, à principali vtilitate; Plus est seruasse vnũ è vobis, vel vxorem, vel filium, aut fratrem, decem millibus aureorum coronatorum; quæ summa maior est quouis stipendio vniuerso meo, etiam-

si victurus essem annos Nestoris. Hoc autem falsum existimare quum obiicere licuerit, in tot annis præcedentibus quis obije in manibus meis è vobis, aut necessarijs vestris? Vocaturque, à comparatione emolumentorum. [aut commemoratione.]

Quum vero suspicaris persuasum Principem aut magistratum, aut amicum potentem ab æmulis, de falsa accusatione; illum autem ad tuas partes trahere speras: ne deneges factum, quod non obiicitur; & quod defendere, non præsente accusatore, vanum est: forsan enim in suspicionem nouam venies: & si pauca dicas, non sufficient: si plura, videris abuti amici existimatione; vt inimicum tum tibi compares, quando amico maxime opus erat. Sed sufficiat (quod etiam in vsu est apud quoscunque graues & prudentes viros) dixisse: Non me latet, quæ dicant quidam; sed ego paratus sum ostendere, quæ feci, aut coactum egisse, aut optimam rationem iniisse.

CAPVT LXXIX.

De amicorum vitijs.

QVOD si ab his, quibus amicum te esse cötingit, quosve colis, opes (vt solet à pauperibus) mutuo, à potentibus officia exigantur, hæres in vado. Nulli si concedas, amicos perdes: vni, non alteri, si des, pro vno amico plures efficies inimicos: omnibus

si des,

fides, illos non ob id seruabis; temetipsum absque dubio pessum dabis. Ergo ne des rem, caueto; officia præstabis; sed huiusmodi, ne te euertant, nec grauia sint. Ab amicitia igitur pauperum petacium, auarorum, & impudentium cauebis; & eorum qui tua prodigunt immodice; maxime autem obstrictorum ære alieno. Excusabis, non habere; mutuo dedisse. Si perat pecuniam, offeres pignus; [quod] fateberis te habere, sed corruptum, vitiosum. Demum, si dare cogeris, alacri animo, non vt inuitus, dabis. Vbi tardauerit restitutionem, occasione simulata repetes. Multa dabis parua; eo animo, vt dones, non vt mutuo des, & non audeat maiora petere. Sic ego duos aureos coronatos amico dedi; vt non auderet quicquam maius petere: & bene cessit; quum etiam multis officijs mutuum abunde pensauerit. In magnis, cautionem aut pignus si offerat, accipies, causatus incertos vitæ euetus: si non offerat, te excusabis. Melius est, parui precij amicum amittere, quam magni precij rem. In officijs nihil cuiquam denegabis; sed prompte, alacriter, ac etiam non rogatus, modo monitus, præstabis. Quidam hac techna in absentes vtuntur: Post duos menses scribunt; & sub præsenti die, quo ille requirit; vt literæ videantur fuisse interceptæ, & in mora. Tum videntur satisfecisse bona voluntate: ille tamen, tamquam præterita occasione, petere [ea,] aut adire non audet. Solertissimi quoque hominis

consilium est, quum amicus crimen admisit, aut frater, quod latere non potest; tu vero potens fueris, damnare illum, expellere, de iure cum illo agere; sed demum sic, vt sententijs iudicium absoluatur. Ita tuo honori, & illius securitati, prospicies. Sed si inter duos amicos contentio sæuiat; tu vero arbiter sis, hoc age, vt inuicem persuadeant alter alteri: nam si hoc non potes, alterutrum facies inimicum, vt Bias inquit. Quare iudicio renuncia: Si non potes, sic diuide iudicium, vt quisque habeat, quod maxime placet. Aliter si feceris, periculum est, ne dum vtrumque retinere conaris, vtrumque amittas. Quodsi amicus, tum maxime potens, à te requirat, vt amico tuo, qui eius sit inimicus, inimicus sis, multa habes huius argumenti præclara exempla. Velut illud Attici cum Sulla: *Noli, oro te, aduersum illos me ducere, cum quibus, ne contra arma ferrem, Italiam reliqui.* Quid prudentius, aut elegantius? Sed & illud eiusdem, quum Antonium & Ciceronem amicos simul retinuit, inter quos odium fuit, mortali omni maius: rursus inter Antonium, & Octauianum; inter quos de Principatu orbis contentio erat: & inter Octauianum & Brutum; quorum vnus pro libertate, alter de Imperio orbis certabat; parricidium exercentes simul, atque obijcientes. Vt credas eius fuisse exactam Dialecticam in ciuili tractatione: quam condiscere potes ex his quæ recitaui. Itaque vim illorum verborum scrutare, donec exacte asse-

cte assequaris, ad infinitos vsus accommodatam. Si pro amicis suis non amicus te fatiget; vbi bis aut ter illi concesseris, excusato libere, docens, non sufficere. Vbi hoc egeris, illi tum satisfacies, nec inimicum feceris. Multi de his, quibus conuersantur, eorum facilitate abusi, dum omnia sibi de amico pollicentur, repulsam passi, pudore eius fiunt inimici. Ob id extremo illo actu vt amicum retineas, si potes, non spe sua eum fraudabis.

Porro res amicorum, & error illorum, maxima sunt, & quæ integram exigerent tractationem. Sunt quidam qui secreta tua exquirant: quibus si ea dicas, præter periculum ne reueuent, illorum postmodum arbitrio viuere cogeris: adde quod nescias quantum amici sint: quod etsi scire te docui, non tamen primum est id agere: Sed si communicare nolis, recedunt ab amicitia; alij occulte te oderunt, quidam etiam aperte. Nonnulli acriter vrgent, ac si debeas. Sed hos reiicere debemus: & leue malum est: aut enim ipsi stulti sunt, aut stultum te arbitrantur. Ergo in huiusmodi difficultatibus fallere illos conuenit, non sermone, sed re; atque ita, vt si proferant [quod ipsis reuelasti,] nihil omnino noceant; aut etiam iuuent. Inde attentissime ita subodorare negotium cum tuis amicis, vt cognoscas quam fidus sit. Si tegit, amicum esse, sine periculo expertus es. Verumtamen optimum est, non detegere, quod sciri nolis; aut saltem iam cognitis

amicis, & nihil tale requirentibus. Alij vero sunt, qui ita amici sunt (& satis boni,) vt nullum patiantur esse tibi alium amicum: qui non tam tibi, quam sibi, sunt amici: alij qui patiuntur hoc, sed nemini in amicitia concedere volunt; qui etsi vehementer amant, nec tamen importuni sint, non tamen amici perfecti sunt. Si enim amicus est, qui te tam diligit, vt seipsum; cur si ipse alium optaret sibi, eum amiciorem tibi esse non vult? Similiter & illi qui in æmulationem aluntur, exemplo cuculi inter aues, & hederæ inter arbores; quæ suos educatores enecant: sed & Aranci: [aut aranei.] Sic Marius Sullam in perniciem suam euexit. Hos dignosces, quoniam nimis peccatis sunt obnoxij, auaritiæ, aut ambitionis: (Duo bona, duo peccata:) vel sceleratæ vitæ sint: talis Cæsar in Pompeij perniciem, vt Sulla à Mario, educatur. Frequens hoc exemplum etiam in omnibus. Sed, vt dixi, si non cæcutias, vel ex flagitiosa vita, vel ex immoderato affectu alterutrum deprehendes. Habendus tamen ætatis respectus; ne deterior sis Tiberio: qui quum audisset Galbam aliquando regnaturum, dixit, Regnet, quum nihil ad nos pertineat: attamen ad stirpem pertinebat; quum regnare non posset, nisi Tiberij extincta stirpe. Sed & genus artis considerare oportet, vt etiam dignitatis. Bellica, & Principatus, ad exitium spectant: Medicina ad iacturam: reliquæ non ita: Iuris prudentia quum in certamine constet; tum Philosophia

losophia ad gloriam potius. Si amicus, aut filius, vxorve, exigant vltra metas, aut secreta scire; nec, vt velis, negare liceat, quod Homerus de Ioue ad Iunonem, dicas: Sufficit vt non prius alteri; sed si modo indulgeam, tum prima eris.

Quum amicitiam dissoluere nolis, sed consuetudinem, (contingit hoc maxime in professoribus, cum discipulis morosis) illos vberioribus beneficijs afficies, sed non magni momenti: inde aliquem vere tibi amicum ab eodem munere explode. Ita quieti cessabunt. Exemplum: Quum Bononiæ essem, discipuli nullo respectu carpentum ascendebant; vt non sufficeret docere, nisi etiam ueheres. Hoc graue admodum erat, molestum, & indecorum; vt nec liceret pedere. Oportuit ergo blandius excipere, docere, polliceri, & extrudere carissimum è familiaribus (sed volentem) vt mihi grauem & molestum; cuius querela erubescerent [al. j.] Interim abrumpe occasionem; vt equo ferri, non carpento vehi [malis.] Male fecit Plutarchus, qui librum condidit De amico ab adulatore dignoscendo. Debuit enim sic inscribere: De dubiis amicis dignoscendis. Quidam enim adulatores non sunt, sed plane proditores. Ergo hos, quum aliquid proposuerint damnosum periculosumve, quum inuocati accedunt, dubium offerentes auxilium suspectos habeto. Qui si rationibus conuicti persistent, malintque te eligere speciosa cum periculo, quam tuta; vbi peri-

culum ingens sit, huiusmodi amicis, tamquam inutilibus (si non perfidi sint) carere melius est. Istis ergo viris committes res sermone ancipiti; velut, Committo fidei tuæ hoc, Resonat enim in auribus amicis spem in illo maximam; in perfido, dubitationem. Si duo communes amici, accepta iniuria inuicem, in inimicitias deuenerint; vt mihi nuper vnus violata alterius filia in carcerem ductus; deserere miserum, impietatis est, & amicitiam fictam exercentis; obuiam ire legibus, & non sinere iustum vlcisci dolorem, nefarium: impetrare ab altero, quum de iure agat, videberis necius colere, nec eum vt illum amare: persuadere irato, dedecus passo, arduum, ac plane inane: offensas præterea (vt in generalibus dixi) sempiternas, officiorum memoriam fluxam. Itaque decet, Atticum imitando, ne verbo [quidem,] ad eum, qui iniuriam passus est; facto, auxiliari; ita vt alterius æstimationem minime lædas, aut minuas: quin etiam, apud iudices illo plurimum laudato, & conquestus de eius fortuna, opem alteri quantam potes afferas. Quod si is resciuerit, dicas, Te tantundem facturum sua causa: aliam etiam conditionem eius, aliam meam, aliam iudicis: me neque accepisse iniuriam: neque iudicem esse, sed solum amicum: leniisse pœnam; nihil damni illi afferre: vt nec ex facto quicquam vtilitatis [percepisse:] leges captiuis & reis defensores publice constituisse; quanto magis me [ami-

me [amicis prodesse] teneri? Inde omnibus factis ac dictis ita excipies eum qui læsus est, vt non odio sui, aut leuitate, vel ambitione defensum illum [à te] credat [qui læsit,] sed amici officio, ac necessitate, qua omnes excusantur. Huiusmodi frequens est exemplum apud Ciceronem in orationibus: velut pro Marco Cœlio, contra Atratinum: & pro Lucio Muræna, contra Catonem ac Seruium Sulpitium: & pro P. Sylla, contra L. Torquatum: vbi defensio publica non improbatur. Sæuissimi enim hostis est, reum non solum vita & iudicum misericordia priuare velle, sed curare vt omnium necessariorum ope destituatur.

Quum amicus in te peccauerit, solent quidam cum communi amico expostulare. Id si recte fiat, à me non improbatur: Primum vt amicus illi non voluntate peccauerit, id est, improbitate, inuidia, vel contemtu: sed potius ira, ignorantia, aut cupiditate: & vt is, cum quo quereris, autoritate sua regere possit eum, de quo quereris, & tibi amicior sit. Secus, tua facta deteges: odium illius augebis, & contemtiorem te reddes: forsan etiam vel voluntate vel errore commutabis dicta tua. Quorsum enim, per minorem expostulare, impetrare per incertum amicum, quærere quid ab inimico, quo sine esse possis?

CAPVT LXXX.

Vbi amicus tuo periculo erret.

EODEM ferme in genere est, atque ratio exempli vna, quum persuasus amicus grauiter, malo tuo aberret; quem corrigere, periculosum; nec licet, si non corrigas, à graui iactura te vindicare. Accidit enim hisce diebus quum liber essem à suspicione erroris, vt quidam ex his qui negotio prçerant (vir sane, vt audio, eruditus) mandatam sibi hanc ab amicis præcipue curam mihi scripserit: sed ita scripsit, vt à me quæ [literis illis] continebantur cum Dialectica mea vix intelligi possint; ab alio autem certe nemine: sed & apud me quædam non erant adeo perspicua, vt respondere possem. Quumque reposceret [responsum,] in nonnullis necesse videbatur vel respondendo testari illius negligentiam; aut, non respondendo, contumaciæ vel socordiæ opinionem subire: quorum vtrumque mihi ingens periculum excitasset; tum maxime illi obiiciendo socordiam, qui nomini meo studere se testabatur. Itaque sic respondi: *Officijs tuis, ac beneficijs, quæ in me plurima sunt, nec mediocria, multum me debere intelligo: & eo magis, quod nullo beneficio antea à me affectus quidem esses. Libros, quemadmodum rogas, curabo vt habeas. Scio, te, vt scribis, & vt fecisti iam, quantum poteris, causam nostram defensurum: ob id etiam cupio singula ab aliquo ex his qui tibi sunt à libellis,*

à libellis diligentius mihi significari. Opto autem potius, vt per alium quempiam id agas, quam per te ipsum; ne hoc tædium mei caussa subeas. Facile enim è tuis aliquis, qui prudens sit, & scribendi peritus, hunc laborem, te iubente, suscipiet; & id mihi gratum erit. Vale. Vides quanta industria illius errorem texerim, atque imminuerim; causę meę tamen non oblitus. Ita corrigere potentiorum amicorum errata honestè conuenit, quum ea dissimulare nequiueris.

Si amicus, vel notus, pro aliquo qui tibi iniuriam intulerit, supplicet; si sit tibi vtilis, aut potens, dicas, Cogitaram te in auxilium vocare pro hac tanta infamia, iniuria, & iactura. Sin neque potens, neque vtilis, potes vel eisdem vti, vel dilemmate: Si mihi amicus es, debes me ad vltionem non solum accendere, sed iuuare: Si non es amicus, dimittas me iuri meo. Si sit minax, improbus, petulans, dicas, Iure agendum est mihi, ne plus noceat. Quod tua gratia facere possum, est, vt se subducat ex vrbe per aliquot menses, ne præsentia augeat iniuriam. Si neque hoc facere vult, pugnandum est caute, & armare sese necesse est. Idem in leui iniuria, vtili persona intercedente.

Capvt LXXX.

Vbi amicus tuo periculo erret.

EODEM ferme in genere est, atque ratio exempli vna, quum persuasus amicus grauiter, malo tuo aberret; quem corrigere, periculosum; nec licet, si non corrigas, à graui iactura te vindicare. Accidit enim hisce diebus quum liber essem à suspicione erroris, vt quidam ex his qui negotio prçerant (vir sane, vt audio, eruditus) mandatam sibi hanc ab amicis præcipue curam mihi scripserit: sed ita scripsit, vt à me quæ [literis illis] continebantur cum Dialectica mea vix intelligi possint; ab alio autem certe nemine: sed & apud me quædam non erant adeo perspicua, vt respondere possem. Quumque reposceret [responsum,] in nonnullis necesse videbatur vel respondendo testari illius negligentiam; aut, non respondendo, contumaciæ vel socordiæ opinionem subire: quorum vtrumque mihi ingens periculum excitasset; tum maxime illi obiiciendo socordiam, qui nomini meo studere se testabatur. Itaque sic respondi: *Officijs tuis, ac beneficijs, quæ in me plurima sunt, nec mediocria, multum me debere intelligo: & eo magis, quod nullo beneficio antea à me affectus quidem esses. Libros, quemadmodum rogas, curabo vt habeas. Scio, te, vt scribis, & vt fecisti iam, quantum poteris, causam nostram defensurum: ob id etiam cupio singula ab aliquo ex his qui tibi sunt à libellis,*

à libellis diligentius mihi significari. Opto autem potius, vt per alium quempiam id agas, quam per te ipsum; ne hoc tædium mei caussa subeas. Facile enim è tuis aliquis, qui prudens sit, & scribendi peritus, hunc laborem, te iubente, suscipiet; & id mihi gratum erit. Vale. Vides quanta industria illius errorem texerim, atque imminuerim; causę meę tamen non oblitus. Ita corrigere potentiorum amicorum errata honeste conuenit, quum ea dissimulare nequiueris.

Si amicus, vel notus, pro aliquo qui tibi iniuriam intulerit, supplicet; si sit tibi vtilis, aut potens, dicas, Cogitaram te in auxilium vocare pro hac tanta infamia, iniuria, & iactura. Sin neque potens, neque vtilis, potes vel eisdem vti, vel dilemmate: Si mihi amicus es, debes me ad vltionem non solum accendere, sed iuuare: Si non es amicus, dimittas me iuri meo. Si sit minax, improbus, petulans, dicas, Iure agendum est mihi, ne plus noceat. Quod tua gratia facere possum, est, vt se subducat ex vrbe per aliquot menses, ne præsentia augeat iniuriam. Si neque hoc facere vult, pugnandum est caute, & armare sese necesse est. Idem in leui iniuria, vtili persona intercedente.

CAPVT LXXXI.

De conuersatione cum Principibus.

CVM Principibus sobrie agendum, paucisque admodum. Secreta illorum ne quæras. Innotescent tamen intimis, hoc modo: In sermone familiari, dum quærunt ab his qui à secretis sunt, illi mussando significant: si enim collimaueris, non respondent, aut verbum quo te recte existimare intelliges, aliter dicunt, Non prorsus, &c. Hæc est notitia quæ de arcanis Principum habetur, & in secundis personis extinguitur. Verum quum illorum conuersatio adeo periculosa sit, ob calumniam, & inuidiam; quanto magis consuetudo, & tractatio, &, quod maius est, gratiã atq; autoritatem summam apud illos quærere? Præsertim quod in hac re magis (tum generaliter in omnibus) plurimi inueniuntur, qui nulli labori neque periculo parcituri sunt vt primas partes obtineant apud Principes ipsos: tum vero nec graue scelus committere, nec (si occasio detur) etiam vitam exponere vereantur: vt quasi cum desperatis certamen suscipere sit necessarium. Non tamen prudens vir spem deponere debet, cum tot difficultatibus intentum obtinendi, quot res humanæ dilabantur, consilia dificiantur, studia refrigescant, coitiones dissipentur; vt prudenti & recte viuenti mora & tempus semper aliquid commodi afferant. Nullis magis fauet tempus, quam

pus, quam sapientibus. Ergo vt gratiam Principis consequaris;& apud illum autoritatem, commune iam præceptum illum seruabis:

Virtus est vitium fugere; & sapientia prima,
Stultitia caruisse.

Multa melius est prætermittere decora, quam turpe aliquid committere. Vtilius est, recte quæ possis agere, vt omittas; quam vt erres in aliquo. Diligentia & assiduitas, & honesta administratio, & verborum paucitas, semper grata sunt Principibus:reliqua, etsi bona sint, varie accipi solent. Contentionem fuge, & disputationibus (vbi necesse sit) acerrime pugna. Ne credas æmulorum verbis; sed illos assuesce vt sine contentione pereant. Intimis quibuscunque Principis faue; & gratiam illorum capta. Grauitatem incessu, moribus, verbis, vestitu, conuersatione diligentissime custodi: & caue,ne,alijs dum faues, ipse cadas. Non eripias aliorum negotia: nec quemquam irrites, confisus in Principis fauore, vel beneficio. Cum communibus ministris quantū potes conuenias. Denique versare studiose in dignoscendis aliorum moribus, ac tuis occultandis. Nam cum iracundis & indignabundis ne tantillum contenderis, in periculo enim versaris, ne contumeliose te tractent: aut, si id effugias, odia æterna concipiunt. Multa vero in hoc genere tradita sunt ab Aristotele, atque Cicerone. Super omnia cauendum est, ne cum affectu quicquam lo-

quaris; præsertim in offensa, Nam affectus leuitatem ostendit. Grauibus autem circa causam sententijs age. Pessimum igitur, magno actu, argumento nullo, vti. Pro periclitante filio, patre, fratreque, affectus ad commiserationem decet. At is optimus, vt etiam ad illos proprius. His duobus modis (quod raro accidere solet) contigit eos mutasse sententiam. Vbi autem dilemmate opus, partem iniquam extra suspicionem voluntatis eius pone. Principem iam tibi amicum, qui aliquid maius expectet, & de se polliceatur, facile tibi oratione detinebis: maxime per epistolam arte egregia constructam, verbis splendidis, sententijs grauibus, acutis, pressis, quasi aliud agas, spe implendo: quod bonum est, vbi iam voluntate rapitur, nec in periculum adhortatio impellat, vitioque careat epistola. Siquidem (vt alias demonstratum est) nihil est in humanis solidum, præter virtutem; sed ipse omnia constant: vt vndecunque eam parauerís, nihil referat. Quod optime norunt oratores; & cæteri etiam vsu.

Sed & illud scire decet, quod, quum Principi, qui in ętate non sit, aut captiuo, serues, & illius ac Senatus præfectorumque mandato cogeris arcem aut vrbem munitam alij Principi tradere, hoc vtuntur stratagemate prudentes: Quum periculosum sit vtrumque, & parere, & non parere, vni è suis eorundem mandato restituant arcem: inde ille, vt certus nuncius, Principi illi tradit. Plures enim

res enim tradendo periclitati sunt. Consimili in casu, si de restitutione agatur, res ad totum regnum referenda est, non ad ordinem illum, in quo tu sententiam dicere consueuisti. Si ille te reprehendat, à calumniatoribus persuasus; vt negando, illum quasi stultitiæ videatis coarguere; non negando, reum te facias; mediam quasi viam tenebis. Vt quum ego à quodam potenti viro persuaderer, vt quæ perperam scripsissem, colligerem aut retractarem, (quum nihil indignius [sit, quam] crimina multa fateri, vbi nullum esset crimen) adduceretque B. Augustini exemplum, quod minime mihi conueniebat, quum & Augustinus aliquando in secta hæreticorum fuisset, & in Theologia scripsisset: & si retractassem, forsan in hæresin incidissem: si non acquiescerem consilio, periculum erat, ne ex amico inimicum frustra fecissem; quod & ob potentiam, & amicitiam, & merita in me, ac vrgentem tum occasionem, minime mihi conducebat; respondi: *Cupere & velle omnino, quæ perperam scripta essent in me, subijci religionis censoribus; atque in hoc auxilium etiam me suum implorare: nihilque vmquam cogitasse, quod dissidium pariturum esset: quod si casu in duobus vel tribus aberrassem, aboleri illa oportere: nam me de huius modi ne in suspicionem quidem vmquam apud Pontifices incidisse.* Ita modeste satisfactum est honori meo, & nihil fuit, in quo offenderem illius voluntatem; sed aperta est ei via, qua intelligeret, se à calumnia-

toribus deceptum. Quandoque voluntatem eius lædere cogimur. Tum vero mirifica industria opus est: nec tamen odium occultum effugies. Quale illud Ciceronis, quum librum de Catonis laude, Cæsaris inimici, scripsisset; legissetque Cæsar; inquit Cicero: *Ille enim non scripta potius desiderat, quam scripta non probet.* Quod si sæpius sic eum offendas, in immortale odium incurres. Quum aliquid petieris, & annuit, habeas è familiaribus vnum, qui illi instante occasione suggerat tui memoriam. Multis enim distinentur [Principes] & grauibus negotijs; nec libenter curam hanc reminiscendi suscipiunt: odereque maxime eos tamquam sui contemtores, aut plane stupidos, qui quæ per alios fieri possunt, nec è dignitate sua sunt, illis relinquunt. Tum vero, vel si obliuisci, aut minus accurate rem tractare vellet, non habet quos excuset: vt etiam inuitus persæpe beneficium præstet. Præterea caue ne pro alio, qui non satis pro te firmus sit, roges, seu præmio, quod raro; seu molestis quorundam precibus, quod frequenter euenit, impulsus. Leuem enim aut importunum te existimabit [Princeps:] tum vero magis, si, quod rogas, non plene sui iuris est. Aut enim repulsam passus, animum labefactabis tuum; aut consequutus, quicquid habebas gratiæ, consumes. Gratia enim infirma admodum res est: quæ difficulter paratur; ægre retinetur; amissa numquam recuperatur.

Si quis tibi solus proditionem reuelaue-
rit [aut

rit[aut soli,]vtroque modo periclitaris,seu captus ante confiteatur, seu quum perfecto opere detegi complices necesse est; adhæc si non perficiatur[opus,]& capiantur[complices,]quomodo euades? Si dixeris,certum est, negaturum: hinc tormentorum repræsentatio; proditor amici [eris;] suspicione falso accusaueris. Quid si damneris,vt falsus testis, pœna talionis? Quomodo tutus esse potes, si euaserit? Quid si Tyrannus ille sit præcipitis consilij, iræve, quanta mala [te] manent? Quid fiet filijs tuis, fratribusque? Ergo si amicus ille sit,& rem explicatam habeas,subducito te,dicens,aut ostendens,si times,non posse[te]celare. Ita omnibus satisfacies;sed statim.Si princeps est alius,subducito[te], nec reuelato. Neque enim cogi potest, vt te detegat. Sed si amicus intimus non sit; verũ vel leuitate,vel vt inter coniuratos te trahat,illico reuela:sed caussam adde,quod non habeas sufficientem probationem:propterea(si placet)verba habiturum, vt complicem obsconditis testibus post tabulatum instar muri[conuincant.]Interim eo prætextu armatus cum fidis socijs incedes. Sic per alios detecta coniuratione, in tuto eris.

Si opus quoddam Principi dedicare propositum est, fac vt postulet: & Epistolæ argumentum quasi è re occasionem habeat; velut Aristotelis ad Alexandrum: Eaque modestiam maximam præferat, vt Plutarchi ad Traianum. Vel si solum ad opti-

mates scribas, laudes maiorum[commemora: talis Epistola] Ciceronis ad Lucullum. At si plures pro te operam nauarint, ita ad vnum referes Principem, vt ille honorem, hi gratiam eius consequantur. Quod si ab his, inter quos æmulationis studia vigent, seu libertatis munus tuum consequutus sis, non tam facile est omnibus satisfacere: ita tamen ages, vt inferior (dissimulata æmulatione) & alterius gratia fecisse, & per se potuisse videatur: quum aliquid etiam præcipuum addiderit. Innumera habes huius rei exempla apud Ciceronem, quum à Populo & à Senatu aliquid consequutus est, velut reditum: Et nos in Epistola nuncupatoria super Aphorismos Commentariorum, ad Pium quartum Pontificem. Namque beneficium illud erat Procerum; Senatus suum videri voluit; Pontificis ego videri cupiebam. Ita omnibus satisfeci: vt omnes quum legerent, se præpositos existimarent in officio, singulorum aucta verbis magnificis, sensibus altis, dignitate. Et (quod maius est) etiam hi qui à Pontifice diffidebant, non solum æquo animo tulerunt, sed illius laudes typis, quum aliorum probra vulgarent, ipsi publicarunt. Præterea in magnis rebus exemplo graui, sed breuius quam potes, te excusabis: quemadmodum ego cum Bononiensi Pontifice. Volebat is, vt medicos suos docere, quid agere deberem. Exemplum attuli, quo illum docui, (me) in Scotia, dum aliquid agerent medici, quam ego docerem,

docerem, existimationem & vitam pene amisisse.

Principum autem [malorum] mores scire oportet. Quod ad dominationem attinet, neque iustitia, neque legibus, aut fide, vel sacramenti religione, vel sanguinis coniunctione, imo nec infamia, nisi quatenus timent nocituram, mouentur: sed sola vtilitate, mista cum perturbationibus iræ, odij, inuidiæ, atque ambitionis, nefariorumque amorum. Ob id maxime cauendum est, ne iniuria irrites, quos perdere nequeas: nec vbi occepisti, desistas: nec speres reconciliationem; sed enitaris vt perdas: alioquin potentiorem habiturus [es] inimicum, & deteriorem. Nam solet animus cum Fortuna frangi. Pessime his consultum est, qui beneficio vel fœdere sperant [se] reconciliatos esse.

Filij prætcrea Principum, qui sibi regnum multa cæde parauerunt, omnes sunt crudelissimi, ac pæne furiosissimi. A Philosophis [itaque] ducentur, & abstineant à vino: vel vt Cambyses Cyri, & filii Herodis omnes. Alexandri virtus, Aristotelis fructus fuit; vitia, vinum: caussa est furor patrius dominandi, cum aula plena vitiis, adulationibus, ac timore, nondum constituto regno: &c. vt in hoc numquam commigrandum sit. Nec mortes ac cruciatus meliores [subditos] faciunt: sed amicos efficiunt hostes, bonos de medio tollunt, adulationem augent; & dum plectunt incautos & simplices, insidiatores cautiores efficiunt; & aperta via, ac

loco quasi inani relicto, eis animum augent: velut Antipatro & Laconi: ea etiam ratione, quod cum furiosis rem habere se intelligunt. Quamobrem si sublatis opibus, vinculis, triremibus, relegationibus puniantur sontes, magis timebunt improbi; vt quibus nihil per imprudentiam sperandum sit; & quod cum sapientibus negotium esse intelligant; temporeque consilia & machinationes detegi, adhuc superstitibus damnatis, videantur.

Si principem tibi ignotum (sed à quo tibi aliquando timendum fore, maxime ob inimicos, verearis) salutare necessarium putes; imitare illos, qui Reges Barbaros adituri sunt: [saluta, sed] non sine munere. Itaque argumento aliquo notabili opus est. Id fiet, si merita alicuius è maioribus suis in te, vel tuos; aut illius in tui similes commemorabis; sed sine iactantia: ne, dum te illis æquas, te ipsum euehas. Habes superius exemplum, quo sine adulatione placeas. Quod si nimium distuleris, non sine amico inuises, vt commodius te illi insinues, & excusationis occasionem arripias: aut ita agito, vt hæc expectatio necessaria, aut honesta, aut vtilis videatur: velut si morbum [prætexas,] quamuis multo post; si rem nondum absolutam, quæ ei debetur; si impeditum dicas offendisse: demum cunctationem tuam ex verecundia (vt crimen crimine, sed excusabili, veles) in medium adduces. Id vero apposite cedet, non difficulter: quum verecundia laudum

suarum

suarum occasionem præbeat.

Quum Princeps te attrectat, moreque quasi insolito blanditur, contemnit te, aut beneficij accepti hoc præmium esse vult, aut timet, aut molitur tibi interitum, aut te euidenti periculo exponere vult: vt sint omnia mala. Bonum est solum, quum te tueri à calumnia, & multitudinis violentia cupit. Ergo considerandum est diligenter, quis sis; an metuendus illi, tantundem te metuere decet; an odiosus, magnum tibi imminet periculum; contemptus & grauis, & is te despiciet: si beneficium attulisti, mercedem recipis: si impotens & amicus, in calamitate hoc optimum tibi est. Si opera tua indiget, vel tibi non sine magno discrimine onus incumbit, aut omnino chara est illi sedulitas tua. Propter hęc, quum illa plerique nesciant, multi periclitantur.

Quum amici illius [Principis] à te [quippiam] petunt, id graue est. Nam si das, perit beneficium, nec Princeps sit; si non das, Principem à te alienant. Hoc autem nil frequentius; quum vel auaritia, vel paupertate plerique aulici laborent. Vnum inter multa auxilium videtur, si operam poscunt, maximam esse refer; vt vel ipsos precario requirere pudeat, vel tu honestius recusare possis, si rem tuam esse neges. Velut in opera; si consilium medici quærant, dicas longum nimis futurum: oportere à te curari. Si id agat, nec spes sit solutionis, subiice pharmacopolam, qui petat: tum cum eo collu-

de. Non est flagitium, tueri se ab improbis & impudentibus. Exemplum rei: pecunia mutuo requisita, & tu trapezita es: dicas vt faciat, quod Princeps id iubeat: conuenisse enim cum illo sic. Vel ergo dabis Principi; vel si in illo fidem non habes, non est vt cum eo retineas amicitiam. Si dicat aulicus, nolle [se] id rescire Principem, tum tu, si instet, Principem mone. Ita te liberabis à damno, & insimulationis periculo: ostendesque te esse virum; vt cæteri deterreantur.

Verum hac in parte caue, quod ego aliquando expertus sum, ne lenonem Principis offendas. Habent enim plerique suum, quem amant, ob voluptatem; plerumque oderunt; etiam sæpe timent. Semper ob infamiam & periculum ab his magna emuntur paruo pretio, indignantibus qui & in illos beneficia non leuia contulere, & quibus cum & amicitiam & ipsi petunt; arcanum humanæ nequitiæ. Huiusmodi Aretas seu Basileutheros vbi inimicos habueris, & illi omnino præfractæ auaritiæ sint, atque impudentiæ (quod humili loco nati sint) nec tamen tibi aditus præclusus erit magis quam alijs; pecunia & lenocinijs opus est; vt nil aliud in spe ponas; non ius, aut misericordiam, aut officia præstita, nec amicorum preces. Sed si præuentus sis ab insidiatore, rem ad iudicem ordinarium reuoca. multis bene cessit. Iudicem pari arte confirma. Sic enim differes, si vincere non liceat. Interim tempus labitur, multiplici spe. Et quanto plures

fuerint

fuerint personæ, seu vna obeat, seu inter eos oriatur [lis aut discordia,] & quum te prudenter & fortiter resistentem viderint, languescet eo magis furor eorũ. Multum refert vitasse initia. Iuuant sæpe in absurdis Fortunæ ictibus absurdiora commenta, Chymicæ, Astrologiæ, ducendi aquas. His enim promissis deceptores decipiuntur, & captatores captantur.

Principum comminationes & intelligere non parum [vtile] fuerit, & imitari [euitare] prudentis. Ad graues enim viros conuersi, qui eos facto prouocarunt, dicere solent: Noluistis nobis amicis gratificari: Sufficit. Quidam modestius addunt: Et nos paria reddemus. Hæ minæ sunt atrocissimæ. Quandoque tamen vtuntur his ad terrendum, quum iniustum aliquid petunt; iniquo terrore. Timendum est enim; quum ab iniustis, absque minis, nil tutum sit; à iustis [etiam] ob signum grauis indignationis. Ita ergo quum quis iuste tibi non gratificatur, hæc dixisse sufficit.

Capvt LXXXII.

De calumnia apud Principes abolenda.

IN referenda autem calumnia apud Principem, etiamsi testes adsint, vt alias dixi, nil melius est repetitione. Fiat paulo post; vt per sex dies, aut septem. Nemo enim tam tenacis memoriæ esse potest, vt eodem mo-

do referat, si vera non sint. Atque sic conuincuntur testes falsi; refelliturque calumnia apud plebem: tum plus valet testimonium potentis viri, quam vel ratio, vel oculi ipsi. Ab his ergo petendum auxilium: aliter vindicanda [iniuria, vel calumnia] ferro, vel legibus. Testibus agere apud hos, vel rationibus, est augere suspicionem, & amplificare rem. Verum si nihil horum conueniat facere, contemptu & opere aboletur opinio, & oppositis experimentis. Quandoque etiam iuuat apud iudices, & malos tui æstimatores, aliquid è Sacra pagina commemorare. Quale illud: Pilatum non excusauit, quod dixerit, Tui te mihi tradiderunt. Nam veritatem debuit inquirere, & integri iudicis officio fungi.

Quum vero paucis cogaris cum illo [Principe] agere, (hoc semper prodest, si tibi æquus est,) dicas, non dubitaturum, si factum teneret, quam iusta sit tua caussa. Nam intelligere cupiet: tibi vero ansa data est exponendi paucis ac dilucide.

Vbi vero incertus sis de calũnia, scribe aut alloquere familiarem Principis, amicum autem tibi, vt moneat: quod si agit, certus es; si non respondet, silentium pro ira habendum est; si paulo post responsurum dicat, nec post respondet, leuior est ira; si sero, compositisque verbis, valde grauis, ac sæua, sed tecta. Eadem vero ratio est præstandi officij apud Principem, vbi ab amico exigatur. Nam si iratus non est, tutum est responsum

dare; si

dare; si odit, silentium illud pro ira haberi debet; si tegit, paulo post significaturum, respondeas. Sed & si fortuito talia contigerint, eandem habent significationem. Porro ante calumniæ confirmationem, & vt gratiam adipiscaris, si non potes illius catulis ob humilitatem abblandiri, laudabis eos egregie; sed non vt amicos, ne falli videaris; neque vt fidos, ne eis credat; sed ita, vt pudeat maledixisse, nec tamen maiore apud Principem sit in existimatione. Quodsi æmulus apud Principem te accusat, cauendum est diligentissime, ne oppositis verbis illi respondeas. Hoc enim ipso facile vel in illius odium, vel contemptum incides. Sis, gratia exempli, medicus, qui Principi librum dicaueris elegantem, sed in quo videaris quandoque ab alijs autoribus diffidere; ecce æmulus calumniatur te, quod Galenum aut Rasem accusas. Ita ergo per insinuationem respondebis: Quam inique comparatum est, quod plus modo dicendi, quam sensibus, tribuatur. Etenim si ego ipsum stultum appellarem, periculum non leue apud te subirem; & tamen prouocatus, minore iniuria illum afficerem, quam ille me. Siquidem dum classicos hos viros, me calumniari contendit, vt stultum tractat; quum ipse forsan ab imperitia minus, quam ego à stultitia, absit. Tu tamen, humanissime Princeps, non indignaris illi tam iniuste acerbeque me accusanti, quod paulo obscurioribus verbis nefas tegit; mihi repugnanti irasceris pro

leuiore iniuria, quia non tam callide prolata est. Quum vero refutatio longa indiget probatione, nec licet apud huiusmodi homines, neque apud magistratus multis agere, ab his quæ proxima sunt fini, probationem deducere oportet, tanquam euidentibus, ac quam paucissimis. Quodsi addubitet, addes rationem: licet & flores, quicunque sunt speciosissimi & grauitate, & lepore, & exemplo, breuibus inserere. Iam alius modus [est]; vt perfecte doceas per capita; conclusio autem breuissima ad alteram partem contradictionis deducat. Hoc autem vt optimum [est, ita] & generale.

Illud præterea noris, in quo ferme omnes falluntur: Principes & Magistratus scire veritatem, maximo studio in plerisque niti, ne quisquam prodat eam; quod vitæ suæ aduersari sciant. Vnde aliqui supprimunt, nolentes de ea verbum fieri, quod in alterutrum decidere necesse sit: meliores dissimulant, vt excusationi iniustitię locus sit. Cęterum, quod alias diximus, homines illis vt pecora.

CAPVT LXXXIII.

De Principum seruitute.

SI Princeps te ascifcat, periculosum est incerta sub conditione amittere libertatem, & periculo se exponere, vt etiam iacturam rei facias. Propterea (quod plerique faciunt opti-

ciunt optimum est, per amicos id efficere, vt videaris iam pinguem in manibus habere conditionem. Nam nihil certius ad promouendam illius liberalitatē [aut prouocandam;] & nil facilius, quū amici nil de suo tibi largiantur. Res tamen longe difficilior factu est. Ascitum si Princeps te roget, vt inimico tuo, aut parum in sua arte confidenti auxilieris; vel etiam illius respectu id facere cogaris, in arte socium tibi asciscas, in quo maxime ille confidat; & ad eum te referas. Quod si non adsit, si res periculo caret, ita age, vt opinionem de te ipso in illa augeas: sed si non vacat periculo res, omnino adiunge aliquem alium, dissimulata omnino simultate. Sed si simultas palam sit, recusare licet.

In seruitute vero eorum, illud Argentoni [Cominæi.] quod Regis fuit dictum, attendere oportet; Principes magis amare eos, in quos beneficia contulerint, quam à quibus acceperint: Magnitudinemque collati beneficij periculosam; & non sine causa, quod fiant audaciores.

Præterea in omni seruitute aut officio, tria spectare oportet; vbi vtilis censeatur seruitus: periculum, & frustratio in seruitute continentur, quod honesta sit, laboratq; patientia. Propterea si legationi addictus sis, cura vt singula quæ ad rem pertinent, scias. Id vero solertiæ summæ est (tum vt eos, quibus Princeps ille fidit, aut eorum intimos, amicos habeas) & bonæ cuiusdam Fortunæ: tum vero maxime, quod frequenter accidit,

vt per eosdem decipiaris, per quos decipere Principem aut Rempublicā speras. Improbus enim facile decipit; probus non detegit arcana Domini sui. Propterea arduum, imo periculosum, inuenire, aut fidere huiusmodi hominibus. Secundum est, vt non inania scribas (vt ille qui de Principis veste literas ad Dominos suos scripsit:) hocque prudentiæ. Demum vt ea quæ vtilia sunt, sic rescribas, vt plane posita, & tui Principis oculis (perinde ac sibi ibi esset) repræsentata dici possint. Solent autem per ænigmata seu notas tuto scribi: nam si arcana detegantur, magno periculo eorum agitur, qui tibi ea significarūt. Porro huiusmodi [hauries] ex inimicis Principis, conuiuijs ac pecunia corruptis, & (vt dixi) intimorum amicis; vel etiam intimo: quod vt optimum est, ita difficillime cognoscere licet. Id vero præcipuum est, vt sciat [Princeps;] non quod credunt ferme omnes, Principum felicitatem esse in conuiuijs, ludis, venatoribus, potentia, pecunijs, gemmis, libidine, habitationibus pulchris, equis generosis, atque huiusmodi; sed in hac scientia tum præsentium tum præteritorum aliorum Principum, præcipueque maiorum suorum: quæ sola illi cognitio est pulcherrima; &, præter vtilitatem, molestiæ sola, inter iucunda expers.

Si cum Domino sis, à quo discedere velis, & periculosa sit venia, vt est plerunque cum tyrannis, queri oportet grauiter, & veniam petere, non vt tum discessurus, sed multo

post. Id

post. Id ille non adeo moleste feret. Interim alij in spem loci tui subingressi, curabunt vt abire possis; & Dominus iratus erit: tum tu multa perperam age; donec & ob veniam [petitam,] & male acta omnino te oderit. Vbi de hoc certus fueris, simula mutasse sententiam, & roga inaniter & leuiter, vt te retineat: suspira, geme; suppone personas, sed illi inuisas, quæ pro te rogent. Ita ille satis pœnarum te daturũ existimabit, discessu inuito: Tũ vero voto tuo absque iactura & periculo potieris. Sed caue ne statim glorieris de techna: nam rursus magnum tibi malum aut periculum accersceres; sed persta, ac [si] doleas de infortunio tuo. At dices, Hoc turpe mihi erit. Fateor. Sed id memoria tene; cum Tyrannis quibus seruias, numquam habendam esse rationem honoris, tum illum numquam pluris facias, quam vitam. Præcipue illud caueas, ne nimis erga Dominum [asperis] aut contumeliosis verbis vtaris. Nam quum nemini conueniat esse proteruum; quanto minus [si qui cum] Domino, ac Principe [versatur?] Vultum quoque & animum successibus illius accommodato. Quæ non potuisti conficere, aut cur non potuisti, sponte doceas; aut rogatus, dicas solum, Non potui. Nec mireris si non placeas, quum bonus sis. Boni enim indignabundi sunt: Indignabundi autem sunt odiosi Principibus. Vt recte viuas cum Principibus, imitare antiquos libertos; quorum fuit mira dexteritas.

Quum enim essent fidissimi Dominis suis, non tamen offensam inimicissimorum suis Dominis incurrebant. Quis maior hostis Ciceroni, quam Antonius? non tamen Lauream aut Tironem persequutus est, quamuis Ciceroni fuissent obsequentissimi. Epaphroditus superuixit Galbę, nec nocuit ipsi, vltum [eum fuisse] iniurias Domini. Atque alij plures, quum etiam de Imperio ageretur, viuere potuerunt.

Vt gratiam Dominorum consequaris, compendiosa res est; quam aliqui obtusa ignorantia omittere, imo ne vmquam quidam consequi solent: Fac imperata; sed prompte, accurate, libenter; aut quæ sunt ex officio: velut tueri personam illius à sicario. In reliquis abstine. Nam si cuncta facere velis, curiosus videberis, & aliena etiam præripere velle. Si illa relinquas quæ imperat, aut male tractes, aut agas quæ non imperet, non solum odiosus eris, sed à te irrideri ac contemni se existimabit. Hoc errore decepti innumeri, de Dominis iniuste conqueruntur, quod longa seruitute nihil acceperint. Tantum enim refert hoc præceptum; vt si quis scite & diligenter illud obseruet, Dominus sui famuli seruus euadat: quoniam illi longe difficilius erit, famulum similem inuenire, quam famulo parem dominum.

CAPVT

CAPVT LXXXIV.

Vbi te à Principis seruitute subduxeris.

ILLVD etiam cauendum diligenter, ne quod faciunt plurimi, id tu agas; scilicet, vt pulsus, de Domino male dicas. Testaris enim acceptam ignominiam; vt nullo teste indigeant inimici tui; defensionem autem non credent: & odium Domini immortale, tum amicorum & familiarium, adulatorumque eius comparabis; vt vix ab illis, maledictisque eorum te tueri possis. Vt enim fortuna præcellunt [Principes,] sic in omnibus caussis superiores esse cupiunt. Hic error ex similitudine coloris cuiusdam Rhetorici ortum habet. Nam leuis vituperatio fidem adauget laudationi: sed debet esse leuis genere & magnitudine, & apud notum & sapientem. Notitia enim sapientiæ locum obtinet. Melius autem est, vt sit confessio potius extenuans obiecta, quam docens. Qui enim obiter hęc fatetur, tamquam notum omnibus testatur. Illud tamen præ oculis habere debent tam Principes, quam qui illis seruiunt, neminem vitio carere; quum plerique speciem fateantur, non genus. Loquacem qui fateatur, neminem inuenias; qui lapsus sit verbo, infinitos.

CAPVT LXXXV.

Vbi manendum sit in patria cum periculo.

AT si manendum tandem sit in patria, vbi inimicis æmulisque oppressus succumbas, quum ab alijs etiam (quod facile est) minores ac viles suscitati in te insurgant, adeo vt vita [tibi] acerba sit; vnica via relinquitur, factionem suscitare, atque illi adhærere. Ita enim ab iniuria & inimicis æmulisque tutus eris. Sed & hoc multas difficultates habet: ideo magna diligentia, ad vitandas offensiones veteris, beneficijs plures amicos comparando, & blandis verbis conciliando plebem. Dura res est, bene viuere, in tam misera conditione: sed postquam [hoc] Prexaspi & Harpago bene cessit, totque alijs sub Caligula, non est desperandum. Interim sectari aliena studia à dignitate tua licet. Nam callidi te prudentem existimabunt, plebs miserebitur doloris & calamitatis tuæ: Ita ergo simulabis etiam flagitia; & quædam semina vitiorum ostendes: [sed] ab omni vitio atque flagitio [re ipsa] abstinebis. Flagitia vilem reddunt hominem, & ob id contemtum, & tutum; vitam vero efficiunt hilariorem. Hoc vnum, si non altius petere auxilium potes (nec tibi adest medioximus, & diuinus quidam afflatus) cogita illud plebeijs etiam notum, quod breue tempus omnia æquat; & quod nostra felicitas nil aliud est quam viuere.

Nam reli-

Nam reliqua illam adaugent, aut minuunt. Et hoc, si sobolis spe non sis coniunctus æternitati. Hilaris sis vitæ cum amicis, cum alijs, tristior. In persuadendis amicis, tum alijs, vt amicos tibi efficias, eos imitare qui plurimum in hac caussa potuerunt. Iisdem modis quibus antea diximus, blanda est suadela, modo ratione pugnando, modo misericordia flectendo, increpando, cauillatione, obiurgatione, εἰρωνεία, dissimulantiam vertit Cicero, quæ constat nouis, comtis, dubijs sententijs. Postquam nec hoc conceditur, omnia experiare. Sed factio dissidijs & maledicentia potius quam bonis artibus suscitatur. Inuidos liuore, auaros rapinarum spe, ambitiosos honorum æmulatione, improbos quauis via accendes. Interim amicos prudentes & efficaces tibi comparabis. Obseruabis præterea circuitus quosdam consuetos, in quibus resurgunt prostrati, & cadunt in excelso collocati: præsertim decimi noni ante peracti anni: nam ad similia reuerti semper videntur. Ego legi anno MDXLIII, anno MDLXII ex Papiae patria Bononiam ad legendum me contuli: MDXXIIII in gymnasium me contuli, &c. Ita videntur quibusdam annui natales dies fausti & infausti.

Oportet autem eum qui cum suspicione alicubi commoratur, vicina omnia loca atque itinera explorata habere, & pertrita, & vt fugam capescere tuto (si expedierit) possit. Quod præceptum si Conuentualis obseruasset, vitam & rem seruare poterat; for-

ſan. & aliquanto poſt etiam arces recuperaturus.

Iuuat etiam vbique locorum collegiis ſe inſerere. Sunt autem multiplicia, præſertim in Italia, Artium profeſſorum, Academiæ diuini cultus, quæ vocant Scholas; & Religionis, quæ Monaſteria appellantur. Non autem præſtantiſſima ſemper eligere decet, ſed in quibus facile eminere poſſis. Neque id arduum in his vbi honori præmium nullum, ſed ſolus labor accedit. Multi enim ſolent in his vltro cedere; quum alii non poſſint, etiamſi velint; nonnulli turpe ſibi ducant, aut damnoſum. Ex hac tamen fabula multi emergunt ad inſignes ſtatus. Quid mirum? quum mundus ipſe nil niſi fabula ſit, & præcipua quæ illius ſunt? Vnde nemini induſtrio viro denegatum eſt, (præſertim, vt dixi, noſtris temporibus, & in Italia, modo intentus in rem eſſe velit,) etiam ſine peritia literarum, ſine virtute vlla, ad maximas dignitates, potentiam, & opes aſcendere. Quæ tamen cultu religionis fiunt, non ſine virtute eſſe poſſunt; quum Dei cultus ſit in pietate conſtitutus, atque hominibus tamquam finis quidam propoſitus.

CAPVT LXXXVI.

De Itinere.

IN itinere incredibile eſt quantam dux itineris peritus vtilitatem afferat; præſertim quum

tim quum ignotum fuerit, periculosumve aut difficile. Ille docet vias compendiosas, tuta hospitia, loca periculosa; quid agendum sit, consulit; iuuat euntem. Quum irem Bononiam, perieram, nisi monitus carpentum in nauim imposuissem. Quum mutare domum vis, à prandio discedendum, non mane, vt omnia recte colligas. Vltimis autem diebus vtenda quæ necessaria sunt ab amico mutuo suscipere oportet, aut apud illum diuersari interim. Bonum est, Commentariolum rerum, quas tecum defers, habere: omniaque sub claue reposita. Præterea vites duas ferreas firmas grandes, cum annulis, vt catena aut loro iungi possint, ad ostia munienda in cauponis; quæ solent persæpe sine claue & pessulo ac vectibus esse. Pannosus [licet] sis, si equum bonum, non cum magnifico apparatu habeas. Pecunias cingulo insutas deferas, quod ex collo pendeat, & è regione vmbilici sit: nam non facile conspici poterit: aut finge te herniosum, & circa pudenda defer. Tu, aut alius è tuis familiaribus fidus, deferes etiam panem, & vasculum triforme ex albo plumbo, plenum oleo, sale, & aceto: sic vt miscendo, olei adhibeas partes sex, salis tres, aceti, si acerrimum sit, duas; aliter quatuor. in vtrisque enim seruatur Musica proportio. His obsonabis pulchre edulia quæcunque fortuito obiicientur, allia, cæpas, porros, bulbum, radiculas, carduos, lactucas, intubum, cichorium, fœniculum, tum generaliter radices,

& germina quæque, quæ dentibus facile conficiuntur, nec fœtidi sunt odoris, nec valde amara, nec insalubria. Deferes etiam panem è caupona, quum bonus est. Vt vero ventris beneficium habeas (quo sæpe peregrinantes destituuntur) flexis valde genibus, illa pugnis vehementer ac sæpius concute; aut balanum suppone aut ede mercurialem, aut illius radicem; vel blitum, cum oleo & sale. Per inuia ne solus eas, neque noctu: Ne cuiquam fidas ignoto, memor esto, comiti, [Comici.]

Alea non certes cum cauponibus aut nautis, nec contendas parua ex re; quoniam in illorum potestate es. Continens sis in cibo, & à Venere abstineas. Vix enim quum hęc obseruabis, tutus esse potes, nedum si aberres. Non aliena suscipias custodienda; quum tuis ægre sufficias. Senem ducem in rebus periculosis habere oportet, vt in nauigatione, aut morbo; in difficilibus, iuuenem. Ignotis ne associeris: neque quum fueris in aliena patria. Nimis periculosum est nescire cum quo sis; vbi si cum malis sis, de vita periclitaris, aut fortunis omnibus. Noueris fures & latrones iter agere ferme perpetuum: sic enim decipiendi, & furandi, & occidendi occasiones numquam desunt illis; & tutiores sunt à publicis ministris. Sunt autem personati. Apud hospitem ne diuerseris; (nam apud cauponem liberius ages:) etenim forsan grauis illi eris, aut in suspicionem venies; maxime si quid aduersi contigerit:

aut ea

aut ea ſpecie inſidias parabit. At neque manendi aut diſcedendi idem reſpectus in caupona. Præterea plus debebis [hoſpiti] multo quam acceperis. Nam & pro officijs etiam leuibus debebis; & familiæ toti cogeris dare munera: aut in quo facto aut exhaurieris, aut maledictis te laceſſent; forſan & vtrunque continget. Quinetiam, ſi occaſio eueniat, beneficium multo fœnore redditurus, licet ad potentiores [diuertas]. At mihi, cui liberum inſtituere [te ſtatuere] propoſitum eſt, [hoc] non placet.

CAPVT LXXXVII.

De habitatione extra patriam.

ERGO, ſi potes, plurimum confert non ſolum ad tranquillitatem & ſecuritatem, in patria degere; ſed etiam ad opum, & honorum ac potentiæ incrementa. Sed ſi non potes, eum elige locum, quem poſtmodum mutare non cogaris. Vbicunque enim fueris, omnia inchoanda erunt: Noui amici, noua familiaritas, exiſtimatio, domeſtici, domus apparatus, omnia ex integro ferme reſtituenda erunt. Vnde vix vmquam huiuſmodi hominibus ditari contingit. Sed ſi omnino [domicilium mutare] cogeris, memento eorum quæ in patria profuerint, vt tecum adducas (dico animi dotes;) quæ obfuerunt, relinquas: & quantum tibi emolumenti afferat patriæ abſentia, ſcilicet, vt

quæ vel vitio vel casu dedecus attulerunt, lateant, vt liberius viuere possis: Sicque discedas ex illà, vt fructum ferme eundem colligis, impedimenta relinquas. Quapropter sapienti & infelici, commodior est mutatio, quam beato & stupido. Ille iniuriarum maculas, calumnias, odia, æmulationes, infamiamque fugit, modo causas eorum non secum ferat. At quibus Magistratus & honores in patria contigerunt, dura est conditio inquilini. Iuuat plurimum vt honesta sit migratio: velut quum ad munus aliquod dignum te contuleris. Adhæc quanto periculum manenti maius est, & caussa turpitudine vacat, eo laudabilior est discessus; honestissimus, qui ob factum fortitudini (non sceleri) coniunctum, est. Sit, si fieri potest, fuga leonina, non leporina. Beneficium affert patria relicta, quum inuidia, non flagitio, eiectus videris; & quum facultatibus tuis gaudere potes; quumque amici te obseruauerint. Quamobrem tuæ prudentiæ est, eos (dum in illa es) parare amicos, qui in omni fortuna, & loci mutatione fidem eandem retineant. Verum si vel longius à patria te contuleris, vt nihil reliqui auxilij tibi ab ea sit expectandum, tamquam nuper in lucem hanc veneris (imo cautius) agendum est. Infantibus enim et si nouum sit cælum, & nulli amici, aut clientes, aut rerum experientia; paterna tamen omnia atque materna præsidia supersunt: ei vero, qui sic absens est à patria, ne ea quidem. Quamobrem

obrem se nouum hominem prorsus esse intelligat; & qualem se finxerit, prorsus talem futurum esse. Sæpe autem his qui inuidia [procul patria] pulsi sunt, vtile fuit auxilium, velut Themistocli, Annibali, Sertorio: non ita his, qui prope se contulerunt, vt inuidorum odia eousque pertingant; velut Alcibiadi, & Coriolano. Nam illis par ferme nocendi potestas; & calumniandi liberior via; nec absenti, vt in patria, tanta præsidia. Ergo longius abeũti tutius exilium; &, si recte vtaris occasione, non leue commodum [est,] tegere, quæ sciri nolis; patefacere, quę velis. Ex præcipuis autem fortunæ aut prudentiæ tuæ accessionibus illud est, vt mores tuos verbis aut moribus Domini [aut incolarum regionis in qua exulas,] congruant, hoc enim beatum felixque est, aliter, si illorum mores tuis assimilare nitaris: hoc enim stultum. Tria autem principaliter tibi proponere debes, quando nouus es inquilinus: personæ, quam sustines, rationem; vitæ prioris famam; ciuitatis illius mores atque instituta. Ergo de priore vita verba non facias: nam si errores commemores, stultus [habeberis;] si calamitates, contemnent te, & in deteriorem partem accipient; si laudabiliter gesta, non credent; & præter id, te inopem amicitiæ, atque consilij [impotem] existimabunt; quum per amicos, nõ per te ipsum, isthæc vulgari deceat. Vitam vero duces honestam, grauem, splendidam, pro conditione tua. Familiam quoque honestã, sobriamque

ac obedientem habeto: sed & firmam; ob varios casus. Quocirca ne ex pueris, multo minus ex mulieribus, constet familia tua. Scio enim legatos quosdam, alioqui prudentissimos, dedecoris dolore periisse. Fidei autem conuenarum se cōmittere aduenam (quem contemnunt, si humilis sis conditionis; aut inuident, si splendidæ; semper autem fastidiunt;) haud tutum est. Quapropter fidum amicum secum habere, adeo vtile est, vt nihil magis. Per initia autem liberalitatem & humanitatem præferre oportet: succedente tempore moderationem & benignitatem: abscondere autem non necessariam supellectilem. Quum vero vbique, vbi factiones vigent, expediat clam beneficia accepta compensare, tum maxime extra patriam, ne tu simulatum, quibus illi laborant, pœnas des. O quot ignorantia huius præcepti, dum & sibi consulere, & nomen grati adipisci sperant, periclitati sunt! Deterius etiam egeris, si cum quopiam queraris. Oportet denique illud considerare, quod in vrbibus, maxime vbi annona cara est, & luxus abundat, multi sunt corui, qui domos obseruant quà parte expilari possint; vel vi, si parum munitæ; vel furto, si male custoditæ; vel dolo, per ancillas & seruos infidos, puerosve, vel per mulieres impudicas; aliqui etiam lege præter legem: sæpe enim, si filius perditus, aut soror, aut filia innupta, nuptiis aut clandestinis, aut violentis [fuerit,] omnia euertere consueuerunt.

Tribus autem in casibus patriam deserere licet: Primo, vbi honestius alibi viuere possis, vel ob honorem apud alios, vel ob iniuriam [aut inuidiam] apud tuos: Secundo, quum iniustitia in patriam dominatur, seu ob tyrannidem Principis & Magistratuum, seu ob securitatem peregrinæ gentis, [insolentiamve;] seu ob bella ciuilia; in quibus maxime est miserabile, quod latrones exercent inauditos cruciatus, & contrariæ factionis se semper simulant, quum superiores viribus fuerint, itidemque quum inferiores. Neque nos solum nostra debet commouere calamitas, sed & exempla aliorum, quibus opitulari non possumus. Tertio quū ipsa necessitas, velut exilij, timor potentioris, pestis grassans, bellum, annonæ penuria [nos migrare cogunt.] Reliqua ad huiusmodi [tria] reducuntur: velut studia literarum, ad honestatem.

In regione autem, quam frequens inuadit pestilentia, vel vbi homines morbosi sunt, non habitabis. Nam & ab initio, ob aeris mutationem, male afficieris; & vbi assueueris, nihilo meliore conditione viues. At vbi aer & homines boni sunt, sapienti, & non omnino inopi, incommoda videri non debet habitatio. Nam etsi reliqua omnia mala sint, meminisse oportet; quædam non mutari vsquam, nec permittere vt alia mutentur; vt est ignis: alia non mutantur prorsus, vt aurū carnes, & vitelli ouorum gallinarum & quæcunque adducuntur longe; & sal, oleum, &

acetum: alia parum, vt sunt mel, fructus duri, olera, & radices; his ergo inniti oportet: alia mediocriter, vt pisces: quæ vero plurimum mutantur, sunt aqua & aer, & vinum, & carnes quadrupedum, cancri, & similia, hominum mores, ædificia, & panis, propter præparationem. Vbi autem omnia mala sunt, noctis aerem, & crepusculorum, & extrema diei, & medium in calidis regionibus vitabis. Somno & igne plurimo, deambulatione diuturna, vel leui alio exercitio non in aere, vti oportet; [item] abstinentia a cibis, præsertim malis: & frequenti vti vomitu. nihil enim salubrius. Alexipharmaca, maxime Smaragdum, & dulcem Assam, & acetum Scilliticum habeto: Crocum autem, & Rosam, Garyophyllos in cubiculo. Non dabis mutuo: neque quemquam admittes, vbi quæ cara sunt sub clauibus non concludantur. Multi enim non tam ad furtum parati sunt, quam ad latrocinium. Neminem admittes exploratorem. Scies qui sint, si domestici prudentes, fidi, atque admoniti fuerint. Quod si ob æmulationem virtutis, inuidia labores, quum careas defensoribus, duplex modus est. Aut enim periculum te premit solum, aut iactura. A periculo te vindicabis, multitudine stipatus, & tuorum diligentia, Principis familiaritate, humanitate, beneficiis in violentiores & insidiatores [illegible] issione alterna gloriæ & nominis, tu[illegible] dis-cessus breui futuri vulgata. At [illegible]ra sequitur conspirationem (quod in omnibus

vtile

vtile fuerit) postquam beneficiis ac virtuti ac bonis moribus locus non est, suscitare oportet, factionem, atque diuisionem; & discordiæ semina moliri. Quod si periculum cum iactura coniungatur, sane stultum est, ibi esse velle, vbi non possis esse alibi deterius. Vbi vero autoritatem in arte parare in patria aliena velis; nihil melius, quam nobilem aliquem tibi amicum parare, qui faueat amicis, & cum pluribus versetur: & si non sufficit, alium accerse. Eos autem omnibus officiis ac beneficiis demerearis; idque gratis. Præcipua autem duo sunt in hoc genere vitæ: noscere mores ciuium: & artem (si artem calleas) absque offensa posse exercere. Primum quidem, velut Bononiæ quum essem, multa audiebam de moribus illorum [Bononiensium,] & quod fallaces: sed id verum non est; at id potius; quod ambitiosi sunt, & molles, vt facillime irritentur: vbi cœperint cōcedere, nō æquitate aut moderatione ducuntur; sed superiores esse volūt, contra ius. Vbi enim offenderis illos, non cogitant, an ipsi causam dederint, sed immortale odium concipiunt; vt bifariam difficile sit cum eis versari. Alioqui magnifici, benefici, ac admodum ciuiles sunt, & ornati. Summa igitur rei est, mellifluis vti verbis, pertinaciter iuri tuo inhærendo; nec immerito causa labi. Nam quum in re ius nullum habeant, volunt verba quæ exciderint, iuris loco vti. Res sane admodum dura, præsertim insuetis. Quamobrem scriptis, quam verbis;

& sub iudice, quam inter se, altercari melius est. Sed hæc præcepta generalia ferme esse debent inquilinis quibuscumque; cum ciuibus decertantibus. Optimum est etiam, socium habere ciuem: quidam enim ob beneficia accepta, quidam honestatis caussa, alij ob autoritatem amicorum mouentur; maximeque qui extra patriam diu fuere. In vniuersum à iurgiis & minis abstinere admodum oportet. Id enim agunt, vt ex iniqua causa æquam faciant. Sed si operam exerceas mercenariam, difficilius longe negotium erit; magnamque conflabis inuidiam; aut iacebis. Qua caussa multi periere. esto igitur primo cautus, vitando nocturnas horas, conuiuia, ignotos: domesticis dona. Nec maledicas; sed maledicta refellas honeste; velut si dicas; Non potest; aut, Non puto quemquam à nobis dissentire, qui bonus sit, aut artem probe calleat. Pecunias accipies, non exiges: grauitate, ornatu, & promptitudine quæstum augebis. Periculosa blande aut tuto tractabis. Maledicta æmulorum contemnere te simulabis. Ostendas [te] non spe, sed gloria, amicitia & benefactis duci.

Quum in vrbem aliquam habitandi caussa te contuleris, priuata iura percurre & condisce; & similiter à præclaro aliquo caussarum procuratore consuetudines, quæ ad te pertinere possunt. Et quum nullibi iusto plene consultum sit, sed pugnantia & ancipitia pleraque sint, ob amplificandam arbitrij licentiam: velut Bononiæ si filius diripiat

ripiat horreum patris, à villico abripiat triticum vinum, impune est: Pater in vincula potest ducere filium: vtrumque iniustum. Est tibi filius malus, vtere lege scripta. Raro enim contingit, paucisque in locis, vt non ex contrariis æquum habeatur. Sed hoc tecum statue, omni ætate, ac ferme vbique locorum, cuncta fuisse esseque confusa; vt iacentibus [tacentibusve] nil relinquatur; multis in locis nec repugnantibus; aliquibus etiam nec acriter repugnantibus. Hoc solum tyrannicum appellant. Confusio ergo omnia.

CAPVT LXXXVIII.

De Procuratore in patria relinquendo.

QVONIAM vero qui absunt procul, indigēt in rebus quas domi relinquūt, Procuratore; aut res omnes transferre coguntur, eum eligere debemus, qui nec pauper sit, nec deses, aut improbus, aut qui coniunctus sit sanguine, aut cui plurimum debeas, aut qui in domo sua infantem filium tuum alat. Nam hi si non præstiterint [quod oportet,] non potes tuto, aut honeste, aut omnino non potes [eos] cogere; vt neque potentiores, neque filios familias. Itaque quos non debeas eligere, perspicuum est, & à quibus cauendum; quem autem debeas [eligere,] haud facile.

Optimum autem est, vt portionem eorum quæ exigunt accipiant. Nam si annuam pensionem statuas, segnes efficiuntur; si nihil, etiam inertes: cui enim bono labor illis cedet? Cicero non parum deceptus est in Erote: *Eroti dixeram, vt se pessimum haberet non modo, sed iniquissimo fænore: versuram facere Amelius coactus est.* Hic, pro quo viginti millia ciuium vestem mutauerunt, & cuius hoc erat proprium munus, administrare, de iure agere, ministros quærere, vnum non potuit fidum Procuratorem inuenire. Quocirca neque tolerabilem repudiabis, si sapias; neque si bonus videatur, tu tamen vel indiligens esse debes, & non semper, non leuiter queris sed ita, vt si ostendat recte egisse, negare non possit, questum te esse. Si recipiant, nil melius publicis personis; sed prius amicos habuisse expedit, non tamen omnes: sed optimi numularij, seu trapezitæ, magistrique cursorum; & in leuibus cursores ipsi, vel pro quibus si sponsionem fecerint.

Caput LXXXIX.

De Hospitalitate.

Non tollo hospitalitatis officium ex humano genere: rem antiquissimam, necessariam, plenamque voluptatis: sed hominem instituere propositum est prorsus commodis suis viuentem; qui neminem excipere debeat hospitio, quem non optaret

perpetuo

perpetuò secum cohabitare gratis. Hi sunt coniunctissimi, simulque amicissimi; tam vero sapientes, & omnino probi amicique: Iam tertium genus est miserabilium personarum, quæ tamen tibi intimæ sunt, vt à quibus nil incommodi expectare possis: Esset & quartum genus, vt par pari referres. Sed iam antea te docui, vt hoc caueres. Reliquum est igitur vt ostendam cur non recipere debeas: deinde quomodo impudentes tu prudenter repellere possis: demum, si modo cogaris excipere, quot & quanta tibi sint necessaria, vt honeste, & sine molestia id facere possis. Primum ergo vbi quemquam exceperis, etiam tum oportune, hospitem perpetuum tibi facis, vt aliquando cogaris importune, & magno tuo incommodo excipere iuxta illud;

--- An non mihi iure optimo
Intrusit hospes, qui in tempestate aduenerit?

Deinde quot sycophantæ orbem circumeunt! Difficile est hominis mentem & consilia internoscere. Qui scis, quo animo ad te venerit? Et, si nihil tibi officiat, ne tuis quicquam afferat mali, quomodo cauebis? Alienum habes in domo: si, vt Euclio, aulam obserues, illum reddis pro beneficio [benefico] inimicum, iniuriam infers; si non obserues, omnia tua relinquis in alieni potestate, quum vix tuta sint in manibus tuorum. Memineris Plautini illius;

Lupus est homo homini, non homo; quum qualis sit, non nouit.

At Pol, qui sciet, qualis sit? quis animum introspiciat, præter Deum? Sed fac vt optimus sit. Nonne tamen interim res perit, commoda impediuntur: obseruat ille secreta domus tuæ: sumptus efficit domesticos minus continentes: nescis quomodo placeas: quæ tu maxime probas, ille vitio vertit; vt nimiæ luxuriæ, liberalitatem; aut sordidæ auaritiæ, parcitatem, vel etiam frugalitatem. Quid dices? alius elephanticus est; alteri desunt dentes: hic omnia edulia fœde tractat; ille edendo, dum loquitur, exspuit cibi reliquias: alius ad ignem sedens, dum spuit, coinquinat cibos. Hic quid facias, rogo? Expelles, ne hospitem, quem præstaret non recepisse? aut feres tam abominanda? Quid, inquam, dices de homine, qui vel vltro ad te venit ob sumtum fugiendum; vel [quem] retines inuitum, nulla gratia? Denique omnes qui [se] inuitant, & qui cupide accedunt, ferme malo id consilio faciunt, vt aliqua ratione hominem expilent. Quot exempla querelarum in hoc genere! Demophoon duplici scelere fœdauit Phyllidis domum, Iason Medeæ. Sed mittamus fabulosa. Vide Ciceronem de Verre, in Dexium Tindaridarum. Philippus Macedonum rex Thessalos hospites suos sub hasta vendidit, etiam adiecto ioco. Sed quid nuper egere Hispani quidam, imo Proreges qui Reges Indos iure hospitij, fortunis, regno, vitaque crudeliter spoliarunt.

liarunt. Præstitisset pugnasse, quam aluisse; postquam nil deterius expectare potuissent. Quot in Italia, etsi minus sæue, turpius tamen, & ob religionis eundem cultum, & patriam, suos hospites prodiderunt! Tot quoque alia sunt in hoc officio incommoda: &, si non aliud esset, id, [satis] esset, quod vno admisso, ianuam multis aperis. Prudentis [itaque] viri est, ne tentare quidem recipere quemquam alium: sed quoniam, vt dici solet,

Turpius eyicitur, quam non admittitur, hospes.

nomine hoc inani inhospitalis non reformidato, nihil melius est, quam obfirmare animum, maxime contra impudentes. Nam qui in viis publicis habitant, multas habent occasiones recipiendi hospites. Vt ego Bononiæ, quum sit in itinere Romam ex patria proficiscenti, simulque redeunti. Qui vero extra viam tritam [habitant,] iis deest caussa se excusandi; maxime apud impudentes; quorum hospitium etiam grauius est. Ergo primum non inuitabis illos: in quo multi turpiter peccant; alij etiam sua arte deluduntur. Ergo è tuis vnus, si se inuitet quis (nam excusare & illud inane est, & humilioris animi; vt simul videaris velle verbis largiri, quod re ipsa neges: atque ita etiam id sine iniuria fieri non potest, vt silentium, velut dixi, melius omnia contegat) excuset te minus bene valere; aut magnum tibi negotium esse; aut multi-

plici caussa impeditam domum; aut aduersi quicquam incidisse. Solent quidem apposite aliqui vulgari nomine dicere hominem magna esse in traualia: quod Latine (non ita efficaciter) turbationem seu curam, seu tumultum, seu vexationem, aut confusionem dixeris: sed vt omnia [ista] simul verbum illud [trauali, aut trauaglio,] ita vnum quodque minus expresse significat. Melius ergo est in his, qui amicorum sub numero sunt, anticipare, rem significando, non id adiicere cur non inuites: aut enim cogitur non semetipsum inuitare, aut tam impudenter inuitando locum relinquere honestiori excusationi, quam fuerit sua inuitatio. Multa vero sunt hujusmodi specialiter, [quibus honeste excusare te possunt tui:] velut morbus Domini, aut domestici, lis, rixa, coniuncti mors, ædificatio, iactura aliqua insignis, detentio amici, defectus supellectilis, nuptiæ.

Verum si cogaris omnino, vt turpe fuerit detrectare officiũ, sint primo, omnia domus ornamenta; & supellex abundans, vina, panis, & quæ in secunda mensa solent apponi. Præterea absint pueri, & feminæ iuuenes: adsint custodes fidi, senes prudentes, & juuenes validi. Non adsint ægri: neque sis negotiosus, oportet; sed omnino liber, & de libertate securus: domus composita: diuitiæ: &, vt quum absis, alij relinquantur necessarij. Præterea bonus coquus: lecti apparati, & commodi: ædes sumptuosæ: omnia ordinata.

neta. Horum si quicquam desit, turpius recipies hospitem, quam excusabis. Ob id ergo modus est quidam ciuilis, in quo morem hospiti geras, minore sumptu, & magis commode, nec tuas res turbes; scilicet vt permittas illum apud cauponem quamdiu libet [diuertere;] vt liberum illi sit manere, atque discere: admonito eo [caupone,] ne pecunias vllas sumptus caussa ab hospite recipiat. Ea liberalitate vsus est Præsul Lexouiensis, vir valde prudens, vitans omnem turbationem domus, & molestiam meam meorumque. Siquidem longe liberius in caupona familiares mei versabantur, quam fecissent apud hospitem; præsertim non mihi alias cognitum, & præpotentem.

CAPVT XC.

De Existimatione ciuili.

VT vero apud multitudinem nomen tibi & autoritatem compares; in arte quidem, quum multæ ex his opera sua oculis supponant, ac hominum iudiciis, artificis in his eis fauet [aut artificij] excellentia. At vero & in chirurgia plurimum potest artis illius præstantia: non sic in reliqua parte medicinæ: nec item in militari disciplina, atque aliis, in quibus ab euentu sumimus iudicium; euentus vero non pro artificis præstantia semper subsequitur, sed sæpe in ar-

bitrio Fortunæ repositus est: quæ & plurimum deterioribus fauet. Quapropter caute agere oportet. Quumque etiam in alijs prudentia multum conferat, in hujusmodi & prudentia & prudentiæ & peritiæ artis opinio plurimum possunt. Porro opinio prudentiæ ex tribus generaliter sumitur, vt ait Salomon, incessu, ornatu, & verbis: quam sententiam etiam exornauit Hippocrates in institutionibus medicorum, [seu libro De decenti ornatu.] Atque in his tribus duo sunt generaliter obseruanda; scilicet vt morem sequaris aliorum; & vt mediocris sis, ac (vt ita dicam) modicus. Ne ergo vestibus vtaris à consuetudine alienis, nec immodici sumptus, aut pannosis aut alienis ab existimatione tua, vel arte quam profiteris, vel ætate, atq; hujusmodi. Nec te jactes, aut omnino deprimas. Leuitatis enim alterum, alterum stultitiæ argumētum existimatur. Sed habeas fautores, qui te laudent, euehant, anteponant, egregiæ autoritatis, ac minime suspectos, tum vero ad artem pertinētes: velut medico prosunt pharmacopolæ, chirurgi, obstetrices, tonsores, quoniam hi sanguinem mittunt ægris ac cucurbitulas & hirudines applicare solent, atq; alia hujusmodi. Adeo vero his fauere oportet, vt cauendum sit ne vmquam illorum munera [aut munia] occupes; quod in Riario mihi sollicitudinem attulit. Imo si quauis vmbra hujusmodi homines vocari jusseris, magnum afferūt emolumentum ad excusationem, vbi res non pro-

voto

voto cesserit; & vt bene cedat, auxilium. In vniuersum, nil prosunt literæ, ni tympanum pulset aliquis. Infelix autem conditio [tua est] quum ipse cogeris pulsare. Licet autem interdum ob necessitatem seipsum laudare, vel aliorum facta vituperando, vel quum aliquis indignus coram te laudatur: vel quum testimonium quæritur à te ipso rei gloriose peractæ. Porro temetipsum præponere alteri, nisi quorundam importunitate immerito irritatus [sis.] haud licet. Præcipue autem caueas, ne ea quæ in arbitrio Fortunæ esse apud vulgus existimantur, tui juris facias: hoc enim ad stultitiam pertinere docuit Hippocrates (2. de Prædict.) Quod si non prædixeris rogatus, ignorantiæ suspicionem, maxime altero socio prædicente, subibis. Quamobrem parcum esse oportet in prædicendo, atque ita prædicere, vt oraculorum responsa imiteris. Quid enim melius in vnoquoque genere, quam Deos imitari? Altera in parte, scilicet prædicendi, alium oportet fugere errorem, vt ne velis docere astantes artis rationem, ac distinctiones; sed simpliciter statuere quæ oportuna esse putas. At vbi hoc necessarium fuerit, vt cibationis historiã quum constituere oportet, juxta conjecturam indicabis, signo postmodum adjecto: velut tertia hora noctis, si ita è re esse existimabis, vel etiam post, dices, Quum pectus tepescere cœperit; & pedes & manus eo fuerint calidiores, vt ipse æger quieuerit: hoc est per nota astantibus, tempus inclinationis indicare.

Si te aliqui plene laudent; tamquam aliud agens, dissimula audire. Ad plenam enim laudationem nihil potes interponere. Adde tamen, quod quum in præsentem congerantur laudes, periculum est, ne irridearis, saltẽ adulentur. Nec recites miracula, aut auguria, nec artis alterius scientiam profitearis, quam eius quę te honeste alit & ornat: Nam apud eos qui opera tua vtuntur, minus valere in propria videberis; apud alios autem contemneris, vt vanus. Et quum quis verbis bonis vtitur, opera metiaris, non verba; quæ illum neque liberaliorem, neque mitiorem, nec meliorem reddunt. Sed merita tua, virtutem, & consuetudinem cum opere expende. Neque enim, nisi Dominus sit, aliter obtinere sperat.

Porro quum admirabile sit, Iuris consultos, quorum disciplina est in opinione, tam exercendo, quam profitendo, iuxta eruditionem existimari; quod etiam accidit Theologis: (Sic illos libenter audiunt discipuli; & ciuitatis cuiusuis Senatus eorum scriptis fidem habet:) Aliis, vt Medicis, & Mathematicis, quamquam in genere demonstratiuo versentur, autoritatis non tantum esse peritioribus, neque in exercendo apud ciues, neque in profitendo apud discipulos; caussam [huius rei] quærere decet. Ea est, quod regna titulo iustitiæ, ob contentiones; & religionis, ob populum, sustinentur. Nam in vnum conuenire necesse est, quod vni parere debet: Si nulla iustitiæ imago supersit, [fit] ne vnus

ne vnus alteri hominum parere velit; vt solus tyrannus relinquatur. Vnde recte Cicero (lib. 2. De Officiis) etiam latronum collegia quadam iustitiæ specie contineri dixit. Id igitur Iuris consulti & Sacerdotes intelligentes, enixe operam [dant,] vt Leges & Sacram Paginam (quarum titulo summam potentiam adepti sunt) in maxima æstimatione teneant. Vna itaque conspirant, communis commodi caussa; & iuxta optimas interpretationes plerunque decernunt. Quo fit, vt necessario tam imperiti negligantur, quam eruditi in pretio sint. Quod cernentes homines, & omnia in horum arbitrio constituta, nec solum opes, sed vitam, filios, magistratus, vxores, actiones, honores, quamuis Principes sint, his duabus disciplinis non dedignantur filios erudiendos tradere. Nam & præferri ob hoc humillimæ sortis homines sibi vident; & [non] numquam etiam imperare. Itaque illi student totis viribus, vt euadant eruditi; quum tales cæteris non solum, sed summæ rerum præfici videant. Quamobrem nullis persuasionibus ab optimorum Doctorum quorumcumque [opinionibus] auelli possunt. Contra quum hæc potentia & honos aliis disciplinis desit, (nō propositis eruditioni præmiis certis, nec ipsi disciplinæ,) neque professores vna conspirant; nec ciues & discipuli ad eruditos confluunt. Id sempiternum.

Qui munere publico funguntur, non vno modo peccant, si existimationem non reti-

neant. Velut qui quum profiteretur publice, voluit præsens assistere, vt discipulus, ægro. Quot autem modis peccauit? Primum prætermisit mandatum Hippocratis; vnde non visus est illius præcepta intelligere: deinde judicio carere: ipse etiam sibi conscius erroris; & ad quos pertinet læsa [existimatio] crepto eis, sibi proprio munere, & lucro, [ipsi] maledicunt. Passus est etiam incommoda, & periculo se exposuit. Inde si pecunias recepisset, pecuniarum caussa fecisse videbatur; si non recepisset, cui bono? Deinde si eo animo egit, vt semper ageret, seruituti se mancipauit, sine fructu; quum alii ignobiliores medici victum & stipendium habeant: si vt [id aliis] denegaret, inimicitiam subiturus loco amicitiæ: præterque id, maximum subiit onus. Homines enim consueta, jam sua esse, sibi promittunt. Deinde quod aliis si idem præstare voluisset, & sine pecunia, amentiæ simile hoc erat, imo amentia maxima; si pro pecunia, equus conductitius præstabat. Si denegasset, tot habiturus inimicos, quot fuissent illi, quibus denegasset, dum illius [vnius] tantum amicitiam quærit. Demum id ipsum, quod quærebat, suo facto minuebat. Nam fungens ignobili officio, minuebat beneficij existimationem: quo imminuto, ille minus ei debebat, tanto, quantum ex opera & labore & assiduitate adjicere se putabat. Et ideo hæc non licita sunt, nisi quum necessitas eleuat facti turpitudinem, & adjicit etiam bonam opinionem. Vt in magnis

Princi

Principibus, rogatus; &, vbi deneges, quasi coactus, honestius operam impendes ei, propter quem locum cum obtines.

In vniuersum vero apud omnes nihil magis facit ad existimationem, quam quod homo sit compositus: ad contemptum, quam vanitas, & dissolutio, seu quædam anomalia. Itaque quum accedis ad magistratum, seu potentiorem, mitte qui sciscitetur, an liceat [introire,] antequam eo vadas: forsan enim familiaris aliquis coram aliis te male excipiet: & si non id agat, ad neminem te conferre sine nuncio debes, à quo ostia non pateant. Nam si patuerint, tantumdem augebitur existimatio.

CAPVT XCI.

De captanda apud Populum auctoritate, vel existimatione.

IN adipiscenda quoque apud Populum auctoritate, illud tecum reputa: hominum laudem, gratiam nomen, amicos non secus atque ignem propagari. Principio enim sensim & spiritus & ligna subministranda sunt: vbi accensus fuerit paululum, follibus, & materia indiget: nihil enim tam breui propagatur aut extinguitur. Et quum jam in immensum crescat, vbi creuerit excoli debet: aliter aut inuadit vtilia, aut dissipatur. In ipsis initiis, antequam inuidia crescat, facile

ac plurimum propagatur atque amplificatur. Non est curandum diligenter [vt] innotescas, sed vt pluribus. Fama enim & flama semetipsas adaugent: vnusque & idem autor plurium loco, dum plures idem narrant, habetur. Sed non est committendum vt tota techna sit in tuis gnathonibus: (facile enim detegetur, & conficta videbitur:) sed in re, atque in te. Propterea meliores sunt viri simplices qui hanc disseminent laudem tuã, quam callidi atque astuti. Nihil enim tam simile vero exacte fingi potest, quam quod ita esse creditur, ac verum esse existimatur ab eo qui narrat. Ergo aliquos simplices viros curabis, si medicus sis, iam persuasos, quod insanabilibus morbis laborent: Aut, si sculptor [sis,] donabis alicui effigiem suam, summa diligentia celatam. Eum vero eliges, qui verbis malit te recompensare, quam pecunia. Huiusmodi homines enim perutiles sunt huic negotio. Si sis tonsor, musicus, vestiarius, faber, omnia apud Populum debent eadem ratione tractari: scilicet vt noua aliqua inuentio ab imperitis extollatur, ita vt vera se dicere putent. Accensam hanc laudem propagari, atque augeri per proxenetas, adulatores, sycophantas, gnathones, parasitosque ac colluuiem omnis generis, curabis. Neque tempus intermittes: illud tecum reputans, quod quum omnis fama, tum magis fauor vulgi, breui concidat; tum nihil celerius quam quę falsa est, atque commenticia. Iuuat autem in omni huiusmodi negotio

gotio vestis selecta; & pluribus comitatum incedere: quod faciunt caussidici: tum vero: quod ad opinionem liberalitatis plurimum facit. Hæc autem opinio maxime Populum conciliat; terretque, ac suspensos detinet inimicos, posse ac velle multa dare; in paruis te liberalissimum ostendere, tum vero in gratia & officiis rependendis; aliquando etiam in magnis. Per tuos magna omnia & mediocria tractentur subtiliter, vt vitium in illis esse putent; aut, si mauis, parsimoniam. Denique illud Aristotelicum tecum considerato, duobus modis magnos euadere homines in republica: aut aliquo strenuo facto (velut Aratus apud Sicyonios, Nicoclem tyrannum occidendo; Alcibiades Mantineos in Atheniensium societatem trahendo; Scipio Africanus maior, prohibendo discessum Romanorum ex vrbe: in quo obseruare oportet, ne gloria iam claros aut virtute, euertas:) aut potentibus adhærendo. Quumque his non facta, sed verba & mores doceamus, hæc imitabimus, vt credant id nos posse ac velle facere, aliquandoque facturos, specie virtutis, & fortitudinis, gratia, studiis, verbis.

At vbi contingat munere publico fungi, id obserues, vt quam familiarissime eo vti possis: veluti si orationem sis recitaturus, ne palleas,

Vt Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.

Id fiet, si tam pertritam habeas materiam, eoque ordine dispositam, vt vndequaque

tibi incipiẽdum fuerit, nil referre putes: tum enim securè recitare poteris: quod ego Bononiæ obseruaui. Neque plus diecula hoc exigit negotium. Sed versare in jam pridem cognitis. Sitque Latina lingua adeo in vsu, vt nec bene scias quicquam aliter proferre: & si te tẽtarint ea in parte qua minus vales, vtpote quum medicinam profitearis, vt in Græcis literis, vt tacendo, vel respondendo ęqualiter pericliteris, tum quidem ausculta, & respondeas, codicem te inuisurum, an sic se habeat, forsan errorem adesse. Et scriptis quidem pauca,& recte, & subtiliter differas; verbo autem abstine,ne vel pronunciatione, qua non vales,te deprehendat;sed & minus studij pręferes in paribus,veluti familiariter loquẽdo,quasi etiã Latinam ignores linguã, Italica vulgari respõdebis: ornate autem vel in scriptis,vel profitẽdo, pariter in vtrisque. Ita magis videberis cõtemnere, quã nescire. Sed & illud caueto, ne ambitione ductus aliquid tanquam arduum proponas, quod æmulus vel per speciẽ dissoluere possit. Præstat etiam quæ aliena sunt, tam docendo quam scribendo,demonstrata dicere. De quo monitus sum per somnum XIV. Kalendas Decembris, anni MDLIII. exemplo apposito,de quæsito, Cur recta validiora sint: quod eadem die retuli in Paralipomena (lib. 19. sect. 1.) In explicandis etiam libris memineris quam personam subeas. Velut Grammatici autoritatibus certare debent; qui scientiam Medicinæ profiteatur, argumentis validis,

lidis, ac strict ni plura docebunt; qui exercitationem, longa verborum serie minutissime cuncta docebunt, & ordinatim. Nam tribus aut quatuor curationibus perfecte explicatis, modus insinuatur pro vniuersis. Ideo etiam facillimo sermone [vteris] cum singula examinando nomina, rem, species, causas, victum, simplicia medicamenta, compositionem, modum compositionis, tempus, locum, quæ circumstant; quæ gratiam addunt.

Quum vero, vt dixi, in disciplinis non sit nec profitendo, nec exercendo debitus honos; quem occupant imperiti; quod inique oblatum est, iusta ratione sarcire laboriosum nimis, ac pæne impossibile fuerit, Quare fucus fuco oblinendus erit. Id ergo cōstat præceptis; vt cum æmulis summam adeo & ambitiosam existimationem retineas; cum ciuibus & discipulis non ambitiosam, sed summam solum. Præterea vt his quæ grata sunt, licet non vtilia, illos in admiratione & beneuolentia contineas: scilicet eloquentia in suggesto, & blandiloquentia in sermone familiari. Tum vero & vestitus, & gestus, & mores, omnia ad speciem. Vtile est etiam docere quædam minima, tamquam ad autoritatem; vtilia tamen sint, licet parum: in vtilioribus autem, ea ita extollere, tamquam omnia reliqua sint nullius vsus. Considerare etiam oportet singulorum mores, vt ad communia præcepta confugias (cap. 47.)

Summũ præterea prudẽtiæ argumentum

est, in quo negotio versaris, ei totum te dedere: si prãdes, in prandio; si mederis [ægro,] in illius curatione [totus sis:] ita vt ad quamcumque rem te conuerteris, totum te conuertere posse videaris. Hoc enim ipso plane tui dominus esse, nec nimis hærere alicuius negociis; & sui etiam diligentem curam habere, te existimabunt: primum ad prudentiam; secundum ad id, Ne quid nimis; tertium, vt tui muneris [memorem te] esse putent. Et id est quod maxime optant ægri.] Multum præterea iuuat, vt ex vno plura efficias: velut si ægros postquam inuiseris, vt ad te veniant cum matula domestici, iusseris; alia etiam additurus. Sic enim domum plurimi frequentabunt. Tum quoque ad eos qui consilium solum petunt, accedas. Humanæ enim res quum sint vmbratiles, existimatione potius quam essentia constant.

In publica autem concione diuinum quiddam inest, quum vnusquisque sermonem intelligit, tamquam sibi proprie ad persuadendum accommodatum; vt etiam verba non eadem sint vni atque aliis; aut (quod bona Fortuna contingit) vt quisque in meliorem partem trahat [quæ audit;] quod etiã artis cuiusdam egregiæ opus est, contrariis caussis, affectibus, studiis simul vt fauere videatur; aut quum audientium animi quod optimum est, ad se solum trahunt, vt hirudines: velut è diuerso, quum ob inuidiam & odium, solum vitia & maledicta animaduertunt,

tunt. In omni autem huiusmodi [cōcione,] vt quæ ad Populum, vel ad discipulos, memento quantum eminentia iuuat, tantum recessum illum à communi vsu, vt quasi diuinum quippiam spiret, etiam obesse. Ob id & qui non eminent, libenter audiuntur, dum fingunt sapientiam; & qui habent, dum dissimulant, remittuntque se, vt apud Poetam: *Sermo gratior est viri imperiti plebi, quā sapientis, atque docti.* Vbi vero iam finem ac gloriam consecutus fueris, duo quidem maxime cauere oportet; tertium quoque haud negligere: Primum, ne nouam existimationem, aut dignitatem aut gratiam aliquo insigni errore concutias, velut ira, auaritia, flagitio, contemptu potentioris, ingratitudine, magna morum in deterius mutatione: Secundum, ne quasi pacatis rebus languescas, & eos qui tibi fauerunt, spe sua defraudes: Sed neque in eodem tenore permanendum, quo antea, quum rem agitares. Dici enim solet iniustitia parari [rem,] iustitia retineri. Ita [non] per eandem retinenda est autoritas, per quæ parta est; sed mitiore modo, atque honestiore; quum necessitati locus excusationis non relinquatur; vt venustate, officiis, gratia, liberalitate splendoreque cuncta exornes. Porro quum videant plerique, potētes religioni deditos; id simulādo & ipsi nōmē parare arbitrātur, ficta religione; nō tam impie, quā etiā stulte. Itaq; desertis occasionibus, ab iisdē & vt simplices, & vt mali habentur. Quamobrem

illorum more tum solum fingere oportet, quum nihil ex his quæ conducunt vitias, tum maxime eorum quæ in rem suam sunt. Hos namque contemnunt [potentes.] sed tacite; bonos appellantes viros, vbi illi se pro callidis volunt haberi.

Illud quoque animaduertendum, vt Præfectos & personas omnes publicas liberalitate tibi deuincias admodum: (velut ianitores, lictores, illorumque duces, tum histriones, ac sacerdotes;) & vt in contentionibus superior sis: conferunt autem etiam ad id (vt perspicuum est) magistratus, lictorumq; duces. Itaque magistratus officiis semper (&, vbi præstat, pecunia) amicos sibi facere expedit. Consuetudo etiam plurimum facit, & similia studia: tum vero & virginum sacrarum, quæ ea in veneratione sint, quales apud Romanos Vestales, autoritate, sanctitateque. Præcipue autem hæc aduenis & humilioris fortunæ viris, licet diuitibus, sunt necessaria. Quæ autem mala sunt omnia, vilia, aut odiosa, per ministros, non per te ipsum, agas. Ob id domesticum habere oportet fidum, omnino fortem ac sapientem, quique vultu autoritatem, & toga, & armis, præferat, comitatum à suis, vt decet. At ob id talem vt habeas virum; summo studio (si res non desit) incumbes. Namque [tales] non [vbique] præsto sunt; nec vbi opportunum est, ilico parare licet. Et hi multa propulsant ante pericula: [eisque] autoritas & existimatio seruatur. Cuius vtriusque rei commodum

dum impensæ omni satisfacere potest. Denique nil aliud nobis superest, quam ipsum viuere, & bene atque honeste viuere: diligenter autem si studueris, illius [vitæ] commodis frui etiam licebit. Parum autem ad hæc munia, vt etiam ad reliqua, apti sunt Musici.

In quotidianis etiam tractationibus, quę cum vtilitate sunt, nec tempus admittunt, ne tentaueris opinionem aliorum permutare, sed obsequaris; quod optimum factu esse reris, subiiciens. Media enim illa ratio in actionibus fortuitis nec diuturnis optima est: nam velut instrumenta si tumultuarie corrigere properes, franges; ita & hominum errata. Velut si quis consilium in medicina requirat, vt petit dato; sed commonefacito, melius fore, si lotium afferat. Etenim si prudens est, & consilio tuo vtetur, & tu gratiam inibis: si perstat in stulta cogitatione, nil offenderis. At benefaciendo quandoque, dum consulis, rem sine fructu amittis. Deniam, si studium sit quomodocumque posse in Republica, imitare Catilinam, vt sub virtutis aliqua specie omnia peragas quibus adolescentiæ ætas capitur; alea, stupris, conuiuiis, factione, pugna, latrociniis, iniuriis, laruis, post adulationibus, blanditiis, iocis, irrisione æmulorum, scommatibus, donis; præterea summa comitate, & vultus hilaritate. Caue etiā ne irrites quemquam. Multi enim (maxime Bononiæ) etsi mansueti sint, reprehensi adeo irascuntur, vt inimici fiant manifesti:

quare melius est, cauere; nec committere, vt tuo damno errent. In vniuersum, antequam plurimum in republica possis, iactatio etsi periculosa sit, est tamen vtilior quiete, persæpe necessaria. Quum adeptus sis potestatem, modum vnum & viam tenere oportet. Vbi obtinere cupis, iam autoritate potens aliquid, antiquos imitare, qui dicebant omnia ignis aquæque concordia constare. Ita si potes Principes aduersarum factionum habere, omnia obtinebis; sed si etiam conciliare, & in amicitiam redigere, maxima quoque. Sic Cęsar Pompeium & Crassum; Lepidus Antonium & Octauium.

Capvt XCII.

Artificum præcepta specialia.

SEd & dum diligentius rem hanc prosequor, non nulla occurrunt præcepta, maxime artificibus, atque inter artifices medicis necessaria. Primum id est, vt quum ad aliquem accedimus, sedeamus. Multi enim stantes præcipiunt, inquirunt, lotia inspiciunt: quod & parum decorum est, & ægrum offendit, dum fugam tuam meditatur, & anxium animum tuum cognoscit. At si sedeas, nec tamen diu moreris, animus ægri quiescit, & pacatius cuncta ages. Nec manibus gesticulaberis, nec multum contorquebis te, nec vestes extendes, aut contrahes, nec pedes eleuabis: nec celeri sermone vteris,

nec

nec iocaberis. Lætus [sis,] sed absque risu, constans in sermone,& facie ad ægrum conuersa. Pari ratione in aliis negotiis te geres. Alia etiam est habenda ratio iuuenum, senum, sacerdotum, virginum vestalium, ac huiusmodi: vt etiam in detegendis corporibus. Porro nec execrari nec iurare decens est: sed sis in omnibus continentissimus. Alea non ludes: Crapulæ operam non dabis. A pollicitationibus abstinebis. Audies patienter quæ dicat [æger:] si ambitiosus sit, etiam admiraberis. Et vt semper necessarius videaris, mutabis singulo die aliquid, quod pro occasione in melius mutari possit. Si aliquis ad te veniat, qui ab aliis curari nequiuerit; & si ne vlli quidem illorum persoluerit, aut tenuiter, non suscipe illius curam. Nam vel transmissus est ab aliis, tentandi gratia; vel non curatus est, quia negligebat: ob id etiam à te curari non poterit. Sed iube adducere medicos priores: ab illis enim condisces, cur non sit curatus. Et si negat se id posse facere, dicas non curatum, quia noluit. nec aliud addes, etiãsi roget. Ne quemquam ita effuse laudes, maxime vulgari virtute, vt vel irrideri se putet, aut existimationem tuam minuas. Nec factum turpe, vt si obdormiscas in concione, verbis excusa, sed re. Præter reliqua semper memineris, vt nihil in negotiis relinquas imperfectum: hoc enim turpis obliuionis est indicium. Velut cum collegis si consultaueris, memineris, antequam referas consensum commu-

nem ex æquo & ei qui negotio præest, & domino, post ægrum, si illi dominus sit, responsum dare : sed aliud atque aliud, pro personarum qualitate : atque ita tamen, ne discrepent. Non rem, quæ finem consequi non possit, amplectaris, & neque perdifficilem, maxime apud potentiores, nisi paratis auxiliis, vtpote chirurgo, pharmacopola, astantibusque. Quod si res in contentione posita, & in principalibus domibus, si licet, omnino abstine : [in eo enim] plus longe periculi, quam vtilitatis. Si contingat in arte aberrare; morsque procul absit, læto vultu in bonum verte; auxiliareque rebus pertritis; vt ex hoc erroris paruitatem coniectet. Si immineat [mors,] ægrotare te fingas, aut alio vocatum. Denique submittas qui affirment, plurimos eo medicamento sanatos, huic nimis sero exhibitum. Quod ad propria attinet, vnaquæque ars suos sibi fingit mores: ælurinos medicina; leoninos militia; pinguentariorum paroninos, fœneratorum vulpinos; Magistratuum asininos; Regum aquilinos; vilium artium, & necessariarum, vt cauponum, carceris custodum, lupinos; tonsorum caninos; lenonum coruinos; eorum qui à secretis Principum sunt, viperinos; seruorum agninos.

Duo præterea maxima in hoc munere, tum etiam in publice profitendo, quæ præterire non decet. Vnum ad maiestatem, & interpretationem; alterum ad inuentionem ac affectus mouendos. Et ad maiestatem quidem.

quidem: quoniam Mathematica gaudent incrementis,[quod] minus decorum est,expolire, ac noua inuenire, & superaddere oportet. Naturalia vero, Medica, & Logicas contemplationes expolire oportet,diuidendo singula, demonstrando, & exornando. Maximum autem opus est in diuisione, vt perfecta sit,& ad minima ordinata. Inde excultæ illæ orationes, minimo ambitu conclusæ. Velut Petri Victorij in Poëtica, quæ numquam cancellos exit.Admirabile tamen in his est, augere partes, vt quasi intumescant,& amplificentur: quod Ciceroni primum,inde Demostheni conuenit; vt videatur peculiare facundiæ munus. Affectus vero [mouere,]misericordiam,& metum præcipue, vt in Tragœdiis: at misericordiam facile est etiam in fabula:metum autem non adeo,quod non sit de præsentibus, vt in actione; nec de veris, saltem vt in historia; in hac enim magis metuimus; magis autem de nobis. Oportet igitur & narrationem,& apparatum supplere in metum; tamquam de nobis,de veris,de præsentibus fit. Vt in Oedipo Tyranno Sophoclis.

Quum ad horam constitutam non veneris (siquidem propiores prius inuisere præstat) excusationem à necessitate honesta sumes:velut si ad nobilem maximo in discrimine laborantem vocatus fueris. Et rursus, si,quum egeris cuncta,res male cedat,quod non ab initio magnitudinem morbi intellexeris,iube medicamentum exhiberi quod

conueniat, quod in promptu non sit, nec exoticum tamen videatur; vt in ascite, oleum è sparti semine. Postmodum, testatus Fortunæ iniuriam, & medicamenti securam spem, substitues aliud longe inferius.

Summa ergo diligentia, maxime in prima visitatione, vteris, inspiciendo, interrogando, & maxime de morbi caussa; & patienter audiendo ægrum narrantem, si validus sit: aliter admonebis, vt per astantem, qui illum curauerit, assidue hæc referantur: tum vero quæ acta sint, quæ res ab aliis: videbis pharmacorum descriptionem: nomen astantis, qui illum diligentius curat, condisces; ad illum conuersus, omnia ordinabis. Quum redieris, non alia ab initio (quasi oblitus interrogare) requires; sed (si oblitus) aliunde per tuorum aliquem scire curabis. De his ergo diligenter interrogabis, quæ intermedio tempore accidere potuerunt. Denuo etiam explorabis quæ mutari potuerunt, licet non noua sint, vt linguam ac ventrem. Diligentissimus etiam sis in præcipiendo atque seligendo cibos, ac medicamenta. Namque diligentia circa sex versatur genera: rerum cognitionem, quantitatis & qualitatis illarum scientiam; numerum præcipiendorum, electionem illorum, & modum administrandi. In sermone sis blandus; tum etiam in auxiliis; vt quæ placeant maxime exhibeas delicatis; præcipue tamen iracundis, ac melancholicis. Eadem ratio in aliis, sed non adeo necessaria.

vt in medicina. Et vbi amaris vti cogeris, ea dilutis odoratis condies. Pauca sint, percolata, feruida: nam fastidium non mouent, nec sentiuntur; celeriusque agunt, ac melius. In Medicina ergo quatuor quum sint excellentiæ modi: peritia artis, grauitas morum, diligentia, & sollicitudo; in vno horum saltem reliquos omnes socios excellere oportet; si potes, in pluribus. In potentibus vnum è iunioribus medicis prudentem præpone astantem ægro. Hoc enim est vtile ægro, & tibi gloriosum, & iuxta Hippocratis præcepta: Verum in tenuioris fortunæ ægris, sufficiet vt ille sępius eum inuisat. Siquis quod nescis commemoret, nec ad dignitatem tuam percunctari pertinet, &c. tamquam nescias, neque ad ægri salutem, aut pietatem: imminuta enim autoritate apud ægrum & astantes, plus nocebis quam [vtile] sit quod commemoratur; quod incertum est; itaque cupidi potius est hoc, quam pij hominis. Quum proponunt aliqui auxilium non vtile, [nec] probum; si amici sint, non oportunum esse dices; si æmuli, non tutum; in vtrisq; periculum ex morbo prætendens: vbi perseuerauerint, melius iam habente ægro, non necessarium. Ita eludes petulantiam, ægro consulens. In suspicione autem veneni, ne dixeris venenum esse: multis enim hoc obfuit; sed caue: verum dic morbum pestilentem, aut materiam venenosam, cum ventriculi imbecillitate. Ea ratione adhibebis alexipharmaca: iubebisque

hoc velamine vt soror diligenter degustet cibos, ac potus; vnumquodque vitium testatus in huiusmodi magnam afferre noxam. Ita non audebunt ministri [venenum propinare:] tum magis, si eo prætextu & ipsi degustare cogantur.

In conficiendis autem libris, vt gloriam in exercitatione cõpares, illud animaduerte, quod qui perfecte in vna materia scripserunt, ab his quibus id argumentum conuenit, præferuntur. Velut Crantoris liber De consolatione in luctu; tametsi multa deessent; & Dicæarchi De Animorum interitu; quamuis opinio illa parum grata foret his, qui præstanti essent ingenio, & immortalitatis cupidi: imo quasi naturali affectui aduersabatur, contraria legibus, inimica bonis moribus, odiosa exemplo. Et quamquã pauciores legant, ob argumenti tenuitatẽ; plus tamen obtinent autoritatis, quod quidquid dici in ea caussa potuit, dictum putẽt. Eligere ergo materiã decet quasi familiarẽ, & leuem; quæ tamẽ in omnium vsu sit; nõ admirandam, aut raram; sed velut si quis de Ptisana scribat, vel de Capitis dolore, aut Lienis tumore, aut Febribus pestilentibus, aut Hydrope, nihil aliud loquatur, nihil aliud sonet; sed in eodẽ perseueret, donec vnicus ea in caussã habeatur. Vbi eo peruenerit, cũcta ad id genus deducat. Sed nõ sit ridiculũ argumentũ: velut qui morbos omnes ad fascinationem retrahebat; iubebatq; cribrari omnium ægrorum lectos. Sed quid poterat

aliud

aliud miser; vt qui omnino literarum esset imperitus? Quantum ergo apud vulgũ addebat in opinione, tãtum sibi de vera gloria apud omnes pręstantes viros, non solũ artis peritos, detrahebat. Sed (vt solet cõtingere) multi prudentes viri compellebãtur stultorum iudiciis acquiescere; permittereq; sycophantam in suis etiam & de suo debacchari. Adeo violenta res est opinio imperitorum: quæ falsa quum sit firmior est prudentium vera. Itaq; numquam intermittere oportet, vbi cœperis, tympanum pulsare: & ex vno in aliud transferendo, fac vt noui semper aliquid afferre videaris; turba, moue, concute. Tametsi pleraq; falsa sint, cogita quod falsis omnia debentur humana; & regna, dico, & potentia omnis. Hic liber PROXENETÆ est; non de recta viuendi ratione, atque diuina parte, ac summo bono. Denique si verearis, alij id facient, tu vero illorum scelere iacebis. Nonne ergo licet dolum dolo, technam technæ, flagitium flagitio opponere, vt te serues meliorem, non vt alios perdas? Expergiscere ergo, vt tibi non desis: sed primũ (quod illi non habent) bonis artibus instructus sis. Sapiens ille ac tam laudatus Socrates eo tendebat, multis fultus præsidiis, innocentia, fortitudine eximia, temperantia singulari, tolerantia admirabili, prudentia maxima, officiis in amicos gratuitis. Itaque sine arte, sine opibus, ac sine nobilitate, nullo facto egregio, ac fine magistratu tãtũ profecit, vt priuatam quandam tyrannidẽ exer-

ceret. Licuisset, vt dixi, si ad priuatam vtilitatem isthæc tetendissent: at postquam ob gloriæ inane studium, maluit fructu carere; atque alios docere; tamquam medicinam, aut architecturam tractaret, non fraudem; nescio qua laude dignus dici possit. Est etiam finis in huiusmodi quidam constituendus; ne semper colligas; collectis numquam vtaris; idque merito objici possit:

Semper auarus eget: certum voto pete finem.

In prædicendo paucis agendum est medico. Sunt autem sex modi; quorum extremos vitare decet, nisi omnino tuta sit prædictio: in pæne profligatis, Modica spes; ne dixerim, prorsus conclamatum: in mitiori, Non magna spes; non tamen conclamatus: si secus, Difficillimus est morbus, etsi non sine spe: in meliori, prædicas iuxta Galenum: quædam autem parua delicta excusare, quum res secus inclinauerit, tum conqueri, & antequam apud præsentes spes decidat, plus quam cauti est. Quod si etiam te prædicente mortuo ægro, querantur, quum non primum vocatus sis, dices, Si primum vocatus essem, & seruatus fuisset, vos errastis: sin secus, magnæ est Fortunæ bonæ meę, quod non vocer. In militari autem disciplina, in nauigatione, in lite, quoniam magis consilio peritorum euentus subjicitur, dicere oportet, quid contingere soleat, verum non esse. Nota quæ alij habeant, aut quibus innitantur: Multum quoque posse Fortunam, aut gratiam.

Galenica

Galenica ergo prędictio (De constit. Art. Med. c. 18.) duplicem habet finem. Vnus est, quum in cura fueris, sperauerisque ægrum posse seruari, vt tum dicas, Galeni nomine præterito, Etsi non tutus sit noster æger, spes tamen magna est, eum seruari posse, si in nullo fiat error, & nil noui superuenerit, nec casus aliquis, & æger in manibus meis fuerit. Alter est, quum superuocatus cupis retinere curam; tunc dices, Sperare salutem: sed Galenum hoc imperare, ne medicus prædicat quemquam seruari debere, nisi his conditionibus, vt in nullo delinquatur, nec casus aliquis superueniat; & æger in manibus prædicentis manserit. Propterea te nil posse firmi prædicere. Neque enim præstat moriturum seruandum dicere, quum is in manibus inimici sit. Nam dum alium damnare studes, te ipsum deteriorem facis, & omnino deceptus videris: quandoquidem prædictio non ad solum morbum, sed etiam ad reliqua referri debet; & illius gloria est finis, scilicet veritas. Cætera magis possunt excusari, quam quod laude digna sint: imo nec vt eam parere queant.

Quod vero plurimum in huiusmodi prodest, ita difficillimum (præcipue claris viris) est, vt coniunctarum artium potentissimos sibi adiungant. Namque vt senes [adultioresve] plantæ inseri alteram alteri non patiuntur, sed senior, iuniori, aut si vtraque iuuenis extiterit; ita non facile cohæret famosus procurator [iuuenis] seni iudici, aut

medico[iuueni senex pharmacopoia.] Plurima enim obstant, quoniam plurima desiderantur, quod potens sit: tum vero existimat, debere te illi, non illum tibi, obsequi. Eorum etiam consuetudine omnes illorum ęmulos atque inimicos infensos tibi reddis; amicos non itidem [illius tibi cōcilias, &c.] Deinde vt amicos efficias, & hoc arduum: existimantibus illis, cogi, si te receperint, relinquere quorum consuetudine potentia sua coaluit; amicos senes, notos, cum quibus tot fanda nefandaque perpetrarunt; tum etiam [tot] candidos dies cum voluptate exegere, huiusmodi homines [inquam,] ignoti viri caussa (sis quantumcunque artis operibus & nominis gloria excellens) exigere è domo, durum videtur. Sed etsi te vt amicum exceperint, durius est, vt gloriæ, vt operibus, & existimationi tuæ faueant, reclamantibus tot amicis eorum. Quod si non efficiant, tantum abest, vt vtilis sit horum amicitia; vt etiam plurimum sit obfutura; cunctis, te eorum (in arte qua excellere putas) damnari iudicio, atque destitui, qui & sapientissimi sint, ob ætatem; & quorum iudicio acquiescēdum sit, ob potentiam; quique nulla alia causa, quam tuamet te deserant; quum iam tu ex professo in amicitiam eos exceperis: denique quod, quum gloria & sapientia, & nominis celebritate velis videri alios superare, non solum pręcedere, auxilia ab inferioribus quæras. Quas ob caussas multi hoc genus reliquerunt. Nobis autem

quibus

quibus artem perfectam tradere in animo est, nō ita licet. Sed & ad hoc ipsum, seu necessitatis caussa. seu commoditatis, deueniendum putamus. Necessitatis quidē, corruptis illis grandi pecunia per amicos: omnia enim iura illi cedunt. Nec donare bonū, nec tutum aut honestum; sed vendam tradere. Idque factum est à pluribus & sapientibus; beneque cessit. Commoditatis autem, quum in potentis diuitis communem amicitiam, verum valde vtilem, incideritis.

Vbi denique cum pluribus fueris, ne clam etiam alios damnes, nisi iam finem ex voto cōsequutus. Primum quidem, quod plus iuuerit ad famam & beneuolentiam cōparandam, te strenuum ostendere defensorem incolumitatis eius, quam sociorum accusatorem: Deinde quod existimabunt iactantiam in te, vel improbitatē, aut vanitatē, aut inuidiā [nullā esse] Tum vero, quod si per te adiuuetur æger, minus iniquo animo ferēt, etsi intelligāt à te accusari [se,] experimēto illos damnante. At si pereat, aut caussa vincantur illi te oderint maxime, & nullibi socium admittent, tamquā inimicū (optimum enim est in his amicos habere;) domestici vero nō laudabunt, aut minimū: non solum quod nō habebūt quo te laudēt, & quod cito gratia senescat; sed quod in omnib. odiū plus possit amicitia, & iniuria viuacior sit beneficio. Ob id studiose exitū rei venare in vnoquoque: In Medicina ex quatuor pcipue; Natura, Morbis, Vrinis, Generalibus; velut

pestilentia, mutatione à consuetis, & motu, quum is etiam doceat nos respirationem, quum recessus à natu ali exiguus fuerit.

Præterea, si mercedem minuant, non laborem, auaritiam aut paupertatem significat: si laborem [minuant,] non mercedem, magnificentiam cum contemtu. Abdica igitur te: nam [hoc] melius est, quam relinqui. Si laborem augent, non stipem, existimationem bonam indicat, cum auaritia, vel inopia: Si præmium [augeant; hoc] optimum est ad existimationem: si tum augeas laborem, non rogatus, existimationem minuis, tamquam indignus sis auctione illa; vel quod auaritia ductus, non præstiteris quantum præstare potueris. Mutata igitur forma, summam adhibeto diligentiam. Si augeant pecuniam & laborem, suspiciunt, & auarum te existimant. Si minuunt vtrumque (dicam autem de hoc suo loco,) hoc ex auaritia contemtum ostendit.

Siquis persoluat pro facultatum multitudine, operam & diligentiam illi præstabis summam; sed diuiti ornatum etiam, vnde plus temporis: si minus, quam pro ratione debet, moneto tacite; si perstiteris, optimus es; si non teneris, relinquere inhumanum & inutile. Fucum pro tempore adhibe.

Vbi in pæne perdito [ægro, medicum] alium quærunt, tum auxilium durum, diuturnum, optimum propones; & spem meliorem, si obseruet. Si ambo in cura manebitis,

bitis,& non mutet,probauit;si sanatur,laus tua est; si pereat, nullum dedecus: Si mutet, quum sanari non possit, [dic] semper id prædictum à te; & mutatione,spem,quæ ambigua erat, amissam: Eadem,& euidentiora, si à curatione excidas. Licebit enim dicere,vel errasse in curatione,si tecum bene præsensit; in spe aut in iudicio,qui moriturum proposita spe salutis ab alio, curandum susceperit.

Quod si potens aliquis vir à te petat auxilium difficilis morbi, id agito quod Perusinus chirurgus, Cardinali petenti,vt illum liberaret à fistula, cuius os erat angustum, & prope anum; respondit, Curare possem; sed præstat linteis vino madidis ad renes ac lumbos appositis,sinere: Hoc dic, Nil profiiit [auxilia.]Persuasit se non ignorare modum sanandi: spem iniecit, quasi hoc ipso sanare posset, quod aliquid melius doceret ac præstantius sanatione;& se à tædio difficillimi negotij liberauit.

Et quamuis multi, sine tot præceptis ad summos honores euecti sint sola garrulitate,tum incredibili sollicitudine,& multitudine auxiliorum etiam periculosissimorum;tum audacia fœda, qua meliores multo se obtundunt; contemti nihilominus, præter impietatis summum crimen, tribus maximis etiam incommodis afficiuntur: primum, quod maximis periculis se exponunt, quum etiam aliqui eorum pœnas dederint stulti propositi,& sceleratæ audaciæ:

secundum, quod non sufficere possunt, semet propriis consiliis impedientes; tertium, quod immẽsis laboribus seipsos interimũt, vt plerique eorum ante perfectam ætatem pereant: omitto quod male audiant; semperque exiguis præmiis remunerentur; & quod sæpius contingat, illos in eos animi æstus incidere, vt pigeat non solum arti initiatos esse, sed in hanc lucem vnquam venisse.

Res mortaliũ ex minimis principiis maximos effectus sortiuntur: ideo parua contemnere nõ decet. Veluti in Principibus singulorum dierũ acta & euentus scribere, horasque; in cæteris, morbi naturam, symptomataque; vt si te pro quouis reuocauerit [quis eorum,] visa tabella, possis dicere, quę tum illi contigerint. Vnde maximam fidem apud illum: inde ex illo apud eius amicos consequeris. Addes etiam præcipua, ex quibus sanatus est.

Vbicunq; fueris, sed præsertim in aliena vrbe, cõsidera semper finem, & personam, & statum eius (diuinorum tamen præceptorũ prius memor.) Nam potentes tuto & blãde tractari volunt, pauperes cito, & paucis impensis sanari. Si ergo morbus non vrget in potentibus, etiamsi spes sanationis abblandiretur diuturni morbi, non solum periculosa [medicamenta] vitabis, & suspecta, tũ infamia, sed etiam non vulgata; neque multitudinẽ augebis, sed numerum. Hoc enim est extra aleam infamię & calumnię, & tutũ.

Quod

Quod si spes sit omnino; & illi petāt, rogétque, protestaberis; prius expertus in exigua quātitate. Si volunt, recipito. Si morbus vrget, nō sine sociis expones te casui. Si his nō seruatis, affligitur æger ex medicamēto, dolore, vomitu, animi deliquio, anxietate, fluxu ventris; aut si ex importuna venę sectione periclitatur, deficit, dum laborat, præsidiis solum vteris, verbum nullum proferes: quodcunq; enim protuleris, obesse poterit. (Memento quod dixi, propriam vocem contra te, non pro te, testem esse.) Vbi euaserit, prædica vtilitatem, in risum conuerte ægri timorem; negligentiam, socordiam, errorem ministrorum; aut pharmacopolam, quasi aliud egerit, quasi per admirationem cōmemora. Quādoque iuuat dicere, se præuidisse, sed noluisse dicere, ne vel terrorē augeret vel [à pharmaco, &c.] abstineret. Multi vero curāt aduocari in alias vrbes, vt maiore cum gloria redeant in propriam. Estque ars singularis tum industriæ tum vtilitatis.

Si aliqui se fecisse aut facere posse iactēt, quod tu nō feceris, dicas miscere illos; quod in Italica lingua melius exprimitur: (emplastrare enim vocant, nō curare:) Præterea eos qui multa agunt, mimos exprimere, qui magnis gestibus significant se multa agere: quum tamen loco non moueantur, nec quicquam agant.

Vt vero aliquos serues, & medicos minus offendas, ostensa ratione tuta, votoque tuo clare declarato: si persistent in epicrasi, ca-

dicas, maxime quum amici sunt, Si igitur confiditis, posse illum euadere, pergamus, tumque tale studium diligentiamque adhibeto, vt ex opere optent se secutos iudicium tuum. Relinques illis iudicium, an possint aliquid indulgere. Sed hoc non potest facere nisi sapiens. Vbi ad ægrum consulturus accedis cum improbis sociis, vide an mansurus in cura. Si sic, omnia ostende, per quæ res inclinata videatur: sed prius ostenso morbo, causisque eius. Sic enim audientibus videberis prope, & melius sociis, rem tenere, & si antea vocatus esses, plus potuisse proficere: &, si obeat, non solum à culpa casus, sed aduentus tui (cui improbi solent malos successus imputare) te liberabis. Sin solum ea vice consulturus sis, bonam spem injice, alacriter illos laudans: seorsum autem dicas, si sanari potest, bene processura, si recte egerint; nam vera dicis: si non existimas posse sanari, responde, ab initio, morbum eiusmodi te credere fuisse; nunc per tot [dies] lapsum ægrum, nescire quid pronuncies. Sed si fideles viri sint, quamuis imperitissimi, ab omni fuco caue. Neque enim boni viri est officium, nedum optimi (quanto minus Christiani?) in salute periclitantis versute agere.

Cauendum est etiam, ne hominum siccorum consuetudinem ineas, etiamsi enixe rogent, nedum vt te insinues, vel insinuari patiaris: nam si feliciter cedat res, adhuc illis debere videberis; si infeliciter, te fundi-

tus

tus euertent. Magna pro felicitate ducas, huiusmodi hominibus non congredi: si cogaris, blandis verbis vtaris; extorqueas quantum potes, nil plus gratiæ consecuturus; & existimationem quantum potes, retine. Hi sunt ambitiosi simul, & auari, & plurimum se scire persuadentes. Est & aliud siccorum genus deterius, qui multis verbis agunt. Committunt medicos inuicem, lucro ducentes, si illi maledicant vicissim. hocque deterius est priore. Verum his respondebis, te qui dent pecunias multas, & verba multa non inuenisse; qui pecunias multas, & pauca verba, optimos esse; qui autem verba multa, pecunias paucas, hos contra pessimos: & eos statim relinque; aut, si non licet, in posterum tecum statue, ne amplius accedas.

Refugies ægrorum curam, qui breui sanari volunt: [&] qui dare pollicentur, quum euaserint. ominosa enim res est, & cum stultis negotium. Stultos improbis, & ossa canibus relinque. Similiter & ambitiosorum, sed pauperum, & siccorum, & violentorum [genus est:] in quibus bonæ Fortunæ munus perit; malæ euentus, perpetuæ querelæ obnoxius est. Quamobrem hos deuita, & summa cum grauitate eis congrediaris: fac etiam vt intelligant, quam sis occupatus in artis operibus. Socios quoque imperitos & improbos, sed præcipue contentiosos, fuge. Solum enim tuo infortunio pares se tibi videri posse sperāt. Numquam

litigabis, sed statim abi; præsertim si moriturum [ægrum] intelligas; hoc solo dicto, Galenum recte de hoc censuisse; si locum postulant, dic tertiodecimo Methodi capite decimoquinto. Quum vocaris ad consulendum, hominum conditionem, & ægri morbum, & quid à te postulét, intellige. Si enim ad consulendum solum; explica modum & caufas diligentissime: propone auxilia & cõmunia diligenter: reliqua succincte: nihil celando: verum neque laudando, neque vituperando acta: nec tua extollendo, neque eligendo: quum incertus sis, quid præstantius: atque ita nec illos docere cogeris. Abstine à prædictione. caussam si requirant, Galenum dic prohibere. Ex Promptuario loca habes. Publice fac vt omnes sciãt, experimẽta deberi consiliis in scriptis, aut curationi. Si tamen pro conditione persoluant, doce: sed coarctata ratione. Sic enim conqueri nõ poterunt coniuncti ægri, nec medicis esse vsui. Sin autem ad curam vocaris cum aliis non prorsus malis, fac vt scias per quẽ vocatus sis, vt tua beneficia prædicentur, quę illi significabis: & si iniquius agant, errores eorũ detegantur. Ne deseras ægrum, nisi omnino recta pergat ad salutem: nam vbi reciderit, si mali sint, numquam curabunt vt reuoceris. Ne vmquam verbum illud proferas, Seruassem, si in manibus meis fuisset: præterquam enim quod inuidiosum est, est etiam vanæ iactantiæ indicium. Multa possem hic adiicere, præsertim rationes eorum quæ dicta

sunt:

sunt:sed summa grauitate medicus plura assequitur, quam tot præceptis, quæ partim obliuioni (& maxime sub occasione tã præcipiti) traduntur; aut mutuo se impediunt, vt iudicium de his ferre haud liceat; & omnino, si grauitas desit, illa etiam non sint suffectura. Consistit autem grauitas non solum in verbis, & ornatu, & gestu, & incessu, sed etiã in contemptu rei: quæ auté adscripsi, & de præceptis, & de præceptorũ rationibus, pro exemplis indagandi ea quibus opus est, adiecta sunt: nã (vt alias docui) plus est in nudo [fine, vel modo] per collationé, & diuisionem, & resolutionem (à fine siquidem infinitum, aut infinito simile) quam in innumerabilibus præceptis, aut præceptorũ caussis assignãdis. In profitendo auté partes has septem, aut ad summũ octo, imitaberis: continuationem verborum, declarationem, sententiam, demonstrationem, amplificationem, limitationem, & dubiorum dissolutionem. Epilogum sunt qui addãt: ego nõ vtor. Forte autem à lectione garrulus te aliquis discipulus exagitabit, turbas ciens, vt scire videatur. Studium enim discipulorũ hac ætate magis est cõtentiosæ doctrinę, quã solidæ; tum quia facilius eam adipiscentur; ipsi autem molles admodũ: ideo contentiosis operã dant, quoniã ad certamina conducunt, quorum ipsi sunt cupidi: procedunt enim captiosis quibusdã ac futilibus distinctionibus: & ob id etiam maxime amant doctores qui illis prompte satisfaciunt, quasi erudi-

tiores, & magis obsequiosos; quum tamen huiusmodi viri ad opera ipsa sint inepti: nam opera Artis, Naturæ operibus quam simillima esse debent: at hoc præstare est difficillimum, vt in pictura plastica & sculptura: ideoque indigent studio longo, & cogitatione, & iudicio: quæ omnia è regione pugnant cum horum doctorum ingeniis. Huiusmodi itaque garrulo ita respondebis, Non intelligo contra quæ inueharis, contra quos dixeris, quem oppugnare velis. Pudebit enim forsan; aut pigebit in posterum. Tum vero, si male recitet, respondisse sufficiat: Non hoc dixisse me, memini: modeste [autem] illius redargues imperitiam: Si recte [recitet,] te multo labore leuabis; facilius occurres, & quampaucis importune garrientem proprio suo inuento fatigabis.

Generaliter autem sic habe: In quacunque vrbe fueris, vbi nondum familiaritatem contraxeris, quinimo sis medicis odiosus, quum de aliquo ægro, ad quem vocatus sis, bene speras, dicito illis, An fiditis in me perfecte? Si affirment, dicas, Quid opus est illis? nam hi sine me egerant; par est vt ego sine illis: certum est, si adsint, curaturos vt non sanetur, nec non magis se ipsos, quam me, diligunt: si concedant, ac vt sanetur, in preiudicium eorum est. Dubio procul res ita se habet. Sed [hoc] non agendum, nisi in his, qui vel ob pauperiem excusare possunt se de multitudine medicorum, vel quia ob virtutem cum potentia coniunctam, ab in-

sidiis omnino tuti sint. In aliis oportet, vt qui omnia potest, id agat: vt ex præscripto tuo singula faciat: in reliquis, si petant, in quibusdam impedimentum; in aliis, ægri voluntatem; in aliis, obliuionem; in quibusdam casum excusent, donec sanetur: multorum & ipsimet obliuiscentur. Si quis astantium neget peracta esse [quæ mandata sunt.] ablegetur, inuenta occasione; aut, si potest, emittatur. Præcipiatur ante, vt nemo respondeat, nisi ille, aut quem delegauerit ipse. Ob id astans si quis est emittatur. Ob id Bononiæ hoc munus difficillimum exequi est. Excusabit autem mortem ægri, ex prædictione superuenietis medici: quod etiam faciet ad suam securitatem. Sed si illi te aduocauerint, omnino non procurantibus medicis, si recte, recte; si, vt te euertant (quum neque solus possis curare, neque cum illis seruare) inofficiosum tentare vt expellas; sapienter cum illis ages: si exequantur, sanabis; si non exequantur, facta protestatione discedes; sanandum, si illi non defuerint, admonens. Si dicant, Cur ergo discedis? quia ex præscripto non agitis: res autem est in præcipiti, vt quemcunque errorem (dicit Galenus decimo Artis curandi, iuxta finem) feceritis, æger sit periturus: ideoque alienum factum, seu sua mala sors, mihi imputetur. At desinent te non solum aduocare, sed admittere. Hoc est minimum malorum, quæ tibi possint contingere in hoc casu. nam aliter agentem nec alij, ne-

dum ipsi, te vocabunt. Sic vero saltem fama salua erit; & ideo ab aliis vocaberis. Sed pugnandum erit. Vita nostra militia est. Melius est, vt etiam in bello, pugnantem cum illorum inuidia cadere; quam insidiis, eorum autoritate aucta. Quum vero pictoribus atque statuariis, tum fabris atque vestiariis ex operibus quæ sensus ipse diiudicat, sicut & architectis (sed his cum rationibus manifestis) ex arte gloria solida accedat, geometris autem & arithmeticis, propositis interrogationibus, tum problematibus, tum theorematibus; musicis quoque ex cantilenis, & dum canendo reuocant aberrantes: iuris consultis ex iudicio iudicum, & victoria causarum, quibus patrocinati sunt, constanter faueatur: soli medici, & maxime professores, omni auxilio destituuntur: quum ægrorum exitus mille modis turbari possit; nec sint morbi, naturæ hominum, atque ætates inuicem similes; discipuli vero, qui audiunt, animi fluxi, ob ætatem, & imperiti, & qui mille modis alliciantur, aut artibus auertantur. Ob id nulla est disciplina, quæ maiores patiatur errores in æstimatione peritorum: nulla minus patrocinatur suis studiosis, nec fauet eruditis. Vnicum præsidium est in grauitate morum repositum: sed fallax, quod à quouis etiam imperitissimo vsurpari soleat. Si res ad disputationem redigatur, vincet clamosior: sublatum est è scholis gymnasium. Vnum est in tempore auxilium, quo maiora emergunt; aliud in auto-

autoritate sapientum Principum: alterum mihi inutile futurum; alterum in eorum manibus constitutum, à quibus si deseratur, hoc solum relinquetur, conscientia recti: quæ consolari debet eum, qui Deo (non sibi ac voluptatibus) viuit. Nam de Principibus ipsis, quod fallantur in præferendo & ipsi, liquet. Quum enim septem sint conditiones, quibus medicus præferri debet: vt sit bonus Philosophus, Dialecticus bonus: exercitatus in artis operibus, atque studiosus librorum, bonus Mathematicus, calleat dissectionem corporum humanorum, eorundemque partium vsum teneat: quod si etiam cum his simplicium medicamentorum peritiam habuerit, & literas Græcas, melius erit: Principes eos elegerunt, qui has duas vltimas duntaxat callerent, cæteris neglectis. Sic Linacrum rex Anglorum, Copum & Ruellium reges Gallorum: Ferrariensium reguli Leonicenum, Manardum, Brasauolum: (hic solum adiecit Dialecticam:) Germaniæ Principes Cornarium, Fuchsium, atque Matthiolum, herbarios potius, quàm medicos. Constat enim antiquo tempore etiam alios fuisse herbarios, alios medicos. Meminitque Hippocrates Crateuæ. Sed quod laudi fuit ab initio, elegisse peritos linguæ Græcæ, velut Leonicenum, quum medica disciplina adhuc latitaret apud Græcos: nunc stultitiæ tribui debet, pædagogos eligere, medicorum loco. Ideo non nisi prius sublato tam pernicioso & turpi

errore, ars ipsa & artifices præclari, pristino candori atque dignitati restitui poterunt. Nunc autem, quum sint medendi tres modi: Empiricus, qui pessimus, & ex quo, sine cognitione caussæ aut differentiarum morbi, transeunt ad dissimilia, putantes ad similia transire: & Rationalis, qui optimus est; hunc nemo aggreditur: sed ad Tentandum se conferunt; existimantes hunc esse certissimum modum, securissimum, & optimum; quum tempus terant, protrahant morbum in immensum, & (quod maius omnibus est) non possint mensuram rei exquisitam adhibere: quod in Rationali cura est optimum: nam & celeriter & facile sic, ac cum ægrorum commodo & voluptate, sanitatem adipiscuntur. Eo ergo res medica traducta est, vt veluti per cæcos exploretur iter. Atque hi etiam sunt, qui optimi habentur. Vide quid de aliis censendum sit.

CAPVT XCIII.

Vbi Fortuna votis aduersetur, quid agendum.

AT vbi res non magna est, sed existimatio vulgaris ex opere quæritur; quum vero cuncta peregeris, sed maligna Fortuna reddit eos ingratos; tunc ex aduersis captare oportet vtilitatem. Excusata enim temporis angustia, & munere tuo perfecte peracto, vni ex tuis familiaribus ex arte illum com-

committe. Sic enim dignitati tuæ consules; iam cum eueheS, & illius [ægri] saluti prospicies; ille vero, in quem res traducetur, curabit vt autoritas tua augeatur,& beneficium beneficio penset. At si recusare non licet, & temporis angustia premeris, legitima excusatione facta pollicêberis diuturniorem moram in posterum apud illum: illum quoque alicui ex amicis commenda interim, qui sint artis participes, pharmacopolæ,tonsorive. Summam vero ostende diligentiam, vbi negligentia periculosa est, vel ob morbi magnitudinem, vel nobilitatem, vel si pater adsit. Eos vero qui sunt artifices,velle scire aliquid,nec posse, decet quãdoque: nam ad gloriam hoc pertinet; vt si medicus male canat, iurisconsultus male oret: Vt contra laudem mereri in alieno negotio, turpe est. Vituperatur Nero,quod citharam pulsaret bene, & caneret: & Alexander ab Apelle reprehensus est, quum de pictura dissereret. Itaque velle profiteri quicquam extra artem,nec scire,ad gloriam pertinet, modo ne tu de hoc multum glorieris. In communibus autem ignorantia vituperatur. Sunt autem communia,ornatus, incessus,sermo, custodia rei familiaris, & opum,scientia rerum publicarum. Si ad conditionem parum te dignam inuitauerint,vt recusantem contumaciæ, aut auaritiæ arguant; recipientem indigniori postponant; gratiis actis, multo plus quam conueniat, pete.

CAPVT XCIV.

Vbi cùm impari colluctari necesse sit.

CVm impari colluctari periculosum est, etiam si iure æquo pugnes, & apud iudicem æquum: at si iniquus sit iudex, longe deterius. Quadruplex autem est pugnæ genus: iudiciale, militare, ciuile, & populare. Iudiciale, vt de hereditate; militare, quum per factiones ad arma ventum; ciuile, vt quum per suffragia quæritur magistratus, & vxor diues per amicos; populare, quod consistit in fama quadam generali. Contra iustum & æquum si non pugnandum est, etiam aduersus inferiores cui bono, & aduersus potentiores colluderis? Tria sunt maxima mala: qui pugnat contra ius, Deo aduersari velle videtur, infamiæ subiicitur: si vincitur, perit res, & existimatio; si vincit, semper torquetur conscientia facti: vtrouis modo res cedat, odium ingens conflatur. Si iure pugnas, aut non aduersus ius, vtpote pro munere obtinendo, velut profitendi, aut magistratu, æquare oportet lancem: primum, vt colluderis in eo genere, quo ille superior minime est. (stulte agunt, qui ob vanam ambitionem volunt videri superiores ea parte qua sunt inferiores:) deinde vt cum aduriaris quando magis est implicitus, & apud eos iudices, qui non solum eum non vereantur, nec gratiam eius quærant, sed

ſed apud quos etiam inuidia laboret; vel id contemnant, quo ille te antecellit: deinde, vt, ſi potes, factionem ſuſcites pro te: demum vt induſtria, ſollicitudine, pollicitationibus, & dolis illum vincas. Quod ſi res pro te eſt, cura vt quam celerius poſſit, abſoluatur: ſi contra te inclinatur, procraſtinabis eam. Sæpe mora victorem effecit eum qui ſuperatus eſt. Mors, morbus, lis grauis, aduerſa fortuna, iniuria, auaritia, negotium pæne abſolutum euertunt. Cum potentiori ſi dimices, aut te parem illi oſtende; aut antequam contendas, ei ſupplica (amico ſolum tuo teſte,) eas offerens conditiones, quæ honeſtatis plurimum habeant, & tibi magnam iacturam non afferant. Non te factes, ſed potius queraris, etiam quum victor extiteris. Potentes offenduntur dedecore, quod ſuccubuerint, & iactura. Aduerſarij dedecus quid ad te attinet; & maxime quũ à teipſo refertur? Signum inopiæ amicorum, & animi infenſi, aut leuis, aut ambitioſi. Plus profuere paucæ pecuniæ [non] nihil liberaliter eis vtenti; quam cõtra [nummorum magna vis] potentibus & auaris. Vna res potentibus fauet, quum in aliis ſint inferiores: nam tu tuam cauſam tueris; ſuam non ipſi, ſed alij, gratia Iudicum, & Principum. His oppone religionem, ius, infamiæ metum. Et ſi à Principibus times, iuuant pellices, & ſimilia. Sed ſi contra Principem pugnare neceſſe eſt, aut violentum virum, & vim, & iniuriam, & inſidias; & tibi

& tuis cauere oportet; timorem quantum potes dissimulando; ne timor tuus illi animos addat ad offensionem, & tuis ad defensionem animos adimat; vt ea te succumbas. Præterea ne illum videaris inuidia onerare velle: sed & in eo periculo versari, ne ille carere te iudicio sibi persuadeat; quo fiat audacior ad contentionem. Propterea munimenta aduersus hostes sunt, innocentia vitæ, [virtus &c.] & fiet omnia multitudo sociorum fidelium: vt neque noctu, neque solus, nec nisi explorata via, progrediaris.

CAPVT XCV.

Similibus præceptis vti in diuersis casibus oportere: vnde ex aliis Capitibus petenda esse auxilia.

PORRO, quod etiam antea præfati sumus, si omnia necessaria vbique scribere voluerimus, opus maius efficietur, quam deceat; & repetitione etiam frequenti deturpabitur. Ex omnibus igitur locis petenda erũt auxilia. Vti si de pugna cum potentiore agatur, consulendum est Caput vbi de contentione & iniuria tractatum est, de insidiis, de iudicio, de æmulis, de inimicis exitialibus, vbi è Principis seruitute exieris, taliaque eiusmodi multa. Nam ipsa inter se connexa sunt. Antea (Cap. 2.) quid vno

quoqu

quoque loco reponendum sit, docuimus: hoc, vbi quærendum, aut vbi non quærendum, nisi vbi repositum est. Diximus reponi debere singula primum vbi res ipsa tractatur: velut calumnia apud Principem inimicum caput consulemus, & potentiorum, non inimicorum; sed inimici, qui iudex sit. Iudex enim Principis loco habetur. Primum igitur quærendum est Caput proprii quæsiti. Neque enim ex simplicibus vllum prætermissum esse puto. Secundum de his quæ ad quæsitum sunt. In hoc varia est ratio: nam in aliquibus totum inuenitur; velut de calumnia apud Principem abolenda distincte tractatum est, Cap. 82. De Principe inimico, non est Caput speciale. Hic ergo duobus præsidiis opus est: vnum, quod est vt ex pluribus vnum componas, velut de Principe, & inimico: aliud à simili, velut in prædicenti, vbi colluctandum sit cum potentiori, nam Principes sunt nobis potentiores. Sed in his melius est procul abesse: & composito quidem consideranti diligenter melior est; simpliciter autem vtenti ea, non est adeo vtilis, vt ratio à simili sumta. hæc enim est obuia omnibus. Si ergo iniuriam pateris à Principe, (atque id est secundum principale tituli propositum) de iniuria quidem Caput consules; & quod in priuatis iniuriis remedium affertur, notabis: inde etiam Caput aliud, de conuersatione cum Principibus, & de calumnia apud Principem abolenda considerabis. Demum

ex omnibus his præsidia tibi parabis. Infinita enim quum sint, quæ euenire possunt, iudicio magno opus est, vt seligas primum ea in quibus consentiunt; relinquas ea, in quibus sibi inuicem aduersantur. At hoc facilius est. Verum opus est præter id, vt aduersas indicationes, vtilitatis, & damni, aut periculi coniectes: & si forsan temporis cursu tu tuis repugnare possis; & si aliquid sit, quo sublato omnia concidant. Multi enim de fideicommissis litigant contra certos heredes acriter, & plus quam oporteat forsan; vitæ vero propriæ non satis caute prospiciunt. Considerandа propterea vita propria, mores Principis, & quid maxime illum continere possit, æquitas, leges eius, verecundia, pietas vera, seu ficta.

CAPVT XCVI.

Errores quomodo corrigendi.

ET si in tanta negotiorum multitudine errare contingat, quoniam id natura comparatum est, leuissima prætermittere conuenit. Vtcunque enim corrigantur, plus est mali in confessione erroris, quam vtilitatis aut laudis in emendatione. Quare nec reliqua restituendo corrigemus, (quod plerique faciunt;) tum maxime quod omissa solum sic possunt emendari. Itaque si quis omissum quicquam obiiciat, negabimus ad

rem

rem pertinere: neque enim confessio obliuionis, ægri iacturam sarcit; sed curam addit, & tibi dedecus parit. Id vero quod deliquisti, illustriore quodam modo restituere oportet: vt qui conscij sunt rei, omissum, aut factum studiose putent. Veluti si responsum quod dare oportuit, non dederis, conueniens illum, te non potuisse dare, ostendes. Si in sermone aberres, vt ob magnitudinem erroris cogaris excusare, noli defendere, nec reiicere in rem quæ ad laudem pertineat, nec in meditatum aliquid iam diu reiicere: vitiosa enim hæc sunt: Sed quemadmodum ille apud Pyrrhum, Si plus vini fuisset, etiam maiora audisses. Sic [prætexes] morbum, negotiorum multitudinem, atque huiusmodi. Quod si epistolam arcana continentem, aut librum rationum, vel aliud quippiam, quod legi nolis, insolens [quispiam] arripuerit, statim alium obiice librum, aut epistolam, tamquam absolutam in eodem argumento. Ita vtriusque graui errori medeberis. Quod si frustratus voto sis in Principali domo (quod contingit nobis maxime, quum ardua ob necessitatem cogimur amplecti, & ob contentionem insidiose fraudamur fine) cauendum est, ne concutiendo infamiam & dedecus augeamus; aut, dum nos tueri volumus, in alios culpam reiicientes, totidem consciscamus inimicos, aut queramur de potentibus: sed inuolutis verbis contentiones, dolos, iniuriamque significemus; blanditiis singulos

fallendo, alios alliciendo, atque [ita] rem pluribus narrando, vt plures habeas defensores, quam calumniatores. Sin vero rem tuam coniuncto, aut amico, cui debeas plurimum, commiseris, & ille mala fide agat, de iniuria numquam queraris, [cum] quod est tuum rapere. Pertinacia hoc in casu opus est: Noli diuulgare factum, neque adiudices, si potes, concurrere; sed per communes amicos, & qui plurimum possunt, rem age; [idque eo] mitius, & tanto honestius, quanto turpius existimas, te posse dici illi inimicum. In vniuersum error omnis duplicem habet difficultatem; propriam facti, & eam quam error iniecit, quæ aliquando adeo magna est, vt corrigi non possit. Omnis erroris vna emendatio est, vt via mutetur; & quod admissum est, tollatur: nam duplex est incommodum: At mutandi viam, vna est ratio, in propriam redire. Verum & hoc aliquando integrum non est: quamobrem & quam ingressus es, nonnumquam iuuat ad modum melioris instituere. Considerare etiam oportet, an vbi plurimum debeas, vel coniunctio sanguinis arcta sit, præstet omittere contentionem, quia minor fit res infamia: in quo multi grauiter peccant. At quod iam admissum est, deletur vna communi ratione. Præterea optimum est, vt errores antea caueas, & cognoscas quinam sint præcipui, & è re [vel ex te] nati. Hi enim soli euertunt hominem: quoniam nec emendari possunt, & sunt exitiales. Velut si

suo

tuo exemplo pereas; (vt Lud. Sforcia, qui nemini fidem seruandam quum docuisset, idque vt gloriosum duceret, belli administratione iisdem proposita, ab omnibus proditus merito est:) Et vbi cogaris vel timere ab amicis, vel confidere perfidis, generose ille dixisse credi poterat, si non ab omnibus iam esset destitutus, & si non ab effœminato vox illa proficisceretur, Satius esse perire alieno crimine, quam proprio: quamquam in bellis prompta, sed rara, sæuitia, feliciorem exitum habeat. Simili ratione si circa propria quis peccet, vnde tota existimatio pendet.

Si quando autem ex importuna calumnia transgressus sis (quod quandoque necesse est) metam in respondendo: vt quum pro grauitate mordacem querelam protuleris; aut pro mordaci iniuriosam; velut si quis de medicamento dato dixerit, quod offenderit; tu vero responderis, illum mentiri (hoc autem leuitatis, præter iniuriam, argumentum est) aut quod stultus sit, aut asinus, aut ignorans (siquidem septem quum sint capita, difficile est, præsertim in ira, diuinare;) emendabis post, non statim, excusando, sed prius accusatione instructa) iram nam contemnere, nec excusare, nisi gerere velit apertas inimicitias, non expedit. Ostendes autem detrimenta ægri [euenisse] ob illorum improbitatem potius, quam [tuam] ignorantiam. Sic enim minus odiosus eris, & videberis æquioris animi. Alius

tamen fac,vt facto intelligant. Sed si aberraueris in negotio, non conaberis omnia in contrarium vertere; (aut ne supinum te projicias,vt alias dixi;) neque etiam statim omnia emendare. Tripliciter enim peccari solet in his.Sed primum diuide quæ ex peccato orta sunt,& radices illius; tum ordinas; ac sensim immutabis radices erroris: corriges & quæ sequuntur: in his obseruando,vt non omnia (ne pœnitentia ductus videaris) tollas: & truncum ipsum vltimum dimitte, vt ramis spoliatus sponte demum excidat. Et omnia [hæc age] sine iniuria, imo perturbatione qua uis animi, quū erroris caussam tu dederis: idque vt ipse [qui te accusauit,] in caussa (etiam semetipso iudice) fuisse videatur,diligenter curando: ad quod iuuat plurimum liberalitas quasi inexpectata,& temporis longitudo;vt dissuta potius, quam lacerata amicitia iudicetur. Maxime autem insistes in petitione leuium, quæ scis ipsum non præstiturum, ob morositatem aut leuitatem.

CAPVT XCVII.

De consilio,& officio non numerata pecunia.

QVVM quis consilium auxiliumve petit à magistratu,iurisconsulto, medicove; promittitque soluturum, nec tamen numerat (quod certe captatoris est officium,) negare

gare se facturum, rusticum; quum nimium videtur, polliceri, nec præstare, donec numerauerint, (quod exemplo frequenti didici, licet plures id agant,) fallacis non solum est, sed & inutile; quoniam occasio & feruor habendi persæpe præterit: at neque pacisci, (istud enim minus ciuile est,) nec facere, quum iam ille captator videatur; (huiusmodi autem hominibus nihil potius est lucro:) verum conscribes, aut facies, omisso præcipuo auxilio, præcipuisve; quæ addes, si persoluat: si non, & queratur se non adiutum, dices rem esse familiaris tui; quum tempus tibi ob negotia tum non suppeteret. Quod si iam consilium dederis, iam homini satisfeceris; iam aliquid acceperit ille; neque ex conuentione, tecum illud considerare debes. Quod & ipse, si sapit, cogitabit; Si plus quam debet, rependat, ei obligatus ero; si minus, ille mihi [dedit,] quantum oportet; vterque absolutus erit. Propterea liberales esse solemus in omnes eos, quos magnifacimus, seu ob potentiam, seu ob amorem. Iusti quod par est, omnibus retribuunt: cæteri in eos quos contemnunt, parum sunt liberales: ob id etiam in multos insigni virtute præditos ingrati sunt. Contemnuntur enim pauperes, senes, inglorij, atque infames, etiamsi per calumniam accusati iaceat, tum qui procul sunt, quique sedes firmas non habent, & qui nullo in numero sunt apud Principes. Si quis ab initio pro mercede munera dat, hunc

ſcito pecuniam non numeraturum. Si igitur auarus eſt, accepto munere abſtine ab officio: ſi munificus, donis egregiis remunerabit te. Non arduum eſt, diligenter initia & mutationes animaduertenti, tum verba, tum geſtus, intelligere, quid poſſit expectare.

Quum potenti amico, vel qui in magiſtratu ſit, officium præſtiteris, ita vt alij eo intermedio munus quodcunque dent, in vſu eſt vt alacriter recipias: nam ſi [munus illud] ſit quale mereris, gratiæ & exiſtimationis teſtimonium [eſt;] ſi minus, ac leue, teſtatur ſe velle tibi debere. Atque ideo, qui volunt vt accipias munus, mittunt, aut dant: inurbanum eſt autem non recipere: & legem in huiuſmodi, quod humana res ſit, vſus facit, ac finit. Si vero pecuniam proponunt, quia officij magnitudinem æquare ſtudent, illud vero incertum. Accipere ab huiuſmodi, ruſticum habetur: quo fit, vt retinere cupiant mercedem, ſeu à ſe ſeu ab aliis debitam [quando] illorum medio ipſi dant: quod perinde eſt (niſi pauperi dent, & omnino egenti, aut emptionis loco) ac ſi nil darent, offerrentve. Dare enim ſic, vt ob morem accipere non poſſis, deterius eſt, quam non dare; hac in cauſſa, quod vbi renuas amplius ſperare non potes. Hac in parte melius eſt, quod indigenti licet accipere. Ob id etiam qui accipere cupiunt, non ipſi accedunt, quum numerandum ſibi præuident, ſed neque per ſuos ſuis, niſi ſe

coram, dant, si res magna sit; quoniam multipliciter & illis gratia, & tibi vtilitas perire pôtest. Ergo vel illi tuis dant, idque minus ciuile tibi, non illis; aut quod optimum factum est, per suos tibi mittunt. At vero hoc, vt est maxime vrbanum ac decens, ita periculosius est, quam si illi tuis dent. Quod ergo honestius est, ideo minus tutum; quod tutius, minus ciuile. Nam quum pecunias, [quas] ad te detulerint, occulta quasi manu tradant; vbi recognoueris, rusticum (etiamsi minima sit) est eam reddere postquam acceperis; si retinueris, & auaritiam sine fructu, & contemptum tui fateberis. Ob hoc qui cupiunt vtrique satisfacere, quoniam libenter dant, iubent ministros, vt pronuncient quantum sis accepturus; nam & recipere liberalibus verbis licet; & renuere, salua prorsus existimatione. Melius igitur, quia tutius, tuos ad illum mittere, specie officij: nam retinere potes, fine pudore, & remittere pro arbitrio (etsi pauca sit) absque læsione existimationis, modo statim, tamquam nec accepturus quantacunque fuerit. Quod autem præstantius, vt nuncius tuus, si viderit minorem iusto esse pecuniam, dicat: Ego libertatem accipiendi pecunias vllas à te non habeo ab hero meo; nihilominus, postquam iubes, ad eum illas referam: nescio an recepturus sit. Tu vero, tamquam te inuito receperit, increpitum remittes. Quod si postmodum mittant, non autem tunc dent, nec quanta sit, prius di-

cant, insidiosum est. Tunc igitur vide an coniectari possis de paucitate, vel quantitatis ratione, vel quia cognoscas argentum esse quod offertur: si non, dicas, te donare illi; tum nuncius instabit, vt accipias: quia, si paucum est, velit te accipere, vt irrideat; si multum, vt splendidus & magnificus videatur. Tu ergo accipies his verbis: Mihi animus erat non accipere: sed postquam me cogis, accipiam; ea conditione, vt & ipse nostra non renciat. Tunc, si dignum est te munus, multis verbis, vbi occurreris, cum ipso age, illius humanitatem liberalitatemque testatus: si indignum, tantundem aut aliquanto plus in munus expenso, illud ei mitte. Perurbanum est hoc, graue & amarulentum. Nam quidam, quibus talia licent, pecunias eiusmodi contemptim & palam inutiliter consumptas spargunt. Sed hæc ignominia non carent.

Quum negare vis aliquid, (quod omnes norunt) blandis verbis vtaris. Si licet, ostende non posse; si non, omnia pollicearis, præter illud. Spem propone, aliquando facturum. Quidam etiam petunt tempus, tanquam aliud expectent, & statim mittunt. Nuncius postmodum facit excusationem; referens, illos non potuisse. Atque ita denegatio beneficij in alium transfertur. Nostra ætate consueuerunt polliceri; postmodum languescunt sensim: quod turpe est, & odiosum.

CAPVT

CAPVT XCVIII.

De negotiatione cum minimis.

NEC te inferiores prosequaris verbis, accusando, quum (preter officium mali viri) dedecus tibi, gloriam illi, pariturus sis. Videberis enim inuidere eis, aut forsan aliquid esse existimare: te vero maledicum ostendes. Proximius rei est, vt magis ciuile, ac synceri speciem referens, malefactum narrare, quam honestis verbis suggillare. Vbi ergo noueris, gloriæ tuæ quemquam insidiari, atque tibi ex professo aduersari, si minore fuerit conditione, atque existimatione, sufficiat, occasione adueniente, vno verbo illum euertisse: Velut, Quod equo sit similis, aut stultus, aut litterarum & artis imperitus. Ita vno verbo omnia comprehendentur. At si æqualis est, aut maior, nimis petulans est huiusmodi accusatio: sed sufficiat ex latere illum petere: vt, Quod misere in eius manibus aliquis obiit; aut, Quod inuidia numquam perit; aut, Prodeat [vel prodat,] si quid habet tam egregium: Non artem callere: Extra artis limites eum egredi. Longior sermo de alio, vt quiuis de te ipso, reprehensione non caret. Verum grauitas summa, cum peritia artis, & diligentia singulari coniuncta, his argutiis non indiget: sed sufficiat subrisisse. Si iudicium de æmulo non vulgaris autorita-

tis exigant amici suspecti, medium laudabis, quod sit animosum; & factum dictumve carpes, quod defendi non possit.

CAPVT XCIX.

De negotiatione cum incognitis.

CVM incognitis non est tractandum, & maxime de rebus magnis, nisi intercedente persona cognita. Quoniam tamen, dum in nouam regionem venis, multi quandoque veniunt salutatum, maxime si personam publicam agas, non solum vitia, sed suspicionem vitiorum; nec solum opes, sed opum opinionem abscondere oportet. Si malum novum [aut nuncium] potenti afferre cogeris, ne imprudenter aut inopinato illud afferas: (nam pluribus hoc exitio fuit:) sed vultu ad rem composito, meditare, expectans vt te interroget. Vbi id egeris, velut Parisatidi Artaxerxis matri apud Phalereum, aliquid propone secundum virtutem. Vt enim acria amaritudinem obtundunt; ita luctus, generosorum facinorum commemoratio: Etenim ille ad eam, Vicit Cyrus. Cui Parisatis, Quid de Rege? fugit. Cyrus vbi nunc est? cum ille, Quo loco fortes viros esse decet. Si quis amicus non est, & præsentia sua te grauat; velut apud Horatium, in Satyra illa, *Ibam forte via Sacra (sicut meus est mos,)* eum ablegabis silentio primum;

mum; aut modeste, vbi dixeris scire illi esse negotium: quod si non assentiatur, finge cum domesticis secreta colloquia. Demum, quum etiam hæret, simulata necessitate discedas, tamquam rediturus: inde paullo post per puerum mone, superuenisse negotium longius: itaque tunc discedere posse, alias meliore occasione rediturum. Quod si amicus adsit cum importuno, vtroque emisso, amicum per nuncium monebis, vt statim redeat. Sed si incognitus, aut parum tibi familiaris, munera sæpius tibi mittat; scito primo cujus sint, & qualis ille sit; inde an inuidia graui, aut inimicitia laboret. Quod si sine beneficio, vir minime malus, munera mittere consueuit, aliquid à te petiturum scito, aut amicitiam communi bono inire cupere; at si auarus est, vt captet. Præterea cauendum est, ne cuiquam horum fidem præstes: nam inter duo mala versaris; vel vt delusus, damno simul & dedecore afficiaris; vel vt seruata fide, debeas ex eo ipso, quo tibi debere cogebatur. Referunt tamen Saladinum Ægypti Regem aliquid tale erga captiuum Imperatorem Germanum fecisse, dum pignore sacro illum dimisit. Sed non à Principibus (in quibus potentia eminet, & gloriæ amor non solum inualet, sed etiam illis magnum cedit in commodum) priuatorum viuendi institutionem sumere debemus; in quibus inopia sæpe etiam premit. Si ignotus, nomine viri potentis, amici, & cui debeas etiam, præcipue iracundi; & qua-

si pericliterur, te rogauerit (nam & hanc caussam sycophantæ non prætermittere solent;) vt, si neges gratiam ne amittas amici, periculum sit; si facias, officium delusus incassum præstes; idcirco in huiusmodi syngrapham, aut symbolum illius require. Vel enim desistet, vel si afferat adulterinam, irritus voti, periculo se exponet. Ostendes enim illam amico, qui eam norit. Sed si tibi notus sit, & illi familiaris, & res non leuis, alacriter suscipies facturum: interim mittes qui moram excuset; non interroget, an miserit.

CAPVT C.

De communi sermone, laudeque propria, & suorum; & scommatibus.

AT quum necesse sit miscere sermones, communibus vtendum est. Ita nec de te tuisque, aut rebus negotiisve [tuis] quicquam dicito, nec de publicis factis. periculosum enim est Deos tangere: nec de ciuium moribus: quos si vituperes, in periculo es; si falso laudes, adulatoris aut imprudentis opinionem præbes. Communes igitur sermones sunt de temporibus, de itinere, de situ vrbis, de amico aliquo communi, de externis bellis, de morbis qui vagantur; de morte Principum, aut nuptiis; de rerum pretiis, de Magistratibus, qui sint, quam habeant

beant poteſtatem, an ſint perpetui; de domibus; &, ſi paulo familiarior ſit, an habeat filios;de ſtudiis. Caueas in loquendo, ne faciem inflectas (quod multi faciunt,) ſed directe inſpicias: nec nimis elata nec ſubmiſſa voce loquaris: tum etiam ne rideas:tamquam inſanus,aut irriſor. Nemini appropinques ore:neve os fœteat. Procemio commemorationis rei generoſæ, aut nullo, vtaris.

Accidit & in communi ſermone, vt nos noſtraque laudare, aut alios laudantes audire contingat.: quæ quidem tam multipliciter diuiſionem recipiunt,vt difficile ſit recte explicare, quid conueniat: adeo vt Plutarchus, qui accurate & ornate (vt ſolet) de laudando ſe abſque inuidia ſcripſit,multa omiſerit, quæ ad rem pertinent; nec in eo quod amplexus eſt, omnia recenſuerit; ac ne maiorem quidem forſan partem: in quo tamen non ſolum venia dignus eſt, ſed laudem promeretur, quod de his quæ tractauit grauiter diſſeruit; quæ omiſit, ob multiplicem nimis diuiſionem eorum, illa eum ſubterfugerunt. Oportet autem non ſimpliciter de vnoquoque agere, (nam ſic repetere multa cogeremur,) ſed communiter primum quæ poſſumus quam maxime amplecti; inde ea quæ ſub his non comprehenduntur, ſingillatim. Quod ſi quædam ſub communi diuiſione comprehenſa, etiam ſingulari regula indigeant; aut ſub pluribus communibus contineantur, in pri-

n.is quidem a liecisse quod deerat sufficiet; in his simpliciter & communiter de vnoquoque dicendum erit: neque enim erit repetitio, quum non eadem, licet de eisdem, dixerimus. Igitur primum duo illa supponere oportet, quod non de Natura aut Diis hic agitur, de quibus certa habetur tractandi ratio; sed omnia ad ciuilem normam sunt referenda: quod etiam bene à Plutarcho animaduersum est. Secundum, quod qui audiunt, delectantur, vel quum ea quæ ad ipsos pertinent bona, aut quum mala de aliis referuntur, aut condiscunt aliquid: hoc enim inter vtilia; illa inter iucunda numerantur. Quæ igitur ad laudem tui tuorumque pertinent, cæteris audientibus odiosa per se sunt, nisi quatenus tibi coniuncti sunt sanguine, aut amicitia; tanto difficilius si ab his proferantur quos existimemus iudicio falli: hi sunt qui suas proferunt, laudesque suorum: nam eos φιλαυτίᾳ facile decipi verisimile est. Suorum triplex est genus: inanimatorum, seu animatorum, ratione que carentium, vt equi, tabulæ, viridarium: aut ratione præditorum; vt famuli, pueri: aut intimorum; inter quos præcellunt filij, vxor, parentes, & fratres; hos honestius, quam te ipsum, laudaueris: adeo vt si communem tui tuorumque laudandi formam serves, in his peccare non possis; in te ipso autem possis.

Indicium autem magnum inepti sermonis, qui est de se suisque, præbet ipsa confessio in

ſio in tormentis, quæ per vim exigit facta noſtra noſtrorumque. Verum quum in aliquibus caſibus ſit potius neceſſaria, quam honeſta; communis regula eſt, primum vt loco & tempori ſeruias, & perſonis; utpote quum neque ſine cauſſa, neque coram æmulis aut inimicis, aut qui te irrident, nec apud Principes (apud quos nec os aperire fas eſt, niſi interrogeris) nec apud viles perſonas, aut ſtultos, aut in ſermone de ſerijs rebus, aut in luctu, in magniſve gaudiis, aut vt abrumpas inchoatum ſermonem, & præter reliqua vt quaſi vocatus ad hoc venias: inde modeſte ac moderate, tum grauiter atque pauciſſimis verbis, ac quaſi imminuendo proferas. Velut ſi quis dicat, Audiuimus quod filium egregium habeas; reſponderiſque, Certe pro temporum horum conditione non malus eſt: aut ſi dicas, Animum ſaltem bonum habet; vel ſatis probus eſt. Huiuſmodi laudatio, quæ magis in innocentia poſita eſt, quam gloria aut virtute, vitio caret, & libenter ab omnibus excipitur. Ergo primum habendus eſt delectus perſonarum, inde loci & temporis; inde occaſionis; poſt eorum quæ dicuntur; demum quomodo dicantur. In audiendo autem quæ alii de te dicunt, aut tuis, tutior eſt occaſio; niſi multiplex metus obſtaret, adulationis, irriſionis, aut inuidiæ. Atque hæc generaliter de his dicta ſunt.

Porro de ſingulis in communi hæc accipe: ignota omnibus, vel etiam apud igno-

tos, vel vt æternitati commendentur, vel ad exemplum eorum quos instituere conuenit, vel in magnis periculis, vel ob Reipublicæ beneficium, vel ad leuandam calamitatem, præsertim communem, prædicare licet. Quumque septem sint casus, in vno duntaxat, scilicet apud ignotos, magna necessitas id agendi exigitur; in alijs conditio ipsa pro necessitate habetur. Nec tamen ita intelligendũ est, vt vbique & apud quoscunq; id liceat, absq; discrimine vllo; sed semper seruatis his conditionibus quas dixi; nec ita vt omnes sint necessariæ; & si non adsint, id non sit peragendum: sed sic statuamus, vt quum necessario peragendum commodiores personas, loca, tempora, occasionesque eligamus ad id agendum. Principio igitur dictum est, quod quæ nobis nota sunt, (etsi ad laudem pertineant,) quum per nullũ aliũ detegi possint, propalanda sunt, si ad laudẽ pertineant: nam aliter sciri non possunt. Si igitur vitia sunt occultanda, quæ ad virtutẽ aut diuinum fauorẽ (qui maior virtute est) pertinent, erunt detegenda. Sic suum Dæmonem Socrates (in eiusmodi & sapientissimus & continentissimus) reuelauit. In Reipublicæ etiam emolumento, & æternitatis commendatione, magnitudo rei tollit vitium, si quod sit. Vtuntur tamen occulta quidam insinuatione, vt scilicet significent domesticis: alij confitentur interrogati, non dicunt: quidam scriptum relinquunt, tãquam memoriæ causa, atque sic laudant se tacite: ne-

que

neque enim parua laus est, talia ab eo consequi. Verum, vt video, vbi vere id referamus, nil honestius simplici & spontanea cõfessione. Nam non solum id Socrates, sed & Synesius, & Dion, & Iosephus, & quotquot habuerunt tale donum Genij, sponte testati sunt; neque venire forsan dignabitur ad illum is quem puduerit testari illius beneficium, aut per ambages, qui simplicissimum donum sit, consequutus; aut obscure, qui clarissimum. Itaque de diuinis alia quam de humanis si statuat, non erit reprehensione dignus. In reliquis etiam omnibus est modus insinuationis, quum quasi irati, & iusta indignatione coacti id agimus: aut si per aliquem inchoetur laus, &c. iniiciat autem desiderium sciendi audientibus. Velut si dicat quis, te non audiente, quam egregiam rẽ, aut claram, aut quã vafre dolum excogitauit, vtriusque nomen referens: Princeps autem, aut alius, à præsente te quærat, quomodo acta ea res sit? Verum in institutione, & ad exemplum tuorum non huiusmodi indigebis, neque moderatione, aut modestia, aut loco, aut tempore, aut breuitate: sed, vt B. Paulus dicebat, Vrge increpa; adeo vt aliqui existiment mendacium sibi licere. In cæteris casibus importuna laudatio impudentiam arguit, quum etiam soleamus verecundari, si ab aliis nobis præsentibus laudemur; iniquitatem, quum aliorum officium præripiamus, & inuidiam, si alios præsentes non etiam laudemus; aut si laude-

mus, adulationem. Ostendis præterea deesse tibi amicum, si non habes alium qui te laudet; aut iudicium, si quum possis laudari ab alio, vis à te ipso potius; vel falsam esse eam laudem. Secus ergo importuna laus non solum sui, sed etiam suarum rerum tædium non solum, sed etiam fastidium affert; iuxta illud Flacci in Nasidienum:

Suauis res, si non caussas narraret eorum &
Naturas dominus: quem nos sic fugimus vlti,
Vt nihil omnino gustaremus; velut illis
Canidia afflasset, peior serpentibus Afris.

Specialiter autem, quum è re oritur laudis occasio; vt quum factum damnant; vel si falsi insimuleris, rectæ administrationis testimonio in hoc genere mentionem [laudis tu e]facere licet; tum maxime quod [hoc] ad innocentiam pertineat: si ignorantiæ, ex finis laude: si de iactura, recensere quæ bene gesseris, atque extollere. Secunda ratio est, quum in aduersis quasi cum Fortuna dimicare cogeris. Tertia, quum vel patrocinium à Deo, aut societatem cum audientibus sumimus. Velut illud Ciceronianum: *Vestri enim pulcherrimi facti furiosus ille me Principem facit.* Quarta, quum si rem ita deprimas, aut obscures, aut eleues, maxime errorem confitendo, vt minime inuidiosa fiat: Vel si labores & vigilias & iacturam addas, aut casus aduersos. Laudatur illud Vespasiani triumphantis dictum: *Merito plector, qui triumphum, quasi aut maioribus meis debitum, aut um-*

quam

quam mihi speratum, inepte concupiuerim. Sexta, quum ad retundendam falsam aliorum laudem, aut immodice auctam, ad id cogimur. Demum quum ad comprimendam licentiam; velut illud Aristotelis Alexandro: *Non solum qui multis imperant, eos decet esse elato animo; sed etiam qui vera de Dijs sentiunt.* Et illud Agesilai, de Persarum Rege: *Quid me ille maior, nisi etiam iustior?* Et si re humanitatem testeris, & quam de te humiliter sentias: vt Agathocles cum suis figulinis vasis; quod figuli filius fuisset.

Est laudandi genus, aliud per insinuationem, à comparatione similis; quem laudas in re, qua tu præstas; vt etiam, si concursorem, vel si alium ex re deprimis. Nam laudē ex alterius infamia quærere, non solum mali viri est: sed etiam inciuilis.

Quærat quis forsan, quid cōmodi in propria laudatione, præter aliorum [molestiā?] nullum in ipsa laudatione; in materia autem, ex qua laus sumi potest, scilicet actis, gestis, rebus ipsis, vitæ cursu. Primum, quod rem integre solus ferme narrare potes, Secundum, quod quæ coniuncta sunt caussæ, & in rem tuam non faciunt, tu solus etiam commode prætermittere scies. Tertium, quod tibi narranti maior fides habebitur, si ita te comparaueris vita, sermone, ac moribus, vt illam promerueris. Ob quæ contingit, vt & Oratorum, & Romanorum Ducum nō aliæ exstent laudatio-

riæ orationes, quam ipsorummet: velut Demosthenis, Epaminondæ, Ciceronis, Catonis, Scipionis, Annibalis, & aliorum.

Vt vero in reliquis casibus, omnibus importunæ laudis occasiones deuites, cum bene cultis hominibus, & minime nugacibus ac petulantibus versare. Non inuideas, non ambias, non irascaris, non adeas potentes: Contemplare alios, qui se laudant, quam inuisi & ridiculi etiam sint apud domesticos. Memento illud Demosthenis: *Qui seipsos laudant, auditores molestia afficiunt: & vt ipsi ab aliis tales existimentur quales volunt, non efficiunt.* Verum vt apud sapientes & prudentes viros hæc non solum vitiosa sunt, sed de existimatione minuunt, ita apud plebem sæpe expediunt, & vtilia sunt: adeo vt viri plures virtute & gloria insignes, dum sapienter apud stultos agere volunt, contempti vixerint, & aliis longe inferioribus cesserint.

Quod vero magis refert, (quoniam non in tua est potestate, & sæpius accidit) est vt lauderis ab aliis, quum tu ipse præsens sis. Tum vero animaduerte quis sit qui te laudat: aut enim inimicus est (nam & æmulus, qui id agit, inimicus iam est) aut adulator, aut amicus simplex. Si inimicus est, dicas, Hanc laudem nō quæro, neque ea indigeo: quæ si falsa est, ad me non pertinet; si vera, iam me antea scire oportuit, vt audire eā ab alio non expediat. Si adulator [sit, qui te laudat,] capite cōcusso dicas, Si nō adessem,

an tu

an tu ista diceres? Si dicat, Sic; dic tu, Cur ergo non expectasti? Sin amicus te laudet, dicito; Ita me laudato, vt ea laude existiment te mihi amicum talem esse, qualis tu es. Ita audire laudes suas non decet, vt vix à mox discessuro, aut apud discessurum, aut non ex composito, sed obiter ab indignante, quum pericliraris, [tolerandæ sint.] Verum & horum omnium ratio eadem in epistolis conscriptis conscribendisve habenda. Nec illud tibi faueat, quod epistola non erubescit.

In conscribendis autem libris duplici genere laudationis usi sunt. Quidam manifesto minusque honesto, sed non adeo inuidioso, vt seipsos laudarent; velut Cicero: alij honestiore, sed invidioso, scriptores cæteros damnando; velut Aristoteles. Galenus vero vtrumque, (ne erraret in lectione) complexus est: nam & semetipsum laudat, & alios damnat.

Rursus in familiari inter duos, secretoque sermone alia consideranda sunt. Primum, si ad actiones dirigantur, (quod de duobus dico, de omnibus dico,) quum consilium initur, licet laudare seipsos & prudentiæ & fortitudinis: secus, res ipsas narrabis vere; iudicium alteri relinque; si te laudat, considera personam, & vt erga te affecta sit, & finem. Maiores enim laudando hortantur: Et laudari ab inferiore, quum potens sis, & ille amicus, ad idem pertinet. Reliqua pro ratione. Sed hæc magis ad institutionem.

Publica [laus,] & inter multos, magis turpis, si ex te prodeat; aut dolosa, si ab alio.

Illud etiam inter loquendum obserues, vt neminé docere velis, nisi eos quos instituendos suscepisti; aut amicum singularem: aut ea in caussa, in qua necesse est id facere: imo nec cur dixeris, neç cur facias, reddas rationem. Aut enim videberis velle illis esse præceptor, tamquam pueris; aut ab autoritate tua recedes. Aut postulantibus, quibus è re sua est, & sapientibus rationem reddere conuenit; ne errare, vel fallere illos te, credant. Quod si aliquid dixeris noto vel amico circa suos mores, vt sinistre interpretari possit, velut quũ injuste premitur, quod violentus sit; nulla cura melior, quam qua usus est Annibal Laurea Bononiensis mecum: Hoc dixi, inquit, quia etiam ego talis sum.

Epistolas autem conscribere decet materna potius lingua, quam Latina, tum ob affectus linguæ semper congruentes, mores, titulos, consuetudines, ac res, vt difficillimũ sit, ista recte Latine scribere. Melius est autem multo, recte & ornate ac faciliter scribere in propria lingua, quam contrarijs rationibus in aliena. Excipiuntur ab hoc munere professores linguæ Latinæ: tum, quum de interpretatione antiquorum librorum, seu Græcorum, seu Latinorum agitur; Græcorum quidem, ob maiorem affinitatem: Latinorum autem, quia eisdem cum cogitationibus atque imaginibus explicari debét aut referri, cum quibus conscripti sunt: tum

quum

quum antiqua narramus,gesta,quorum artificij Latina lingua nomina exquisitiora habet. Liquet igitur quam multipliciter peccent scriptores nostri temporis,maxime circa secundum,quū ex Græcis Italica faciunt.

Consilium ne dederis nisi petentibus amicis, aut his qui sub tua custodia sunt, vel quum particeps fueris negotij, ita ut error etiam redundet in te.

Et in familiari sermone scommatum vsus [odiosus est;] qui etiam in Cicerone vitio vertebatur:adeo vt numquam nisi lacessitis conveniat. Eorum vtilitas [tamen] est, obscure,quæ parum honeste dici possent,& breviter, quæ longo sermone indigerent, vbi eis vti minus civile esset, significare: & quum ex responso captamus negandi occasionem; velut Vasco cænans in caupona, supervenientem Hispanum interrogauit, quomodo ille vocaretur? Quumque ille respondisset, Alopantius Ausimarchis Hiberus [Loper] Alorchides; inquit Pyrrhenæicolus, Profecto quinque [vel tam multis] equitibus hic anatriculus minime sufficere potest. Rursus in eos, quorum nequitiam comprimere è re est. Demum, quum simul excusare & accusare & indignationem ostendere propositum est; quum sit Laconismus cum affectu,&eo solum differat apophthegmate.Velut quum Mediolanenses adolescentes, juri operam dantes, impulsore magistro Apulo,alienati animi essent à me; & inter ipsos orta seditione quidam essent

vulnerati, interrogantibus quibusdam, an illos curarem, respondi: Absit, vt quum omnia illi contraria ratione agant, imperitissimum me putarem, si aduocassent. Ob id occasio obseruanda. Consequuntur ad hæc delectatio & voluptas; & ex ea conciliatur amor: & vt fiat fauorabilis caussa. Vnde non nisi apud Principes aut Magistratus, aut saltem potentes eis vti debemus, & maxime in caussa inclinata, nec admodum graui & odiosa. Ostendit autem acumen ingenij; & inopinato (ob breuitatem, in qua nimis multa continentur) percellit garrulitatem hominis, & confusum illum relinquit. Propterea [comma] tale esse debet, & parua cum mora.

Quomodo autem ex verbis mores deprehendantur, supra dictum est. Memento etiam verba ad homines comparanda: esseque vt cerusam in derasa charta: quæ si digito leuiter affricto sæpius adhibeatur, lacrymam superat iuniperi: nam flos tantum adhæret: quod si digitum compresseris: vel in tangendo cerusam, vel chartam, diluitur attramentum. Ita si excusationem amico prudenti propofueris facti atque errati, illum tibi amicum seruabis; si simplici vel stulto, tua venia reddes insolentem: vt si aliquid rescripserit, & male, sufficiat dixisse, Multos admisisti errores. Persæpe etiam contingit, vt de aliis tibi similibus quærant: ut, si Iurisconsultus sis, Quis optimus in vrbe sit Iurisconsultus? Huic interrogationi non

vna

vna conuenit responsio; non est enim vna interrogatio. Sed si qui quærit, iam tua opera vsus est, fauorabilis est; ac perinde si requirat, Cui sub tua fide credere non debeo? Propone ergo tibi amicissimum ex optimis. Sin autem non est vsus opera tua, multa ex hoc dicto condisces: Primum, te apud illum nullius pretii esse: Secundum, summam in eo arrogantiam, aut quod stultum [te] putat, qui velit vel cogere, vel ob simplicitatem tibi imponere tentet, vt laudare alios velis in arte in qua tu cupis esse primus: Tertium est, quod hic vir agrestis est: neque enim quantumuis superbus, tantam tibi inferre iniuriam tentabit, nisi omnino etiam rusticus fuerit. Nisi ergo Princeps fuerit [qui te interrogat,] pessimum & contemptissimum in ea arte præferes; eumque summis laudibus ornabis. Sit autem contemtus, vt prælato eo nullus ex aliis, qui digni sunt, sibi prælatum nisi peiorem existimare possit. Si autem qui rogat Princeps est, lauda tibi amicissimum; & quam rarius potes, ad illum accede.

Pessimi quoque animi indicium est. & fraudis non vulgaris, si quis apud discipulos professorem, vt bonum medicum; apud imperitos, vt professorem, aut disputatorem laudet: vt si calceos manibus aptet, pedibus chirothecas. namque quanto magis effuse laudat, eo plus detrahit; quum, si posset alia in re laudare, facturus omnino videatur. Amici est, tantum laudare id quo illum

possis apud eos iuuare: est enim illud bonum, & valet in omnibus: reliqua ad odium aut impudentiam pertinent. Ita quandoque vituperamus, vt fides laudi habeatur. Vt verò omnibus placeas, non tibi seruiendum, sed audientium auribus. Id verò præcipuè in potentibus obseruandum. Sunt autem potentes quatuor generum: vel amicitia Regum, vel sacerdotio, vel bellica administratione, vel opibus hereditariis, aut fœnore paratis. Omnibus grati sermones in genere sunt, de opibus, potentia, & voluptate. Sed de voluptate eduliorum, quum alia aliis sapiant, perpetuus sermo esse non potest: Venereorum fœda altera commemoratio, altera non sine iniuria earum quas pro amicis habemus. Ita res ad vinum & aleam, tum ludos seu pompas deducitur. Alea etiam non omnibus placet; & pompa iuuenibus gratior est. Specialiter ergo hæc consideranda sunt, ratione personæ. Distinximus autem in quatuor; & cuius sit ille, aut illi, & ætas, inde proprij mores. Nam milites violentis & apertis magis gaudent; sacerdotes de occultis, & his quæ damnari nō possunt, etsi reprehensione non careant; Principum amici de rapinis: (nam luxus & prodigalitas omnibus communes sunt:) opulenti laudant vt opes extollantur, & omnia his posthabeantur; oderunt laudem omnium aliarum rerum: Barbari de vitio, [vino] pugna, libidinibus, rapinis. Vnaquæque ciuitas [& ætas] suos mores habet. Cum senibus, de sapien-

ſapientia & prudentia, cum iuuenibus, de robore ac libidine; cum adoleſcentulis, de humilibus rebus,& iucundis,de prodigalitate [ſermo ſit:] vt & apud ſenes de lucro & congregandis opibus. Singulorum autem moribus ſe accommodare facile eſt; intelligere illos, difficilius: præſcribere nulla ratione licet.

Quum vero familiares adoleſcentes, qui ratione non perſuadentur, admonere velis; vt ſimul autoritatem retineas, & animos illorum percellas,ſcommatibus vtendum eſt: velut ſi dicas, Papiliones pro auibus aucupamini; id eſt,nullius pretij voluptates pro veris. Similiter quum ſimul redarguere & excuſare ſe, propoſitum eſt:velut obicienti quod errafſem in prædictione, dum eſſem cum alio medico, reſpondi, Mirari, ſi quicquam cum illo recte agi potuiſſet.

Maxima autem pars ſermonis communis dirigitur ad tentandũ animos, ad dignoſcẽdos mores,ad animum erga te, ad facta tua, quanti te faciat. Ergo & dato ſimul,& non accipito. Id autem maxime contingit in nugis,in incredibilibus, in repetitione, in importunis quæſitis, in laudatione tui ipſius. Intelliges autem dolum, quum ad hominis mores & conſuetudinem talia contuleris: & ſi potentior eſt. Sin autem contra,periculoſum, licet callidum, conſilium. Quum vero verba & actiones omnes ad vtilitatem aliquam ſint,& alicuius fini gratia;vbi non ſit ſpes, ſi non omnino [loqui] neceſſe ſit, ſi-

lentio vti melius est; quanto magis, si offenderis audientes, aut existimationem tuam. Propterea maxime dignosces, an [loqui] expediat, ex duobus, vt mores illorum & personas dignoscas, tentaueris que alias, quæ maxime oderint, aut negligant, aut quibus delectentur: Alterum est, in ipso statim ingressu, ex attentione: contra, si dormitauerint, si inter se loquantur; si interturbent, quod fœdissimum est omnium. Ob id diligenter animaduertere opus est, quam grauiter ferant sermones tuos, aut auide excipiant. Quod si diuisi sint, tunc in contentioso certamine [vel fari] necesse est; in aliis, excusatione præmissa, silere melius est.

CAPVT CI.

De Epistolis conscribendis.

PRoxima sermoni familiari epistola est: de qua tametsi superius (cap. 54. 80. & 81.) sed breuiter; & id De cōscribendis libris (verū ad aliū finem) sermonē habuerimus, hic tamen locus est vt tractemus: quum nil aliud sit epistola, quam sermo manens, & ob id diligentiore cura indiget: & ex dictis, quū iam sit sermo scriptus, & ad absentem, perfectior sit, oportet; quoniam satisfacere debet tacitis etiā interrogationibus: & ob id breuior sit, quum etiam prolixitas in sermone in quo nullus est labor, sed solum auditui

danda

dã la est opera;in epistola vero legere oportet & intelligere) tœdium afferat. Quapropter & pulchra scriptura cõscripta esse debet, ne laborẽ labori addat. Est enim impudentis animi, aut nimiũ insolentis, scribere dubiis notis. Tum vero quæ non obiicit,ita sicco pede transire decet,ne frustra adieciße verba videaris,aut instruas illum contra te. Forsan, si dubium est, prætermittere omnino melius est; & ad dilemna reducenda sunt, quæ scribuntur; nisi existimes aliquando tibi opus esse altercatione ante iudicem. Vnde etiam tum quum proficere non posse speras, stultum est admonere, in quo ne tempus [quidem] habeat cogitãdæ responsioni. Et certe, vbi prætermittendo & obiiciẽdo, par periculum videatur,tutius est prætermisiße. Atque ideo multi prudẽtes litigatores,robustissimas rationes improuiso obiiciunt, & quum iudex sententiam ferre vult; vt vtrumque incautum opprimant. Sit ergo lenis epistola,& grauis,iuxta mores temporum,& vsum. Nihil tradas literis, quod etiamsi cadat in manus inimicorum, probari non poßit. Sit connexa;ne negligẽter scripta videatur. In vniuersũ enim nihil facilius est, quam scribere epistolam, quod illa sit varij argumenti,breuis,& diuisa ab aliis:ut ob argumentum numquã poßit deeße materia; ob breuitatem, quilibet stylus, quælibet sapientia,quoduis tempus sufficiat; siue interrupta sit, siue cõtinuata. Poßumus de emptione, agris, magistratu,

& morbo differere: at quid magistratui cum agri emptione, vel morbo. Ita non scle m facile est, conscribere epistolam & epistolas, sed consarcinare librum. Quanto magis, qui argumenta conficiunt, non sequuti sunt, sed fingunt, vt sæpius cœlicum Plinium fecisse crediderim, &c. At contra difficillimum est, conscribere bene epistolam; vt vix ipse post tempus tua probes. Primum quod in ea soleant homines prodere arcana mentis suæ: hoc autem quantum vtile vmquã esse possit, non dico. Deinde quod ille, cuius mentem primum nescias, etsi scire possis, mutari potest; ac postea, si non recte sentias, damnet [te] & irrideat; ita vt alterum duorum incurras, scilicet vel insulsi vel improbi hominis opinionem; & etiamsi recte sentias, non ille tamen probet. Neque enim quod justum est, vel optimum, probant; sed velut in vinis, aliud dulce, aliud potens, aliud austerum; & quidam cæpas præferunt carnibus & ouis; ita de iudicio. At qui librum omnibus conscribit, modo recte sentiat, necesse est vt quod bene scripserit, multitudini tandem probetur, & qui aduersantur, inuiti trahantur in sententiam. Est & temporum mutatio; qua quæ [olim] probabantur, damnari solent. Scribis amico, qui nuper è carcere exiuit, epistolam omni arte; in qua vniuersos neruos rhetoricæ exprimis. Quamdiu species illa deformis carceris, oculis obuersatur; dum illuuies, dum tristitia, maxime probatur, laudatur, placet gratulatio;

tulatio: Vbi tristitia illa euanuerit, [si] incidat in manus epistola, tum secum ait: Cui bono iste hæc scripsit? Si non ob crimẽ carceri intrusus est, inquit, Quid attinet vt odiose criminis memoriam, & quod vellem ego & ipse (si mihi talis amicus est, qualem se præfert) exstinctum, foueat & suscitet? cui bono? quid hoc ad alium attinet? Qui vero sibi iniuriam factam putat, secum reputat refricari iniuriam, cui ipse caussam nullam dederit, & dedignatur meminisse jam acceptæ. Sed & illud difficillimum est in epistola, scilicet dicendis & metæ præfigere clauum. Sæpe enim quæ dicimus, aut contra propositum sunt, aut alia ratione in contrarium & aduersus nos facere possunt, aut inimicos efficere: vt si [quempiam] velis laudare, quod seruauerit hominem, omnes illius amicos primum vituperas, & inimicos reddis: fieri etiam potest ut ingratus videaris, quum ex illis te vocauerint aliqui [ad cœnam, vel ad ægrum, &c.] aliqui laudauerint: certe omnes reddes ex amicis inimicos, ex inimicis inimicissimos. Ita difficile est sua narranti modum seruare; vt (velut ille aiebat,)

Dicenda tacendaque norit.

Demum illud accedit pessimum in epistola, quod pollicendo, damnando, laudãdo, auersando [vel aduersando,] in posterum negotiis tuis & occasionibus magnum impedimentum affers, aut vanus omnino deprehenderis: quæ in sermonibus non sunt adeo

periculosa; quum verba, vt Homerus dicebat, [alata sint,&] euolent: Quamobrem in epistola scribenda non solū exigam vt quis valde considerate agat, sed etiam vt circa generalia versetur, & sermones bene conditos solū inserat. Quod si cura aliqua laudis tuæ significandæ te pungat, [tamen eā prædicare] verearis: si ea enim fuerit [digna relatu,] honestius multo, & maiore cum autoritate ab aliis spargetur. Nec te moueat exemplum Ciceronis, quod fecerit hoc: sed vide quantum ob id improbetur; & quanta illi damna hoc attulerit. Demum memento quod mori potest [ad quē scribis.] & omnia in inimicorum transire potestatem; etiamsi ille, qui mille modis delinquere potest, in nullo delinquat.

Quum ad Principes epistolam dirigere velis, oportet vt ex initio illum ad legēdum inuites; velut si dicas: *Etsi inter amplissima negotia, & arduas ac pæne infinitas occupationes tuas, ô [Clementissime, &c.] locus nullus tam longæ epistolæ legendæ (quæ etiam priuatis [viris] fastidio esse possit) relinquatur; humanitas tamen illa tua singularis, præsertim in eos qui non solum iniuste, verum miserabiliter, & ad extremam vsque calamitatem opprimuntur, spem addunt, vt epistolam hanc (quæ longior videri possit) sub libelli parui forma oblatam, legas. Non autem requiro vt simul totam legas; sed ipsum libellum, etiam in partes minutiores diuisum, per interualla. Sic enim neq; legendo, tædio afficieris; neq; abiiciendo, addictum tibi hominem, & qui non nisi in iustitia & humanitate [tua] spem habet, tamquam*

quam feram canibus dilaniandam relinques; vt non solum me miserum, imbellemq; meam stirpem euertant, sed (inaudito exemplo) bonos omnes & impotẽtes perterreant, & autoritatem tuam ac sanctitatem ludibrio habeant. Scimus etiam quoscunque bonos Principes, & quanto maiores fuerint, tanto humanius supplicũ subditorum porrectos libellos legisse: vt sic agendo non solum miseris succurreretur, sed etiam labor ipse minueretur. Nam quum intellexerint subditi, Principem velle videre, quo modo res subditorũ agantur, curabunt iudices, ne sua caussa patiantur [huiusmodi] libellis optimi Principis laboriosam vitã onerari. Atque ita trãquillior reddetur administratio. Sic [fecit] Augustus olim, sic Traianus, Adrianus, vterque Antonius, Alexanderq; Seuerus, quotquotque alij Imperatores: qui ob tam insignem humanitatem pro Diis habiti sunt; quod hoc ipso præcipue Deo assimilarentur; quẽ Theologi omnes referunt in tam ampla omnium administratione nõ ignorare hominum facta; velleq; intelligere, quid homines agant. Adeoque res ipsa probatur ab omnibus Principibus, vt etiam hi qui à fide nostra alieni sunt, & nomine Tyrannorum horrendi, hanc patientiæ consuetudinẽ inuiolabiliter obseruent. Quorũ regnum forsan non ob aliud (nam secus grauissima est dominatio) tam diu fælix bello paceque perseuerat. Igitur res ita se habet. [&c.] Curabis autem vt quam ornata sit, & lingua in qua maxime præstas, conscripta, notaque eleganti; ne contemtum pro humanitate subiecisse videaris.

CAPVT CII.

De dolo, ac seductione.

DOLIS præterea fictis vincere nituntur, ac seducere viros, pueros, puellas; aliaque ratione. Nam finis non omnibus vnus. Obseruant iter quotidianum; mentitoque nomine obuiam facti, tamquam ex vrbe longinqua illo advenerint, salutant. Inde quasi specie simillima aberrauerint, jam amplexati, ac dissuauiati, serunt sermones, explorant animos, ingenium, mores: eoque omnia tendunt, vt attétissime audiant, statum illius intelligant, atque prudentiam; tum quibus capiatur rebus, & vt illum maxime laudent. Inde socium immiscent: conueniunt de sequenti die. Si grauior sit paulo sensus, abducunt ad cauponas, vt pecuniis spolient; aut in domos solitarias deducunt, altero patrono, aut socio, altero qui incallidum, seu credulum, & ἀζημιον, se exhibet; vt dum illum decipere studet, succumbat. Interim cibi delicatiores, vina, & jentaculum, lusus, blanditiæ, veneratio, admiratio, honesta omnia palam; atque suspicitur, laudatur, dum spoliatur. At puellæ per lenas eodem modo sollicitantur: quæ si abduci possunt, jam putarem peractam; sin domi manent, occupare hæsitantes solent, & adhuc dubias, vt non desint ostentationi,

tationi, munuſculis, pollicitationibus. Namque

Pollicitis diues quilibet eſſe poteſt.

Verum puellæ miſericordia & lacrymis; pueri iactabunda ſpe, & incauta tractatione; viri primordijs lucri magis aquieſcunt. Cætera eodem modo, vt dixi, ſe habent. Quare videndum eſt, quibus ſocijs vtantur; ne ſint ſoli, filij. Nec cum incognitis ſolum verſari, præcipue numatum [minorem natu] oportet. Rationem dixi. Et nihil tam tutum, quã pater, aut frater natu maior, puero adoleſcentive: & vt aleam non norit, neque Muſicam; vel ſumma cuſtodia habendus. Puellæ mater aut ſoror [adſit;] ſed melior etiam frater. Patrui quoque omnium vices explent. Vt ſumma omnino neceſſaria ſit in molli ætate, tum ſexu, ſocietas, diligentia. Eſt, vt ad rem redeam, modus ſeducendi, procul inchoando. Velut ſacerdos improbus ludique literarij magiſter, titulo exomologeſis, rogarat puerum [aut puellam,] an quiſquam eum [vel eam] requiſiſſet; ea ſpe, vt ſi non pernegaſſet quod non erat magnũ, inde vlterius procederet. Interrogatur rurſus, ſi conceſſiſſet; inde quoties, & quando, & vbi, & cum quibus: vt demum ad vltimum ſcelus perueniret. Vnde optime forſan conſultum eſſet, ne quiſquam poſſet exomologeſin exercere, niſi in ignotos, aut ſexagenario natu major. Vix enim cum familiaribus recte explicari poteſt.

Eſt & aliud doli genus in negotiatione:

velut eandem rem bis vendere: accipere depositum, & cum tabellione pacisci, vt per alium, qui illius notam [aut nomen] imitetur, fides actionis publicæ (quam instrumentum vocant) subscribatur. Ita hoc fiet periculo nullo. Vt si puer subscripserit, hortante aliquo ex his qui sunt intimi eius, apud quem pecunia deposita est; vel si instrumentum, ex atramento carbonario fiat; aut, si antequam pecunias accipiat, fateatur per publicum monumentum, ingētem summam ab amico accepisse: die sequenti amico reddiderit: nam sic creditoribus, à quibus in posterum sumsit, ostendere poterit, se non habere: Nec vitio verti poterit alterutri: quoniam à Procuratoribus, quibus nec deferri potest iuramentum, defendetur.

CAPVT CIII.

De eripiendo ab inuitis.

QVVM possidere quid, quod emere non decet, ad usum, in animo est; nec [possessor] ille [id] ulla ratione concedere vult, pulcherrimum ac iucundissimum vltionis [aut seductionis] genus est, rem eam coram illo summis laudibus extollere; aut, si venalis sit, submittere emtores; qui certatim pretium augeant; aut etiam si non venalis sit, proposita conditione quavis petant, nemine tamen certum quid statuente: atque sic delusum

iusum & hianté relinquere;vt cogatur apud se retinere, memor priorũ oblationũ. quum nullam conditionem ei æqualé esse videat. Inde qualecunq; genus rei sit, curabis vt elegantius in eo genere possideas; dicesque multo minore pretio obtinuisse, sed ita ornabis ac tractabis, vt si vxor fuerit, &c. citharista ille, &c. qui negauit, & quam non duxisti, dolore conficiatur, & pereat. Quod si quis interroget, an volueris eam ducere? siquidem pater adsit, illam ad cœlum vsque laudabis & euehes, quasi pigeat non duxisse: suspirabis, dolebis, gemes, submittes fidos amicos, qui quasi id agant, tamquam denuo sis ducturus. Perpetuo etiam, si aliud sit, quod liceat habere, submittes qui conditione meliore proposita fingat te id quærere. Eas autem [conditiones,] vbi prope finem fuerint, abrumpes, minima ex caussa, sed quæ tamen illi plurimum cordi sit, aut negata, si placeat; aut requisita, si displiceat: atque diu tortum dimitte. Nihil autem est quod maiorem dolorem afferat inuidia, & memoria amissæ pinguis occasionis: adeo vt quidam pœnitentia ducti in eas eosue qui locum occuparunt, insidias moliti sint; alij etiam desperatione se suspenderint. Acrem autem & exitialem inuidiam mouent bona, præcipue ornatus, dona, honor, voluptas, libertas, virtus: his enim sex rebus circa personam assumptam excitatur riualibus inuidia: in eo vero qui quæsiuit, potentia auget desiderium, liberalitas & gloria. Sed

si absente patre eiusmodi fiat interrogatio; dicas, optime tecum actum esse à Fortuna, quod quum tantum errorem admittere cogitasses, illa tuo ingenti commodo factum id interruperit, teque liberauerit.

Similiter & à Principibus vt corradas præmium, arte opus est. Siquidem in nuncupatione librorum per Proxenetam ex intimis, aut Aretas exige primũ pro anagnostis firmum stipendium: deinde pro impressione: sic tibi libri supererunt; vnde etiam licebit sperare aliquid doni: tuncque erit triplex lucrum. Si non, fac saltem vt primum, aut secundum cum tertio non desit.

CAPVT CIV.

De æmulis.

AT si (quod frequentissimum est) conspirationibus æmulorum opprimeris, ita vt illudant tibi; tu contra bonos & prudentes ad te trahe: in illorum inimicis cateruam amicorum tibi facito: acriter repugna. Sed caue, ne aliqua ex parte inconstãs, quicquam condonando, spe, metuve delusus videaris: sed persta, donec vincas: quod facilius quam speraueris, eueniet. Constantia, tolerantia, fortitudine, atque prudentia opus est in euincendis aduersis. Porro quum artium quædã vtiles sint valde, vt militaris, iuris-

iurisprudentia, medicina; aliæ ad voluptatem, vt musica & pigmentaria, & picturæ quædam; ad vtrumque, vt vestiaria, & architectura; quædam ad horum nihil, vt numerandi & metiendi: in vno è tribus generibus excellere oportet eum qui existimationem habere velit apud homines: maxime autem in primo, ac tertio genere. Omne enim lucrum ab existimatione in artibus proficiscitur; existimatio à nobilitate; nobilitas à substantia artis, seu fine, aut raritate; raritas ab excellentia artificis, vel exercendi modo. Erunt igitur tria: nobilitas artis (atque de ea, in quibus constet, satis dictum est;) præstãtia artificis, & exercendi. Verum præstantia artificis qualis esse debeat, vnicuique manifestum est; & quomodo habeatur, scilicet studijs, meditatione, multa exercitatione, atque raris experimentis; & quod non omnibus datum est adire Corinthum: at, quod maxime conspicuum est omnibus, diligentia artificis; adeo vt etiam frustrata fine, existimationem retineat. Hæc vero duplex; vt etiam duo sunt genera artificum peritorum. At peritorum vtilis est & honesta ac pia; imperitorum vero inutilis, fucata, & detestanda. Quamobrem & priorem exercere oportet, & hanc maledictis prosequi, non quidem aperte, ne socios insectari videaris, quamquam omni reprehensione digni sint. Id ergo facies quasi commiserando: velut si dicas, Vellem vt recordatus esset inspectionis linguę, aut ventris, horterisque

illos, vt eum moneant, vt hæc animaduertat. Quodsi dixerint, dorsum inspexisse, gratia exempli, quod tu neglexeris, statim respondebis subridens. Quorsum id? Hæc autem responsio statim facta, cum maxima autoritate tua est, eleuatque illius existimationem: ita si non statim fiat, contrahasque vultum, multi pro malignitate interpretabuntur animi tui erga illum. Subiicies vero, vbi illa dixeris, denuò vt meminerit hæc inspicere, atque considerare.

Obseruare etiam debes, vt quicquid ab alijs constitutum fuerit, addendo, minuendo, locum, tempus, quantitatem, determinãdo limes. Denique si contra te unum multi consentiant, admonebis ex adstantibus vnum atque præcipuum, vt saluti ægri consulat quod expediat; te contrarium propositurum: illos, vt tuam existimationem frangant, bene consulturos. Tum vero si id fecerint, dicet te prudentem & eruditum, qui quod oportet facere eos coegeris. Si quod proponis, [fecerint,] imperitos rursus ostendes; & non audentes tibi repugnare. Ergo si existimationem tuam per coniunctos ægri, tum suos parasitos, eleuarint; quadrupli ci via occurres. Alijs enim fautoribus opus habes, & contemnendo verba prorsus, & detestando operi totus incumbes; imperabisque coram illis; cogesque assentiri: cum vero & infirmum & astantes terrebis, ne quid te inconsulto agant, commemorando (si nõ per alios id commode & honestius facere licet)

licet) eos qui in illorum, qui laudantur, manibus inopinato interierint. Præstat in his, qui iam famam adepti sunt, partes quascunque ægro parum vtiles condere; vt temeritatis (quam omnes formidant) opinionem de illo feras cui suspicioni argumentum nũquam deesse potest, & quæ tibi locum præcipuum ad autoritatem, moderationis scilicet in animis omnium existimationem relinquat. Id vero modestius significare decet, quam vt eum accuses, atque apud tuos, non suos fautores, (parum enim prodest serere in alieno agro;) & vt magis illius infelicitatem, quam facta, damnes. Id vero scite vt peragas, prudentia opus est: exemploque superius (sectione 79.) te docui, quum singula scribere nimis operosum esset. Interim & animum eruditione plenum habere oportet; & omnia ad simplex imperium (quod maiestate quadam ex autoritate, grauitate, operibus, sapientia, ornatu, & comitatu constat,) traducere; ne vel nimium circa hoc sollicitus & imperitus vel peritissimus quamuis [sis] & doctrina atque vsu præstes, plurimum tamen impeditus, ægri salutem prodas: & vt in Prouerbio est Glauci armorum permutatio, vt Deum offendas stultæ ambitionis, & prodigæ auaritiæ, & incerti lucri caussa. Quamobrem etiam magis angue cauere oportet, ne (vt stulti quidam) ad verbosam contentionem deuenias. Vt nesciam quid turpius aut fœdius, maledicere ne, an male audire: hoc enim in-

potentiæ; illud stultitiæ argumentum; vtrumque apud omnes æque execrabile. Quũ verò sint genera malorũ sociorũ, ambitiosorum, qui doctrinæ [aut eruditionis] prætextu omnia sibi vendicant; & callidorum, qui visa damnant, & alia exequuntur, executionique mandari ab astantibus iubent, aliter alterius cura est. Nam ambitiosos fallere oportet clam; fallaces palam actorum coarguere, non illorum mentionem faciendo: (ad contentionem enim deuenires, & odium irritabile tibi comparares:) sed contraria iubendo, atque autoritatibus & ratione, si [res] exposcat, cogendo ut assentiantur. Turgidum autem illum medicum coargues, & veterum autoritate, palam. Quod si perseueret (vt plerumque contingere solet: omnes enim hi contumacissimi sunt, atque etiam impij, ac crudeles) dicas non venisse te ad certandum: hanc esse veterum sententiam; & (si licet) alium tibi amicum aduoca, qui clam cum astantibus conueniat. Ita sine strepitu autoritatem illius elides. Obseruare autem cum huiusmodi viris occasiones oportet, velut in venatione & bello. Namque qui hostem incõsulte, aut feras aggrediuntur, hi quidem vacui præda redeunt, illi vincuntur. Errores igitur manifestos, & successus infelices, tum in eo ægro, tum alijs, ejusdem obseruabis, & deteges. Nimiæ enim patientiæ est (ne socordiæ dicam) falsa illum opinione laudaris & te, longe illo præstantiorem, & humano ge-

no generi salubriorem, posthaberi. Caue tamen, ne tu prior illum carpas, vel vlla ratione irrites; sed veteratorem deprehensum tua testata innocentia publica, &c. Quodsi in æmulum ambitiosum & stultum incideris, difficile est recte facere. Magni enim infortunij est, pugnare cum prodigis vitæ; & contendere cum his qui vt te euertant, se ipsos negligunt. Nam vrceus vrceo frangitur; nec vnius damnum affert quippiã alteri commodi. Id vero accidit immodice ambitiosis præcipue viris: atque eo magis procedit, si tu labores inuidia multorum, occupãt in inscriptionibus, consilijs, sedilibus, põpis, adulationibus, familiaribus, loca indebita, & non tam illis decora, quam tibi turpia: quę si negligas, pręter dedecus, in illis augẽt audaciam, vt iam nihil tutum tibi sit, quod præripere non audeant. Quum enim omnia vitia nullis terminis coerceantur, ambitio, tum & auaritia præcipue; sunt natura infinitę. Quum hoc ergo sit arduum negotium, memineris illius dicti, Quũ non potes facere quod optimum est; optimum esse puta facere quod minus est turpe, periculosum aut damnosum. In inscriptionibus, tum etiã alijs, si ille primum occupet locum, tu extremum accipito; si supremum, tu infimum. Sẽper enim extrema eandem habent autoritatem: aut si non, confundis ordinem: quo sublato, nullũ tibi dedecus prouenire potest; nec ille quicquam obtinuit. Deo tribui solet α & ω: quoniam principij ac finis eadem

est ratio, & ambo præstantissima. Præterea nimium & parum ad arrogantiā pertinet;& Lacedæmoniorum vestis,(inquit Aristoteles 4.Polit.cap.7.)&c.Vbi ergo primus esse non possis, ultimus sis. Sensim etiam per amicos & modeste resistendum est illi, vt discat nihil ei esse tutum ac sine controuersia,etiam in minimis,ne maiora audeat. Extremum enim malorum est, sinere vt gratis [aut impune] insaniat: sed paulo minus,si contemnendo risum in scriptis , plus læditur existimatio quoniam scommatibus locus non est : per quæ sæpe (quum reliqua non tibi importune adsunt) illudes illius temeritatem. Qualę illud, Vbi sedet Pontifex, caput mensæ est; at non, si in capite mensæ sedetis, Pontifex eris. Quod si acrius illum mordere velis,dices.In mensę capite sedent aut Principes,aut moriones.Semper autem in huiusmodi viris obseruare oportet, vt summam retineas grauitatem ; vt factis generosis excellas;vt illū perpetuo per amicos inquietes;vt illius fugias consuetudinem,vt quum sermo de ipso habetur, contemptui eum habeas,ac negligas,risu tantum leuissimo testatus illius improbitatem ; & quam paruæ apud omnes debeat esse existimationis,nec eius vllam rationem habendā. Quod si,præter ambitionem,minime malus sit,cedeas subride. Sed rara auis est hæc. In vniuersum,cum æmulis aut grauitate tanta esse oportet,vt illos ad tui reuerentiam compellas: aut tanta morum suauitate, vt illo-

rum

rum acerbitatem edulcores, ac ruborem eis iniicias; aut tanto splendore, tum artis præstantia, tum Fortunæ, vt eos obruas; aut tanta potentia, vt te timeant; aut tanta calliditate, vt illos eludas. Hoc solum vt facillimum est, ita omnibus alijs minus tutum est auxilium. Quoniã vero improbi debacchantur, nihili facientes necem hominum; luduntque in capita miserorum tam impie quam nefarie: vt (gratia exempli) quum multos tentando occidant, vt sanati sua industria videantur; tu quũ iure quiescas, quoniam ea sola spes salutis relinquitur, in alterum duorum incidis; vel, vt, si moriatur æger, negligentia & imperitia tua mortuus videatur; si sanetur, casu sanatus credatur, quum nihil circa illum peregeris. Crimen hoc, vt patentem viam ad falsam existimationem, aperire debes, tum queri quam late pateat ad falsam gloriam ex tam scelerato facto via. Tutissimum hoc solum interquiescere: tum ea ages quæ nihil mouent, nec culpari possunt. Magnum tamen videtur restare periculum ex perperam facto. Interim attentus esto. Nam etsi [æger] liberetur, non sine terribilibus casibus id contingere poterit: quibus tum opportune occurres; & prædictione casus facta, rursus comparatam funesto scelere gloriam, tamquam periturum seruaueris, è manibus illius eripies. Rursus si auxilium in morituro, antea astantibus proponant quod noxium sit; deinde instent, & assentiaris, hoc nihil peius ex-

cogitari poteſt: qui mos eſt Bononiæ multis imperitis. Nam ſi aſſentiaris, reus es pœnæ capitalis. Neq; enim lex quicquam excuſat qui cauſſam mortis dederit, etiam animam agenti: Præterea, ſi ſanetur, ab his ſanatus creditur: ſi pereat, & dicas obfuiſſe, vt qui nullus ſis, nec audeas contradicere his qui perperam conſulunt, contemneris: ſi probaueris, videberis imperiti arbitrio regi. Si dicas, obſtitiſſe vim morbi, (quod rectius dici poteſt;) quærent, cur non prædixeris? at hoc ipſo etiam mendax fies. At ſi reſiſtas, quum iam ſit moriturus; vbi mortuus fuerit, te ignorantiæ & ſtudii contradicendi accuſabunt, dicéres, non periturum [fuiſſe] ſi permiſiſſes. Quod ſi illos damnes coram aſtantibus ægri malæ ſocietatis, reddes tibi inimicos. Hoc tamen tutiſſimum eſt poſtquam iã peſſimós eſſe deprehẽdiſti, palã corripere [eos] autoritate [tua, quod] propoſuerint malũ auxilium; vt ſi [ita] facias, [a calũnia] abſis; ſi non facias, & moriatur, calumniam ſubeas. Nam ſi ægrum deſeras, odium coniunctorum ſubibis, & cõtemtum aſtantium: & ſi forte aliquando (quum omnino certus non fueris de illius morte) reuiuiſcat, vituperaberis. Rariſſime quidem vidi ægros vtiliter quouis caſu aut cauſſa deſeri: quamuis hoc iubeant clariores medici, noſtri non tamen ferunt mores. Ergo illo reprehenſo, & re improbata, relinque illi iudicium; faciat vt volet. Quod ſi liceat, paucis mutatis, tuto adhibere, teſtatus paruam ſpem, & poſt-

quam

quam illi summe placet, admittes. Demum, si non adhibito præsidio, te retractante [vel detrectante.] moriturus moriatur; illi vero te accusent; dicas illud omnino obfuturum; sed aliud esse quod illi non intelligebant, vt si pro vstione spinæ in distensione, vstionem in futura coronali [adhibuerint] pro attonito morbo, vel, quod grauius est, Vtinã me celerius aduocassetis, ante illud auxilium, [alio ab eo facto commemorato. Sed si adeo profuturum confidebat, cur nõ & hoc adhibuit? sed postquam vidit obfuisse, hoc commẽtus est, vt velaret factum. In summa, in huiusmodi quambreuissime [agere] optimum est; & vt multi intelligant illorum errata; nihil distincte proferendo, sed in quo maxime errarunt, detegendo: velut si dicas, Optarem vt [me] ante sectionem venæ vocassent: [ho.] licet cõtra tales sycophantas, Nam pessimo nihil est peius. Quod si querantur, obiicito impudentiam eis; & illos malæ societatis argue, Nam hos aut vi, aut nullo alio modo tibi æquos reddas. Cauere debemus in æmulis insectãdis, ne nimia insectatione pro contemptis efficiamus gloriosos; vel ne nos carere iudicio deprehẽdamur: velut Valverda; qui dum singulis figuris adiicit, quomodo differat à Vesalij figura, prodit vanitatem propositi; vt non docere veritatem quæsierit, sed nil aliud, quam vt Vesalium euerteret. Itaque tantũ abfuit, vt id consequutus sit, vt stultitiã suam prodendo, & perturbato omni ordine, pulcher-

rimum opus (si quidem in exprimendis figuris valde felix ære fuerat) inutile prorsus reddiderit: & quem nimis anxia cura deprimere concupierat, assidua insectatione, & stulto opere suo magis illustrauerit.

Aduersus autē æmulum ambitiosissimū, imperitum, peruicacem, malignum, ac nequitia omni plenum, potentem, fastuosum, non aliter quam aduersus incompositum & magnum exercitum, cum minore, sed e veterano milite, certare oportet; scilicet instructa acie, autoritatibus, ratione vrgendo, impellendo, ad contradictionem reducendo. Vbi terga paululum verterit, admone, accusa, coram increpa; nec vmquam desinito, [antequam eum] profligaveris. Quod si ad maledicta & probra deuenerit; dic, non esse his locum; sed de salute ægri certari: ad illa omnia, se suamque domum respiciat: satis habere domestici mali, vt non necesse sit, quærere aliunde. Antea vero ægrum, eiusque domesticos monebis, quod salutis eius caussa hoc solum facturus sis; aliter vitam illius in periculo versari: ob hoc expecta occasionem grauioris morbi. Illud præterea semper contra huiusmodi viros in ore habendum, etiam extra propositum, adesse ibi non contentionis caussa, sed vt opitulemur ægro. Nihil autem tam vtile fuerit in his, quam si artem ad genus earum reuocaueris, quæ opera sua ostendunt. Errata enim quum mors tegat, à fine auspicari oportet. Cadauer [itaque] dissecando, errorem que.

remque detegendo,[eos] prosternes.

Quum vero æmulum habes grauem, qui te premat, exploratorem omni arte, omnique ingenio subiice, qui omnium eorum quæ æmulus tuus agit, certiorem [te] reddat; quæque tibi expediunt, consulat: & cum eligas etiam, quo (si oporteat) illum opprimere possis. Porro quomodo id facias, inferius edocebo.

Tum vero & eos qui ægrum, te neglecto, curant, sic elides. Constat sane productum morbũ vitam efficere breuiorem. Itaque ægros ipsos reprehendes, qui se illi commiserint: edocês, membra eiusmodi inualida reddi, & manere semper; vnde necesse sit, numquam secura illos frui valetudine, sed perpetuo obnoxios morbis ex hoc membro affecto: demum vitam efficere breuiorem. Tua autem interest, vt non solum ratione, sed autoritatibus id comprobes. Quod si certamen sit de lucro, & ille [æmulus tuus] pauper, aut auarus, aut familia oneratus, operam precario locabis; merces vili pretio vendes; donec eum discedere cogas.

Quum verò æmuli coniunguntur; velut chirurgus cum medico diætetico; tum fac vt chirurgus tuus cum diætetico conueniat; & chirurgus eius tecũ: inde vbi disruperis societatẽ, vterque deserat suũ sociũ. Illi enim iam in graues inimicitias peruenerũt, quum serio disiuncti sint, nec tam facile poterunt coalescere; & illorum secreta rimatus es, vt qui finxeris inimicitias, non gesseris.

Quumque semper concisa breuitate in loquendo opus sit, & limato sermone, tum maxime erga æmulos; & præcipue à contrario sensu. Velut, Omnes amici me amant; nec ausi sunt vituperare inimici; nisi qui faciem hominis non sunt [conspicati.] Simile illud Antisthenis: Dubito ne mali quid egerim, quoniam improbus me laudat. Sed accommodatius huic proposito id est, ad augendam existimationem à contrario, Non vituperabit me, nisi cui displicet innocentia aut virtus; iuxta accusatoris & calumniæ naturam.

CAPVT CV.

De Delatoribus.

VERVM & illud est delatorum [genus,] qui dum adulantur, aut insidiantur, aut, vt beneuolentiam captent, amicos, aut etiam notos, qui tibi non nocuerunt, insimulant: vt, si credas, inimicos tibi compares, illis frustra iniuriam grauem inferas; si non credas, quomodo admoneri poteris de insidiis, quæ in te parantur? de periculis? de iactura? de infamia? denique si amicus sit delator, merito te oderit, in posterumque in tuã perniciem conniuebit. In conuentionibus autem produnt literas, vt perdant, aut alios ad conditionem compellant: quorum caussa nuncius mitti solet cum epistola fidelitatis:

tatis:sed & nuncium fallere consueuerunt, absconditis æmulis post tabulatam, etiam ficta surditate, vt clariorem vocem edere cogatur. Quibus ambabus artibus proditus est Regulus Sancti Pauli à Rege Galliarum. Cauere igitur, & in suspicione abstinere oportet.

CAPVT CVI.

De insidiis ubi de Exploratore.

QVVM vero aliquid habueris occultum, insidiabuntur, vt clanculum id eripiant, mille insidiis; submissisque primum pauperibus, qui eo morbo laborent, nonnunquam pro aliquo qui extra vrbē sit, petentes auxilia. Quod si non dederis, inimicos asciſces tibi: si dederis, tuo inuento, sine labore, sine gratia, sine tuo cōmodo vllo insigni, potientur; imo & irridebunt [te:] Si fefelleris, reus es apud Deum. Itaq; pulsus inunges occultis oleis; ordinem ac mensuram miris modis; ac difficillimis statues; ministros deterrens; si aberrent: præfatus etiam, ne numerum peruertant: magno id periculo fieri; non addas, vitæ, ne ægrum terreas; non [tamen] *magnum* omittas adjicere, ne tentare audeant. Multos etiam ministros adhibebis; & singula singulis mandabis: sic enim magis confusa res reddetur: Atque ea ratione omnia, vt quam

maxime à medicorum traditionibus in illa caussa deuitent. Similiter de cibis, & cubili. Quædam etiam magis perpetua sint, quam id in quo est vis tota. Nam si plura sint necessaria, perturbato ordine facile est occulere. Iuramentum quoque exiges pro eo quod artificiosissimum videtur; in quo tamen vis non est. Nonnumquam coactus sum, quum suscepissem curandum quem pro morituro dereliquerant, iubere ægro, vt tamdiu deterius se habere conquereretur, donec euasisset periculum; ne per pharmacopolas venenum subministrarent, aut mutarent profutura. Sunt & alia insidiarũ genera, per domesticos, familiares, clientes, pueros, simplices, in te non solum, sed etiam in tuos. Quod si vt subscribas, aut recribas, nomine potentis viri, atque amici tui, requirant; recipias te facturum: sed tempus exige, quantum sufficit, vt illũ moneas; nisi res periculo vacet, aut nuncium & epistolam ex sigillo & charactere noueris. Si vrgeant, dicas solitum illum esse propriis notis ad te scribere; nũc te nescire, cur omiserit: Rursus si amicũ subiiciãt, qui à te petat, vt sua caussa magistratum aut Principem adeas, contendes, &c. vt si neges, eum tibi reddas inimicum; si assentiaris, Principem fatiges, si te ille amet, aut negligat, si non amet. Fac igitur vt amicus respondeat, inuenisse alium qui eo munere fungatur. Cui dicto si acquiescat, iam dolo res caret; si non, odium tui,

quæ-

quærunt, non communis amici rem. Tunc ergo absiste; & amicum mone. Quodsi non acquiescit, stultus est, aut non tibi amicus. Vtrouis modo expedit deserere consuetudinem damnosam. Sed etsi dolo res careat, turpi facto opera danda non est. Et si insidiis per fictos amicos interuertere te quærant, re intellecta spem præbe, donec illos fatiges, & vt nihil aliud interim aduersum te moliantur, prohibebis. Hac occasione etiam deprehendes dubios amicos, iusso vt amicus ille fictus consilium à dubio petat, tamquam ancipiti animo tuo hac in re. Quodsi conuenit, & is inimicus tibi est, & quodsi tibi consulenti etiam idsuadeat, proditor plane est: si vero etiā repugnantem in sententiam trahere nititur, proditor est; & te contemnit, vt stultum. Quare, ea occasione accepta, grauiter, (si potes) vt de exitiali hoste, vltionem sumere oportet.

Porro insidiæ quæ ad proditionem spectant, & quæ contra potentes sunt; adeo vt grauissimo cum periculo exerceantur, initiū ducūt à qualitate personæ iratæ, vel leuis, vel ipsi valde amicæ, à caussa scilicet, querela vera, vel ficta, à præmio ingenti, à modo; vt scilicet per eos res agatur, qui nō inuidiosi sūt, aut suspecti; tegaturque finis rei, priusquam negotium attingamus: velut si cum sororio eius magnis pollicitis paciscamur, tentare dū à proditore literas impetrem.? Illis enim tuta est nūtiis negotiatio;

nec periculum est, nisi vt ante primas literas re domino detecta, proditio ficta agatur; quod persæpe contingit. Nam secus literæ illæ loco pignoris sunt. Reliqua deinceps prosequi haud arduum est.

Si quis inimici amicus ad te veniat, aut suspiceris de his qui caussa aliqua tuæ familiaritati se insinuant; quidam oblatis cibis aut potibus illorum animos explorare consueuerũt. Sed si res non ferat, aut illi sint audaciores (persæpe enim multis bonis & insciis proditor se adiungit) verbis illos blandis, tamquam prius non agnouisse pœniteat, [ablega, & noli te] obiicere importunæ cõsuetudini in futurum. Quod si omnino perseuerent, suspicandum est. Tum vero, ne ex occulto aut dubio, verum & apertum facias inimicum (quum manifeste impudentiam suam prodat, & animum ad hostiles insidias, violentiæ, aut veneficii, aut delationis paratum) obiicere oportet famulum aliquem petulantem: aut, si non licet ob potentiam, impedimentum menstruum ex negotio; aut vt referant te dormire, aut abesse; ipsis autem [famulis aut domesticis] otij nil superesse. Si vero quis interroget te [de] tributo Cæsaris, ille autem sit amicus, aut simplex, vt expiscetis quis submiserit, dicas: Memoratu dignum affers: amicum tibi esse necesse est, & prudentem virum, qui huius te admonuit: dic sodes, quis est, qui tam vtile tibi consiliũ dedit? Sed tẽpus interponere non oportet.

Sp

Si medicus (gratia exempli) socius alia seorsum præcipiat (quod multi facere consueuerunt) ab his, in quibus conuenerat jam, decet ex aliquo astantium scire. Nam ictus [in] incertum, parum vtiles esse solent. Secus, admonebis hominem (tamquam in illo maxime fidas) officij: rationes autem addas periculi, si aliter fiat; eumque autorem facias inuenti vtilis. Ad astantes [vero conuersus dicas,] te non dubitare de illius summa fide; periculum augendo tamquam de dolo aliunde suspiceris. Vbi suspectum habes aliquem, quem scire qui sit tua intersit, ad amicum verba facere oportet, vt exploret: at si non habes [verum, sed] simulatum amicum (nam horum numquam deest copia) verba habebis, vt velit explorare, qui sit: sed si non agit, vilisque cõditionis sit (ac in tua potestate aliquo modo) dicas, Tua interest, vt quis sit ille, resciam; aliter tu ipsus es. Nam infidos amicos, & ingnobiles homines, ac fallaces, nõ nisi metu aduersus seipsos coges. Nonnumquam à principali blande sciscitaberis.

Insidiarum vero violentarum à latronibus (cuiusmodi in vrbibus magnis frequentes esse solent) tempus & consuetudo quædam est. Tempus; quoniam ad nictum [oculi,] aut aliud signum id conficiunt; nõ ante. (Est enim & in his ordo quidã:) Consuetudo; quoniam [aliqui] malleo, alij gladio interficiunt. Cura enim est illis, vt vno ictu, & sine voce concidant. Ideo ne ince-

gnitos admittas solus; multo minus prope, ac retro: sed expeditum te serua. Aspice si adest apparatus. Tales enim vt lanij suum habere [cultrum] solent; maxime qui fures occidunt. Caueas scalarum summa, & fallaces structuras, & loca horrida, & sine pauimento; quoniam ibi facilius cadūt, & sanguis absorbetur, nec hominibus obuia sunt [& in iis] facile sepeliuntur [occisi.] Nox periculosior est, quam dies: & loca solitaria. Risus fictus adest, & verba plurima, sed non satis condita. Summa rei est, quod vbi imminet tempus, abscedentem sequuntur. Exemplum sume à laniis, quum boues sunt mactaturi. Sed de his omnibus infra.

Insidias vero, de quibus supra actum est, pietatis titulo, [sic] dignosces. Personā noueris primum: deinde quod blandis [verbis] te aggreditur: hæc enim via ad obtinendū aut detegēdum animum. Deinde eo te deducunt, si renitaris, vt confitearis: si nolis, hæresis te reum agunt; si velis, & non cedas, interrogāt an sumturus sis corpus Christi? si neges, contemptus præceptorum te insimulant; si sumturum dicas, non absolutus, hæresis manifesto es in crimine. Si absolutum te dicas, negat id fieri potuisse: petit vt adducas sacerdotem; ostensurum id non fieri potuisse. Ita ex minimis initiis te implicat metu infamiæ, periculo fortunarum omnium, existimationis, & vitæ; vt nescias quo te vertas. Tum te aggreditur

leuibus:

leuibus:consulit quid agendum. Tunc caue quodcunque exciderit seu acerbum, seu dissonum à prioribus, seu quid pollicearis, detineris. Propterea nega colloquium. Si vrgeat, dicas te illum cognoscere. Nam qui prudentiores, discedunt; non ignari, quanto periculo se exponant. Quod si incautus in casses decideris, docuerisque veniam impetrasse; opponas roganti illud, vt is ad eum potius eat, qui sit eruditior.

Si ergo propinatum sit [ægro] aliquid praui, vt gloriam tuam euertant: dicas, Ego rem quæ te iuuit, antea exhibui; nunc immutatum est; nescio caussam: nollem vt aliquid sinistri contingeret. Propterea ignoscas mihi: nolo amplius tecum habere negotium. Intelligas modo tu: sed si consilium petat, offeras curam ex scripto, quam alibi exequatur.

Est præterea insidiarum genus illud exitiale, de quo mirabar diu, Bononiæ quum essem: Maxime huic negotio dabant operã, vt qui accederent ad infirmum, animum illius confirmarent, dicentes vt non formidaret, quod omnino in tuto esset, etiamsi in extremis laboraret. Id qua ratione agerent, non poteram intelligere. Tandem animadverti hæredum esse consilium vafrũ: qui seu procurarent illius necem, seu saltem quidem exspectarent, id agebant, ne æger sibi timens cogitaret de mutando medico, aut de insidiatoribus abigendis, aut (quod magis referret) mutandis testamẽti

tabulis: vt nullum sit maleficarum insidiarum maius argumentum hac importuna procuratione confirmandi animi; quum auxiliis bonis, (vt ego obiiciebam, nesciens quo tenderent,) non tam forti animo ægrotantis opus esset.

Explorator duplex: alienus, & coniunctus: is longe melior, quod nō solum actiones; sed & consilia novit. Sed potentium est, & Principum, inuenire qui velit personam & nomen proditoris (& plerunq; non sine graui periculo) alterius caussa subire. Et speculator is aut puer [est,] aut vir: Puer, non quiuis, sed callidus valde, & multa experiendo edoctus: minus suspectus est, & plura ei licent, sed iudicio inferior: Vir, vnus aut duo, si fidi, longe meliores, minusque suspecti; aut vt alter ignoret: si vnus, aut omnino vilis sit, aut qui contemnatur, aut splendide ornatus: medij conditione, sunt magis suspecti. Communia omnibus, assidere procul, vbi præstolentur, nec videantur, nec tum surgere; post accelerare gradum, oculo, non facie, aspiciendo. Vbi via mutanda est, prope sit. Iuuat ad tarditatem, inspectio domorum, & figurarum, mictus, colloquia cum obuiis: ad celeritatem, illos morantes vt prætergrediaris, inæqualitas incessus, maxime in puero, etiam cursus, lusus cum lapidibus, cantus, imo & saltus: in viro suspiria etiam quasi excusat, &c. Omnes hos non te, sed per amicum, inuenire oportet. Quibus etiam optimum

est

est (si tutum) per viam aliam eundo, necessario in eandem rursus redire: vt si sit in A, speculator in B, quum eum viderit, eat in D: ille in C: inde transibit ad H per [G,] & occurret speculatori quasi fortuito: quod si dum speculator est in E, non videt A ipse, & in F G, &c. Oportet igitur diligenter metiri gressum illius, vt illi se accommodet speculator. Quidam etiam mulieribus vtuntur; nec male. Plurimum enim absunt à suspicione.

Est etiam insidiarum genus duplex, valde maleficum. Vnum, quum amicis tuis persuadent, non esse quod suadent, tibi noxium. Ita dupliciter obsunt: non solum te; sed amicos in tui iacturam inducunt; vt etiam tu merito illis irascaris. Aliud est, quum quod per ipsos factum est, tamquam vitio tuo contigerit, tibi imputant. Velut quum mihi Bononiæ paucitatem discipulorum objicerent; cuius caussa ipsi erant, quum etiam violēter abducerent, & locum legendi atque horam occuparent; aliosque lectores inducerent.

CAPVT CVII.

De inuidia abolenda.

INVIDIAM autem declinabis, si apud æmulos & eorum amicos de fortuna tua conqueraris; & non iactes te, nec glorieris;

verum illos humaniter amplectaris. Difficillimum sane est, existimationem [retinere,] & inuidiam fugere. Neque bonum est, valde familiarem esse æmulis: nam incognitis inuidere non solemus. Sed & fortunæ potius [accepta] referre decet, quam industriæ, vel virtuti, quæ eueniunt bona. Vnde Sylla se Felicem voluit appellari. Inuidia constat, non existimatio, quiete. Ergo ut alterum serues, alterum declines, mutationes apud æmulos occulere oportet, vt lucrari, honorari, vocari à Principibus; sed antiqua solum ostentare.

CAPVT CVIII.

De contemptu, & irrisione.

QVVM vero aliquis (gratia exempli) domesticorum ægri te irridet, id magnum est: nam contemtum dominorum indicat: vnde haud malum fuerit missionem impetrare. Audiunt enim famuli aut domestici quæ dicuntur in domo; & continere non possunt. Id vero ex aliis signis animaduertes: solutione, quæ minuitur; & risu, dum discedis: nam tristes te excipiunt. hæc enim proprie sunt contemptus signa. Quod si cedere, graue nimium sit, tu te ipsum contrahe, ac fortiter resiste his, qui te oppugnant. Irrisioni iracundia aduersatur; tum altercatio in caussa, præsentibus fauto-

ribus

ribus tuis. Age vt Paulus dicebat: vrge, obsecra, &c. increpa: memineris agi de honore tuo: caussam cõtemptus venare. Si medicus molitus est technam, non seruum aut ancillam reprehende, sed palam medicum: vrge, quasi inscium culpę. Dissimulabis enim, Omnibus præterea participibus; pharmacopolis, tonsoribus, obstetricibus, lucri caussam honeste præbebis, autoritate tua seruata. Nam quorsum tua imminuere, vt alterius nomen illustres? Perstare posses in proposito, & spernere, vel desperare restitutionem: sed res humanæ breui finiuntur, & non constant diu; vt exspectatio periculosa sit plerunque, semper autem damnosa, desperatio autem absurda; quum nihil apud nos tutum sit, aut spe careat. Similia, vt dixi, similibus, si superior sis, sũt propulsanda; atque id tantum: dissimilibus, si inferior; id enim necessarium. Si vero irrideris, aut contemtum pateris, seu causa tua, seu caussa non tua, vt restituaris, prorsus danda est opera. Sed exemplo vtamur: Sit vt vocatus inter belli consultores, irridearis à Principe, aliis (vt fieri solet) in vnum conspirantibus: tu vide an inconsulte aliquid egeris, aut dixeris. Vt enim medicus numquam recte curabit morbum, nisi qui caussam cognouerit bene; ita morborum, qui nobis in existimatione cõtingunt, summa curæ est, cognitio caussæ. Fac igitur vt scias caussam, an sit error tuus an conspiratio æmulorum, an Principis iudicium; an

plura ex his. Si autem caussa est error tuus, ne excusaueris: sera enim excusatione nihil pejus, quæ fatetur errorem, & non in tempore illum diluit; nisi te opportunitas iuuerit, vt quum refricatur: tunc enim vt recenti vulneri medendum est, diligentia, cura, & oratione, quæ aut crimen & errorem esse neget; aut doceat, nisi id fecisses, deterius negotium se habiturum. Ergo corriges teipsum, seu error fuerit in re, velut consuetudo; seu in modo, velut quum intempestiue, minus apposite cõsulueris; seu in aliis, quæ ad negotium non pertinent, sermonibus vanis, manibus, incessu, ornatu, atque similibus. Sic autem corriges, vt non solum te ab erroris opinione in posterum admittendi vindices, sed etiam prioris suspicione, dum in contrarium habitum versus es: Velut si de leuitate suspectus sis, cõtinentissimus esto, atque grauis admodum; adeo vt liceat in contrarium transire vitiũ, modo leue sit, atque purum: velut ex loquace, nugace, vaniloquo, in taciturnum, & eum à quo verba sint vi extorquenda, nè refrices, aut iterum erres: tempus omnia abolet, imò eluit. Vt errores tuos cognoscas, amicum habeas, qui quæ agas ac dicas consideret, ac libere tibi renunciet: dicat & quæ ab inimicis tuis obiici sentiet. Quod si Principis iudicium te premit, si parum prudens est, tu te contineas, fautores quære, atque homines qui tecum sentiant: licebit adhærere illi cuius opinionẽ probat, tuam mutasse

mutasse simulando sententiam. At si prudens est, credas calumnia persuasum: itaque apud illos te tueberis. Si veri amans est, & vere prudens, excusantem libenter audiet; & defensionem amplectetur. Si nimium peruicax, aut te oderit, aut ab aliis fuerit persuasus, discede, si potes. Periculosum enim, semper obluctari potentioribus; plerunque & damnosum.

Si tui te, extra patriam dum fueris (quod mihi contigit) contemnant, diffamentque; contemptum illorum perferre oportet. Dixi ego quærenti, & interroganti, cur hoc? non esse illos patritios, sed mercatores. In eos recidet contumelia, si (quemadmodum & [euenit] mihi) duæ res affulserint: autoritas ex virtute, & [fauor] à nobilissimis conciuibus eo in loco in quem te contulisti.

CAPVT CXI.

De calumnia apud Populum eradicanda.

AD abolendam vero calumniam, quum ea duplex sit, iudiciaria, & popularis; popularis multitudine & potentia amicorũ te laudantium, tum vitæ synceritate, & oppositis rationibus viuendi dissoluitur. Velut si de pueris te accusant, mulieres habeto in domo; si de ignorantia, disputa, ede libros: sed & hoc iacta. Putant non posse conuinci falsum testem, nec negantem orationem

posse demonstrari. Verum falluntur. Nam Daniel senes, falsos testes, conuicit, atque damnauit. Vbi vero hæc non sufficiant, libello edito te tueberis: sed ita, vt accusationis caput omittas; respondeas his quæ antecedunt, antequam ad illud descendas, & (vt dicitur,)

Excipias quam vulnus, te decet ante mederi.

Velut si inconstantem, cogitabundum cerebrosumque te appellare vulgo soleant; tu ne huius memineris: sed ita exordieris: *Magnus abusus est, quod in tam periculosa re, qualis est hominum vita, medici tam inconsulto, vbi ad ægros accesserint, statim nihil cogitantes dictent medicamenta, præcipiant agenda, non cognito morbo, non intellecta caussa; atque id impune non solum sit illis, sed vnde mors tot hominum, & miserorum languentium originem ducit, illis gloriæ cedat? O infandam audaciam, perfidam nequitiam, stultas hominum mentes, & in sua damna procliues! Adeo vt si quem suspensum stare virum probum, & sapientem, piumque, & in miserorum ægrorum commoda intentum videant, tamquam ignarum (qui non statim doceat quæ agenda sint) aut alia cogitantem, & cerebrosum vocent. Tantum error potest Populi, & improborum artificum malignitas.* In iudiciaria autem [calumnia] exerce illud: (de hoc autem supra actum est:) scilicet, repetita interrogatione post aliquot dies; quod si iustus sit iudex, accusator, & testes pœnas luent; si improbus, opprimeris. Sed talia iudicia ira Dei subsequi solet.

Quum

Quum etiam coarctata loco & tempore fuerit calumnia, facile refellitur, aliud probando, eodem loco & tempore [à te factum aut dictum fuisse:] at sic etiam negans oratio probari solet, scilicet per affirmantem oppositam. Dubitatur autem, an melius sit, accusari, & absolui in iudicio, an non esse accusatum? an per calumniam accusatum absolui, vt innocentem, an non accusari? an intentari iudicium, sed omissum desperatione, an non intentari? an nominari; an in suspicionem venisse, nec nominari? an venisse in suspicionem; an prorsus non cogitasse quemquam de hoc? Et sane in his quæ effectum notum habent, vt occidisse hominem, melius est per calumniam accusatum, & innocentem pronunciari: nam ad alia iudicia multum confert absolui; at alia ratione deterius est, quam non accusari, quum gratia, pecunia, vi oratorum defensus videri possit. At in criminibus quæ effectum apertum non habent, vt hæresi, concubitu puerorum, nullum est auxilium ab innocentia: ideo melius est bona Fortuna vti, vt ne in suspicioné quidem cadas: adeo enim quædã maligna sunt & exitialia, vt etiam cogitatio propria labefactare, & polluere hominem videatur: velut si quis de Deo male cogitare posse sibi persuadeat. In populari auté opinione omnis etiã suspicio maculã affert: aut enim flagitiosus est, aut odiosus, & ob id huiusmodi feruntur. Quamobrem nec dolor;

indulgens, queraris [te] petitum veneno, vel ferro: existimationem enim minuit, & animos inimicis & æmulis addit: videris enim talis, in quem audere licuerit. (Persuasum est enim imperitis, egregios viros etiam à cogitatione tutos esse debere.) Sed sufficiat queri de grauibus persecutionibus. At in iudicijs, si æqui sint iudices, quæ non probant, vbi de noto effectu agitur, ad opinionem calumniæ iuuant. Absolutum autem de iure esse, vt indifferens est, ita ad innocẽtiam numquam trahi potest. Si trifariam distinguendum: Si tu, tamquam non cures rẽ, queraris publice, fabricatam in te pulcherrimam technam, de re de qua ne cogitaueris quidem; hoc autem breuiter narrabis, cum risu indignationis pleno: Aliter vero etiam si ad non amicum, tamquam ad amicum singularem, narrabis commentitiam fabulam, capita argumentorum tangendo, solum non enarrando; dolebis Fortunam tuam, mores hominum; quereris nullam esse his rebus propositam legẽ, aut saltem non obseruari: omnia autem cum indignatione, ira, fremitu, verborum paucitate: nam hæc innocentię sunt indicia. Adiicere potes, quanto damno tibi sit; & criminis magnitudinem augere. Quanto enim maius à te fingitur, tanto quisque ab illo te [longius] velle abesse crediderit. Noli tamen adferre probationes, nec proferre experimenta, quasi confisus in innocentia tua; sed expẽde amici opinionẽ, an à te, vel ab alio potius sit persuasus: Frigide conso-

consolabitur ab alio persuasus, aut tacitus manebit: si à te, ad vltionem incitabit te, & operam suam pollicebitur. Si ab alio persuasus est, ab eius amicitia prorsus te subduces. Neque enim honesta vel vtilis amicitia esse potest eius, qui de te male sentit: sed aut fraudulenta est, aut ob timorem solum te cogit. Sic vero agendo, vtriusque improbitatem testaberis, & tuam tueberis existimationem. At si stultitiæ te insimulent, iam hoc maius est æmulatione atque calumnia, &c. sed si hostilis insectatio: publiceque prouocandus in iudicium; & vindicanda quouis modo iniuria. Nihil enim non licet contra tanti sceleris autores: quin etiam proscribere, atque vulgare maledicta de illis, factionem suscitare; & beneficio vti iniustæ calumniæ si non potes, nihil melius, quam concessis à populo id ostendere. Est autem id: *Nullus maiorum meorum stultus fuit: inde ridere.*

Vbi de religione agitur (quoniam hodie in ea summum est periculum) ne vmquam deregas te errasse: sed melius est omnino prætermittere; quum secus agendo, nec magis pietatem colas; velut festis diebus primis quum impeditus sero ad sacrificium iueris, plus iacturæ affert quod videaris contemsisse, quam auxilietur pœnitentiæ opinio. Et ideo ne accesseris: sed postridie, aut alio die, quasi duplicato fœnore & re & exemplo vtrique satisfacies. Hocque tutius apud plebē; honestius etiā apud nobiles: quorū vt non est simplicitas garrula, ita maximū

decoris studium. Porro huic negotio maxime studere debent vere sapientes: nam nulli magis obnoxij populari calumniæ; vt optimi pro pessimis, & præstantissimi pro imperitis habeantur tot falsorum criminum seminatoribus: adeo vt nulli magis fiant obnoxij legibus, maxime tyrannorum; quibus innocentes opprimuntur, improbi elabuntur.

Quandoque iuuat in aliis caussis petere præsidium coram multitudine, aut prorsus contemnere rem, atque negligere. Quandoque enim ex compacto te oppugnabunt; vt si renitaris, turpiter cadas. Ostende itaque te veritatis tantum studiosum. Multum iuuat hæc tensa [prætensio.] Quinetiam contemptum, vt dixi, ostendendo, magnitudinem pręferes. Quum vero quicquam multitudini inuisum facere in animo est, ne antea queraris; sed potius laudibus euehas, optareque simules. Sic enim omittendo quę laudasti, quę optare visus es, id necessario fecisse videberis; nec maledictis virulētarum linguarum subiicieris. Solent autē hæ occurrere calumniæ, his, qui coniunctis sanguine destituti sunt, & in principijs sementis huius exitialis parum diligentes fuerūt, & virtuti, & persuasioni de se nimis confisi sunt. Quod si per potentes viros, & aperte, æmuli te calumnientur, potentiores opponere oportet; iudicia, &c. nam & illa potentibus prosūt, &c. turbas in populo suscitare: tū vero æmulū forsan (raro enim hoc genus

inse-

insectationis à pluribus pendet) facilius fuerit euertere, quam resistere potenti. Vbi calumniæ fundamentum verum sit, res tamẽ ipsa dolo agitur; vt si medico philosopho aut eloquenti (neque enim prorsus imperitus omniũ esse potest) obiiciatur quod nouit, ad existimationem in arte eleuandã; nõ negabis (quod stulti faciunt,) sed optare hãc gloriam simulabis: inde aliquo facto optare non esse, ostendes. Horum altero existimabunt se non nocere, ob idque desinent; altero totus videberis principali negotio intentus, & solum in eo perstare [aut præstare.] Nec versaris in periculo, ne non inuertãt exemplum, opinionis in principales; quoniam in eo acrem propugnatorem te esse oportet. Quid enim magis nocet existimationi, vt nullus sis, quam profiteri, & non præstare; verum turpiter vinci, atque nullum te exhibere? Si ergo hoc ipsum simulaueris, nonne omnem opinionem de te vulgatam eximes, atque eradicabis? Vbi vero in dictis, & de calumnia doctrinæ, calumnia vulgetur maxime aduersus professores; iuuat, non è re dicto petere, neq; sine occasione, sed transuersim, & quasi per ænigma, perque occasionem, & breui sermone, nec sine autoritate, si potes; & tacite illos ad certamen inuitare. Quod (etsi postmodum parũ præstiturus) agebat recte Cauenagus: *Veluti quum dicerent æmuli, me siccatam doctrinam, atque colorataam, sed neque veram, neque ex veterum sententia, sed nouam, spargere; dixit,*

tria genera animalium esse, quæ singula armauit Natura; viribus hæc, illa fuga, alia dolo: in quo [postremo genere] sunt serpentes. Ob hoc Aristotelem dixisse; leonem esse ingenuis moribus, quod viribus suis confidat. Non occulte, si quid habent, insusurrent in discipulorum aures: Facile intellecturos, qui ceruos se credunt, saltu esse asinos. Legant quæ de huiusmodi viris scripsit Galenus (etiam prodicto loco:) nam & idem certamen imperitorum & stupidorum aduersus illum fuisse. Prodeant, prodeant [vel prodant,] si quid habent, dicebat Cauenagus; geminato verbo. Certum est quicunque nunc profitentur Papiæ, esse è nostris discipulis; nostraque scripta iam vbique legi: Tyrannicum esse, imo impudentium, maledicere, non adiecta ratione: Voces esse sparsas à quibusdam medicis, qui videant breui futurum, vt si discipuli audire pergant, non solum se futuros longè superiores, sed etiam illos vera doctrina in lucem prodeunte, apud Populum contemtui habendos. Propterea sua interesse, vt quanto plus illi vrgent, ac dissuadent, tanto acrius his studijs incumbant. Sed neque voto potientur. Nam si qui modo decepti verbis eorum, discedent; hi solum erunt qui imperiti sunt, & ob id desperabunt se posse eo peruenire vt illos superent. Nam qui præstant ingenio, non dubito quin sint perseueraturi. Talibus verbis & ipsi autores machinæ absterrentur. Quum vero nunquam satis aduersus hoc malum, quo præcipue omnes virtute præditi (velut asilis delphini) vrgentur, [muniti sumus] id maximum est calumniæ argumentum, de pluribus.

bus generibus accusari. Nam si falsa sunt, calumnia fere palam est; si vera, quorsum tot, quæ ægre postmodum probari possunt, inculcare; quum in vno conuicisse sufficiat? tum præsertim [quum eum] in eodem genere multis exemplis peccasse, demonstrauerit. Atque hæc excusatio plus habet efficaciæ apud magistratus, & sapientes; & magis seria est illa apud populum; quæ inanis ac leuis, [&] omnino fucata. Nihil autem efficacius in respondendo, quam si coram populo vel iudicibus, ad certamen prouocaueris. Quod mihi bis feliciter contigit: Primum quidem simpliciter Mediolani; post Bononiæ; proposita conditione, quum de lectionibus conquererentur, simulata accusatione, dixi: *Si omnes vna ex his [calumniatoribus, tam] professores, quam discipuli, vel paginam [vnam qualem ego] scripseram, super eodem libro (profitebar autem tum secundum Hippocratis Epidemiorum librum) conficere potuissent, gratis me velle per annum profiteri : Sin non possent, stipendium trecentis augerent coronatis, & in posterum à calumnia desisterent.* Nemo nec in prima, nec in secunda oblatione ausus est conditionem recipere; sponteque victos se fassi sunt. Potest & contorqueri conditio ad solos æmulos: idque tanto honestius, quanto prior efficacior, & gloriosior.

Porro scommatibus in his locus datur, tum etiam fabulis, sed breuibus admodum. Velut quum quidam grauitatem maximam

immerito præ se ferret, dixi, Vt plures sibi sapiunt! ille probandus est, qui pluribus sapit. Quum aliquando non pro dignitate libri Epidemiorum, quem explicaturus eram, orassem, dixi: Bonum pannum numquam pulchrum habere limbum. Alteri dixi, Conon [aut Codrus] Rex mortuus est vt seruaret exercitum, &c. quod non blandiret discipulis; nec equus, qui domini seruat vitam, sed canis mutilis. Quum existimarent rarum me habiturum auditorium; respondi, Plures venduntur Donati, quam Virgilij, & Virgilij, quam Aristoteles. Obseruandum est in his, vt non solum rem ipsam honeste excuses, sed autores calumniæ simul grauiter accuses: & vt facto ipsi simul medearis: & vt, si res aliter cedat; (velut quum postmodum pleno auditorio legi) ne eam partem inconsultius improbes. Verba humilia, vel res obscenæ numquam conueniunt, nisi indignabundis, & in iniuria manifesta, quum ipsi alioquin graues habeantur. Nullum enim est tam exiguum discrimen in sermone apud multitudinem, quod euidentem non faciat varietatem.

At quum res in angusto fuerit, oppugnauerintque te, hinc vrgendo, illinc per suppositos astantes; tunc opus est summa mansuetudine, patientia, sollicitudine, ac grauitate; diligenter omnia considerando, & librum habendo depromptum; omnia continentem: & nihil est mali, nisi iactura tẽporis: sed si potes, (vbi nec illos flectere vales, nec ci-

nec cines intelligunt, sed sunt dementati) ne illorum vestigia sequaris, ac Deum offendas, melius est locum abominabilem relinquere. Verum si aliam sustines prouinciam, velut profitendi, & ibi (maxime ob ambitionem discipulorum) viget hoc malum, vt nec retinere tuto possis, nec honeste relinquere munus, suscita sensim (si potes) iuuenes aliquos, eos ad rectam viam dirigendo: aut gregarium te magistrum exhibe: hoc enim exoptant; & nil aliud primum cupiunt. Verum nec id sufficit. Nam facilius ex secūdo loco ad vltimum te reiicient; quam ex primo ad secundum. Necesse est igitur fauere iunioribus, atque illos instruere; & vitare truculentorum carnificum consuetudinem, ne in aliquod magnum malum importunitate sua te ingerant. Est enim difficillimum cum illis pugnare; nisi apud Principem aliquem optimum & prudentem sis: quum id accidat [in hoc negotio] quod dimicantibus cum illis qui vitam suam desponderunt: nam hi non vitam, sed animæ suæ curam abiecerunt.

Si iniuria publica sit, & per pueros aliorum, in te, aut tuos, (maxime autem in vsu sunt nomina insaniæ, ebrietatis, pædiconis, mœchæ mariti, aut deformitatis in corpore, tum ignaui,) nec pœna proposita publice est, velut Bononiæ, ac Romæ (vt mirer contra criminis inustam falsam notam solam actionem ciuilem relictam esse) Dominum, non illos, si vales, solus solum, de sum-

ma iniuria, quæ nunc habetur in vxoris impudicitia, saltem dolore afficies, perterrefaciesque. Si cum præfracto negotium est, & tu per pueros idem ages, sine luce, per inanimata; inanimatis animata vlcisceris: post r. c. l. f. noc. ap. si potentior sit, ita vlcisceris in suis, vt non solùm te cogatur relinquere, sed etiam perpetuo in mœrore viuat. Digni enim eiusmodi homines sunt, quorum stirps prorsus extirpetur, ab omni humanitate atque virtute alieni. Illud diligenter caue, ne ex tribus præsidijs perperam vnum pro alio eligas. Quod si lege agere licet, nullo alio præsidio vti debes; non solum quia melius multo, sed quod Rempublicam bene constitutã esse id doceat; ac illam non violare decet, quæ te tuetur. Et qui peccat, minori pœna dignus est; quoniam haud ex licentia id agit.

Specialiter autem si te insanum esse diuulgauerint, quod (vt dixi) summum est omnium conuitium, dicas: Si opinionem illorum de me, Dei esse arbitrarer, vtique ex hoc sermone, &c. me suspenderem: Verum quum hanc opionem contrariam esse mihi persuadeam illi, quam de me Deus habet (vt qui inimici Dei sint) gratulor mihi. ipsi non parum: Et tamen cum hoc ipso etiam, si quando occasio detur, meritas illis gratias agam.

CA-

CAPVT CX.

De contentione.

IN contentionibus ansam præbent improbi & æmuli, & qui te oderunt, iniuriam inferendi. Summa est, vt paucis verbis vtaris, nec irascaris;& vt eo refugias, vt roges, an velit quicquam plus quam iure illi concessum?Si negat,respondeas,Igitur vim inferre paras: audite qui adestis: neque tu ergo, te ipso teste iustus es vir. Si concedit, dices, Iam conuenimus: neque ego quicquam aliud volo. Hæc maternæ linguæ sunt acommodata,non vt Latine proferantur. At si cum sycophanta res sit, versa vice: eisdem ille te obligat verbis, vt te decipiat. Respondebis igitur, Te velle sane quod ius æquumque præcipit: sed quale illud sit, videre te cupere: nam hoc titulo illum inique agere atque iniuste.

Quidam adeo sunt impudentes,vt etiam ab incognitis quæ neganda essent amicis, petant; &, si neges, minentur. Vbi tales videris, tempus petas ad deliberandum. Quod si velit in longũ producere sermonẽ, ne feceris. Ipse enim paratus consilio, (& forsan vi etiam,) venit. Vbi respondendum est, meditata oratione paucis, & coram Principe, vel magistratu, vel potentioribus amicis, sermonem habeas: alium omnem recuses. Propterea obniti decet quantis-

cunque viribus, ne vlla ex parte te de tuo deturbet statu.

CAPVT CXI.

De iniuria accepta.

INIVRIAS ergo minores hoc in casu vlcisci debemus acriter & obstinate: sed ita, vt aliud quidlibet potius, quam hoc, agere videamur. Blandum te inimico ostendes; & leuibus etiam officiis quibusdam ita eum prosequeris, vt facilior vlciscendi occasio detur. Sed nec vlcisci iniurias temere conaberis in leuibus. Primum, quod turpis est vindicta, quæ offensæ non ex toto, neque maxima ex parte respondet. Dici enim solet, Inimico ad lumbos tenus demerso, manum præbe; ad scapulas vero vsque, præcipitem age. Sed nec in quibusvis tentabis. Submittet enim forsan amicos, etiam potentes, qui tuum animum explorent. Vnde primum illum cautum reddes, ne in posterum amplius queas illi insidiari, aut ægre; & forsan ille præoccupabit. Inde & illos qui ei amici sunt, concitabis; & vt improbum & vindicem grauem existiment. Neque est recta talium sententia: sed amici saluti potius consulunt, quam quod iustum sit, iudicent. Ob id ignotis hominibus numquam communicabis animum tuum, nec fides. Et quanto occasio pul-

pulchrior esse videtur, sac vt auiculæ, &c. quæ suspectam, habent pinguiorem escam, verba vero quæ infamiam, aut iacturam magnam tibi non pariunt, noli vindicare: est enim furiosi. Non est vindicta tentanda, nisi quum tanta & talis fuerit, vt illum saltem de statu suo dejicias. Quinimo si te rogant, noli (vt stulti solent) medium tenere; aut alacriter iuua, aut omni studio illum perdere delibera. Si quis filium aut filiam [tuam] iniuria affecerit (clam tamen, & illis non repugnantibus) non palam vlcisci oportet, quod absconditum est, &c. nec multum sinere possit gloriari, &c. sed vbi glorietur, aut ingratus sit, tunc clam, & ipso in scelere erga tuos, aut alienos, tanquam iniurium & desertorem vlcisci illum oportet: hoc autem facile est, implicitum flagitiis & amore seductum. Si quis improbum te dicat, trifariam solent satisfacere; vel negando, his verbis; Non veritatem dicis; hoc honestius: illud acrius, Mentiris: tamen æquiualent. Tertium est, Sum probus: hoc maius est, quam si dicas, Non. nam fieri potest, vt nec improbus sis, nec probus. Et quamquam ita sit, non tamen satisfacit: vt si dicas, Vera non dicis; licet plus dicas, quam si respondeas, Non, & neges: nam illud superadditum, Probus sum, non repugnat illi. Quia quum dicit, Improbus es, duo comprehendit, vel quod improbus sis ciuiliter, id est, malus,

vel ἀφιλότιμος apud Principes, vilis animi: hoc non negas, quum dicis, Probus sum; sed incumbit onus probandi tibi: ideo iniuria affectus es. At duorum priorum modorum altero, ille ideo iniuria affectus est; quod si adjicias dicto, Probus sum sub omni sensu & significato, honeste vltus es iniuriam; quia incumbit munus ei probandi. At si cum periculo sis, melius est tacere, aut dicere, Sum, nam dissimulantia præsupponitur: incumbit tamen munus probandi tibi; nam iniuriam fateris. Melius est hoc, quã respondere, Probus sum: irritas enim, & non satisfacis. Callidissime agitur, si audeas dicere, Probus sum, addita generali nota, vt dixi (modo enim sensus maneat, nil referunt verba:) nam si adiiciat, Mentiris, putabit iniuriam fecisse, quum acceperit. Neque enim post iniuriam relatam licet amplius inferre, aut excutere verbis; sed iudicio aut facto opus est. Minor autem, & in potestate aliena, iniuriam non dicitur accipere, maxime in periculo, vel digna ira, vel iusta suspicione ex verbis contumeliosis, aut leui facto, ob exempli vtilitatem, & necessitatem rei. Quod si quis præoccupet, dicendo. Mentiris, nec ille iniuriam dixerat, sufficit respondere, Quod sit improbus; relataque est iniuria: nec iuuat eum, si denuo repetat, Mentiris: sed iniuriam accepit; quia lex, & communis hominum consensus fauet referenti. Et multum etiam refert, an dicas, Verum non est; &, Vera non dicis. Nam ex communi

muni consuetudine fertur primum; nec dicit, illum scire, & fallere; sed potius falli. Cum prudentibus plurimum refert, vbi te onerent verbis, illud deesse tibi testari, quo maxime superbiloquentiam exercent. Velut si opulento dicas, Tametsi pauper sum; (perito literarum, imperitus;) non tamen debeo à te contemni; aut efficacius, iniuriose me compellere debes. Nam & per ironiam dicta suspicantur; etsi serio pondus huiusmodi verba habeant, quasi ei causæ & tuo iuri confisus hoc agas, & superbe se gerat. Vnde confessione illa, & tam ancipiti verbo, huc illucque animo distorquetur.

Iniurias Principum æquo animo feras; ne te præcipitem agas. Memento quam nihili singulos mortales faciant, qui non pari sint potestate. Exemplum illud Proregis Neapolis nostris temporibus, te moneat; qui tres pueros (quorum natu maximus sextum decimum annum non excesserat) nulla caussa, nec inimicitia priuata, quum nõ potuisset inuenire qui damnare iudicio vellet, iugulari iussit; & pedibus in campum qui ante arcem erat, trahi. Hæc quum cogitaueris, nullam tibi à Principe iniuriam fieri posse, puta.

In vniuersum, iniurias Principum & aliorum leues, spernendo prorsus obliterabis, quum te id alto animo facere intelligent: graues preme, vt opportune vindicare possis. Sic Astyagis Harpagus, Cambysis Pre-

xa[pes:quum vnus [patri] vnicum filium epulandum dederit; alter nulla caussa filium coram patre sagitta per cor directa occiderit.

Iniuriarum autem, quæ in verbis constant, maximæ sunt, impietas & insania. Prior periculosior; præcipue his temporibus; posterior semper damnosa in omnibus actionibus, atque apud omnes. In priori, si semel in calumniam incideris, neglige, si absque iudicio sit; si accusatus, fac vt iudicio libereris: deinde accusatorem ita tractabis, vt exemplum præbeat aliis. Neque enim inultum quicquam ex his sinere oportet. Interim vero sic viuas, vt nullam de te suspicionem præbeas; & vt contemnere [calumniatores] videaris.

CAPVT CXII.

De iudicio.

IN his vero qui iudicio publico ipsi, vel in suis, perculsi sunt, nec desinunt æmuli infamia illos aspergere, mutatio loci necessaria est: aliter Hydra fiet Lernæa; & si pati etiam velit,

Veterem ferendo iniuriam, inuitat nouam.

Si conetur vlcisci, aut resistere, quid inter tantos? aut etiamsi cedat, dicent, In minoribus feruidus & impatiens, maiora æquo animo tulit. Hoc est senum delirorum oppro-

opprobrium. Aut igitur patienter omnia ferre, & Cynico more contemnere oportet (quod non est præsentis instituti) qualecunque sit, aut mutare locum necesse est, & in voluntarium concedere exiliũ,magnorum exemplo virorum; (Nasicæ, Metelli, Solonis, Lycurgi: qui tamen tolerabilia passi sunt;) ne te, velut ignobiles canes, vulgus, & despecti homines, gloriæ inimicorum tuorum minime participes, prosequantur: à quibus si vexeris,ad quos recurres, vt dedecus propulses? Liceat (vt mihi seni, & æterna molienti, non vt recte agenti,sed vt minus male) rebus suis consulenti differre alquantulum. Semper enim, vbi de spe æternitatis agitur, omnia alia contemnere non solum licet, sed etiam expedit: tum eo magis, quod propositum huius libri est, hominem (quantum fieri potest) ab exterioribus damnis restituere [vel immunem reddere.]

At generosioris spiritus fuerit, si calũnia publica opprimaris (nã sine ea vt inimicus tractandus est) exemplum sequi Alcibiadis, Coriolani, Sertorij, vt [ad inimicos,] non ad amicos Reipublicæ tuæ refugias, apud quos inimici tui plurimum potuerunt;&,si ibi cadas, tua culpa cecidisse videberis; iustamque priorem iniuriam dicent; velaméque sceleri obtendent;& vtcũque res cedat, vltionis spe carebis; quum necessarium esse constet, vt quietus viuas: Nam si aduersis posthæc premaris, duplici modo

afficieris,& contemneris miser. Si felix [fueris,] quanto felicior [fuisti,] eo magis luctus dolor augebitur: Vt in huiusmodi casibus nullum sit solamen, præter vindictam; in aliis omnibus (velut Cæsar de regno dicere solebat) pietatem cole. Ita ergo liberali animo remitte, & ignosce. Sed neque ad impotentes (quibus præter omnia hæc mala illud accedit, vt non habeant quod dent;) sed ad inimicos & potentes [confugiendū:] apud quos ne negligaris, aut opes, aut insignis facti gloriam tecum feres. Vix possis hoc facere, si inops abieris. Inde totus in vindictam publicæ calumniæ intentus, & in commoda Regis tui, ne quicquam anceps, aut timidum, aut vile, aut ambitiosum, aut contradicendi studio cogitare videaris; sed grandia, vtilia, prudentia. Etenim vlcisci prauos, liberare miseros aut seruitute aut morte, forsan Deo ingratum non erit, si te magno animo iustam vlciscentem iniuriam foueat, & actum secundet: (nam sine eius numine quis dubitat hæc fieri non posse?) id tecum meditare, *Me euexit in apicem, illos excæcauit, vt mihi iniuriam inferrent; & mihi animos addidit, & vt vlcisci possim, effecit. Sequamur igitur ea, ad quæ fauor Dei, & inimicorum iniuria nos inuitat. Solatur me Philosophi dictum: Pulcherrima mors est in bello: & Virgilius,*

——— *pulchramque petit per vulnera mortem*

& rursus,

——— *Pulchrumq; mori succurrit in armis.*

Quum

Quum accusatus in quæstioné veneris, obfirma animum recta ratione Philosophorum: (Parum differt hoc ab illo:) Inde contra finem: aut fugias damnationem, in qua omnia continentur mala, supplicium, dedecus, irrisio, iactura rei, contemptus tuorum, verecundia, seruitus. (Damnatorum enim corpora pro mortuis habentur; nec sunt suorum, sed publicata:) Demum aduersus interrogationem. Veluti quendam amicum, quum accusatus esset, quod puerum corrupisset, illo etiam vehementer læso, quia de facto constabat, testis deerat, interrogarunt quanto tempore non concubuisset cum femina (erat autem in iuuentutis flore) & ille miser dixit, iam quadriennium intercessisse: quum hoc responso non solum criminis suspicionem augeret, sed videretur iam pæderastes. Multum autem interesse videretur apud leges, an quis scelus admiserit, an sceleratus sit. Constat enim (si res apud iustos iudices agatur) longe grauius hoc puniri. Nam punire scelus, est inimici, non iudicis, aut iudicis prorsus corrupti auaritia vel gratia aliorum; vt sceleratum dimittere impunitum, iudicis nullius pretij, aut infamis. Ergo in huiusmodi dicere debuit, Se mulieribus vsum. Sed si [plura] quærát subiiciat, Hoc nó esse arbitrij ipsorum, diurnam confessionem exprimere: (quum etiam in illa nomen non requirant:) cum pluribus etiam potius quam cum vna rem sępius habere te, melius

fuisset dixisse. In principali autem admirationem præferre oportet. Velut illud, Non puto hoc vmquam dixisse [quemquam,] nec dicturum esse. Vbi affirment; vocetur coram, (Neganti nulla possunt absque comprobatione adhiberi tormẽta.) Vbi adfuerit, tuæ solertiæ [erit,] vt omnes credant, te insontem esse. Hoc autem alias docuimus (in Dialectica) Per frequentes interrogationes etiam si factum cõstet, coniectura mendacij erit apud minus solertem, modo Iudex æquus sit.

In litibus, ab initio (si potes) conare excindere testes, corrumpendo, & iudicem aduersariumque leniendo, vel deterrendo. Si non potes, aut sufficere non existimas, acriter procuratoribus obsta; iudicem non fatiga. Aut enim maiore crimine obstrictũ, aut maioris lucri rem esse putabit. Sed vt medicamentis concoctum morbum, non amicis leuibus, sed pecuniæ imperio eradicabis [aduersarium.]

Oportet etiam qui aliquid velit impetrare, scire mores eorum à quibus obtinere debet. Sunt autem proprij, & communes. Vtrosque igitur scire decet, & propriorum media propria, & à quibus: potentium, & iudicum, (nam & hi potentium, quod ad tempus attinet, è numero sunt.) Potentium igitur & semper, & nunc, qui medij sunt, & horum qui (vt dixi) proprij sunt. Ergo huius ætatis (melius enim est, proprius accedere) voluptas scopus est. Ad volu-

voluptatem autem via pecunia. Sed & gloriam sub voluptate collocarunt. Quicquid sub horum altero non est, extra aleam est. Porro sub gloria, potentiam collocant. Quumque ea se dignos existiment, non metuunt, neque infamiam, & sunt voces, neque facta aliorum; vnde minus non mouentur, sed irritantur. Propter voluptatem autem molles effecti, & nolentes de morte cogitare, illam, contemnunt, & quæ ad illam, & quæ propter illam. Quamobrem quum propriam vitam negligant, alienam nihili ducunt. Itaque misericordia non mouētur, neque iustitia, neque æquo; ideoque neque precibus; sed in fastidium vertuntur. Amicitia autem, quoniam ambitiosus non habet, &c. nisi quos vult esse pares; neque familiaritate, neque beneficijs amicum definit. Non ergo mouentur aut iustitia, aut amicitia, neque metu, nec misericordia (sunt enim duri cordis,) neque precibus. Ergo quibus [mouebuntur?] his quæ secundum voluptatem, & his quę ad illam, & ambitiosa actione (sub qua etiam & contentio æmuli, & vltio continetur;) & demum reliquijs iuris; ob id quod hoc est prædium iudicum & tabellionum: ob id etiam audaces & improbi (sed neque id semper) violare audent [ius.] propria autem vniuscuiusque ex communibus discere licet.

CAPVT CXIII.

De hostibus: vbi de Reconciliatione.

INIMICOS non prius inimicos esse, detegas, quam vlcisci illos possis: antea vero, non vt amici, sed nec vt inimici tractandi sunt. Præstiterit autem de illis vtilitatem captare; velut in libris de Vtilitate capienda ex aduersis, dictum est. Porro de illis numquam sermonem facere decet; sed eorum actiones obseruare. Caue autem in omni contentionis genere, ne ordinarios iudices relinquas; sed illis insiste; & quantum potes, beneuolos tibi redde. Plurimi enim dum ad supremos refugêre, periclitati sunt. Sed si inimicus per exploratores te tentet, numquam desistet; viamque nocendi inueniet tandem; nisi effecerit, vt suo se ipse malo conficiat. Quod effeceris, vel exploratore supposito, qui tuus sit; aut eo, quo vtitur, decepto. Præterea occultum inimicum ne apertum feceris. Qui enim occultum se putat, & mitius agit, dum detegit timet, & facilius opprimitur: cuius rei innumera sunt exempla. Itaque dissimulare inimicitiam, prudentissimorum hominum est. Et scias quod ab inimicis furibus, &c. parum de vita timendum est: maxime si te non imparatum inuenerint.

Quodsi inimico reconciliari expediat (quum non exitialis est) ad tempus, seu pro occa-

occasione, quum improbi est animi; aut etiam perpetuo, quũ generosi; id optime ages communi excitato in tuum inimicum hoste. Vnde qui inductus est, pœnã facile luit, quum per eos per quos inductus est plectatur. Velut Fr. Sfortia secundus, quum Rhetos in Iacobum Medicem excitauit; inde iunctus Rhetis, ad deditionem illum coegit. Propterea per alios id faciunt, ne proditores dici possint. Sfortia licuisse sibi dicebat, tamquam in rebellem. Ideo recte animaduertere oportet, pro quibus pugnare decreueris. Quum vero sint duo genera offensarum, publicum & priuatum, reconciliatio in vtroque per paria effici debet: nam priuata, in publico offensa, non satisfacit iniuriam passo; nec tuta est ei, qui fecit: Publica autem reconciliatio, in priuatis inimicitiis, scenici quid habet. Tutissima vero in vnoquoque genere [reconciliatio fit] per amicos, potentes, generosos: primo per potentes & generosos, ideoque per magistratus; post per amicos generosos; inde per amicos potentes; post per generosos, si vere tales sint; post per amicos; post absque intermediis; pessime & inique per solos potentes, aut alios, qui neque generosi sint, neque amici.

Capvt CXIV.

De inimico exitiali.

Qvod si quempiam ex illis exitialem tibi imminere cognoueris, nec te supinum proiicias; (nulla enim in misericordia spes; postquam neque à principibus, neque à ministris parcitur viduarum infantibus, frigore vel fame morituris;) neque contẽnas; quot tot modis, & tam facile cuique paratum exitium est à quouis domestico per venenum: Sed enitere vt illum tam fortiter, quam etiam sapienter, superes his quibus potes modis. Tum primum, quod melius sit vlciscendo mori, quam inultum. Suppone igitur amicissimi tui amicum, tamquam inimicum tuum, in illius familiaritatem receptum: quem adhortationibus potentioris, officijs, pollicitationibus onustum, imò etiam pecunia corruptum, impelle ad detegendum omnes illius machinas, consilia, vimque eius frangendam. De te numquam verbum habeat. Loco solitario condat epistolas, obscuris descriptas verbis, non tamen alienis notis, ne in suspicionem læsæ maiestatis incidant: vicissim & alias accepturus epistolas, atque pecuniam: obseruato, ne quis alius tollere possit: quum obuiam factus ei fueris, certo signo accepisse quisque alteri, aut nõ accepisse, significabit. Huiusmodi rationibus ampla multiplexque via patebit ad securitatem tuam; totq; modis,

dis, quot sunt moriendi. Verum fac, vt & ipse timeat: & quam pluribus potes ac grauibus negotijs illum distine, &, si clam id agere non potes, minus odiosis.

Quum pugnandum est cum impari conditione, &c. si ferro superior euades, vel mora, si plures conspirauerint; vel diuersitate armorum; vel imparatos aggrediendo; vel carptim; vel robustiores imbecillioribus opponendo, vel necessaria intercipiendo; vel per suasmet [artes, vel per suosmet] opprimendo; vel deducendo ad iniquum locum Summum autem in periculis adiumentum est, impræmeditatos aggredi, & maxime admirandis consilijs. Porro totam hanc tractationem in quinto libro Fabularum docuimus; dum vafre facta, Strategemata, callidasque technas enarraremus.

In reconciliatis autem inimicis delectus delectus habēdus: non in quibus non fidas. sed de quibus omnino nō confidas, vt de veteri inimico, velut in prouerbio: de viro improbo, si caussa manet odio: de ambitiosis, si tu humilis sis conditione; (quod plerique non norunt,) si periculum ei à te imminet, vel subditus aliquando illi fueris.

CAPVT CXV.

De vltione.

EXPEDIENTIVS est autem eos qui proprij sūt, & semi corruptos, sepius vrgēdo

corrumpere; vt ſicciſſimorum humidiſſima, &c. & cœnam largiorem, &c. ſectari. Natura enim pauperibus tot telas ad iuſtas vltiones ſubminiſtraſſe non perperam videtur: ſed vt intelligeremus [eam,] modo fortes ſint, ac prudentes, magis illis, quam potentibus, cum ſuis ſtipatoribus, fuiſſe auxilio. Sed, ſi potes abſque hoc in tam breui vita, & fragili conditione, plenaque periculis, melius eſt ciuilem viam ſequi, modo non ſis viribus valde inferior: per amicos: ſub inimicitiæ ſpecie ſuſpectos, & fidos miniſtros, &c. reddes, & colloquiis fictis. Contra inſidiis captos, iratos, auaros, inconſtanteſque dignoſces. Vltionem, [inquies,] libenter dimitto; ſecuritatem mihi, meiſque quæro. Nam amicum fingere, non inimicum ſe oſtendere, decet, qui vlciſci ſatagit. Aliud præterea eſt metuere, aliud eſt dolere. Neceſſaria eſt vltio, ob ſecuritatem: Dignus eſt venia, qui iuſtum vlciſcitur dolorem. Lege Naturę par pari referre licet. Vt non male declamator ille finxerit pauperem filios diuitis ad pœnam expoſcentem. Propterea inanis gloria in vltione, quando iuſta non eſt. Quũ enim vltio ſit ob ſecuritatem, & iuſtum dolorem, quorſum quærere famam, vt ſecuritatem amittas? Solùm ea ratione conuenit, quum cõiunctum vlciſci volumus, non ignoram illi eſſe vindictam, vt eum grauiore dolore afficiamus. Et, ſi vltio publica ſit, cauſſa eius eſſe debet, in quem vltio dirigitur: non ergo gloriæ.

Quinque

Quinque sunt genera exitialium inimicorum: Qui solum volunt; quos permittere suo dolori par est: Qui possunt, & sciunt, nō tamen audent; tuum est, in his an experiri tuo periculo velis: Quique audent; quos cogeris vlcisci: Qui etiam luctum intulere; ut non postea sit timendum; quibus, quod tuum non est, condonare nequeas; & (vt dixi) in quibus maxima pars vltionis est, vt eam intelligant: Demum quum etiam persequuntur, vt duplici ratione compellaris vlcisci: nec tunc parcendum est propriæ vitæ.

Vltio autem generosa fit, contemptis legibus, nec obnoxia: velut si [quis] clam solus occidat inimicum: deinde purpura vestitus in publicum prodeat. Sic quidam quum adulteram vxorem veneno sustulisset, illam (tametsi potens, & in magistratu) nullo funere dignatus, sed per vespillones solos extulit. I nunc; dic veneno sustulisse: vbi indicia? non vltum injuriam; satis constat nece, & contemptu cadaueris. Generosior, contra leges, cum securitate; vt in alieno loco. Generosissima, vi hominum, & temporis occasione, securitate parta: cæterum aperta, & contra leges.

CAPVT CXVI.

Vbi in arbitrio sis negotiatoris.

VBI in arbitrio sis negotiatoris: veluti quum discessurus, statim aurum velles, aut à publica persona, aut à debitores [quod] ille pluris longe vult existimare, quã valeat; si recipis, magna iactura afficieris: si non recipis, modus non est, vt perficere negotium possis: nec lité intendendi tempus. Tunc bonis verbis agendum est. Noli dissimulare, quod occultare non potes. Sic ego in huiusmodi caussa apud ministrum Regis testatus sum necessitatem; vt, si vellet, etiam cogerer accipere, longe deteriore conditione: sed scire, nobilem eum esse; facturum quæ nobilem deceant: me beneficij memorem futurum. Dices, Quid obstabat, ne quantum posset, arroderet? Pudor primum, & quod tantilla re non fiebat diues, & nomen suum ac existimationem profanabat: inde quod accepta pecunia, possem queri apud præfectos; atque ita coactus esset reddere ad quadrantem vsque; vt nihil illi superfuturum fuisset, præter dedecus: denique, quod si perstitisset in precio intolerabili, poteram accepto argento inuenire aliquem, qui longe meliore conditione aurum in argentum illud commutasset. Dictum est autem superius de aliis huiusmodi: sed non par ratio, quum illi nil pensi habeant, honoremque iam prostituerint; & occasio magis

gis fit momentanea. Negotiatorem superbum & iracundum caue; etiam procuratorem. Nihil enim aliud quærit ira illa iniusta, quam tibi iuste non liceat irasci; imo nec queri. Hos igitur homines, vt pestilentissimos, deuita.

Nec credas pecunias trapezitis, quantumuis fama opulentis, qui sumptus supra conditionem faciunt. Aut enim velare cariem, qua exesi sunt, cupiũt; aut stulti sunt. Sed & pecunias creditas, vbi hæc videris, (dico canes, equos, aleam, conuiuia, regiam suppellectilem) repete.

CAPVT CXVII.

Vbi omnia tibi sint aduersa, & de mærore.

QVVM vero quasi irato Deo omnia tibi aduersa contigerint (velut mihi anno MDLXIII. filius æmuli domestici) nec te supinum abieceris, nec tibi defueris, neq; spem abiicias. Cogita Deum cuncta disponentem, cœlum, astra, aëremq; communem, Fortunæ volubilitatem; & vt sæpe maximis calamitatibus, tum multiplicibus incommodis magna succedunt commoda. Vitæ contemplare breuitatem; & quod illi eo peruenturi sunt quo tu, licet alia via. Nihil denique gratius his qui te oderunt, contingere potest, quã vt intelligãt te succubuisse dolori, cessisse, & pedem è pugna retulisse.

Dum fortuna admodum contra te sæuit, omnino quiesce, aut velocissime cuncta age. Immota enim non tam facile læduntur, à procellis; nec quæ sua velocitate præuertunt ventorum impetum. Sed & incisiones omnino aut lentæ, aut celeres admodum, dolorem non afferunt.

Sed quoniam tristitia solet opprimere homines in huiusmodi casibus; vnde negotia abrumpuntur, vigiliæ succedunt, corporisque ac virium consumptio; & in senibus persæpe attonitus morbus, aut resolutio, tum cæcitas, aut surditas, vel obliuio, aut stultitia; in iuuenibus vero insania, aut febres malignæ, ex quibus moriuntur: prçterea [accidit] vt indignatione permoti erumpant in verba aliqua, vnde occasionem arripiunt inimici, sceleratique magistratus, aut Tyranni, perdendi illos: Ideo aduersus hæc omnia præmunitum esse oportet: corporis cruciatu: mordeas: brachia vnguibus discerpas, ad dolorem vehementem vsque: (Nihil melius est, quam per tormenta corporis, animi lenire anxietatem:) Præterea inedia, abstinentia vini, ratione; potentissimum ea admirabili quæ ante dissolutionem nulla videtur; vbi dissoluta est, demonstrat: Aut enim nihil à morte nobis superest, atque ita prope nihil sumus; in eo vero quod prope nihil est, nil magnum contingere potest: (Et quamquam quidem fingant magna, vt in vltionibus, pompis, atque huiusmodi; vbi tamen refrixerint, & ipsi idem sentient, etiã in pro-

prospera Fortuna, & quantumuis secundis rebus:) Sed si animus est superstes, multo minus aliquid hic esse fingi potest, per quod beati vel miseri in hac vita possimus existimari: sed omnia ad aliam vitam referenda erunt, cogitatione in Deum, quum vix dici vllus possit, qui deteriora patiatur his quæ fecerit, vel obfirmato animo fecisset, si potuisset: tum illius benignitatem considerare. Iuuat & in hoc Martyrum vitam, & supplicia indigna, & patientiam legere, ac contemplari. Croci etiam potu expertus sum leuari curas. Sed & diuturna [prosunt] pedum balnea calentis aquæ. Princeps [Auicenna] recitat de Hyacintho [lapide pretioso:] non contigit mihi experiri, an adeo præstet. Et dicitur etiam de Inulæ succo, cũ vino. Orientales maxime gaudent suo Opio: quo etiam fortes in bello, & ad Venerem prompti euadunt. Huiusmodi tamen, præter necessitatem, violenta sunt, & vitæ obsunt. Plurimum ex Philosophia commodi habebis, dum obliuisceris malorum omnium. Bona solum speres: in virtute felicitatem constituas; & vt ex malis bona decerpas. Difficillima tempora sunt, habitatores iniqui; non ius, non modus seruatur: vxor contumax, filius perditus: dic, Quam felicior cæteris viuam cum aliis? Aleam non laudo: nam primum fit iactura nimia temporis; & homo assuescit ei vitio, etiamsi sine tristitia cogatur ludere; & si certet de paruo pignore, non tollit curam; & si exponat.

multas pecunias, quum vix sufficiat, &c. liber amicus, &c. ad victoriam occupatus, disperdet omnino, & abiiciet eas.

Sed redeo ad primum. Quum in desperatis casibus iuuet tentare Fortunam absurda ratione, quæ quandoque vtilior est, quod inexpectata (velut in Agathocle;) ideoque hæsitatio & communicatio omnino inutilia & periculosissima sint, & tota spes in audacia reposita sit; inutilis tamen, nec tentanda seruis; (nisi quum alij multi in eodem discrimine fuerint, vt Spartaco;) neque tuta admodum priuatis; Regibus solis persæpe necessaria; quibus nō pugnare periculosius, quam pugnare. In vniuersum acrem esse oportet.

CAPVT CXVIII.

De his qui grauibus vitiis obstricti sunt.

QVICVNQVE scelerate aliquid agere cogitat; primum respicere debet, ne contra leges id agat, pœnasque det: deinde si tuto etiam id agere liceat; cogitet an eum reuocet à fine proprio humanæ vitæ, de quo dictum est. Insania enim mera est, maxima mala minimis deliciarum voluptatibus commutare. At ardeo, pereo, si illa nō seruantur. Non est amare hoc, sed furere. Propterea furorem cura; non exple libidinē. Ferri possunt quæcūque ad finē bonū sunt;

sunt; nõ meretrix sterilis, multo minus puer. Hic magis abominandus; illa damnosior. Sed priore consuetudine nihil deterius: fœditas, tot impedimenta, periculum, odium, & quod è directo pugnat cum principali felicitate. Ita in decipiendo spes saltem magna sit, ne fallas pro Caridionis, &c. Sit ergo flagitium semper cum fine atque virtute coniunctum: vt concubina, cum prolis spe. In aliis occasioni seruiendum, non pertinaciter inhærendum; neque etiam tum sine aliqua virtutis & finis humani specie: Vt raritate dedecus, & infamiam; virtutis facto, conscientiæ morbum sopias. Neque enim illud Tragicum probauerim,

Per scelera semper sceleribus tutum est iter.

Κακοτεχνίαν omnino fugias; in qua exitus infelix insitus est. Velut qui cum vxore diuite deuortium fecit, quod præpostere concumbere cum eo nollet: inde infamis; paulo post, etiam mœrore consumptus est. Minorum aliqua in domo; aliqua extra admittere, minus malum est. Nam concubinam melius est ad securitatem prolis habere in domo, & quæ excusari possunt; meretricẽ extra: vtraque enim conditione caret. In domo si habeas, habeas & custodem prudentem & fidũ, qui illarum impetus effrenes coërceat: Nec quicquam magnũ committas, sed sub specie honoris: In disciplina semper intenti, &c. sint, vt locus non detur malæ cogitationi. Philosopho cuidam noto, quum nihil horum seruaret, meretrix aufugit, expilata:

tota domo: inde etiam accusatus ab eo qui illam abduxerat, diu fuit in vinculis. Vt habeas, lenone scito, & pecunia opus est, aut possideas: nisi vis tibi placeat. Multæ enim cogi volunt; virgines præcipue. Fertur enim illud Nasonis:

Aut nunquam tentes, aut perfice.
Tollitur index,
Quum semel in partem criminis illa venit.

Caue etiã ne grandia pollicearis. Nam quod præstare debent, etiam maius existimabunt. Si dederis, exhaurieris; & vt glorientur, diffamabunt: si non dederis, discedent, aut perpetua molestia te afficient. Caue [eas] cum quibus nõ solum negotiũ sit; Nam quæ habent fratres, aut amatores violentos, in magna te incommoda protrudent. Cautum etiam in conuersatione esse oportet; & magis leuiusculis donis persæpe, quam spe, vel pecunia, allicere præstat. Si rem iniquã tentaueris, queranturque, amanda, velut iratus, proxenetam. Melius est etiam amarulentia continere, quam se exponere periculo leuitatis, aut auaritiæ illorum, aut alicuius æmuli tui insidiis. Verum ita tempera factũ, vt securitati tuæ caueas, & licentia moderate vtaris. Memineris quodcunque malum magnum esse; magna, dura: Dura mollia fiũt consuetudine intermediorum, &c. nimium docemus: sed si pudorem occupas, parcas dedecori. A sæuitia abstineas: temperatus sis, nec ingratus. Tot modis etiam apud Deum forsan veniam sperare possis.

Porro

Porro quum tria sint bonorum genera; animi, & corporis, ac fortunæ, id malum inter vitia proprie dici meretur, quod omnia hæc simul euertit, & etiam parens est aliorum omnium vitiorum: id vero est gula. Nam & fortunæ bona dissipat; & corpus languidum reddit, & infirmum; & animum vitijs replet. Nec quemquam ex his non summe turpem inuenies: Infinitisq; id confirmatur exemplis.

CAPVT CXIX.

De filiorum cura.

EX his autem quæ extra nos sunt, nulla est maior cura, quam filiorum. Eorum enim amorem Deus nobis insinuauit, & opum: qui quamquam ob immoderantiam, malorum multorum caussa sit: necessarium tamen est, illum esse, ac semper fuisse. Est etiam vtilis: nam ob opes, artes coluntur; ob vitam, & filios, lucrum, ob filiorum etiam, vitam, & lucrum: ipsi erudiuntur. Porro filiorum caussam omni pecuniæ anteponendam censeo. Quod si vnicus sit, quis ambigit? At si vnus inter plures, nonne etiam ex illo continuata stirpe, quum (vt alias declaratum est,) orbis Dominũ nasci necesse sit; plus habebũt quã quicquid quod amisisti, etiã si regnũ sit. Qua etiam ratione, quum proportio infi-

nita sit omnium, ad partem quamuis, & perpetui ad id quod aliquando finẽ habet; palam est etiam in dubijs posthabendas omnes opes, (etiamsi sint centum millia coronatorum Philippeorum) filiorum periculis. Excipere debemus eos filios, qui extra spem sunt in posterum propagandæ stirpis: nam etiamsi certo perituri sint, nihil hac caussa curabis: Etsi opum amissio pluribus aliis, vel tantundem, id est, exitium pro exitio, aut periculum pro periculo afferat: pensanda denique diligenter; quum vnius certum exitiũ si tollatur hac iactura, quæ periculum vitæ afferat pluribus, aut si plurium periculum, vni, opibus amissis, exitium afferat certum. Si qui vero ad vitia ardentes sint, & à patris obsequio alieni, (quod etiã in fratribus & amicis vtile est, & ferme vnicum præsidium) illos accende aduersus inimicos suos veros, aut fictos. Commune enim, aut graue odium, & quanto maius fuerit, conciliat amicos. Narratur fabula de duobus canibus pugnantibus, & lupo adueniente. Secundum auxilium peti debet ex his qui moribus cum eis conueniunt; improbitatem autem & infamiam eandem non habent: Nam ab illis qui eis se credunt permutantur; quum alia perturbatio à contrario violenta sit. Habet autem hoc rationem Alexipharmaci. Verum vbi aliquid boni inchoauerint, si damnes, spem & ardorem extingues; si laudes, vanos effigies, & ridiculos. Vna est ergo via; studium,

prompti-

promptitudinem, finis electionem probabis, tum quædam in singulis tamqu à absoluta eliges, quæ laudes egregie. Docebis autem pauca, & quam leuiter in singulis partibus; multa vt sint in omnibus, atque ea vna ratione comprehensa: Vt in pictura: primum totius schema, inde maiorum partiũ, & ad totum & per se, & inter se delineationem: post partium in quibus illæ perficiuntur, & per se, & ad partes maiores, & inter se proportionem. Tum ad minores deuenies: inde ad exiguas: post ad minimas: vltimo ad vmbras, fines, & insensiles notas. Triplicem illam rationem obseruant. Demum ab initio repetẽs, ad colores totius deuenies partiumque maximarum; inde ad sequentes ac minores, exiguas, minimas, ac reliquas, quæ quasi termini sunt, & fines, & pathemata. Ita magna leuiter, & plurima paucis docendo, illum ad multa & magna errata corrigenda induces; quum in paucis ac leuibus se defecisse, & sibi solum, persuaserit. Vt vero tradas magistris, eos eligas, qui sciant docere, & qui hoc velint: Magnus enim labor, tœdiumque maius. Rem tamen & ab experimento in aliis diiudicabis. In ludis, laboriosos solum permitte, nam perseuerando robustiores fiunt; & facilius desistent, qui sunt molliores. Ita indulgentia hæc illis aut vtilis erit, aut parum noxia; certe laudabilis. Quod præceptum est, generale esse debet. A ludis sedentarijs arcere oportet, ne discant,

vbi didicerint, occupatos adeo tenere, vt dediscant; fido socio etiam apposito: aliter tam diu habere in vinculis, & obscuro loco, vt visus jacturam faciant. Nihil enim atrocius ludo aleæ, qui mane divitem, sero [vespere] possit efficere mendicum. Absint denique blanditiæ omnes, & maxime ab educatoribus. Eorum loco perpetua sint benefacta. Sed & omnes blandidicos, & blandiloquentes summoveas: tum quia hæc nihil iuuant, & sunt improbi animi indicia certa; tum quia assuefaciunt animum iuuenilem ad hæc veneficia. At si extra domum in spē collocare velimus: gratiosos, & efficaces, cum Principibus; solertes, & laboriosos, cum opulentis mercatoribus; ingeniosos, cum magnis artificibus; mansuetos & æquales, cum filiis ditiorum, vt simul erudiantur; cū osoribus suorum, &c. senibus præcipue, atque auaris, obsequiosos, patientes, sagaces, sed experitos [aut expeditos.] Secus stulte: nam non plura genera sunt, nisi propter coniunctionem sanguinis. Porro pro studiis liberalibus adhibenda (communi etiam regula in electione puerorum) initia Geometriæ, pro rerum memoria: nam vocant imaginationem; syllogismos, pro ratione; orationibus solutis experieris memoriam verborum. Ratio alterutri memoriæ bene copulatur; ipse inter se minime. Sine ratione neminem studiis, imo ne negotiis quidem, adhibebis. Memoriæ ergo verborum [inseruiunt] oratoria, grammatica, leges, historiæ

rerum,

rerum, omnes ferme reliquæ disciplinæ liberales, tum artes mechanicæ. Communes quasi, geographia, & simplicium cognitio. In docendo, &c. quæ iucunda esse præstat, repetitione, addito semper decore; quæ iucunde & celeriter, intendendo exercitationem, admirabilem fructum paries. Quum vero duo sint modi pueros ad virtutem inducendi; per blanditias, & vim; blanditiæ constant verborum lenitate, æmulatione, adhortatione, rationibus, promissis, ac præmijs: vis, timore, verberibus, carcere, fame. Meliores sunt, in vniuersum, blanditiæ, vi; & in vi, fugere oportet verbera: nam etsi proficiant, ex his, vbi defecerit ætas, impleto cerebro lachymali materia, stulti aut improbi euadunt: vt nisi militiam exercitaturis, ob doloris patientiam, non conueniat. Fames autē valde cōuenit: nam non solum curat, mutatque temperaturam, & grauia flagitia emendat, omnemque contumaciam frangit; sed in consuetudinem versa, etiam adulta ætate plurimū auxilij ad moderationem morū affert. Metus autem medius est inter vim & blanditias. Carcer non, nisi fame adiuncta, conuenit. Filias ne nuptui des, ante vigesimum annum. In puerorum quoque institutione literaria, graue propone sentētiam quæ diligenter pensitanda est: quam eleganter vertant, recta ratione scribendi, charactere pulchro, & in syllogismum conuertāt. Ita moribus, facūdiæ, orthographiæ,

scribendi exercitationi, & demum dialecticæ prospicimus. In his etiam cauenda sunt duo maxima vitia, de quibus magistri grammaticæ (velluti virtutibus) gloriantur: vnum est, vt pueri excipiant notis quæ illi docent; nam scribere dediscunt: alterum est, vt sine mora interrogatis respondeant; quo fit, vt inconsulti euadant, & linguæ præcipitis.

Ei autem qui plures habuerit filios, & maxime iam adultos, & si laboret inuidia, aut locus sit factiosus, aut tyrannica administratio, [vtile est,] vt non solum diuidat binos ac binos extra domum, sed ditionem: ne vno veneno, ruina domus, seditione, rixa, accusatione, terræ motu, fulmine omnes pereant: vt Vgolino olim [euenit;] & nostra tempestate illi qui septem habuit filios, quos inimici exilio damnarunt, corrupto pecunia iudice; inde statim circumdata domo ignibus, acceptos sub fide omnes iugularunt. Nec audebunt in paucos; quum sciant ad vindictam superesse multos. Eruntque tamquam speculatores; & plura noscent: Nec, si vnus peccet, adeo animi illorum commouebuntur in omnes: nec cogentur [aut conabuntur,] etiamsi possent, cunctos occidere; vel si non occidant, vt vindicare honeste nequeant, qui vitam acceptam habent. Sed si parui sint, etiam melius erit, maiores extra domum habere. Multis hoc profuit. Sed & si

duo;

duo; & habeas cui alterum eorum committas.

CAPVT CXX.

Quum duæ conditiones simul repugnantes proponuntur.

IN electionibus vero, quum duo proponuntur, aut plura, quæ simul haberi non possunt; aut, si vnum habeas, aliud melius loco eius consequi velis, multi modi sunt: in quibus plerique decipiuntur. Verum vnus tantum securus est; vt non abiicias vnum, antequam alio potiaris. Sed quia retinendo, verseris in periculo, ne non cogaris postmodum continuare in priore conditione; oportet aliquid, quantitate solum differens, interponere, cui possis assentiri, aut renuere: velut petendo mille, illi offerant sexcentos; differ promissionem, donec cum secundo exegeris conclusionem, tum si obstrictus, &c. fueris, tacite convenias; & eo vsque obdura, donec liberis à conuentione. Si autem non potueris conuenire, illis cede, & conuentionem retine. In vniuersum, in huiusmodi etiam fidem frangere licet. Nam in his turpius est, decipi, & stultum esse, quam perfidum.

Capvt CXXI.

De contrariis indicationibus.

QVvm vero contrariæ fuerint indicationes; vtpote à genere, diuersa ei quæ à specie, vel magnitudine, aut numero, aut modo, aut occasione, aut multitudine generum; medicis facile est se explicare ab hac difficultate, dicentibus, Esse obseruandam potentiorem. At non tam perspicuum est in hac caussa. Vtar autem exemplo: Lucius Mutinensis, à secretis Principis Ferrariæ, vir moribus ornatissimus, res meas sine vectigalibus transmitti curauit: Ego quum postridie Ferrariam venissem, memor beneficij, quod tanto gratius mihi erat, quanto minus illi notus è facie eram, nec vlla cum eo intercesserat consuetudo; hæsitabam (quod togam non haberem) an illum inuiserem. Officium ad pecuniam pertinebat; sine toga esse, ad honorem. Vincebat species generi iuncta, genus solummam genere tenebar. Præcipuum enim genus est, gratiam reddere. Sed quia erat de pecunia, & pauca, etiam vincebat ratio existimationis. Quamobrem in huiusmodi maxime opportunæ sunt excusationes, etiamsi veræ non sint: velut morbi, celeritatis nimiæ; venisse, sed inuenisse; aut illatum impedimentum; quod ego dicere poteram vere. Nam quum gratiam soleam anteferre omnibus, adieram

ram hominem; sed non sum admissus à familiari, quod illum diceret ægrotare. Prima ergo ratio generis est, gratiæ; inde honoris; posthabenda est ratio cæterorum. Nec potest constitui generalis regula: quia vbi parua est differentia magnitudinis officij, genus numero & speciei præferri debet, tum etiam generum multitudini: species vbi genus imminuat, & occasio, velut prodire palliatum coram magistratu, plurimum potest: ob id officium in magnitudinem, personam illius, tuamque, occasionem præsentem, & quæ immineant, & quæ expectes, in recte iudicando considerare diligentissime oportet. Semper autem non agendo melius est peccare, quam perperam agendo; & in his quæ emendari possunt quæuis via; & quæ à periculo multum, ab honesto parum absunt; & vbi de vita tua, aut filiorum, aut omnibus opibus non pericliteris.

Contingit etiam aliquando casus multipliciter inuolutus: qualem exemplo nunc demonstrabo. Quum Bononiæ essem, ægrotabat frater eius, qui legatus fuerat apud Pontificem alias, quum ægre ac vix obtinui conditionem minus honestam, profitendi Bononiæ munus: tum vero nec ille adfuerat in secunda electione, quod, vt dixi, tamquã suffragium, &c. me posuerit, &c. haberi potest. Ego tamen memor prioris officij, & quod frater eius inter primarios haberetur, & comparãdæ bonæ famæ caussa; pecunias repudiaram; tum quia minime de exitu

certus essem. Tum vero alius medicus me inferior, omni ratione nitebatur locum occupare, & me antecedere. Quum ergo vocatus essem, missionem fecisse illius, æger simulauit: sed postmodum apparuit, illum vt simul mecum colloqueretur, vocasse: atque ille pecunias accipiebat. Is autem imperitus admodum erat; vt morbus huiusmodi nec ab illo, nec socio, qui cum eo colludebat, curari posset: sed neque ego certe sperabam, me illum sanare posse. Itaque, si negassem, quum tam paucis antea diebus, consensu miro senatus, muneri profitendi addictus essem, verebar, ne ingratitudinis me insimularent: si accederem, multa obstabant: dedecus quasi, quum ego precario [aut gratis] operam meam, ille cum præmio collocare videremur: deinde existimatio multis modis imminuta: pugna; quum ego præponi inferiorem nollem, ille digniores antecedere vellet: præterea quod etiam arcana esset intellecturus mea [medicamenta,] nec quicquam ægro profutura, contradicente illo: demum, quod maximum erat, existimationem recuperaturus [esset ille] societate mea, quam dissidio funditus euerterat: præterea si cum ipso colloqui volebam, nec propalare arcana, nec quo morbo laboraret, patefacere, impium erat: & etiam quod gloriari posset, me supervocatum nihil profecisse: inde vt euerteret iam partam de aliis bonam

nam famam: & maxime, quod fratres, & dispensatorem domus in suam sententiam traxerat. Ergo in huiusmodi difficultatibus optimum est, aliquando inuisere ægrum, bona consilia dare: ita locum retines eundo; existimationem, raro adeundo: Si quid boni euenerit, particeps es laudis; si quid sinistri, immunis es ab accusatione: quinimo ægrum coges illis [alijs] relictis, in manus tuas se committere. Memento autem præceptorum superiorum.

In hoc casu est dedicatio librorum Principibus: nam si veterem sequi morem velis, vt si te Summo Pontifici præponas, præter id quod rideberis, non ferent: si nouam consuetudinem sequi velis, exsibilabunt te Grammatici, vt barbarum; & inconditam facies orationem: si mediam sequi, vt plerique faciunt, rationem, nec vni nec alteri satisfacies. Huic tamen difficultati viam aperuit Plinius Cæcilius; & eam tulit Traianus, Princeps alioquin modestissimus, vt Dominus appellaretur, quum esset hoc nomen maxime Romanis inuisum. Quapropter illum sequamur, vt sit breuissima: eo enim nomine, in quo omnia continebantur; merito vterque contentus fuit; & vt hic de maiestate nihil minueret: & vt ille ambitiosus non videretur. Simili mediocritate in Epistola ad Principem veteris: vt negando id facere posse; quod Ve-

ſalius ad Carolum quintũ ſcribens, pulchre obſeruat; nec exiguus, aut negligens, nec adulator videberis. Nam aliud eſt munus, Epiſtolam ad illum dirigentis; aliud hiſtoriam omnibus narrantis; aliud eius, qui vitam illius narrando, quibus eum poteſt modis poſt obitum laudare inſtituit, quum nec legere poſſit. Tum enim eo latior eſt ad laudationem via, quo minus ille poteſt intelligere ſe laudari.

CAPVT CXXII.

Opes, an honor, præferenda.

QVÆRI autem ſolet, an cedendum potius honori; an fortunis omnibus? Sit ſenex (vt ego iam nunc ſum) falſo accuſatus, nec iudices vindicent: vt vel tranſmigrandum ſit, ſi honori conſulere velis, atque omnia euertere, aut ſtando contumeliam ferre; quid agendum? Excuſat ſane ætas: ſed non in Philoſopho, & ſapiente; nec ob leuis exilij metum. Quid ſi fugiendo etiam, præter damnum, dedecus ſubeas, vt ferunt tempora? Deinde quomodo conſulam nepoti? Ergo propter ſpem immortalitatis, quieſcendum. Eſt enim, vt alias dixi, res infinita: Mutantur magiſtratus, & regna, & imperia; æternum manet in omnem ſpē. Propterea talibus quieſcendum eſt. Si hæc ſpes non adſit tranſmigrandi ſtatim, ſemper honeſtio-

honestioribus consulendum. Honestiora autem sunt necessaria, & perpetua. In reliquis honos præferendus est: sed si fugiendo seruare possis stirpem, considera quid illi magis conducat. Neque enim par est illos [liberos] discerere; aut, si neque errarunt, neque peccarunt, tuis infortunijs affici. Vita enim tua transibit; illorum manet. Omnia ista dedecora tempore obliterantur, & delentur; posteri tuī in tua patientia aut gloriabuntur, aut saltē stabunt, ac viuent. Imitare animalia bruta, sed generosa; quæ pro catulis suis ac prole pugnant: quanto magis, si te & illos seruare possis? Sed si manēdo idem periculum fuerit, ob contemptum, nec tunc tuis consulueris. Æqua igitur lāce hæc perpendēda sunt. In vniuersum: Pro se ipso solo, honori; pro suis, vtilitati (quandoquidem dedecoris ex alterius facto nemo particeps sit) consulendum est.

CAPVT CXXIII.

De gloria.

DVBIVM sane satis est, an melius illud λάθε βιώσας, vt dicebat Epicurus ille, seu Epicureus fuerit. At qui gloriam præferūt, velut Plutarchus, scire debent, quid sit gloria: neque enim aliter eam adipisci poterunt, nisi nouerint quid sit. Et quam-

quam ab Aristotele definiatur, obiter tamen quasi; à Cicerone autem (licet de ea duos conscripserit libros,) quum non esset sui muneris, non adeo definiri potuit: cuius indicio est, quod plures de gloria tradidit diffinitiones, & etiam multas illius species fecit; quod recte definienti, minime conueniebat. Est ergo gloria, admirandæ virtutis celebris fama. Itaque opum nulla est gloria, neque roboris, nec honorum, neque magistratuum, sed fucata; quoniam non sunt virtutes huiusmodi; vnde etiam neque perennia. Virtus autem triplex: vulgaris, vt fortitudo militis legionarij; hæc gloriam non parit, ob multitudinem exemplorum: excellens, velut L. Petrosidij aquiliferi; nam etsi obrutus multitudine hostium, fortiterque pugnans, aquilam intra vallum, ne ea hostes potirentur, projecerit; non tamen fuit mors ejus cum gloria, quia multa talia exempla indies accidunt: [tertia, mirabilis;] nam Coriolani, Curtij, Coclitis, duorum Scæuolarum admiranda sunt fortitudinis exempla: sed Crispini gloria nulla, qui pro factione pugnauit, nec virtutem exercuit. Rursus virtus duplex: in actu, velut fortium virorum; & in habitu, velut sapientum; & iustorum. Videtur autem gloria potius esse actus secundi, quam habitus solius: nam Aristides & Ptolemæus non celebrantur ob habitum; sed quoniam alter iustitia in exteros patriam decorauit; alter monumenta sapientiæ superreli-

reliquit. Quum famam vero dico, apud multitudinem gloriam constare perspicuum est: quum vero celebrem, vt constans sit, atque diuturna, & cum affectu ac lætitia, atque gratulatione, qualis in Deorum ceremoniis, sit necesse est. Quare nulla mors damnati, gloriam parere potest; (sit quantumuis exculta innocentia, fortitudine, atque sapientia;) quoniam cum exultatione esse non potest, neque iure celebrari, tametsi iniusta sit damnatio. Sed sufficit ei, qui sic vt decet moritur, ne gloriam iam partam violet: velut Socrates, aliique multi, qui damnati publico iudicio perierunt. Atque id satis est. Neque id mirum: quum gloria duobus constet; facto ipso, quod in nostra est potestate; & multitudinis assensu, qui in aliorum. Vnde gloriam parare, non est nostri arbitrij; sine dedecore mori, in nostra est potestate. Eas enim mortes, quanto iniustiores sunt, quia inuoluntariæ [aut iniustæ] videntur, commiseratio [tanto maior] sequitur; quæ contraria est è regione gloriæ: illa enim, vt dixi, exultat. Ergo vt gloriam consequaris; necesse est fructum edere singularis virtutis; idque tempore, & loco; atque adeo plene, vt in hominum animis admirabilem illum affectum, & constantem pariat. Quo fit, vt etiam leuium non sit, oporteat: quanquam enim admirabilis sit, leuium, aut, si sine deliberatione fuerit, exolescit ex animis hominum, & neque celebratur

factum: quare gloria non est, sed gloriosum factum, quod per se dignum est gloria, non tamen gloria ex illo consequitur. Et certe huius expressam habemus imaginem in Deo; vnde Ecclesia optime decantat, Gloria in excelsis Deo. Est enim vel illius solius gloria, aut saltem multo præstantior: vt differat tamquam immortale à mortali; & vt Solis lux, ab igne. Ergo gloriā sequitur dilectio multitudinis, fides; vt honore dignū putet eum qui illā habet, vt Cicero ait (2 de Officijs.) Ideo fructus hic est insignis virtutis optimus; & summum quod homini consequi in hac vita concessum est.

CAPVT CXXIV.

Quæsita circa gloriam.

IVRE autem merito quis dubitabit; (omissis his quæ ex ipsa consequi solent comnodis; velut potentia, amicorum copia: quæ etiam ampliora sine illa ex opibus & alijs esse possunt) quid boni in gloria esse possit. Nam quod de me eam habeant opinionem, quod ad illos attinet, nihil interest meæ felicitatis; quod ad voluptatē meam, etiam falso imaginari si velim, eadem sequetur voluptas: vt nulla subiici solidæ felicitatis portio possit. An forsan quod velut in opibus, hoc differt vera opinio à ficta, quod hic habet imaginē vanā; ille tam-

tamquam lucem ex Sole firmam, & quæ substantiæ naturam quandam habeat: ita opinio percepta de gloria, quum subiectam habeat laudationem; amorem multitudinis, potentiam, ac memoriam, non ergo gloria neque in opinione nostra (quia etiã ea falsa esse posset;) neque in fundamento, celebratione (quoniam non nostrum est;) neque in fructu (tum quia aliud est, tum quia ex alijs colligi potest;) sed in ipsa opinionis substantia, cuius fundamentum id ipsum est. Quod verò quis moriendo laudatur, an ad gloriam pertineat, quum iam non sit iam ad locum hunc, &c. determinare non pertinet. Forsan illud magis conueniet; in quo tandem differt gloria ab honore? Est autem gloria supereminens honor; nec est viuentis semper, vt honos: & honoris latior est seges, velut opum, magistratus; gloria autem ob solam virtutem. Estque honoris proprium, beneficiũ, aut factum, aut quod speratur, aut pro exemplo habitum. Quapropter honor est vniuscuiusque, omnium autem ob id, gloria autem omnium, & ob id singulorum. Patet autẽ ex hoc, gloriam extingui, & augeri; ac minui factum, aut gloriosum perpetuò esse. Vnde multa quæ videntur inuicem aduersari, in nullo discrepant. An vero ad communem illam gloriam, quæ inextinguibilis videtur, faciat aliquid, si aduerso casu opprimaris, magnitudo & gloria aduersariorum, videtur sane hoc probasse Cicero in secũdo

de Gloria, versibus illis Homericis, sub Ajacis persona:

Hic situs est, vitæ iam pridem lumina linquens,
Qui quondam Hectoreo perculsus concidit ense:
Fabitur hoc aliquis; mea semper gloria viuet.

Sed quoniam in hoc genere multa tradita sunt alias (in libro de conscribendis libris,) hucusque dictum sit.

CAPVT CXXV.

Quantum decipiamur circa finem.

PORRO circa finem nostrũ multa sunt, in quibus homines inuicem discrepant: & (præter leges) id pessimum est, in quo multitudo conuenit. Lex enim Dei cultum, & prolis curam, & in parentes obsequium, ac iustitiam (quæ optima sunt) suadet. At in reliquis cēset vulgus meliora esse bona Fortunæ & corporis, quam animi; iniuriam inferre, quam accipere; quum vtrumque pessimum sit. Sed si quis etiam inter pessima ordo est, peius etiam est inferre iniuriam, quã accipere. In hoc enim læditur corpus, & fortuna; in illo animus sauciatur, & Deo inuisi simus. Similiter putant plenitudinem vacuitate, & otium laboribus; & multitudinẽ amicorum, quam paucitatem, potiora esse; & volu-

voluptate frui, quam abstinere; & innumera eiusmodi: & decipiuntur; dico etiam seclusa omni spe succedentis vitę. Itaque consuluerim quietem agendam, nec frustra niti; quibus Fortuna fauet, aut Genius, amplectendam occasionem. Sed [hoc] non ob id magis dictum est, verum potius, vt homines in vnoquoque negotio sapientes eius rei consulerent: velut philosophos de optimo statu, qui est diu & incolumem viuere; medicum vero, quomodo hæc adipiscantur. Nunc in vtroq; errant homines; & quoniam breuem voluptatem longo dolori præferunt; & putant sine arte posse diu viuere, & incolumes; nec existimant longæuæ vitæ artem vllam peculiarem esse. Simili ratione consules Iurisconsultos pro litibus, aut emendis fundis; pluresque fabros, quum quid agendum est, quod ad illorum arté pertineat: vt sit etiam non solum vniuersalis finis necessaria dignotio, sed & modi adipiscendi, tum etiam vniuscuiusque actionis. Etenim est errare circa finem, non solum in eligendo, & in adipiscendo, sed in sciendo, scopum illum communem, qui propositus est pro adeptione omnium. Verum illud nescire (quod præcipuum est,) te nolo, quæ maxima homines arbitrantur, nec esse [quidem] mediocria: dico regna, & potentiam. Nam respice tot Regum finem; & temporis breuitatem, in quo perierunt, meliusque de rebus tuis statues; nec discruciaberis.

CAPVT CXXVI.

De παραδοξοποιοῖς: & fascino.

EST etiam modus quidam quasi supra naturam, & admirandorum effector: quem Galenus sibi laudando tribuebat, παραδοξοποιὸν se vocari dicens; qui legum latoribus proprius est, mirabilia facere, mirabilique modo; tum etiam mirabiliora dicere. His conuenit, præter persuasam multitudinem, quæ etiamsi non succedat factum tuetur, &c. At ad ciuile potentiam eatenus, quatenus, &c. Regibus enim Principibusque felicibus vanæ præstigiæ fauent plurimum, & decoræ sunt. Sycophantiæ etiam conducunt ad tempus; plerumque tamen ad perniciem deducunt, vt de Sertorij cerua, & Syllę simulacro Apollinis [memorāt.] Nam dementauit eum, & vt crudeliter victorias exerceret, & fructus earum sponte amitteret [Sylla.] Sic Pisistratus, sic Minos infelices in felicitate, ira Deorum facti sunt. Priuatis autem personis generaliter talis opinio abest. Nam si fallat experimentum, in ludibrium res vertitur; si succedat, obnoxius fit superstitionis apud sacerdotes. Artificibus quoque inuidiam parit; vt quibus lucrum his præstigiis perit: vellentque omnia ad artis præcepta reduci; semperque de dolo suspicantur. Omnibus præterea inuisum hoc genus est: quod si vera dicat,

cat, non ex hominum ordine est, sed velut alienum; si falsa, ambitiosum, & mendax. In humanis enim optimum est, humana solertia mediocris, & summa artis scientia; vt maximæ existimationis, scientia mediocris, summa solertia. Itaque bonum est habere, sed occulere: omnia enim diuina non solum maxima sunt, sed optima. Profiteri enim talia, odiosum est, & maledictis obnoxium, atque periculosum. Vt contra, perfectio summa quædam peculiaris partis in arte, honesta & gloriosa; vt pulsuum in Galeno. Vmbram vero diuinitatis incertæ præferre iuuat eos qui infamia iniusta premuntur à populo, & qui plures habent inimicos. Vsus autem [eius] est, quum naturalem inuentionem occultare proposuisti, aut quum celerrime, apud turbam existimationem quærere; vel quum quid importunius petitur; aut si consulant quæ è re tua non sunt, nec tamen quum nolis, dicere velis: in huiusmodi casibus religionem opposuisse tutum est, atque honestum. Est etiã quippiam diuinitate minùs, naturâ admirabilius, quod ex industria non vulgari proficiscitur: quod nec dissimulari omnino debet, nec promulgari. Caue autem, ne fungorum quorundam instar, pediculum habeas tenuem, & capitulum amplum. Est enim indecens, & non diuturnum, neque securum. Sic qui tenuibus initiis volunt mirabiliter euehi. Forsan vero nec inutile erit gemmas quasdam feliciores, aut prudentiam,

aut gentes, si quæ sunt, secum deferre & cum bene fortunatis versari; & supplicationibus Vestalium virginum, quæ tunc sanctissimæ habentur, protegi. Videntur enim aliquid prodesse.

Fascinum autem horum est, quum in eo excellant, [aut eos antecellant,] qui maiora possunt: quum & sectarum autores, tum alij, tam bene alliciant hominũ mẽtes, & maxime professores, vt illas omnino fascinare videantur; & vt ipsos (his relictis quos sciunt esse præstantiores) sequantur. Et hoc est de quo Galenus suis temporibus querebatur: quum id agunt, vt omnium aliorum dicta irrideant & calumniẽtur; perpetuo vero contineant illos in sui admiratione, atque exercitatione. Vnde etiam Maumethi cultores, & maxime in Aphrica, adeo in illius religione firmi sunt. Est autẽ fascinatio, res quædam inter mortalia supra naturam: quamquam hæc quæ sola calliditate hominum fit, non sit vera fascinatio: illi enim deprehensi & diuitias & vitam & filios exponũt; quod hi facere nolunt. Est ergo vera fascinatio solum tum horum tum eorum qui natura diuina præditi sunt: de quibus paulo post dicemus. Est & tertiũ genus] quorundam ad quosdam, ob naturæ similitudinem: quæ est quasi posita in medio omnium illorum, in amicitia, aut in quadam ratione in imperando. Vnde qui ad amicitiæ hoc genus apti sunt, etiam ipsi fascinantur; non ab omnibus, sed ab ali-

quibus,

quibus, qui plus possunt apud illos, quam illi ipsi. Hocque genus fascini ad vnam gentem solam extenditur. Est autem duplex: amoris & odij vnaquæque. Et amoris quidem instrumentum præcipuum, sunt verba etiam arte carentia. Caussæ autem vtrorumque sunt, Cœlum, & Natura inferior. Et non fascinantur nisi corpora per se, & animæ imbecilles, tum quia minus munitæ ratione, tum quia parent corporibus.

CAPVT CXXVII.

De Axiomatibus.

CONSTITVENDA autem sunt vnamquamque disciplinam tractanti quædam principia; quæ pro Axiomatibus sunt habenda. Axiomatum præcipuum est, vt sint generalia, clara, & certa: atque horum quædam spectant ad cognitionem, quædam ad operationem. Ea omnia potius casus ostendit, quam ratio. Ea propter hoc solum caput, & de Exemplis, imperfectum relinquetur; tamquam habitura incrementum indies.

1 Primum igitur Axioma est: vt credas multa in dies mutari, non solum res ipsas; (hoc enim nimis assiduum,) sed etiam cogitationes hominũ; &, (quod maius est,) tuã de negotio ipso existimationem. Propterea ne præceps ruas, nisi occasio prætereat.

2 Secundum; auxilia paria debere esse malis: vt nec pro leui re, magnis exclamationibus, aut actionibus, aut defensionibus vtaris; aut in magna re, leuibus.

3 Tertium: considera locum, leges, dominos, vsum, cum quibus negotium sit, qualesque fuerint; tuas vires, ætatem; inimicos, seu æmulos; fortunam in negotijs, demum caussam.

4 Quartum: tibi præfige felicitatem in Deo, & in virtutis operibus, & moderatione, & minori spe, quam iure sperandum esset, & considera æternitatem, & longitudinem temporis, in qua euersi sunt non solum Reges, sed etiam stirpes eorum: & vitæ præsentis breuitatem; vt non doleas.

5 Tuta consilia præpone maiori expectationi, & vtilia ambitiosis. Primum enim, etiamsi succedat, quid eo indiges? Paucis enim deest sumtus ad vitam; quod superest, tot modis euertitur, ut in malis plerunque reponi possit: Secundum autem, si præterita reuoluas, nil omnino esse comperies.

6 Difficillimum omnium est tenere medicum; dico Geometricum, non æqualitatis: ob id necessitas aliquando vtilis est; quæ vel monstrat quod vtile est, vel excusat, si erres.

7 Sed in reliquis ita te ante præpares, vt non possis errare. Quid si neque hoc possis, maximum est, hominū mores agnoscere,

aut

aut ex actis, aut studiis. Qui enim veritati student, plerumque boni sunt; qui simulant, pessimi. Quomodo enim fidem habebis eis qui simulationem quæstum esse putant; aut qui ex dolis viuunt? sic & his qui ex paupertate ad ingentes diuitias peruenere?

8 Artem tibi para occultam, ad vlciscendum iniurias graues, & omnino sine caussa factas; non potum, ne fortis versuram facias, dum vsuram recuperare studes; neque fulmen, ne te ipsum perimas; sed dicas [vel diras] obnunciatas; aut, si non audes, per querelam significatas: velut illud, Spero non defuturum diuinum ius, si humano mihi vti non licet. Inde omnibus argumentis animã illius vexa, donec pœnas det, sed caue ne maximam rem vt ludum tractes. Ad eos enim conuertatur solum, qui prorsus te euertere, & non etiam magno suo emolumento, student. Nam horum est vindex Natura occultior.

9 Caue ne te in Labyrinthum iniicias: vel vbi exitus obscurus sit, vel nullus sit; vel vbi procedendo regrediaris: velut qui seruili officio funguntur, vt autoritatem adipiscantur.

10 Res male cœptæ malum ferme semper fi[illegible]ē sortiuntur: nã si male terminantur, cadunt ill[illegible]; si etiam bene, stulta confidentia au[illegible]entius progrediuntur, & ruunt. Q[illegible]n etiam non solum hoc ipso sunt difficiles & periculosæ, quod multa desint; sed

quod necesse sit, vel necessitate agi, vel deficere iudicium.

11 Vndecimum: ne verseris cum æmulis tuis, aut inuidis: (Nam tempus tandem occasionem præbebit, vt te euertant: si præoccupes, proditor videberis:) Neque cum his, qui natura seu moribus contrarijs sunt velut tardus cum promto, bonus cum malo. Tractu enim temporis errabis sæpe; & propriam naturam exues, nec alienam indues, quæ illi (vt reliqua vitiosa cum nobis nata) vtilis est, aut saltem non adeo damnosa. Etenim non minus errabit assuetus prompte agere, si differatur; quam meditate, si cogatur exemplo deliberare. Sed tamen in hoc maius est incommodum. Et quouis modo eorum fugies conuersationem, cum quibus errores aut calamitates contingunt: seu enim manifesta ratione id eueniat, seu quia genius tuus illius genium reformidat, male tibi cessura est.

12 Res præterea maxima in humanis est, quod dum homo potest; non experitur extrema, quia sperat; quum desperat, non amplius potest. Medium hoc inane captat improbi, lactantes te verbis, dum potes te tueri; aut vlcisci. Propterea, quum res sit violenta, nisi omnino securum te reddant, pugnando fortiter aut depelles iniuriam; aut conditionē tutam offerant; aut, si vincaris, nō adeo pigebit te victū esse, neque ita turpe erit; tum tu ludificando illos vicissim, fidemq; eis habere simulando, & verba

dando,

dando, meliore cōditione negotiaberis; qui saltem te credere sperabunt: cui tu rei operam quam diligenter poteris, dare debes; quum in hac parte nihil turpe sit.

13 Quum vero actionum aliæ sint propriæ animo, vt intelligere; aliæ corporis solius: vt ob grauitatem descendere; aliæ totius hominis, de his solis tractatio est, quod prima ad hanc referatur; de secunda autem omnino non consideret liber hic. Operationum igitur quæ hominis sunt, aliæ quidem ad animam & in se referuntur, de quibus etiam superius dictum est, velut an are; aliæ autem extra tendunt, vt emere, decipere; & comprehenduntur ambo genera sub actionis nomine. Verum primum non proprie est de quo institutus est sermo; sed de secundo, tum factione; cuius duplex est ratio: Vna, quæ ex nobis magis pendet; velut ambulare, canere, literas eradere: alia ex re ipsa; velut instrumentorum subtilium tractatio, vt horologiorum, & lapidū motio. In omnibus ergo his tribus quicquid dure fit, si efficere coneris, vix à magno inconuenienti euades; ratione habita subiectæ rei: ideo conari non debes. Est enim regula generalissima; nec exceptionem patitur, nisi quum negotium fuerit cum auaro. Sed & tum non euades sine iactura, nisi vi agas. At & vi agere, periculosum est, vbi secundum leges viuitur.

14 In maximis rebus maxima auxilia prosunt, vt dicebat Hippocrates. Propterea

alterum extremorum in his amplecti oportet præcipue quam negotium est cum Principibus.

15 Qui non dat, aufert.

16 Si vis amari, ama. Ad Solomonem enim refertur.

17 Omnis homo seruus (dico ciuili seruitute) est: nam omnes superioribus parere cogimur, præter Principes; inopes præterea his qui dant; diuites, vt seruent, operam præstare; quæ semper maior est, quo plus habent. Ob id Principum [seruitus] adeo magna, vt nisi consuetudo illam leniret, nemo laborem & tædium ferre posset. Adolescens ergo qui libertatem habere dicit cupere se, pessimus est; ac statim in compedes coniiciendus; fame, verberibus, ac labore annuo [aut assiduo] macerandus. Quid enim aliud est, dicere se optare libertatem; quam sine labore velle viuere, aleæ & furto deditum? qui quum honestam refugiat servitutem, carnifici pareat. Licet commutare seruitutem, non optare libertatem; nam seruitus optima est, honesta, amabilis, cum spe certa præmij.

18 Est compendium temporis (quoniam fugere non possumus ne seruiamus amicis profitentibus, &c. etiam in sermone familiari) vt discamus aliquid, aut quid discendum non fuerit. Ergo in omnibus est quod discas, seu quod agas, seu non agas.

19 In

19 In nullis inutilibus tantum progrediaris, vt regredi non possis.

20 Denique caussa infelicitatis nostræ, quod ad homines pertinet, ad hæc duo redigitur, scilicet errores nostros, qui maxime proueniunt ex auaritia, ambitione, amore, odio, & inconstantia quadam naturali; atque in pluribus etiam ignauia; qua vel non agimus, vel per alios agimus; vt fides, autoritas, celeritas & cognitio desiderentur: his fit, vt postmodum damna sarcire cupientes, perfidia vtamur. Vnde inuisi Deo & hominibus, necesse est vt ruamus.

21 Omnia demum ad hoc vnum rediguntur, vt quantitatem noris omnium. Nam aut bona duo, aut mala duo, in quibus electio cadit; aut, quod facere vis, bonum & malum continet. Ergo qui quantitatem nouerit, omnia, velut Apollo quidam, optime faciet: quia omnia ad duo rediguntur, aut ad vnum, in quo duo, inter quę electio cadit; licet vita nostra multa habere videatur. Aberrant autem trifariam: vel quia consultationem negligunt, ob animi perturbationem, præsertim voluptatis, iræ, vanæ spei, aut timoris inanis: vel quia negligunt consultationem, ob inertiam, vel ob laborem: vel quia se scire multum putant: vel quoniam non tanti referre putant: aut quoniam non sciunt quæ necessaria scitu forent; idque frequentissime accidit.

CAPVT CXXVIII.

De Geniis, Fato, Astrologia, & Fortuna.

HÆc igitur dicta sunt, quantum Prudenti e lumine inueniri poterat. Cæterum id supererat considerandum, an esset aliquid vlterius? Et certe omne id ad quatuor capita reduci potest: Genium, Fatum, Astra, & Fortunam. Et de his diuerso modo inquirere decet: generaliter quidem de omnibus: an sint caussæ nostrorum euentuum? specialiter autem, an omnium, puta, aut maiorum, aut eorum tantum quæ ad nostras non pertinent actiones; an omnibus hominibus conueniant? Nam Astra & Fatum aut sunt omnium, aut nullius: Genius, & Fortuna forsan, solum quorundam. An omnino ineuitabilia sint? An plura, an omnia simul, an vnum tantum ex his? Hoc autem ex præcedentibus manifestum fiet. Demum quomodo, si sint? Neque hæc tractanda hic tanquam ex instituto; sed solum vt ad deliberandi negotium pertinent. Ergo Fatum omnes Sapientes admiserunt; sed non vt rerum caussam: verum quia res ita futuræ sunt, ideo Fatum est: vt, quod ad nostrum negotium attinet, nihil afferat commodi, vel impedimenti. De Fortuna haud dubium est, esse bonam & malam; & non solum in diuersis homi-

hominibus, sed in eodem homine, ad regiones diuersas, & homines diuersos comparato: eosque quibuscum male conuenimus, refugere oportet. Quamobrem illud Ægyptij Magi: Tua, ô Marce Antoni, Fortuna per se illustris est, & splendida: sed Genius tuus, vt video, in omnibus huius iuuenis (Octauianum designabat) Genium reformidat: quare discede ab illo. Sed & idem homo, ad eosdem comparatus, & in eisdem negotiis diuerso tempore bene maleque fortunatus reperitur. Adeo vt consulam hominibus vt fugiant has occasiones. Franciscus Galliæ Rex tempore nostro cum Carolo Cæsare diu pugnauit: omnia cesserunt infelicissime; adeo vt in posterum caute se gereret in negotiis. Obiit Franciscus: successit Henricus; iuuenili animo: qui quasi vlturus paternas iniurias bellum multis in locis simul accendit. Visus est primum fortunate id agere. Dicebat mihi Prorex Gallus apud Scotos: Rex noster cognouit Fortunam esse feminam & baculo debere domari: verberatam tamdiu venturam in partes nostras. Nolui contradicere. Visus est vera dicere; & Fortuna illi fauere: adeo vt quum per licita & illicita transisset, in apice felicitatis consistere existimaretur. Iterum non cõtentus hac aura, voluit denuo tentare Fortunam. Succubuit. Inde factus est amicus: affinitatem contraxit: digito (vt dici solet) cœlum tangere videbatur. In nuptiarum festis occiditur. Galliæ

regnum seditione totum deuastatur. Filius primus morbo periit. De his satis. Quorum vnum, vt dixi, nihil in hoc momenti habet, sed solum præuidetur, quia futurum est; non futurum est, quia præuideatur. Alterum vitare, aut sequi oportere docuimus: nullam certã ratioñẽ quærentes, quia incognita sit; &, si cognita foret, infinita esset. Venio ad Genium. Illũm fuisse puto: quia est mihi; fuit Socrati & Plotino manifeste: existimant Dioni etiam, vt alias dixi, affuisse; & Synesio, tametsi Christiano, & Episcopo; tum vero Cæsari, & Augusto, & Syllæ, Marioque, & Marco Antonio: An omnibus sit, dubium est: sicut & illud, An magnis solum viris adueniat; an, vbi aduenit, eos eminere faciat super alios. Hunc docere, & stimulis occultis impellere, retrahere, animos addere, instruere, certum est. Quamobrem, postquam non magnum est negotium, cõsplere innocentiæ vitæ, ciborum continentia [aut abstinentia,] benefactis, summa in Deum dilectione, tum iustitia atque (studijs nullis precibus, nullis sacrificijs: absit enim hoc) experiri si quid in nobis sit; quale inueni ego, cui fortuito præsto adesse, &c. Valeant diuites cum suis opibus, & bene fortunati cum potentia tanta, iuuenesque cum suis voluptatibus; hoc ipsum maius (si contingat) regnis fore existimo. Nam ducem habere viæ, quum Deum sincera fide colueris, tutum, in tantis tenebris, res non mediocris

mediocris est. Noli existimare, vt dixi, maxima, quæ nec sunt mediocria. Reliquum est, vt de Astrologia dicam: circa quam paullo plus est immorandum; quod celebre sit illius nomen, & experimentis aliquibus confirmata sit, nec naturali repugnet rationi. Igitur si caussis non indigeret secundis, frustra essent actiones nostræ. Sin autem ad omnes caussas referatur, idem erit quod Fati principium: &c. deliberatio nostra libera est. igitur, non potest cogi. Videtur ergo Fatum ex duobus compositum: ex actione naturali, prout ab astris pendet; & voluntaria, prout à Deo. Quum ergo Cœlum non possit nostris animis imperare, non poterit de futuris decernere quæ ex voluntate fiunt. Solum ergo Cœlum ostendere poterit ea quæ ad caussam pertinent naturalem: velut quod non potero transire centum annos. Ab ortu ergo, vsque ad centesimum annum, totum repositum est in potestate nostra; atque id clarum est. Exitus autem violentos decernunt, per caussas importunas; veluti stultitiam, iram, impatientiam, ludos, lasciuiam; tum vero connexionem quandam quam habent cum aliorum genesi. Veluti Sol est mihi dominus, oppositus Marti. Qui sub Marte sunt nati (hi autem violenti sunt, atque sicarij, ac latrones) me naturali odio prosequentur, audebuntque, &c. Quid aliud autem est periculum, quam naturale odium cum caussa audendi? quo perseue-

rante multæ occasiones incidunt. Non sunt ergo Astra caussæ euentuum, sed præparationem, &c. Euentus autem fiunt ex errore, aut prudentia tractantium. Atque hæc consentiunt experimentis; consentiunt his quæ sapientes dixerunt; consentiunt etiam his quæ nostra lex tradit. Propterea (exempli gratia) si hoc anno habuero Solem in Martis quadrato, in genesi vero in opposito; refricabuntur caussæ periculorum, tam ex parte aliorum, quam mei: & iuxta multarum caussarum concursus, ad mensem ac diem, & horam vsque significabitur occasio; velut etiam in naturalibus. An vero euentus futurus sit, eorum quæ sciuntur, talis exitus erit qualem nos esse volumus; quæ nesciuntur, erit, quoniam extra deliberationem sunt, & tamquam caussæ naturales. Similiter & circa opes idem ferme contingit. Et causæ quidem quędam sunt determinatæ ad præparationem, & euentus in consilio repositi. Itaque & Astrologia ad hæc vtilis erit, ad prosequendum & fugiendum: & nihilo minus nec inutilis opera nostra.

CAPVT CXXIX.

De diuina natura.

PORRO præter hæc omnia diuinum quoddam est in nobis; vni maius, alteri minus,

minus, non solum ex Theologorum sententia, & Academicorum, sed etiam Medicorum, scilicet Hippocratis, & Principis [Auicennæ:] quod quum liberatur à grauitate corporis huius, non exiguum affert commodum, & per somnia, & vaticinationem, & prudentiam, siue idē sit Genius, (quod non credo,) seu non sit; idem secum bonam Fortunam affert; aut si malam effugere non potest, prouidentia præstat. Plerunque vtile est ad securitatem, ad tranquillitatem, ad vitæ longitudinem. Cæterum cibaria praua, velut legumina, carnes salitæ, atque pisces similiter saliti, prauus panis, vinum corruptum, vigiliæ, inuita continentia, tantum abest, vt quod diuinum est in nobis liberent, vt etiam illud fœdis imaginibus obturbent. Talis fuit vita multorum Eremitarum, atque Philosophorum. Itaque nihil negligere expedit. Preces autem ad Deum (etiamsi homo per hæc præcepta profecerit,) ad inueniendum medelam infortunij, mensuram docent, quæ nulla arte tradi potest, nec humano iudicio perpendi, in plerisque etiam de finis deliberatione, in imperitis etiam modum: velut de Oratione B. Augustini, quadraginta diebus, nudis genibus, nondum prægustato cibo recitata, plures testimonium ferunt. Omnia hæc ex lumine in nostram animam addito. Ideo cuncta ferme sunt in nobis, quæ nos tamen in rebus ipsis, aut casu esse putamus. Caussa autē

cur hæc in imperitis non adeo possint, vt hæc operatio partim ex lumine, partim ex acquisita animi sapientia pendere videatur, est, vt reor, quod non recte in sapientiæ contemptoribus lumen illud propagatur.

CAPVT CXXX.

Exempla.

I IOANNES Pont. Max. huius nominis XXII. plus reliquit thesauri non solum quam quiuis alius Pontificum aut Regum, sed etiam supra fidem. Quippe in pecunia centum octagies centies mille; in vasis & coronis septuagies centies mille aureorum coronatorum (quum etiam esset exutus patrimonio,) satis superque ad debellandos hostes omnes Christianæ Religionis; si mens aut cor successori non defuisset. Neque enim in alium vsum congesta tanta pecunia fuit ab illo. Id autem sola parsimonia, & optione. Vbi enim vacaret pingue aliquod sacerdotium, optione permutabat: adeo vt trium aut quatuor sacerdotiorum annuos reditus pro vno exigeret. Exempli gratia, Pontificatum reditus quatuor mille coronatorum datur habenti Pontificatum, trium millium: illum habenti duo millia quingenta: illum rursus habenti mille

mille ſeptuaginta. Adeo vt quandoque ex vno ſacerdotio quindecim millium coronatorum exigeret ex annuo reditu ſolito ſupra ſexaginta millia, ſex aut ſeptem factis permutationibus.

2 Exemplum aliud: Bernabas Barbouus Cremonenſis, quum vellet emere prædium intra pomœrium portæ Beatricis Mediolani, primum expectauit, vt illi vendere cuperent: deinde ſubiecit duos amicos qui ſe ſimularent emere velle. Vterque autem mediocre pretium, ſed alter minus offerebat, ipſe quoque, ſed etiam minus. Ita factum eſt, vt omnes deterrerentur tum multitudine emtorum, tum pretij vilitate; ipſe vero reſciſceret quanto plus ſimularent oblatum: nam non diſſimulabat ſe ſcire alterum, ſcilicet qui minus offerret. Vnde etiam ex illo coniecturam faciebat de aliis. Vnus vero eorum, tum ipſe cum aliis emptoribus, doloſe colludebat: donec hi quum viderent falſo iactare ſe illos de pretio, fidem non habentes eis, infra ſubſiſtebant. Atque ſic multo minore pecunia amicus alter, eius nomine emit.

3 Aliud præſtans argumentum, quo vſus ſum. Quidam volebat mihi vendere agrum CCXX. nummis: ego dare volebam ducentos, dicens non mihi futurum reditum quatuor pro centum. Aiebat ille, decem me habiturum. Tum ego, vt vel compos voti fierem, vel illius nequitiam coar-

guerem, dixi: Primum locabo emtum cc. in singulos annos (ad nouem vsque) pro octo: iam lucrifacis vltra id quod petis. Quum rursus negaret, proposui contraria ratione: Dabo cxx. & locabo nouem annis, ad octo pro centum. Ita, quum & hoc renuisset, agnitus est illius dolosus animus. Porro plurimum iuuat vt scias à quo emerint: nam tum vel à tabellione, quod tutissimum est, scire poteris, quanti emerint. Quo duce plurimum emolumenti habebis.

4 Quum domum Bononiæ emere vellem; nec venditor satis esset firma re, persuasit Iacobus Machellus, procurator litium, eruditus ac probus, mihi amicus, tribus illis quos vades pro portione obtulerat, vt quilibet in solidum constitueret: nam pro portione in solidum vnum pro tota summa, graue illi in soli; dum vnumquemque, postquam ius relinquitur illi contra socios, tutius. Ita mihi consuluit, vt pro vno tres haberem vades; & illi nō plus quam ex spontanea oblatione grauabantur. Hæc autem sunt peritiæ legum admista solertia.

5 Quum Iacobus Sancti Pauli captiuus esset Ludouici Gallorum Regis, eius nominis vndecimi, adeo scite illi respondit, vt & arces, & latifundia, & Equitum præfecturam meruerit, quamuis frater hostis ac proditoris Regis. Cur autem, vide apud Argentonum [Cominæum:] Ibidem videbis quomodo legatos Conuentualis deluserit. Eaque

que via (quod maximum fuit) captum Conuentualem securi percussit: vt nec profuerit illi fratris gratia nec fratrem ob id Rex reliquerit, nec Regi ob id ille venerit in suspicionem.

6 Quum Petrus Nicolaus, Narniensis Episcopus, Bononiæ Gubernator, negasset mihi petenti Phratriorum D. Dominici [Collegium, &c.] velle mea in medendo vti opera; ego vero scirem, eum antea pro alio rogasse: subrisi, quasi nihili ducerem rem hanc; dixique, Nil referre: Id solum à me quæsitum (quod mea multum interesset,) eorum amicitia vti, ob librorum editionem longam inter nos familiaritatem, commodum publicum, vt discipulos docerem, re & verbis ostenderam: meque dignum existimare Collegium illud, propter nominis celebritatem, & multitudinem hominum: incidisse in manus eius, qui omni arte, industria, conatu curasset euertere autoritatem meam, & me loco excutere, quum ferrent etiam vitæ insidiatum: nunc illi datam esse occasionem, vt hoc facto, & conspiratione omnium medicorum praxin docerem, nec exercerem, eandemque esse rem, oppugnare nos, & tam sæuo hosti subministrare auxilia, quibus id facere possit. Apposui autem ex industria sermonem, &c. quo cum Principibus vtendum est in querelis.

7 Quum adolescens è domo exisset, patri

ostendi, è re sua esse, vt maneret; docuique caussas. Eo deduxi rem ad extremum. Si diffidit de re, vadem me præsto; & statim ostensurus sum, si, quod laboris pigeat, non redeat.

8 Bononienses pueri formosi sunt, elegantes, & plerique optimi musici, vt videantur omnibus Italiæ pueris præstare: nec tamen ea consequuntur bona, quæ multi alij longe inferiores, velut Mediolanenses & Florentini, consequi solent; scilicet vt fiant heredes dominorum, aut saltem partis alicuius hereditatis participes, aut vt opima adipiscantur sacerdotia, vel vt præficiantur opulentis administrationibus aut mercaturis, vel vt ad insignem gradum virtutis aut dignitatem perueniant: quæ quatuor sunt magnæ felicitatis in hac vita fundamenta. Caussa ergo est, primum auaritia parentum, & magistrorum: nam pueros illos locare solent, non secus ac domos. Vnde domini, tamquam soluto debito, nihil putant plus se debere; nec illos exigere aliud quicquam. Alia ratio est, voluptatis vsus. Quum enim à parentibus didicerint viuere in delitijs, amare nequeunt dominos, à quibus putant sibi plus deberi libertatis, & voluptatum vitæ, quam à parentibus. Vnde domini, intelligentes, non se amari, sed omnia ad lucrum dirigi; amare eos non possunt: illa vero omnia ad amorem vehementem pertinent. Tertia caussa est,

eſt, quoniam iam effœtis viribus, ob muſicæ ſtudia nihil præclarum ad virtutem perficere ſuſtinent, aut poſſunt: vnde dominis in gratiam arctamque conſuetudinem deuenire nequeunt.

9 Quum aliquando ſanaſſem potentem virum: atque is in re iuſtiſſima me pæne ad deſperationem compuliſſet, vbi obuiam factus mihi eſt qui à ſecretis eius erat, inquit, Cur non ad me potius ſcripſeras? ego te hac cura ſtatim liberaſſem. Quid fœdius? ſcripſeram ad dominum decies: hunc palam eſt interrupiſſe negotium: gloriabaturque. O miſeram illorum vſque adeo felicitatem! Sed defendi poteſt, diuiſa eſſe munia, vt ex condicto priuata intimis relinquantur. Ergo vides quomodo humanæ res agantur; & quæ rerum fortuna; & quid agendum. Ius iam eorum eſt, tum illis maiorum. Sed vt reliqua peccata (vt reor) non æqualia in omnibus, ſed maiora in ambitioſis, ignauis, & flagitioſis.

10 Quum Regis Gallorum Legatus primum locum occupaſſet in Concilio Tridentino, Legatus Philippi Hiſpaniarum atque Indiæ Regis, ſedit ante ſcribam, nullo ordine, ex aduerſo Legati Pontificis, ne alteri cederet. Quumque iudicium præcedendi Pontifex deuitaret, ne alterius Regis offenſam ſubire cogeretur; (quorum vnus & amicus & potetior; alter iure prior, & alienato animo eſſe videbatur;) conſu-

luit Hispaniarum Regi, vt semper Episcopum mitteret, si Gallorum Rex Episcopum non misisset, quod iure sacerdotij præcedat Episcopus: aut si ille Episcopum, ipse è Proceribus vnum, ei cessurum iure sacerdotij, non regni.

11 Quum legatus Epidaurienſium apud Turcas captiuos quosdam vt fugerét iuuisset, intercepto duce itineris periclitabatur. Dum recurrisset ad purpuratum è primis, petiit, Vbi rem cum illo tractasset? respondente eo, In cubiculo; iussit cuncta inuerti. Itaque iudicio ad purpuratos relegato, consuluit cæteris collegij ille, vt an verum esset indicium, ex conditionibus [cubiculi, &c.] quæreretur. Quum nihil eorum quæ prædixerat, inuentum esset, palo infixus est; non solum vt delator falsus, sed vt qui pecunia corruptus, facinus perpetrauerit. Equidem & illud considerandum, quamquam falso iudicio oppressum, maiore tamen in culpa illum fuisse, quam legatum.

12 Quæ mihi maxima detrimenta attulere, sex fuerunt: Simulasse simplicitatem vsque ad vecordiam: Astrologiæ fidem adhibuisse: Ludus latrunculorum: Musica: Liberis procreādis minus operam dedisse: Caruisseque pædagogo.

13 Vincentius Toscus Cæsenas, medicus & philosophus, quum consenuisset, opibus comparatis, vxorem duxit: Vt vero ad

ad Venerem accenderetur, cibos paucos sumebat, salaces, vt oua dura, auellanas ex saccharo, offasque ex aromatibus, vocant Mostacinos, vinique potentis parum; experiebaturque commodiora: bulbos, carduos, tortas, caseum, pineas ex saccharo: inde suppositis lectis iuxta ignem. Sæpius enim per hiemem hæc agebat. Atque ita susceptis duabus filiabus, vnoque masculo, vt se exhauriret, dum proli studet, finem huic conatui imposuit: nouamque curam educationi adhibuit. Custodia autem mirifica circa vxoris pudicitiam vtebatur: quam & nactus fuerat probam, & elegerat fœcundam. Ita singulari hac industria vitam felicem duxit; & tres liberos (qui etiam nunc viuunt) continuata prole reliquit heredes, & diuites: Vt diligentiæ nihil negatum sit.

14 Qnum Caraffa Cardinalis eligere nollet Angelum Medicen in Pont. Max. sponsionem accepit CL.M. aureorum, vt aiunt, CM. à Florentiæ Principe; quæ res ei exitio fuit; quum iam magnorum criminum accusationibus vrgeretur. Præstabat vel liberaliter suffragia exhibere, vel non omnino exhibere: hoc ipso tutus; illo securus, ob verecundiam tanti accepti beneficij.

15 Quod autem nulla potentia erroribus par esse possit, & quod ex huiusmodi genere vitæ etiam Principes ruant, duorum Principum vita, inter cæteras, nos docet:

CAPVT CXXVIII.

De Genijs, Fato, Astrologia, & Fortuna.

HÆc igitur dicta sunt, quantum Prudentiæ lumine inueniri poterat. Cæterum id supererat considerandum, an esset aliquid vlterius? Et certe omne id ad quatuor capita reduci potest: Genium, Fatum, Astra, & Fortunam. Et de his diuerso modo inquirere decet: generaliter quidem de omnibus: an sint caussæ nostrorum euentuum? specialiter autem, an omnium, puta, aut maiorum, aut eorum tantum quæ ad nostras non pertinent actiones; an omnibus hominibus conueniant? Nam Astra & Fatum aut sunt omnium, aut nullius: Genius, & Fortuna forsan, solum quorundam. An omnino ineuitabilia sint? An plura, an omnia simul, an vnum tantum ex his? Hoc autem ex præcedentibus manifestum fiet. Demum quomodo, si sint? Neque hæc tractanda hic tamquam ex instituto; sed solum vt ad deliberandi negotium pertinent. Ergo Fatum omnes Sapientes admiserunt; sed non vt rerum caussam: verum quia res ita futuræ sunt, ideo Fatum est: vt, quod ad nostrum negotium attinet, nihil afferat commodi, vel impedimenti. De Fortuna haud dubium est, esse bonam & malam; & non solum in diuersis homi-

hominibus, sed in eodem homine, ad regiones diuersas, & homines diuersos comparato: eosque quibuscum male conuenimus, refugere oportet. Quamobrem illud Ægyptij Magi: Tua, ô Marce Antoni, Fortuna per se illustris est, & splendida: sed Genius tuus, vt video, in omnibus huius iuuenis (Octauianum designabat) Genium reformidat: quare discede ab illo. Sed & idem homo, ad eosdem comparatus, & in eisdem negotiis diuerso tempore bene maleque fortunatus reperitur. Adeo vt consulam hominibus vt fugiant has occasiones. Franciscus Galliæ Rex tempore nostro cum Carolo Cæsare diu pugnauit: omnia cesserunt infelicissime; adeo vt in posterum caute se gereret in negotiis. Obiit Franciscus: successit Henricus; iuuenili animo: qui quasi vlturus paternas iniurias bellum multis in locis simul accendit. Visus est primum fortunate id agere. Dicebat mihi Prorex Gallus apud Scotos: Rex noster cognouit Fortunam esse feminam; baculo debere domari: verberatam tamdiu venturam in partes nostras. Nolui contradicere. Visus est vera dicere; & Fortuna illi fauere: adeo vt quum per licita & illicita transisset, in apice felicitatis consistere existimaretur. Iterum non cõtentus hac aura, voluit denuo tentare Fortunam. Succubuit. Inde factus est amicus: affinitatem contraxit: digito (vt dici solet) cœlum tangere videbatur. In nuptiarum festis occiditur. Galliæ

CAPVT CXXVIII.

De Geniis, Fato, Astrologia, & Fortuna.

HÆ c igitur dicta sunt, quantum Prudenti e lumine inueniri poterat. Cæterum id supererat considerandum, an esset aliquid vlterius? Et certe omne id ad quatuor capita reduci potest: Genium, Fatum, Astra, & Fortunam. Et de his diuerso modo inquirere decet: generaliter quidem de omnibus: an sint caussæ nostrorum euentuum? specialiter autem, an omnium, puta, aut maiorum, aut eorum tantum quæ ad nostras non pertinent actiones; an omnibus hominibus conueniant? Nam Astra & Fatum aut sunt omnium, aut nullius: Genius, & Fortuna forsan, solum quorundam. An omnino ineuitabilia sint? An plura, an omnia simul, an vnum tantum ex his? Hoc autem ex præcedentibus manifestum fiet. Demum quomodo, si sint? Neque hæc tractanda hic tamquam ex instituto; sed solum vt ad deliberandi negotium pertinent. Ergo Fatum omnes Sapientes admiserunt; sed non vt rerum caussam: verum quia res ita futuræ sunt, ideo Fatum est: vt, quod ad nostrum negotium attinet, nihil afferat commodi, vel impedimenti. De Fortuna haud dubium est, esse bonam & malam; & non solum in diuersis

homi-

hominibus, sed in eodem homine, ad regiones diuersas, & homines diuersos comparato: eosque quibuscum male conuenimus, refugere oportet. Quamobrem illud Ægyptij Magi: Tua, ô Marce Antoni, Fortuna per se illustris est, & splendida: sed Genius tuus, vt video, in omnibus huius iuuenis (Octauianum designabat) Genium reformidat: quare discede ab illo. Sed & idem homo, ad eosdem comparatus, & in eisdem negotiis diuerso tempore bene maleque fortunatus reperitur. Adeo vt consulam hominibus vt fugiant has occasiones. Franciscus Galliæ Rex tempore nostro cum Carolo Cæsare diu pugnauit: omnia cesserunt infelicissime; adeo vt in posterum caute se gereret in negotiis. Obiit Franciscus: successit Henricus; iuuenili animo: qui quasi vlturus paternas iniurias bellum multis in locis simul accendit. Visus est primum fortunate id agere. Dicebat mihi Prorex Gallus apud Scotos: Rex noster cognouit Fortunam esse feminam; baculo debere domari: verberatam tamdiu venturam in partes nostras. Nolui contradicere. Visus est vera dicere; & Fortuna illi fauere: adeo vt quum per licita & illicita transisset, in apice felicitatis consistere existimaretur. Iterum non cōtentus hac aura, voluit denuo tentare Fortunam. Succubuit. Inde factus est amicus: affinitatem contraxit: digito (vt dici solet) cœlum tangere videbatur. In nuptiarum festis occiditur. Galliæ

regnum seditione totum deuastatur. Filius primus morbo periit. De his satis. Quorum vnum, vt dixi, nihil in hoc momenti habet, sed solum præuidetur, quia futurum est; non futurum est, quia præuideatur. Alterum vitare, aut sequi oportere docuimus: nullam certā ratione quærentes, quia incognita sit; &, si cognita foret, infinita esset. Venio ad Genium. Illum fuisse puto: quia est mihi; fuit Socrati & Plotino manifeste: existimant Dioni etiam, vt alias dixi, affuisse; & Synesio, tametsi Christiano, & Episcopo; tum vero Cæsari, & Augusto, & Syllæ, Marioque, & Marco Antonio: An omnibus sit, dubium est: sicut & illud, An magnis solum viris adueniat; an, vbi aduenit, eos eminere faciat super alios. Hunc docere, & stimulis occultis impellere, retrahere, animos addere, instruere, certum est. Quamobrem, postquam non magnum est negotium, cōsulere innocentiæ vitæ, ciborum continentia[aut abstinentia,] benefactis, summa in Deum dilectione, tum iustitia atque (studijs nullis precibus, nullis sacrificijs: absit enim hoc) experiri si quid in nobis sit; quale inueni ego, cui fortuito præsto adesse,&c. Valeant diuites cum suis opibus, & bene fortunati cum potentia tanta, iuuenesque cum suis voluptatibus; hoc ipsum maius (si contingat) regnis fore existimo. Nam ducem habere viæ, quum Deum sincera fide colueris, tutum, in tantis tenebris, res non mediocris

mediocris est. Noli existimare, vt dixi, maxima, quæ nec sunt mediocria. Reliquum est, vt de Astrologia dicam: circa quam paullo plus est immorandum; quod celebre sit illius nomen, & experimentis aliquibus confirmata sit, nec naturali repugnet rationi. Igitur si caussis non indigeret secundis, frustra essent actiones nostræ. Sin autem ad omnes caussas referatur, idem erit quod Fati principium: &c. deliberatio nostra libera est igitur, non potest cogi. Videtur ergo Fatum ex duobus compositum: ex actione naturali, prout ab astris pendet; & voluntaria, prout à Deo. Quum ergo Cœlum non possit nostris animis imperare, non poterit de futuris decernere quæ ex voluntate fiunt. Solum ergo Cœlum ostendere poterit ea quæ ad caussam pertinent naturalem: velut quod non potero transire centum annos. Ab ortu ergo, vsque ad centesimum annum, totum repositum est in potestate nostra; atque id clarum est. Exitus autem violentos decernunt, per caussas importunas; veluti stultitiam, iram, impatientiam, ludos, lasciuiam; tum vero connexionem quandam quam habent cum aliorum genesi. Veluti Sol est mihi dominus, oppositus Marti. Qui sub Marte sunt nati (hi autem violenti sunt, atque sicarij, ac latrones) me naturali odio prosequentur, audebuntque, &c. Quid aliud autem est periculum, quam naturale odium cum caussa audendi? quo perseue-

rante multæ occasiones incidunt. Non sunt ergo Astra caussæ euentuum, sed præparationem, &c. Euentus autem fiunt ex errore, aut prudentia tractantium. Atque hæc consentiunt experimentis; consentiunt his quæ sapientes dixerunt; consentiunt etiam his quæ nostra lex tradit. Propterea (exempli gratia) si hoc anno habuero Solem in Martis quadrato; in genesi vero in opposito; refricabuntur caussæ periculorum, tam ex parte aliorum, quam mei: & iuxta multarum caussarum concursus, ad mensem ac diem, & horam vsque significabitur occasio; velut etiam in naturalibus. An vero euentus futurus sit, eorum quæ sciuntur, talis exitus erit qualem nos esse volumus; quæ nesciuntur, erit, quoniam extra deliberationem sunt, & tamquam caussæ naturales. Similiter & circa opes idem ferme contingit. Et causæ quidem quędam sunt determinatæ ad præparationem, & euentus in consilio repositi. Itaque & Astrologia ad hæc vtilis erit, ad prosequendum & fugiendum: & nihilo minus nec inutilis opera nostra.

CAPVT CXXIX.

De diuina natura.

PORRO præter hæc omnia diuinum quoddam est in nobis; vni maius, alteri minus,

minus, non solum ex Theologorum sententia, & Academicorum, sed etiam Medicorum, scilicet Hippocratis, & Principis [Auicennæ:] quod quum liberatur à grauitate corporis huius, non exiguum affert commodum, & per somnia, & vaticinationem, & prudentiam, siue idē sit Genius, (quod non credo,) seu non sit; idem secum bonam Fortunam affert; aut si malam effugere non potest, prouidentia præstat. Plerunque vtile est ad securitatem, ad tranquillitatem, ad vitæ longitudinem. Cæterum cibaria praua, velut legumina, carnes salitæ, atque pisces similiter saliti, prauus panis, vinum corruptum, vigiliæ, inuita continentia, tantum abest, vt quod diuinum est in nobis liberent, vt etiam illud fœdis imaginibus obturbent. Talis fuit vita multorum Eremitarum, atque Philosophorum. Itaque nihil negligere expedit. Preces autem ad Deum (etiamsi homo per hæc præcepta profecerit,) ad inueniendum medelam infortunij, mensuram docent, quæ nulla arte tradi potest, nec humano iudicio perpendi, in plerisque etiam de finis deliberatione, in imperitis etiam modum: velut de Oratione B. Augustini, quadraginta diebus, nudis genibus, nondum prægustato cibo recitata, plures testimonium ferunt. Omnia hæc ex lumine in nostram animam addito. Ideo cuncta ferme sunt in nobis, quæ nos tamen in rebus ipsis, aut casu esse putamus. Caussa autē

cur hæc in imperitis non adeo possint, vt hæc operatio partim ex lumine, partim ex acquisita animi sapientia pendere videatur, est, vt reor, quod non recte in sapientiæ contemptoribus lumen illud propagatur.

CAPVT CXXX.

Exempla.

1 IOANNES Pont. Max. huius nominis XXII. plus reliquit thesauri non solum quam quiuis alius Pontificum aut Regum, sed etiam supra fidem. Quippe in pecunia centum octagies centies mille; in vasis & coronis septuagies centies mille aureorum coronatorum (quum etiam esset exutus patrimonio,) satis superque ad debellandos hostes omnes Christianæ Religionis; si mens aut cor successori non defuisset. Neque enim in alium vsum congesta tanta pecunia fuit ab illo. Id autem sola parsimonia, & optione. Vbi enim vacaret pingue aliquod sacerdotium, optione permutabat: adeo vt trium aut quatuor sacerdotiorum annuos reditus pro vno exigeret. Exempli gratia, Pontificatum reditus quatuor mille coronatorum datur habenti Pontificatum, trium millium: illum habenti duo millia quingenta: illum rursus habenti mille

mille ſeptuaginta. Adeo vt quandoque ex vno ſacerdotio quindecim millium coronatorum exigeret ex annuo reditu ſolito ſupra ſexaginta millia,ſex aut ſeptem factis permutationibus.

2 Exemplum aliud: Bernabas Barbouus Cremonenſis, quum vellet emere prædium intra pomœrium portæ Beatricis Mediolani,primum expectauit,vt illi vendere cuperent: deinde ſubiecit duos amicos qui ſe ſimularent emere velle. Vterque autem mediocre pretium, ſed alter minus offerebat, ipſe quoque, ſed etiam minus. Ita factum eſt, vt omnes deterrerentur tum multitudine emtorum, tum pretij vilitate; ipſe vero reſciſceret quanto plus ſimularent oblatum: nam non diſſimulabat ſe ſcire alterum,ſcilicet qui minus offerret. Vnde etiam ex illo coniecturam faciebat de aliis. Vnus vero eorum,tum ipſe cum aliis emptoribus, doloſe colludebat: donec hi quum viderent falſo iactare ſe illos de pretio,fidem non habentes eis,infra ſubſiſtebant. Atque ſic multo minore pecunia amicus alter, eius nomine emit.

3 Aliud præſtans argumentum, quo vſus ſum. Quidam volebat mihi vendere agrum CCXX. nummis: ego dare volebam ducentos, dicens non mihi futurum reditum quatuor pro centum. Aiebat ille, decem me habiturum. Tum ego, vt vel compos voti fierem, vel illius nequitiam coar-

guerem, dixi: Primum locabo emtum cc. in singulos annos (ad nouem vſque) pro octo: iam lucrifacis vltra id quod petis. Quum rurſus negaret, propoſui contraria ratione: Dabo cxx. & locabo nouem annis, ad octo pro centum. Ita, quum & hoc renuiſſet, agnitus eſt illius doloſus animus. Porro plurimum iuuat vt ſcias à quo emerint: nam tum vel à tabellione, quod tutiſſimum eſt, ſcire poteris, quanti emerint. Quo duce plurimum emolumenti habebis.

4 Quum domum Bononiæ emere vellem; nec venditor ſatis eſſet firma re, perſuaſit Iacobus Machellus, procurator litium, eruditus ac probus, mihi amicus, tribus illis quos vades pro portione obtulerat, vt quilibet in ſolidum conſtitueret: nam pro portione in ſolidum vnum pro tota ſumma, graue illi in ſoli; dum vnumquemque, poſtquam ius relinquitur illi contra ſocios, tutius. Ita mihi conſuluit, vt pro vno tres haberem vades; & illi nō plus quam ex ſpontanea oblatione grauabantur. Hæc autem ſunt peritiæ legum admiſta ſolertia.

5 Quum Iacobus Sancti Pauli captiuus eſſet Ludouici Gallorum Regis, eius nominis vndecimi, adeo ſcite illi reſpondit, vt & arces, & latifundia, & Equitum præfecturam meruerit, quamuis frater hoſtis ac proditoris Regis. Cur autem, vide apud Argentonum [Cominæum:] Ibidem videbis quomodo legatos Conuentualis deluſerit. Eaque

que via (quod maximum fuit) captum Conuentualem securi percussit: vt nec profuerit illi fratris gratia nec fratrem ob id Rex reliquerit, nec Regi ob id ille venerit in suspicionem.

6 Quum Petrus Nicolaus, Narniensis Episcopus, Bononiæ Gubernator, negasset mihi petenti Phratriorum D. Dominici [Collegium, &c.] velle mea in medendo vti opera; ego vero scirem, eum antea pro alio rogasse: subrisi, quasi nihili ducerem rem hanc; dixique, Nil referre: Id solum à me quæsitum (quod mea multum interesset,) eorum amicitia vti, ob librorum editionem longam inter nos familiaritatem, commodum publicum, vt discipulos docerem, re & verbis ostenderam: meque dignum existimare Collegium illud, propter nominis celebritatem, & multitudinem hominum: incidisse in manus eius, qui omni arte, industria, conatu curasset euertere autoritatem meam, & me loco excutere, quum ferrent etiam vitæ insidiatum: nunc illi datam esse occasionem, vt hoc facto, & conspiratione omnium medicorum praxin docerem, nec exercerem, eandemque esse rem, oppugnare nos, & tam sæuo hosti subministrare auxilia, quibus id facere possit. Apposui autem ex industria sermonem, &c. quo cum Principibus vtendum est in querelis.

7 Quum adolescens è domo exisset, patri

ostendi, è re sua esse, vt maneret; docuique caussas. Eo deduxi rem ad extremum. Si diffidit de re, vadem me præsto; & statim ostensurus sum, si, quod laboris pigeat, non redeat.

8 Bononienses pueri formosi sunt, elegantes, & plerique optimi musici, vt videantur omnibus Italiæ pueris præstare: nec tamen ea consequuntur bona, quæ multi alij longe inferiores, velut Mediolanenses & Florentini, consequi solent; scilicet vt fiant heredes dominorum, aut saltem partis alicuius hereditatis participes, aut vt opima adipiscantur sacerdotia, vel vt præficiantur opulentis administrationibus aut mercaturis, vel vt ad insignem gradum virtutis aut dignitatem perueniant: quæ quatuor sunt magnæ felicitatis in hac vita fundamenta. Caussa ergo est, primum auaritia parentum, & magistrorum: nam pueros illos locare solent, non secus ac domos. Vnde domini, tamquam soluto debito, nihil putant plus se debere; nec illos exigere aliud quicquam. Alia ratio est, voluptatis vsus. Quum enim à parentibus didicerint viuere in delitijs, amare nequeunt dominos, à quibus putant sibi plus deberi libertatis, & voluptatum vitæ, quam à parentibus. Vnde domini, intelligentes, non se amari, sed omnia ad lucrum dirigi; amare eos non possunt: illa vero omnia ad amorem vehementem pertinent. Tertia caussa

est,

eſt, quoniam iam effœtis viribus, ob muſicæ ſtudia nihil præclarum ad virtutem perficere ſuſtinent, aut poſſunt: vnde dominis in gratiam arctamque conſuetudinem deuenire nequeunt.

9 Quum aliquando ſanaſſem potentem virum: atque is in re iuſtiſſima me pæne ad deſperationem compuliſſet, vbi obuiam factus mihi eſt qui à ſecretis eius erat, inquit, Cur non ad me potius ſcripſeras? ego te hac cura ſtatim liberaſſem. Quid fœdius? ſcripſeram ad dominum decies: hunc palam eſt interrupiſſe negotium: gloriaturque. O miſeram illorum vſque adeo felicitatem! Sed defendi poteſt, diuiſa eſſe munia, vt ex condicto priuata intimis relinquantur. Ergo vides quomodo humanæ res agantur; & quæ rerum fortuna; & quid agendum. Ius iam eorum eſt, tum illis maiorum. Sed vt reliqua peccata (vt reor) non æqualia in omnibus, ſed maiora in ambitioſis, ignauis, & flagitioſis.

10 Quum Regis Gallorum Legatus primum locum occupaſſet in Concilio Tridentino, Legatus Philippi Hiſpaniarum atque Indiæ Regis, ſedit ante ſcribam, nullo ordine, ex aduerſo Legati Pontificis, ne alteri cederet. Quumque iudicium præcedendi Pontifex deuitaret, ne alterius Regis offenſam ſubire cogeretur; (quorum vnus & amicus & potẽtior; alter iure prior, & alienato animo eſſe videbatur;) conſu-

luit Hiſpaniarum Regi, vt ſemper Epiſcopum mitteret, ſi Gallorum Rex Epiſcopum non miſiſſet, quod iure ſacerdotij præcedat Epiſcopus: aut ſi ille Epiſcopum, ipſe è Proceribus vnum, ei ceſſurum iure ſacerdotij, non regni.

11 Quum legatus Epidaurienſium apud Turcas captiuos quoſdam vt fugerēt iuuiſſet, intercepto duce itineris periclitabatur. Dum recurriſſet ad purpuratum è primis, petiit, Vbi rem cum illo tractaſſet? reſpondente eo, In cubiculo; iuſſit cuncta inuerti. Itaque iudicio ad purpuratos relegato, conſuluit cæteris collegij ille, vt an verum eſſet indicium, ex conditionibus [cubiculi, &c.] quæreretur. Quum nihil eorum quæ prædixerat, inuentum eſſet, palo infixus eſt; non ſolum vt delator falſus, ſed vt qui pecunia corruptus, facinus perpetrauerit. Equidem & illud conſiderandum, quamquam falſo iudicio oppreſſum, maiore tamen in culpa illum fuiſſe, quam legatum.

12 Quæ mihi maxima detrimenta attulere, ſex fuerunt: Simulaſſe ſimplicitatem vſque ad vecordiam: Aſtrologiæ fidem adhibuiſſe: Ludus latrunculorum: Muſica: Liberis procreādis minus operam dediſſe: Caruiſſeque pædagogo.

13 Vincentius Toſcus Cæſenas, medicus & philoſophus, quum conſenuiſſet, opibus comparatis, vxorem duxit: Vt vero

ad

ad Venerem accenderetur, cibos paucos sumebat, salaces, vt oua dura, auellanas ex saccharo, offasque ex aromatibus, vocant Mostacinos, vinique potentis parum; experiebaturque commodiora: bulbos, carduos, tortas, caseum, pineas ex saccharo: inde suppositis lectis iuxta ignem. Sæpius enim per hiemem hæc agebat. Atque ita susceptis duabus filiabus, vnoque masculo, vt se exhauriret, dum proli studet, finem huic conatui imposuit: nouamque curam educationi adhibuit. Custodia autem mirifica circa vxoris pudicitiam vtebatur: quam & nactus fuerat probam, & elegerat fœcundam. Ita singulari hac industria vitam felicem duxit; & tres liberos (qui etiam nunc viuunt) continuata prole reliquit heredes, & diuites: Vt diligentiæ nihil negatum sit.

14 Quum Caraffa Cardinalis eligere nollet Angelum Medicen in Pont. Max. sponsionem accepit CL.M. aureorum, vt aiunt, CM. à Florentiæ Principe; quæ res ei exitio fuit; quum iam magnorum criminum accusationibus vrgeretur. Præstabat vel liberaliter suffragia exhibere, vel non omnino exhibere: hoc ipso tutus; illo securus, ob verecundiam tanti accepti beneficij.

15 Quod autem nulla potentia erroribus par esse possit, & quod ex huiusmodi genere vitæ etiam Principes ruant, duorum Principum vita, inter cæteras, nos docet:

CAPVT CXXVIII.

De Geniis, Fato, Astrologia, & Fortuna.

HÆc igitur dicta sunt, quantum Prudenti e lumine inueniri poterat. Cæterum id supererat considerandum, an esset aliquid vlterius? Et certe omne id ad quatuor capita reduci potest: Genium, Fatum, Astra, & Fortunam. Et de his diuerso modo inquirere decet: generaliter quidem de omnibus: an sint caussæ nostrorum euentuum? specialiter autem, an omnium, puta, aut maiorum, aut eorum tantum quæ ad nostras non pertinent actiones; an omnibus hominibus conueniant? Nam Astra & Fatum aut sunt omnium, aut nullius: Genius, & Fortuna forsan, solum quorundam. An omnino ineuitabilia sint? An plura, an omnia simul, an vnum tantum ex his? Hoc autem ex præcedentibus manifestum fiet. Demum quomodo, si sint? Neque hæc tractanda hic tamquam ex instituto; sed solum vt ad deliberandi negotium pertinent. Ergo Fatum omnes Sapientes admiserunt; sed non vt rerum caussam: verum quia res ita futuræ sunt, ideo Fatum est: vt, quod ad nostrum negotium attinet, nihil afferat commodi, vel impedimenti. De Fortuna haud dubium est; esse bonam & malam; & non solum in diuersis homi-

hominibus, sed in eodem homine, ad regiones diuersas, & homines diuersos comparato: eosque quibuscum male conuenimus, refugere oportet. Quamobrem illud Ægyptij Magi: Tua, ô Marce Antoni, Fortuna per se illustris est, & splendida: sed Genius tuus, vt video, in omnibus huius iuuenis (Octauianum designabat) Genium reformidat: quare discede ab illo. Sed & idem homo, ad eosdem comparatus, & in eisdem negotiis diuerso tempore bene maleque fortunatus reperitur. Adeo vt consulam hominibus vt fugiant has occasiones. Franciscus Galliæ Rex tempore nostro cum Carolo Cæsare diu pugnauit: omnia cesserunt infelicissime; adeo vt in posterum caute se gereret in negotiis. Obiit Franciscus: successit Henricus; iuuenili animo: qui quasi vlturus paternas iniurias bellum multis in locis simul accendit. Visus est primum fortunate id agere. Dicebat mihi Prorex Gallus apud Scotos: Rex noster cognouit Fortunam esse feminam; baculo debere domari: verberatam tamdiu venturam in partes nostras. Nolui contradicere. Visus est vera dicere; & Fortuna illi fauere: adeo vt quum per licita & illicita transisset, in apice felicitatis consistere existimaretur. Iterum non cōtentus hac aura, voluit denuo tentare Fortunam. Succubuit. Inde factus est amicus: affinitatem contraxit: digito (vt dici solet) cœlum tangere videbatur. In nuptiarum festis occiditur. Galliæ

regnum seditione totum deuastatur. Filius primus morbo periit. De his satis. Quorum vnum, vt dixi, nihil in hoc momenti habet, sed solum præuidetur, quia futurum est; non futurum est, quia præuideatur. Alterum vitare, aut sequi oportere docuimus: nullam certã rationẽ quærentes, quia incognita sit; &, si cognita foret, infinita esset. Venio ad Genium. Illum fuisse puto: quia est mihi; fuit Socrati & Plotino manifeste: existimant Dioni etiam, vt alias dixi, affuisse; & Synesio, tametsi Christiano, & Episcopo; tum vero Cæsari, & Augusto, & Syllæ, Marioque, & Marco Antonio: An omnibus sit, dubium est: sicut & illud, An magnis solum viris adueniat; an, vbi aduenit, eos eminere faciat super alios. Hunc docere, & stimulis occultis impellere, retrahere, animos addere, instruere, certum est. Quamobrem, postquam non magnum est negotium, cõsulere innocentiæ vitæ, ciborum continentia [aut abstinentia,] benefactis, summa in Deum dilectione, tum iustitia atque (studijs nullis precibus, nullis sacrificijs: absit enim hoc) experiri si quid in nobis sit; qualẽ inueni ego, cui fortuito præsto adesse,&c. Valeant diuites cum suis opibus, & bene fortunati cum potentia tanta, iuuenesque cum suis voluptatibus; hoc ipsum maius (si contingat) regnis fore existimo. Nam ducem habere viæ, quum Deum sincera fide colueris, tutum, in tantis tenebris, res non

mediocris

mediocris est. Noli existimare, vt dixi, maxima, quæ nec sunt mediocria. Reliquum est, vt de Astrologia dicam: circa quam paullo plus est immorandum; quod celebre sit illius nomen, & experimentis aliquibus confirmata sit, nec naturali repugnet rationi. Igitur si caussis non indigeret secundis, frustra essent actiones nostræ. Sin autem ad omnes caussas referatur, idem erit quod Fati principium: &c. deliberatio nostra libera est. igitur, non potest cogi. Videtur ergo Fatum ex duobus compositum: ex actione naturali, prout ab astris pendet; & voluntaria, prout à Deo. Quum ergo Cœlum non possit nostris animis imperare, non poterit de futuris decernere quæ ex voluntate fiunt. Solum ergo Cœlum ostendere poterit ea quæ ad caussam pertinent naturalem: velut quod non potero transire centum annos. Ab ortu ergo, vsque ad centesimum annum, totum repositum est in potestate nostra; atque id clarum est. Exitus autem violentos decernunt, per caussas importunas; veluti stultitiam, iram, impatientiam, ludos, lasciuiam; tum vero connexionem quandam quam habent cum aliorum genesi. Veluti Sol est mihi dominus, oppositus Marti. Qui sub Marte sunt nati (hi autem violenti sunt, atque sicarij, ac latrones) me naturali odio prosequentur, audebuntque, &c. Quid aliud autem est periculum, quam naturale odium cum caussa audendi? quo perseue-

rante multæ occasiones incidunt. Non sunt ergo Astra caussæ euentuum, sed præparationem, &c. Euentus autem fiunt ex errore, aut prudentia tractantium. Atque hæc consentiunt experimentis, consentiunt his quæ sapientes dixerunt; consentiunt etiam his quæ nostra lex tradit. Propterea (exempli gratia) si hoc anno habuero Solem in Martis quadrato; in genesi vero in opposito; refricabuntur caussæ periculorum, tam ex parte aliorum, quam mei: & iuxta multarum caussarum concursus, ad mensem ac diem, & horam vsque significabitur occasio; velut etiam in naturalibus. An vero euentus futurus sit, eorum quæ sciuntur, talis exitus erit qualem nos esse volumus; quæ nesciuntur, erit, quoniam extra deliberationem sunt, & tamquam caussæ naturales. Similiter & circa opes idem ferme contingit. Et causæ quidem quędam sunt determinatæ ad præparationem, & euentus in consilio repositi. Itaque & Astrologia ad hæc vtilis erit, ad prosequendum & fugiendum: & nihilo minus nec inutilis opera nostra.

CAPVT CXXIX.

De diuina natura.

PORRO præter hæc omnia diuinum quoddam est in nobis; vni maius, alteri minus,

minus, non solum ex Theologorum sententia, & Academicorum, sed etiam Medicorum, scilicet Hippocratis, & Principis [Auicennæ:] quod quum liberatur à grauitate corporis huius, non exiguum affert commodum, & per somnia, & vaticinationem, & prudentiam, siue idē sit Genius, (quod non credo,) seu non sit; idem secum bonam Fortunam affert; aut si malam effugere non potest, prouidentia præstat. Plerunque vtile est ad securitatem, ad tranquillitatem, ad vitæ longitudinem. Cæterum cibaria praua, velut legumina, carnes salitæ, atque pisces similiter saliti, prauus panis, vinum corruptum, vigiliæ, inuita continentia, tantum abest, vt quod diuinum est in nobis liberent, vt etiam illud fœdis imaginibus obturbent. Talis fuit vita multorum Eremitarum, atque Philosophorum. Itaque nihil negligere expedit. Preces autem ad Deum (etiamsi homo per hæc præcepta profecerit,) ad inueniendum medelam infortunij, mensuram docent, quæ nulla arte tradi potest, nec humano iudicio perpendi, in plerisque etiam de finis deliberatione, in imperitis etiam modum: velut de Oratione B. Augustini, quadraginta diebus, nudis genibus, nondum prægustato cibo recitata, plures testimonium ferunt. Omnia hæc ex lumine in nostram animam addito. Ideo cuncta ferme sunt in nobis, quæ nos tamen in rebus ipsis, aut casu esse putamus. Caussa autē

cur hæc in imperitis non adeo possint, vt hæc operatio partim ex lumine, partim ex acquisita animi sapientia pendere videatur, est, vt reor, quod non recte in sapientiæ contemptoribus lumen illud propagatur.

CAPVT CXXX.

Exempla.

1 IOANNES Pont. Max. huius nominis XXII. plus reliquit thesauri non solum quam quiuis alius Pontificum aut Regum, sed etiam supra fidem. Quippe in pecunia centum octagies centies mille; in vasis & coronis septuagies centies mille aureorum coronatorum (quum etiam esset exutus patrimonio,) satis superque ad debellandos hostes omnes Christianæ Religionis; si mens aut cor successori non defuisset. Neque enim in alium vsum congesta tanta pecunia fuit ab illo. Id autem sola parsimonia, & optione. Vbi enim vacaret pingue aliquod sacerdotium, optione permutabat: adeo vt trium aut quatuor sacerdotiorum annuos reditus pro vno exigeret. Exempli gratia, Pontificatum reditus quatuor mille coronatorum datur habenti Pontificatum, trium millium: illum habenti duo millia quingenta: illum rursus habenti mille

mille ſeptuaginta. Adeo vt quandoque ex vno ſacerdotio quindecim millium coronatorum exigeret ex annuo reditu ſolito ſupra ſexaginta millia, ſex aut ſeptem factis permutationibus.

2 Exemplum aliud: Bernabas Barbouus Cremonenſis, quum vellet emere prædium intra pomœrium portæ Beatricis Mediolani, primum expectauit, vt illi vendere cuperent: deinde ſubiecit duos amicos qui ſe ſimularent emere velle. Vterque autem mediocre pretium, ſed alter minus offerebat, ipſe quoque, ſed etiam minus. Ita factum eſt, vt omnes deterrerentur tum multitudine emtorum, tum pretij vilitate; ipſe vero reſciſceret quanto plus ſimularent oblatum: nam non diſſimulabat ſe ſcire alterum, ſcilicet qui minus offerret. Vnde etiam ex illo coniecturam faciebat de aliis. Vnus vero eorum, tum ipſe cum aliis emptoribus, doloſe colludebat: donec hi quum viderent falſo iactare ſe illos de pretio, fidem non habentes eis, infra ſubſiſtebant. Atque ſic multo minore pecunia amicus alter, eius nomine emit.

3 Aliud præſtans argumentum, quo vſus ſum. Quidam volebat mihi vendere agrum CCXX. nummis: ego dare volebam ducentos, dicens non mihi futurum reditum quatuor pro centum. Aiebat ille, decem me habiturum. Tum ego, vt vel compos voti fierem, vel illius nequitiam coar-

guerem, dixi: Primum locabo emtum cc. in singulos annos (ad nouem vsque) pro octo: iam lucrifacis vltra id quod petis. Quum rursus negaret, proposui contraria ratione: Dabo cxx. & locabo nouem annis, ad octo pro centum. Ita, quum & hoc renuisset, agnitus est illius dolosus animus. Porro plurimum iuuat vt scias à quo emerint: nam tum vel à tabellione, quod tutissimum est, scire poteris, quanti emerint. Quo duce plurimum emolumenti habebis.

4 Quum domum Bononiæ emere vellem; nec venditor satis esset firma re, persuasit Iacobus Machellus, procurator litium, eruditus ac probus, mihi amicus, tribus illis quos vades pro portione obtulerat, vt quilibet in solidum constitueret: nam pro portione in solidum vnum pro tota summa, graue illi in soli; dum vnumquemque, postquam ius relinquitur illi contra socios, tutius. Ita mihi consuluit, vt pro vno tres haberem vades; & illi nō plus quam ex spontanea oblatione grauabantur. Hæc autem sunt peritiæ legum admista solertia.

5 Quum Iacobus Sancti Pauli captiuus esset Ludouici Gallorum Regis, eius nominis vndecimi, adeo scite illi respondit, vt & arces, & latifundia, & Equitum præfecturam meruerit, quamuis frater hostis ac proditoris Regis. Cur autem, vide apud Argentonum [Cominæum:] Ibidem videbis quomodo legatos Conuentualis deluserit. Eaque

que via (quod maximum fuit) captum Conuentualem securi percussit: vt nec profuerit illi fratris gratia nec fratrem ob id Rex reliquerit, nec Regi ob id ille venerit in suspicionem.

6 Quum Petrus Nicolaus, Narniensis Episcopus, Bononiæ Gubernator, negasset mihi petenti Phratriorum D. Dominici [Collegium, &c.] velle mea in medendo vti opera; ego vero scirem, eum antea pro alio rogasse: subrisi, quasi nihili ducerem rem hanc; dixique, Nil referre: Id solum à me quæsitum (quod mea multum interesset,) eorum amicitia vti, ob librorum editionem longam inter nos familiaritatem, commodum publicum, vt discipulos docerem, re & verbis ostenderam: meque dignum existimare Collegium illud, propter nominis celebritatem, & multitudinem hominum: incidisse in manus eius, qui omni arte, industria, conatu curasset euertere autoritatem meam, & me loco excutere, quum ferrent etiam vitæ insidiatum: nunc illi datam esse occasionem, vt hoc facto, & conspiratione omnium medicorum praxin docerem, nec exercerem, eandemque esse rem, oppugnare nos, & tam sæuo hosti subministrare auxilia, quibus id facere possit. Apposui autem ex industria sermonem, &c. quo cum Principibus vtendum est in querelis.

7 Quum adolescens è domo exisset, patri

ostendi, è re sua esse, vt maneret; docuique caussas. Eo deduxi rem ad extremum. Si diffidit de re, vadem me præsto; & statim ostensurus sum, si, quod laboris pigeat, non redeat.

8 Bononienses pueri formosi sunt, elegantes, & plerique optimi musici, vt videantur omnibus Italiæ pueris præstare: nec tamen ea consequuntur bona, quæ multi alij longe inferiores, velut Mediolanenses & Florentini, consequi solent; scilicet vt fiant heredes dominorum, aut saltem partis alicuius hereditatis participes, aut vt opima adipiscantur sacerdotia, vel vt præficiantur opulentis administrationibus aut mercaturis, vel vt ad insignem gradum virtutis aut dignitatem perueniant: quæ quatuor sunt magnæ felicitatis in hac vita fundamenta. Caussa ergo est, primum auaritia parentum, & magistrorum: nam pueros illos locare solent, non secus ac domos. Vnde domini, tamquam soluto debito, nihil putant plus se debere; nec illos exigere aliud quicquam. Alia ratio est, voluptatis vsus. Quum enim à parentibus didicerint viuere in delitijs, amare nequeunt dominos, à quibus putant sibi plus deberi libertatis, & voluptatum vitæ, quam à parentibus. Vnde domini, intelligentes, non se amari, sed omnia ad lucrum dirigi; amare eos non possunt: illa vero omnia ad amorem vehementem pertinent. Tertia caussa

est,

est, quoniam iam effœtis viribus, ob musicæ studia nihil præclarum ad virtutem perficere sustinent, aut possunt: vnde dominis in gratiam arctamque consuetudinem deuenire nequeunt.

9 Quum aliquando sanassem potentem virum: atque is in re iustissima me pæne ad desperationem compulisset, vbi obuiam factus mihi est qui à secretis eius erat, inquit, Cur non ad me potius scripseras? ego te hac cura statim liberassem. Quid fœdius? scripseram ad dominum decies: hunc palam est interrupisse negotium: gloriaturque. O miseram illorum vsque adeo felicitatem! Sed defendi potest, diuisa esse munia, vt ex condicto priuata intimis relinquantur. Ergo vides quomodo humanæ res agantur; & quæ rerum fortuna; & quid agendum. Ius iam eorum est, cum illis maiorum. Sed vt reliqua peccata (vt reor) non æqualia in omnibus, sed maiora in ambitiosis, ignauis, & flagitiosis.

10 Quum Regis Gallorum Legatus primum locum occupasset in Concilio Tridentino, Legatus Philippi Hispaniarum atque Indiæ Regis, sedit ante scribam, nullo ordine, ex aduerso Legati Pontificis, ne alteri cederet. Quumque iudicium præcedendi Pontifex deuitaret, ne alterius Regis offensam subire cogeretur; (quorum vnus & amicus & potentior; alter iure prior, & alienato animo esse videbatur;) consu-

ad Venerem accenderetur, cibos paucos sumebat, salaces, vt oua dura, auellanas ex saccharo, offasque ex aromatibus, vocant Mostacinos, vinique potentis parum; experiebaturque commodiora: bulbos, carduos, tortas, caseum, pineas ex saccharo: inde suppositis lectis iuxta ignem. Sæpius enim per hiemem hæc agebat. Atque ita susceptis duabus filiabus, vnoque masculo, vt se exhauriret, dum proli studet, finem huic conatui imposuit: nouamque curam educationi adhibuit. Custodia autem mirifica circa vxoris pudicitiam vtebatur: quam & nactus fuerat probam, & elegerat fœcundam. Ita singulari hac industria vitam felicem duxit; & tres liberos (qui etiam nunc viuunt) continuata prole reliquit heredes, & diuites: Vt diligentiæ nihil negatum sit.

14 Quum Caraffa Cardinalis eligere nollet Angelum Medicen in Pont. Max. sponsionem accepit CL.M. aureorum, vt aiunt, CM. à Florentiæ Principe; quæ res ei exitio fuit; quum iam magnorum criminum accusationibus vrgeretur. Præstabat vel liberaliter suffragia exhibere, vel non omnino exhibere: hoc ipso tutus; illo securus, ob verecundiam tanti accepti beneficij.

15 Quod autem nulla potentia erroribus par esse possit, & quod ex huiusmodi genere vitæ etiam Principes ruant, duorum Principum vita, inter cæteras, nos docet:

vna Lud. Sforziæ, Ducis Mediolani, qui in carcere mortuus est; altera Ludouici XII Gallorum Regis. Ille dum fallere omnes vult, & à suis proditus, ab alijs deceptus, & oppugnatus: hic dum fœdere iunctus Venetis, ipsos ambitiose contracta cum alijs Principibus societate, solus profligauit. Vnde illi & inuidia, & iactura; & parum constantis animi opinio obfuit: vt, pari exẽplo, ab omnibus alijs, perfidiose in vnum consentientibus Mediolanensi principatu priuatus sit, maxima iactura etiam in Regno accepta; vt Fr. Guicciardinus narrat in Historia legi digna.

CAPVT CXXXI.

De senum vita, pro exemplo.

QVONIAM huius libri propositum est omnibus prodesse; longumque esset singula calamitosorum genera describere; hoc vnum, quod diu viuendo neque Principibus ipsis effugere [licet,] pro exemplo describemus. Nam seu Principi filij sint, seu nepotes, seu alij heredes, seu nulli iure, vt Antistitibus, & his qui per electionem creati sunt; contingit vt vel ab illis, qui hæreditati inhiant, aut qui rem totam in manu habent, vt solent Principes, velut dixi, vnum habere, qui non contentus eo

quod

quod nimis habet, & plus habere quam possit, humanam conditionem secutus, habere vult; aut omnino, si vir sit gnauus, qui cuncta per se efficere velit; ab omnibus irrideatur: quanto magis mediocris conditionis senex? Quod si senectuti orbitas & paupertas, aut morbus, aut vitium animi adiungatur, vel stultitia, nulla spes residua est, præterquam in morte. Nihil tamen prohibet senem, etiam pauperem, felicem esse, si filios bonos habeat, aut incolumis sit, ac sapiens. Ergo seni iniuria grauis est, tum quod ea nullo suo merito infertur, tum quod ad vlciscendum minus paratus est; &, vt dicebat Laberius,

Veterem ferendo iniuriam, inuitas nouam:

quod grauissimum est in hac caussa, atque ineuitabile malum, etiamsi ferre quamcunque iniuriam paratus sis. Molestum est ergo ferre: siquidem ira tristis est, & magis dolor: spiritus autem tristis exsiccat ossa, vt Sapiens dixit. Tertium incommodum est ex contumelia, quod tui redduntur difficiles erga te; & pares te accusant vt segnem; & inferiores te contemnunt, fiuntque contumaces: vt ea ætate non possis viuere.

Auxilium igitur à prudentia, patientia, potentia atque loco sumendum est; vt velis viuere in bene instituta Republica. Ea est, vbi senibus honos habetur. Olim felix

vita [erat senibus] apud Lacedæmonios, & Romanos; contra miserrima apud Athenienses, cum sua Philosophia. [Felix] ergo Respublica, vbi per senes cuncta administrantur: Vbi autem petulantia viget, etiamsi magistratus iustissimi sint; quis cohibebit petulantiam horum; & quantumcumque leges seueræ proponantur, nullo modo eas eludunt. Cogitatione vero patientiam indues: quum eiusmodi insolentes dignos misericordia potius, quam vltione, existimabis: nam cito in aliquam magnam calamitatem incident. [His] diebus adolescens lictor insultabat aurigæ meo (anno MDLXX. Iunij initio) & ad portam terrebat equas, quæ carpentum quo vehebar, illudens equabus, quod paulo macilentiores essent; reprehendentibus publicanis. Irascebaturque mihi ex hoc auriga, quod caussam præberem huic iniuriæ, quam receperam. Idem triduo post retulit, eundem lictorem interfectum. Cogita ergo felicitatem esse in sapientia; finis propinquitatem esse optimum, quum ad ingressum melioris vitæ spectet. Societatem ineas cum Philosophis; non cum Grammaticis, aut Poetis. Neque etiam verum est quod Cęcilius in Hephæstione dicit;

Tum etiam in senectute hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Et illud Varronis initium detestabile:

Homo

Homo est bulla; eo magis & senex. Annus enim octogesimus admonet me, vt sarcinas colligam. Quin potius Senecam audiamus, dicentem (Epistola 26.) *Viget animus in senecta, & audet. Hunc ait esse florem suum.* Et alibi: *Quemadmodum quod in mellis imo, dulcissimum est, ita vitæ extrema pars iucundissima: in qua extinctis perturbationibus, suauissime ea frui licet.* Et Plato inquit; *Senectus si in hominem modestum & facilem incidat, minime laboriosa est; sin contra, & senectus & iuventus his [morosis & immodestis hominibus] difficilis est. Et quamquam pauperi senectus molestior sit, non tamen maius est præsidium in diuitiis, quam quod perturbationibus carens, quietiorem vitam degat.* Et in nono de Legibus, (iuxta finem) *Senior non parvo interuallo anteponendus est, & apud Deos, & homines qui feliciter victuri sunt. Cædi ergo seniorem à iuniore, & turpe est, & odio à Diis habetur. Quamlibet ergo seniorem decet & re & verbo à iuniore coli; &, si maior sit* XX *annis, velut patrem,* Aristoteles quoque ait (30. Problem. 4.) *Seniores magis mente valent. Si ergo mens est quicquid boni homo habet, manifestum est, senem esse beatissimum; si ei honos habeatur, nec ab aliis inquietetur: Ei vero iure debetur [reuerentia; vt idem testatur 9. Ethicorum, cap.*11.

Quare tota res in nobis est, [vt habitationem inueniamus, amicos quæramus similes. Multum enim prosunt, imo necessarij sunt, vt [idem Aristoteles] ibidem docet,

(lib.8. cap. 1.) Patria ergo, opes, amici studium in his quæ parte maxime valet, scilicet mente, non exercitatione corporis, aut musica; sociis Philosophis, aut Theologis, præcipue senibus. Neque enim senex, senem irridebit ob ætatem. Domestici acres sint viri; partim ob tutelam, partim ob morum similitudinem. Neque sine horum custodia vmquam prodibis in publicum. Abstinebis à vitijs, & dissimilium conuersatione, tum conuiuis. Nam loca ipsa amœna numquam te irridebunt. Piscatio, & etiam aucupium, voluptates honestæ sunt. Latrunculis cum paribus certare [potes.] Ne tamen vmquam res eruditioni, eruditionem ærari, ætatem moribus antepónas. Vteris pueris, ad seruitutem. Promptiores enim ad munia, & à contemtu tui remotiores. Cum cæteris autem caueas loquacitatem (quæ senes reddit despectos, & nimis familiares) cum quibus versaris; acris magis, quam leuis. Principum & magistratuum gratiam promerearis magis, quam aucuperis. Quoduis dictum petulantis adolescentis ita calide & pertinaciter prosequaris, vt exemplo alijs sis. Exercearis aliquo in negotio, in quo præstes omnibus. Solum etiam te delectare poterunt plantæ, lapilli, ectypa, figuræ, atque eiusmodi, & propria stirps.

Vt vero (quod summum est) neque contemnaris, neque odiosus sis, illum per quem

quem omnia tractas, caue ne læseris. Imperio, non consilio, vtitor. Spem cum re coniunge, vt donec viuas, plus habeat, quam te mortuo. Sed & inexspectatis beneficiis, illius rem augebis.

CAPVT CXXXII.

Peroratio.

HÆc igitur de his dicta sunt, quatenus scribi potuerunt: nam in opere ipso sunt coniunctiones, & comparationes, & occasiones; & moderatio, quæ ex generalibus regulis habetur; & amicorum monita, & exempla eorum qui plurimum possunt, & qui sunt prudentes, & vsus ipse in omnibus dux. Quod etsi damno afficiaris, noli existimare, te ob id non profecisse; aut hæc quæ scripta sunt, non recte se habere. Etenim quidam adeo sunt stulti, vt seipsos cum aliis perdant, ira, improbitate, ignorantia: quorum occursum, conuersationem, ac cum illis negotiationem prorsus fugere oportet. Sed tamen metuendum est tibi, quum qui damnum intulit, ex damno lucri quid fecerit. Signum enim est, te non recte egisse. Memento autem in omnibus, ne immortalem rem, vel impetu animi, vel lenocinio præsentium bonorum, aut quæ speras, cum mortali ac volatili vlla

ratione commutes. Plurimum autem iuuant epistolæ Principum: in his enim plurima cognoſcuntur quæ hic ſcripta non ſunt: tum exercitatio horum præceptorum, atque vſus. Prodiit autem in publicum liber earum primus: in quo mediocria ſunt plura, quædam etiam bona valde, multa inſulſa. Hæc ſic dignoſces: Quæcunque ſcribuntur à miniſtris magnarum rerum, & de rebus ſecretis, optimæ ſunt: Quæ de magnis rebus, etiam ab iiſdem, licet manifeſtis, ſunt etiam bonæ: Similiter & quæ à Principibus ad huiuſmodi viros. Oportet autem, vt dixi, etiam delectum habere: vt in quibuſdam exemplum actionis etiam ſumamus; in nonnullis modi agendi; in quibuſdam etiam ſolum excuſationis exemplum. Natura quoque ineptis, quum vel non totam artem didicerint, vel non ſenſim, vt in naturam tranſeat, vel non accurate eam quantum oportet tractarint; vel ſi omnino ſimplices fuerint, tantum abeſt vt profutura ſint hæc præcepta, vt ridiculi futuri ſint, & tum ob conſenſum, tum ob confidentiam maioribus damnis, atque turpiori dedecori obnoxij: Fruſtraq; accuſabunt hanc diſciplinam: cuius tamen vtilitatem, quanta ſit, nos exemplo, quamdiu fuimus Bononiæ, oſtendimus, tametſi omnibus oppreſſi incōmodis, multiſque infamię falſis notis, quũ omnia in contrarium vertendo hoſtes longe lateque ſuperauerimus intra quinque
menſium

mensium spatium; re & celeritate miraculo similibus. Verum illud cogitare decet, quod hæc non vt traduntur exerceri possunt, tum quia obstant mores, consuetudinesque, tum leges perperam editæ: & quod qui præsunt, non rem ex tua sed sua sententia tractare volunt & cupiunt: & ob id sæpe continget, vt nisi loco, tempori, tum vero rationi tractandarum rerum (quæ scribi nullo modo potest) te ipsum præceptaque hæc accommodare noueris, frustratum te his, eademque inania esse existimes. Quum vero hæc boni causa scripta sunt; nec fieri possit, quin optima etiam in malos vsus trahi queant, velut felicissime venena in salutaria medicamenta; quicunque (sine necessitate summa) male his præceptis vtetur, præter conscientiam sceleris, metum futurorum, & Adrastiæ, sciat, laxatis rationis & pietatis frenis, sibi, & perturbationibus animi hostilibus indulgendo (quum cupido sit infinita, mortales casus varij & incerti, natura fragilis & imbecilla (male pereundum. Sunt præter hæc quædam quasi coniuncta, & ad argumentum rei facientia, velut qui præferuntur libri de Antonini vita, ad ostentationem scripti, quum illam maxime vituperent. Quorsum enim se adeo laudare, atque hæc scribere, quorũ plurima manifeste falsa deprehenduntur, si sua latere voluisset? Ideo cum maxima cura legendi sunt. Difficillimum est enim inter multa

perperam dicta, paucula oportuna seligere. Sed & in priuatis affectibus Musica multum potest, & antiqua in mentem reuocat, eandemque percellit, sicut in publicis rebus flamma illa cœli, & Cometæ, generalesque constitutiones, quæ mirum in modum hominum mores instituta que mutant: & quæ sequuntur ad illas, magna mole cogitantes incitantes, & vim inferentes. Memento etiam recessuum, & reflexionum, tum redituum atque remissionum nostrarum.

Quæ vero extra & supra artem sunt, tria sunt præcipue: in naturalibus iuuenescere, in priuatis negotiis, quod iam periit aut prope est, ostendere potuisse non perire; quod in medicina maximum esset: & in publicis rebus, fœdera sancire, vt tuta essent ab vtraque parte. Sed primum fucata ratione peragimus; vitam futuram pro præsenti subiicientes: eam quæ superest, diligenter custodientes, filiorum cura, tamquam imagine nostra, & gloria. Priuatorum negotiorum Galenus iactat se modum quendam inuenisse. (10 Artis curat. cap. 3.) Probo exemplum illud: sed magna felicitate opus est, vt in huiusmodi occasiones incidas: & qualecunque fuerit, in tam ardua re laudo inuentum; quando nil melius excogitari possit. Sed adeo multa requiruntur, vt vix è pluribus vni vel semel contingere possit. In publico fœdere quæsiti sunt viri probi, com-

bi, communes amici, in quorum manibus arces pro pignore deponerentur: aut Respublicæ, quibus mercatores (ibi negotia habentes) pro magna summa auri ex vtraque parte pollicentur. Sed difficile est integrum virum invenire: & si fit, etiam vt vterque ei se credere velit. Demum potentioris metus, vis discrimen non leue afferunt. Respublicæ quantum delinquant nouimus Romanorum exemplo, qui agrum, cuius iudices essent, sibi adiudicarunt: (Val. Max. lib. 7. cap. 3.) Sed & decernere longum, postquam per calumniam litigator negat prius à conuentis discessisse. Sed tamen melius est hoc, quam simplici iuramento fidere. Est etiam quartum, sed non absolute desperatum, verum difficillimum, quum indefessi hostes, & plures, ac potentes. Herculeus labor Hydra Lernæa repræsentatus: à quo vel vi, vel fatigatione, vel tædio, vel desperatione, vel casu vinci, etsi sæpe viceris, necesse est: vt Troia à Græcis, Numantia à Romanis, & nos hic Bononiæ pertinacia hostis victores vincemur. Auxilium etiam Hydræ; exurendum esset caput, non solum amputandum. At nobis non licet. Quamobrem huiusmodi viris eligenda est, vt dixi, ciuitas, in qua Princeps inhabitet. Aliis, qui primum non possunt, secundum non obseruarunt, non alia est via, quam non vlcisci, sed ex inimicis amicos, & factionem (vt dixi) suscitare. Sed primatum deponere oportet,

& alteri cedere. Quorum duorum vnum mihi non licet, ob dignitatem; alterum non possum, ob ætatem & studia. In huiusmodi occasionem expectare melius est: interim remorari. Denique quamquam finis noster hic non sit, proximus tamen illi est, quem boni malique Principes, ac priuati expertuêre; & in quo omnia, præter naturæ dona, bona constituta esse videntur; est Veneratio: vt contra continere hominũ studia in hoc difficillimum. Ob idque illa etiam difficillima. Venerantur Deum & Principes, & familia bene constituta herum suum. Complectitur autem quatuor illa coniuncta & indiuisa simul; amorem, timorem, affectum naturalem, & opinionem maximam probitatis, sapientiæ, atque potentiæ. Efficiunt autem venerationem maxime consuetudo, religio, & iuramentum, atque hæc vbi desit, parum boni adesse potest: minus tamen obest Principibus. Hoc ipsum deesse quid timent? Post metum est amor. Exemplum amoris absque veneratione, est parétum in filios. Verum ne illud forsan admiretis, quod multa esse dixerim, quibus vniuersum hoc negotium tribuatur, velut scientia animi, veneratio, persuasio, mouere affectus, potentia, & tranquillitas: Id accidit dupliciter. Primum vt finis ipse diuersa ratione accipitur: ideoque vt, modo illum adeptus fueris, nihil referre [putes:] veluti tranquillitas alia est habere quod velis,

velis, alia vt his quæ habes contentus sis. Ita ergo duo erunt, quibus adipisceris finem, prorsus diuersa, & pene contraria. Secundum: vt causæ sint ordinatæ, atque perfectæ singulæ: velut ex animi scientia accidit vt affectus moueam; ex quo persuasio, ex persuasione veneratio, ex veneratione potentia; ex qua adeptio quorumcunque atque tranquillitas. Optimum igitur est, vnum ex huiusmodi assequi. In reliquis imitare optimos Musicos: qui tamdiu concinunt donec melodia stare vtcunque potest, quum non potest, desinunt; indignum putantes, vel alios corrigere, vel aliena culpa dedecus incurrere.

LIBRI DE PRVDENTIA CIVILI

FINIS.